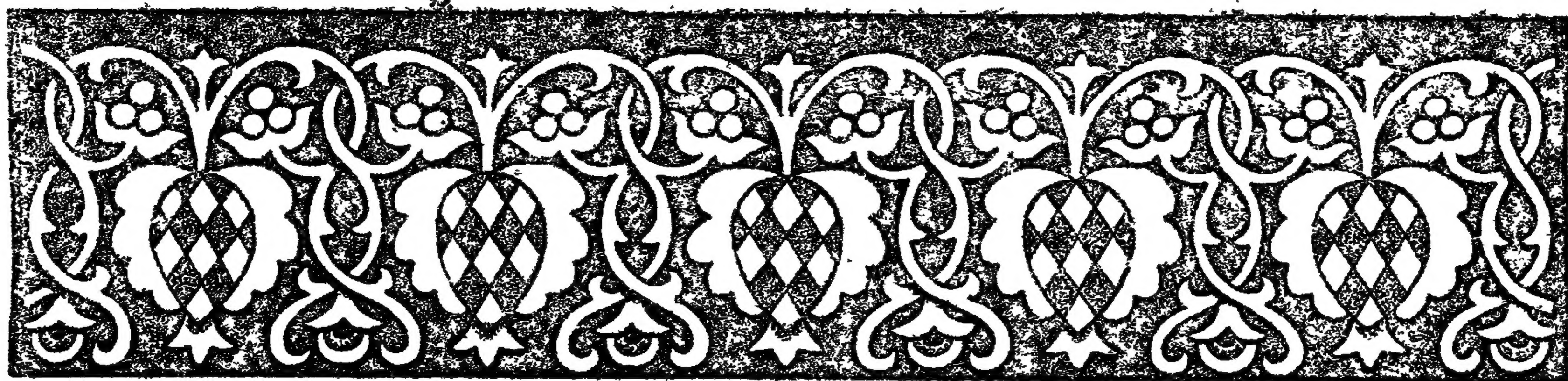

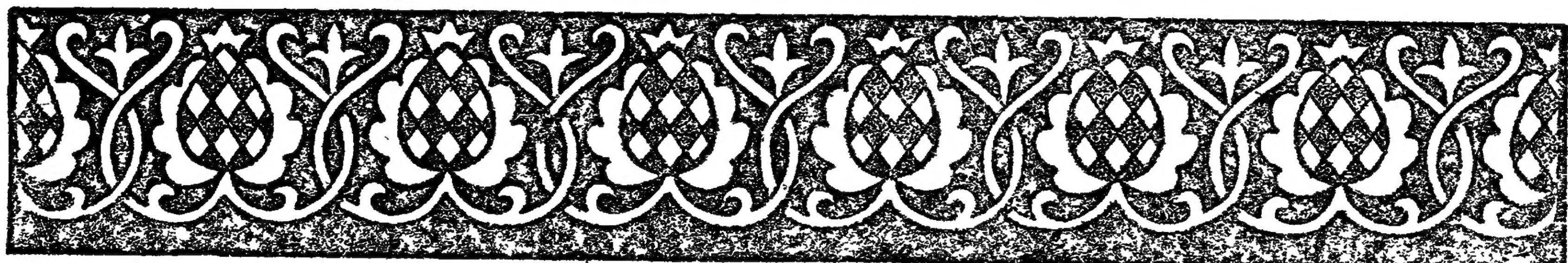
Проф. Євген Онацький

Українська мала енциклопедія

Книжка X. Літери Ол-Пер

Накладом Адміністратури УАПЦеркви в Аргентіні

Буенос Айрес – 1962

ОЛ - ПЕ

ОЛЕНА ПРЕГАРНА — мітична жриця Діяни, сестра Клітемнестри. Вона була донькою Зевеса і Леди, спартанської цариці, Тіндарової жінки. Її викрав був Тезей, але Кастор і Полукс відняли її, і Менелай, цар Спарти, з нею одружився. Але її знов викрав Паріс, син троянського царя Пріяма, що було причиною троянської війни і зруйнования Трої. По смерті Паріса, вийшла замуж за Деїфоба. Але коли Трою було взято, вона видала Деїфоба Менелаєві і, повернувшись у Спарту зі своїм першим чоловіком, після пригодницького восьмилітнього подорожування морем, щасливо закінчила з ним свої дні. За другою версією, Менелай її потім прогнав, і вона втікла була до Палісса, свого кревняка на Роді, але той наказав її повісити.

М. Рильський в короткій поезії змалював чар її непереможної краси:

Вона ішла по місту в час облоги,
Покинувши Парісові чертоги.
І стріла на високому валу
Старих Троян юрбу понуро-злу.
— Так ось де та, що топить нас і губить!
— Що з того, що її Паріс безумний
любить:
— Убить її!
— Та смерти мало їй!
Тоді вона поглянула з-під вій,
І тихою ходою далі плине.
Троянці ж їй: «Хвала тобі, богине»!

ОЛЕНКА — рід жука.

ОЛЕНЬ — жуйний ссавець, стрункий з високими тонкими ногами. Самці мають великі сильно розгалужені роги. Самичка рогів не має і називається ЛАНЯ. На кам'яному культовому рельєфі в печері біля с. Буші на Поділлі, приблизно з 1500 р. до Р. Хр. вирізьблено оленя, про якого далі. Зустрічається і на писанках Прикарпаття. Також намальований він і на знаменитій вазі трипільської культури, викопаній біля с. Крутобороди на Поділлі (3.000 перед Р. Хр.); на глиняному посуді скитійської доби з околиць Новомиргорода. Зображення оленя мали також скитійські ватажки на своїх бунчуках та панцерах; оленем оздоблювали наші люди пояси за часів антійської держави в 4—5 сторіччі по Р. Хр. (П. Курінний «В. Писанка» в «Укр. Сам.» Великдень 1952.), а в наших колядках та весільних піснях зустрічається фантастичний образ «тура - оленя»:

На тім оленю тридев'ять рожків,
Ой, на тих ріжках срібна колиска,
Гей, в тій колисці ґречная панна
Ой сидить — сидить, шиттячко шиє. . .

Або:

На тім оленці тридесять рожків,
На першім рожку золотий терем,
А в тім теремці можний панонько.
Що ж він робить? — в віргани грає.
(В Гнатюк, II, 215).

Цей мотив зустрічається з деякими відмінами і в московських піснях. Зустрічаємо «оленя - золоті роги» і у сербів та в болгарів, причому виявляється, за твердженням проф. М. Сумцова, особлива схожість сербських пісень про оленя з українськими піснями. Отже, мотив цей треба вважати за загально - слов'янський, що виник у дуже-дуже давні часи. Проф. В. Щербаківський в цікавій розвідці «Матеріяли до півд. походження слова «Русь» («Визв. Шлях» 1953, ч. 68) звернув увагу, (за Герцфельдом), що в печерах Кілікії в Малій Азії можна прочитати на стінах багато теофорних (богоносних) персональних імен з початковим складником «рос». Цей складник «рос» міг бути

ім'ям божества, а також це «рос» могло означати ім'я не самого божества, а звірини, чи тварини. що була символом того божества. Ґрунтуючись на санскриті, можна здогадуватися, що «рос» озачає тварину, що швидко бігає, найскорше оленя. який в Малій Азії був символом богині Кібели (яку проф. В. Щербаківський зближує з нашою Купалою): її представляли з оленем в руках. Проф. Й. Ґрозни каже, що гітті ти в Малій Азії називали богиню ловецтва — РУТАС. В Україні знайдено чимало гіттитських брондзових статуеток. Плоскорізьбу з оленем у Буші, на якій олень зображено велично, як божество, можна вважати також гіттітською. Подібні знайдено в Галичині і на Кубані. В зоологічній номенклятурі є два роди оленів: европейський що називається «сервус» та індійський що називається РУСА. Олень на плоскорізьбі в Буші ніби належить до породи РУСА АРІСТОТЕЛІС. Ті олені живуть лише в Індії де олень — символ божеського сонця. В асірійській мові олень теж називається РУС. В Україні назва «рос» зустрічається дуже давно: її видно в назві народу. що його згадує Йордан в IV ст., у зв'язку з убійством ґотського короля Германаріха. Ця назва пов'язана з грецькою «Рос»: Псевдо - Захарій Ректор оповідав про «велитів Росів» в VI ст. З того всього робиться висновок: «.Малоазійські племена прарусського народу переселювалися з Малої Азії через Кавказ в Україну, несучи й свою національну емблему — оленя з його іменем РУС. Під натиском навал народів зі Сходу вони частинно залишилися в Україні, а частинно помандрували далі на захід аж на береги Дунаю. Проф. В. Томашек справді знайшов там (у Дакії) залишки імени «Рос». В дакійській леґенді з II ст. («Життя св. Євстахія Плакіди») олень — рос виступає як священий звір (з хрестом на чолі) (П. Штепа «Українець а Москвин» 1959, ст. 191—92)

Плоскорізьбу з оленем в Буші перший дослідив і описав(в «Трудах Од. Арх. С'езда» I. 39) проф. В. Антонович. Тут. на одній скелі висічено таку групу: з одного боку стоїть дерево без листя. з чотирма галузками. На одній з тих галузок, горизонтальній сидить півень. Під деревом навколішки — людина в профіль Вона тримає в руках чашу і ніби робить лібацію (жертва рідиною найчастіше вином, змішаним із медом). За людиною стоїть олень з галузчатими рогами. причому олень має вигляд не живого а монументального: ноги його спираються на навмисно вирізьблений під ним п'едестал. Між рогами оленя і півнем знаходиться квадрат. в формі рямок. але не рельєфом. а видовбаний в камені, і це наводить на думку, що квадрат цей зроблено не одночасно з іншими фігурами а, мабуть далеко пізніше. Про давність походження цієї плоскорізьби засвідчує той факт, що ґранітова скеля, в якій її вирізано, рівномірно вивітрилася, і на поверхні її поробилися поздовжні глибокі борозни, що пересікають і гладку поверхню скелі і вирізані в ній фігури.

Ця плоскорізьба має, без сумніву, культове походження і призначення. В безлистому дереві можна вбачати образ передвічного ДЕРЕВА (див.), що про нього співають наші колядки. і що його культ був теж поширений серед народів Малої Азії. Олень же, в символі і світогляді не тільки народів Малої Азії, а й інших старовинних народів, відогравав значну ролю, як образ сонашного божества. як символ світла і життя (Присутність ПІВНЯ (див.) на дереві могла б теж указувати на соняшний культ, бо півень провіщає прихід дня, прихід сонця). У єгиптян олень служив знаком для визначення соняшного року. У греків олень був присвячений Аполлонові. Він був також улюбленою твариною Геркулеса. Соняшним значенням оленя пояснюється давне вірування в його довге життя: запевняли, що він може жити сотні років. І тому також їли оленину, щоб довго жити.

Відограє олень дуже важливу ролю і в християнській символіці. Вже в «Пісні Пісень» Біблії олень виступає. як символ Христа: «Бож мій милий — мов той сугак, мов той олень молоденький».. Перші християни вирізьбували оленя на надгробках, як символ Спасителя. Дуже часто олень тут фігурував також, як символ душі, що боїться гріха і готова від нього тікати. Зустрічається на мозаїках. а також на баптистеріях (хрестильницях) образ оленя і як символ вірного : «Як прагне олень води з потока. так прагне душа моя до Тебе, Боже. .» В історії символіки, малярства та літератури особливо важливе значення має символізація Христа в образі оленя — окремо, або в поєднанні з хрестом. На склепінні катакомб свв. Марцеліни і Петра а також на давній трибуні Лятеранського собору знаходиться образ двох оленів і Христа між ними. Символічний образ оленя із розп'яттям межи рогами мав значне поширення в західніх і східніх релігійних леґендах. У житіях латинських святих Губерта, Евстерія, Германа Окірського і Норберта, а також у давньому грецькому житії Євстахія Плакіди зустрічається символічний олень. Губерт із таким завзяттям віддавався полюванню, що цілком забув думати про спасіння своєї душі. Але одного дня він зустрів оленя. що ніс на голові чашу з Дарами. Сяйво. що йшло від голови оленя, було таке сильне. що собаки полякалися і на все життя відмовилися полювати на оленів. Губерт тоді зрозумів. що його захоплення полюванням неприємне Господеві, зробився пустельником, проповідував лагідність у житті та лікував людей ріжним зіллям. Ця леґендарна подробиця повторюється в пізніших

леґендах. Оповідали, що Йоахім II, курфюрст брандебурзький побачив увісні оленя з блискучим золотим розп'яттям межи рогами: олень цей віщував йому скору смерть. Подібного ж роду народню леґенду обробив Фльобер у Леґенді про Юліяна Милостивого.

Олень зустрічається і в візантійських житіях святих і в мініятюрах. Що символічний олень глибоко ввійшов у грецьку словесність і мистецтво, видно з того, що він фіґурує в грецьких народніх піснях. В одній старинній пісні про грецького героя Діґеніса він мусів умерти тому, що забив незвичайного оленя з розп'яттям між рогами, із зіркою на чолі і образом Богородиці між лопатками. В іншій пісні про Діґеніса олень перетворюється в місцевого духагенія на високому шпилі гори, з хрестом у рогах і з місяцем на задніх ногах. Ударом ноги він вириває дерево з корінням.

Із Греції символічний християнський олень, шляхом літературної та усної передачі, перейшов — десь у IX—X вв. у Болгарію, а звідси вже міг легко дістатися і в Сербію. В болгарській народній поезії для оленя вживається звичайно епітет «сур», — в деяких українських піснях, — запевняє проф. М. Сумцов, — він зберігся, а в інших перейшов на більш зрозумілий «тур». Пісні з «туром-оленем» прийняли характер величальних пісень, і образ «тура-оленя» прикладається переважно до молодого.

У виданні 1623 р. «Беседи Іоанна Золотоустого на 14 посланій» оленя намальовано в літерах Б і Є.

ОЛЕСНИЦЬКИЙ ЄВГЕН (1860—1917) — адвокат, посол до галицького сойму в (рр. 1900—1917) і до австрійського парляменту (1907—17), один із видатніших промовців, організатор Стрийщини і «Краєвого Молочарського Союзу» та «Сільського Господаря»; видавець «Русько - Української Бібліотеки». Залишив спогади «Сторінки з мого життя».

ОЛЕСНИЦЬКИЙ ЯРОСЛАВ (1875—) — представник УНР в Лондоні в 1919 р.; посол від Галичини в польському соймі від 1930 року.

ОЛЕСЬ О. (КАНДИБА ОЛЕКСАНДЕР) (1878—1944) — один із визначних поетів українського національного відродження, що дав українській поезії, яка знала лише світло і тінь, невідомий досі півтон, дав справжню, суб'єктивну і притому психологічну ускладнену лірику, розраховану вже не на «народнього» читача, а на вихованого на европейській культурі інтеліґента. В. Дорошенко в десятиліття смерти поета писав у «Свободі» (22 VII. 1954):

«Майже півстоліття тому, в 1905 р виступив уперше Олесь на поетичній ниві з своїми поезіями, що появилися друком в одеському альманаху д-ра Івана Липи «Багаття», а потім рік за роком вийшли в світ його окремі збірки поезій, що стали для українського громадянства правдивим відкриттям: «З журбою радість обнялась» (у Петербурзі 1906 року) таП збірка «Поезії» 1907 року. Теперішнє наше покоління просто не всилі уявити собі, який величезний вплив зробили ці Олесеві збірки на тодішнє українське громадянство. Його поезія була наче той перший весняний грім, що звіщає пробудження природи. Вона з краю в край сколихнула українське громадянство, розворушила його, зачарувала. Давно вже ми не чули такого свіжого, бадьорого, грізного, а заразом і ніжного слова. Олесь був перший після Шевченка, що заговорив його мовою. З'явившися саме в результаті стихійного росту українського руху. Олесева муза незвичайно піднесла розмах і силу українства. Найкращою характеристикою Олесевої поезії може бути оцей його вірш:

«О, слово рідне! Шум дерев!
Музика зор блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев. . .
О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним! . .»

«І дійсно, його поезія прошуміла на Україні зеленим шумом дерев, продзвеніла небесною музикою зір, заспівала шовковою тирсою степів, заревла Дніпром - Славутицею, осяяла сонцем відроджену Україну й розлетілася судними дощами — грозою над краєм. Картаючи зрадників і підбадьорюючи живі сили, кликала вона до боротьби, до сонця, до краси.»

Народжений в Сумах на Харківщині, О. Олесь скінчив середню хліборобську школу, а потім ветеринарний інститут. Працював перше земським статистиком у Харкові, а потім ветеринаром у Киеві, де одночасно співпрацював в українських часописах та брав участь у громадському житті. З самих початків української національної революції, він стає її надхненим співцем, вітаючи відродження української державности:

Українське військо мов з могили встало,
Загриміло в бубна, в сурмоньки заграло,
Розгорнуло прапор соняшно - блакитний,
Прапор України, рідний, заповітний.

Але з упадком української державности, опиняється на еміґрації і перебуває в Відні в рр. 1919—1923. Тут він був ініціятором і організатором Союзу Українських Журналістів і Письменників, а також організатором і ініціятором Українського Вільного Університету (УВУ). З переїздом останнього до Праги пе-

реїхав за ним до Праги і О. Олесь. Тут незадовго до його смерти УВУ уділив йому гідність доктора «гоноріс кавза» і потім взяв найближчу участь в його похороні.

На еміґрації вийшли нові збірки творів О. Олеся, в тому VII книжка поезій «Чужиною», збірка «Кому повім печаль мою», сповнені тугою за втраченою Батьківщиною (див. НОСТАЛЬГІЯ). «На Зелених Горах» з чудовими описами Карпатської Гуцульщини, віршована історія «Княжа Україна», політичні сатири під спільною назвою «Перезва» багато творів для дітей, драма «Обітована Земля», присвячена трагедії родини Крушельницьких (в драмі Шумицьких), що піддалися були в Галичині большевицькій пропаґанді, поїхали на Україну, і там були «зліквідовані»; переклад «Гайявати» Льонґфелло та інші. З попередніх творів О. Олеся треба ще спеціяльно згадати драматичну поему «По дорозі в казку», «Що-року», «Над Дніпром», «Трагедія серця».

Останній друкований (за життя Олеся) його твір — «Ніч в полонині», побудований на фолкльорному матеріялі.

О. Олесь дуже бідував на еміґрації, але не піддавався спокусам большевицьких аґентів, що намагалися умовити його повернутися на Україну. П. Карманський в своїх спогадах «Сторінки вчорашнього», що друкувалися в львівському «Ділі», оповідав про свою розмову в Відні з О. Олесем. Поет казав: — «. . Я сам знаю, що я вмираю між чужими. А ще більше мене болить, що моя дружина мучиться тут зо мною. Там я ще ожив би і тільки там жив би. Але як туди йти?. Запрошували мене до Харкова. Хотіли мої твори перевидати. Обіцювали неодно. Та якже йти під чобіт наїзника?! Ні, краще вже збожеволіти, а не покоритися! .»

Це було в ті роки, коли багато видатних українців, а в тому навіть і проф М. Грушевський вели вже переговори про поворот на Україну. О. Олесь залишився — бодай у літературі — до кінця днів своїх на еміґрації, на бойовому антимосковському фронті. Був батьком О. ОЛЬЖИЧА (див.).

ОЛЕШЕ — важливий торговельний осередок князівської України біля гирла Дніпра, ніби порт Києва, як здогадуються, на місці теперішніх Олешок. Тут степовики — печеніги часто нападали на купецькі валки, що простували до Чорного моря.

ОЛЕШКИ — містечко на лівому березі Дніпра (тепер Цюрипинське) проти теперішнього Херсону. Біля нього оселилися були запорожці після першого побуту над Камінкою в 1711 р. Тут вони жили під турецькою владою до 1730 р. З цієї Січі не залишилося й сліду: в 1845 р. це місце розорано, засаджено лозою й іншими кущами, щоб спинити піскові кучугури, що засипували містечко. В 1730 р. запорожці звидти повернулися на р. Камінку, а в 1734 р. на р. ПІДПІЛЬНУ (див.).

ОЛИВА — олій з плодів оливного дерева. Також те дерево, що зветься також МАСЛИНА. В мітичному змаганні між Посейдоном і Атеною. хто мав би дати місту Атенам кориснішу річ, той мав би в тому місті більший культ, як опікун міста, — Посейдон створив коня, що веде в бій військові колесниці. але Атена створила оливне дерево, як джерело мирної праці і добробуту. Дванадцять найвищих богів Олімпу признали перемогу Атені- бо хліборобська й промислова праця, зв'язана з плеканням оливи. далеко корисніша, ніж завойовницькі напади. З того часу оливкова галузка прикрашає шолом Атени й чоло жерців Зевеса, і з оливного дерева робили статуї богів, щоб заспокоювати їх гнів. бо оливне дерево зробилося символом МИРУ. Зрештою цей символ ми зустрічаємо вже в Біблії, де Бог посилає Ноеві голубом після потопу оливкову галузку, на знак миру людям після страшної кари.

Оливою в Біблії мастили царів і приносили жертву Богові. «Колись посходились дерева, щоб намастити царя над собою, і промовили до оливи: «Царюй над нами». Олива ж відказала їм: «Чи то ж занедбаю свою мастину, якою прославляють богів і людей, щоб між деревами стати вищою!» (Кн. Суддів, IX, 8—9).

В поемах Гомера оливу вживалося тільки для туалету й гігієни, тому довший час думали, що олива була рідка в давній Греції, і що оливне дерево було там екзотичне. Але цьому суперечить не тільки міт про змагання між Посейдоном і Атеною, але й факт, що олива в дикому стані зустрічається від Пенджабу до Португалії, і в усі часи олива служила семітам і на страви, і на мащення і на освітлення. До того ж, останні розкопи на Кріті виявили по приватних хатах посуд повний оливних кісточок. Олива тут служила головне для освітлення. — кількість знайдених ламп тут просто вражає. На крітських печатках оливкову галузку не рідко зустрічається в асоціяції з кораблем: мабуть, тому, що оливу тут плекали не тільки для внутрішнього спожитку, але й на вивіз. Є якась правда в леґенді, що оливне дереве приніс в Олімпію крітський Геракл. (Ґльоц «Крітська цивілізація» 1923, ст. 188).

В Україні оливне дерево не росте, олива тут усе була привозна і, значить, дорога. Але в останньому столітті її з успіхом заступає дуже поживна соняшникова олія (див. СОНЯШНИК), почасти конопляна і ріпакова.

ОЛИВНА ГОРА — гора на 828 метрів заввишки, на схід від Єрусалиму, де Христос радо перебував і де молився, щоб минула Його тяжка мука Голготи, і де Юда віддав Його в руки

ворогів Його. Тут тепер знаходиться манастир, а в його церкві колекція молитви «Отче наш» на ріжних мовах християнського світу. За ініціятивою полк. Павла Базилевського і з великою допомогою п. Оберука, українці, кол. вояки польської армії Андерса, склали тут свої скромні заощадження і подбали, щоб була тут ця молитва і в українській мові. Її вирізьблено в мармуровій плиті. Нагорі написано англійською мовою УКРАЇНА великими літерам, а в чотирьох кутах вирізьблені українські тризуби. . Довкола, на краях, мов рама таблиці, прикрашують український текст Господньої молитви вирізьблені орнаменти в вигляді квітів. («Музейні Вісті» 1958, IX. СТ. 19).

ОЛИВО, ОЛОВО — важкий і разом з тим м'який метал, що з нього відливали кулі, шрот, стрільна, а тепер вживають головно в друкарнях для відливання черенок. Про торгівлю оливом в князівській Україні писав араб Аль-Бекрі, що цей метал привозили з західньої Европи, а Джайгані повідомляв, що його «з головних руських міст» розвозили по всіх усюдах. Маємо вістки про доставу олива в Новгород в XIII ст. німецькими купцями. (М. Груш. — «Іст. УР», І. 303).

ОЛІВЕБЕРҐ — див. ДАНИЛО ГРЕК.

ОЛІВЕЦЬ — графітова паличка в дерев'яній обгортці. Свою назву олівець завдячує тому, що вдавнину його робили з олива, бо оливо залишає сліди на папері, на перґамені, на слоновці, тощо.

Перші олівці й були просто олив'яними паличками, і тільки з XI ст. почали оправляти ці палички в дерево. На початку XVI ст. відкрито графіт, яким писати краще, ніж оливом, бо він багато м'ягший і робить чорніші знаки. Графіт — відміна вуглеця, але люди довгий час думали, що він — відміна олива, тому назва «олівець» залишилася й за графітовими виробами. Здається, що виріб графітових олівців розпочали англійці ,що мали в Кумберлянді великі поклади графіту. Швайцарець Геснер згадує вже в 1565 році про олівці. Довгий час кумберляндські копальні були єдиними в світі тому англійці дуже ними дорожили. Їх використовували лише місяць чи два в році, стерегли узброєними поліцистами; як копальня не працювала, її заливали водою, щоб неможливо було вкрасти ані дрібки. Все ж графіт не такий цінний, його багато в кожнім краю; крім того легко його виробляти штучно, підогріваючи кокс без доступу повітря в електричних печах. Це, очевидно, стало можливе тільки тепер.

Фабер у Нюрнберґу (Німеччина) заложив у 1761 р. найбільшу в світі фабрику олівців. Перші олівці визначалися одним кольором і одною твердістю. Все ж до різних писарських і рисункових робіт потрібно олівців з різними ступнями твердости. Цю справу розв'язав француз Конте з Парижа у 1795 році. Він впровадив процес змішування графіту з глиною.

ОЛІГАРХІЯ — урядування небагатьох, влада, сконцентрована в руках небагатьох. Арістотель називав олігархію — виродженням аристократії. Але олігархія може бути також і виродженням демократії, коли «суверенний нарід», не маючи можливости в великій державі сам урядувати, передає владу в руки своїх «представників», а ті концентрують ту владу в своїх руках, формуючи з себе т. зв. Політичну чи КЕРІВНУ КЛЯСУ. В. Липинський писав: «Олігархія по суті — порожній звук, бо скрізь і завжди править меншість, бо навіть в найбільш «ідеальних» демократіях, теоретична влада більшости виконується фактично не цією пасивною більшістю, а тільки вибраною нею меншістю найбільш рухливих, найбільш активних і найбільше спритних в виборчій аґітації послів. .» (Листи. .і 194).

Помилка В. Липинського в тому, що він не розріжняє «влади небагатьох», себто справжньої олігархії, від влади меншости, себто кращих із більшости. Олігархія не може існувати там, де «меншість» надто чисельна, де вона часто міняється в свойому складі, і де вона не злютована внутрішньою дисципліною. Олігархія натомість існує там, де існує невеличка група людей, міцно злютованих між собою суворою дисципліною з метою втримувати в своїх руках владу на необмежений період часу. (Див. КЛІКА). Це власне те, що ми бачимо в СССР, де вся влада над 200 мільйонами людей сконцентрована в руках нечисленної кліки людей, що звуть себе Політичним Бюро Комуністичної Партії, і що постійно затримує основне ядро свого членства. Ленін писав про необхідність існування такої партійної олігархії, як міцно злютованої організації: «Пролетаріят повинен мати свою державну владу, централізовану **організацію насильства** на перебрення опору визискувачів і щоб кермувати величезною масою населення — селянством, дрібною буржуазією, півпролетаріятом — для налагодження соціялістичного господарства. .» (т. XIУ, ч. П, ст. 317. Цитовано в ЛНВ. 1930, VII—VIII, ст. 716). Отже ця організація насильства існує вже понад 40 років і являє собою найяскравішу форму олігархії, себто справді диктатуру кліки, що діє не в загально - національних інтересах, як аристократія чи демократія, а тільки в вузько - егоїстичних інтересах одної партії чи кляси (в даному випадку ніби пролетаріяту).

ОЛІЙ, ОЛІЯ — масна рідина, легша від води і в ній не розпускається, а тільки в алького-

лі, в бензині ,в етері і т. п. Бувають олії ростинні (олива, соняшникова олія, конопляна і т. д.), тваринні (тран, кістяний олій) та мінеральні (нафта). «Правда, як олива, завсіди по верх вийде», — каже наша народня приповідка.

ОЛІЙНІ ФАРБИ — спеціяльні фарби, зроблені з примішуванням олії. Хто власне винайшов олійні фарби, невідомо. Ще в XII ст. чернець Теофіль згадував про якийсь олійний ляк із смоли, яку звав «форніс». Не знати, чи цей ляк уже примішували до фарб, чи тільки зверху покривали ним непевні фарби Меріме, що спеціяльно студіював старовинну малярську техніку, писав, що Бартольомео (1469—1517) підмішував до фарб копаловий ляк. Леонардо да Вінчі згадує в своїм трактаті про малярство про вживання смоли, якою слід покривати неміцну зелену фарбу, а потім закріпляти її ляком. Ван-Дейк покривав непевні фарби мастиковим ляком; пізніше для цього уживали копалового і бурштинового ляку. Отже, домішування до фарб олію губиться у тьмі середньовіччя. Існують здогади, що першими винахідниками олійних фарб були венецийські майстри, які проте не вміли їх удосконалити. Правдивими реформаторами малярської техніки вважають братів Ван-Дейків (1366—1440). Перед Ван - Дейками штелюгові образи малювали на яєчному білку й жовтку, на ґумі й фіґовому сокові, — тільки по Ван-Дейках широко розповсюджується вживання олійних фарб Передше в Італії фарби накладали тонко, гладко і злито, як емаль, на дубових і топольових дошках, покритих тонким ґіпсовим ґрунтом Ван-Дейки зачали уживати крейдяного ґрунту з клеєм. Антонелльо з Мессіни перший познайомив своїх земляків із технікою Ван-Дейків. Полотно входило в ужиток поволі. Рубенс ще малював на дошках, Веронез (1528—1588) — на полотні, за ґрунтованім ґіпсом. Завдяки винайденню в малярстві олійних фарб, з'явилась можливість розвинути в малярській фактурі найширшу гаму ріжнородних тонів і барв. (Гомо в ЛНВ. 1926. IV. ст. 327).

ОЛІЙНИК — виробник олії. Також птиця ІВОЛГА (див.).

ОЛІЙНИК — козацький депутат до російської комісії по виробленню нових законів, що її скликала була Катерна II 1767 р. Він висунув був домагання — заборонити москалям купувати землю в Україні, бо це призводить «малоросійський народ у крайнєє разареніє і убожество», і пропонував також виселити з України всіх москалів, а на їх місце повернути українських виселенців (Р. Млиновецький «Іст. укр. народу», 1953. ст. 332). Розуміється, ці домагання не дали жадних наслідків. (Див. ПОЛЕТИКА ГР.).

ОЛІЙНИЦЯ — прилад до виробу олії, також приміщення, де виробляють олію.

ОЛІЙНИЦЯ — темносиній жучок, що виділює з себе жовту рідину, що має в собі кантариду, вживану вдавнину на лікування боляків. Молоденька личинка олійниці галапасує в вуликах, поїдаючи черву.

ОЛІМП — пасмо гір на межі Македонії й Тессалії, 2985 м заввишки В старовинних греків — житло богів, в метонімії — небо, звідци ОЛІМПІЙЦІ — небесні боги.

ОЛІМПІЯ — місцевість в Еліді, присвячена Зевесові й Гері; тут греки що-чотири роки відбували ОЛІМПІЯДИ — себто спортові змагання на шану Зевеса. Греки таку вагу приписували цим Олімпіядам, що навіть ріжні події датували Олімпіядами, починаючи з 776 р. до Р. Хр., і серія Олімпіяд лягла в основу грецької хронології до 394 р. після Хр. (293-тя Олімпіяда) Переможцям на цих змаганнях віддавали тріюмфальну шану, але нагороди були звичайно, символічні — пальмові вінки, тощо. При кінці XIX ст., після інтернаціональної гімнастичної конференції в Парижі в 1894 р. за почином барона П'єра Кубертена були відновлені в характері інтернаціональних спортових змагань. Перші Олімпіяди відбулися в Атенах в 1896 р., потім у Парижі в 1900 р., в Сент Люїс де Міссурі (США) в 1904 р., в Лондоні в 1908 р., в Стокгольмі в 1912. В 1916 р. мали відбутися в Берліні, але не відбулися через війну; в 1920 р. в Анверсі, 1924 в Парижі. 1928 в Амстердамі, в 1932 в Льос Анжельос, в 1936 р. в Берліні, в 1940 р. і в 1944 не відбулися через війну, 1948 р. в Лондоні, 1952 р. в Гельсінках, 1956 р. в Мельбурні в Австралії, і 1960 р. в Римі. Чергова Олімпіяда має відбутися в 1964 р. в Токіо.

Українські спортовці відзначилися в Олімпіядах в Мельбурні і в Римі, але їх зараховано до спортовців СССР. Московський уряд не дозволив українцям в СССР створити свій Олімпійський Комітет і взяти самостійну участь в змаганнях, хоча за статутом Олімпіяд не тільки всі країни, представлені в ОН, мають право виступати, як окремі національні одиниці на Олімпіядах, але навіть ріжні колонії. Навіть і в цьому московський імперіялізм виявив себе повністю.

В останній Олімпіяді в Римі українські спортовці здобули 16 золотих медалей, отже, більше, ніж Італія (13) та Німеччина (12), опинившись на третьому місці після збірної СССР (44) та США (34). Хоча населення України становить приблизно 1/5 населення СССР, проте українські спортовці здобули для СССР понад 1/3 золотих медалей. І хоч українці по-

казали себе найкращими в світі гімнастами, першорядними легкоатлетами (особливо жінки), чудовими фехтувальниками і борцями, проте не було в Римі українського пропора на олімпійській щоглі переможців, і ніхто не почув українського гімну, і ніхто не довідався, що Україна — одна з найсильніших спортових потуг у світі .

В гімнастиці українці здобули аж 8 золотих медалей: Лариса Дерій-Латиніна — 2. Борис Шахлін — 4, Поліна Астахова і Ріта Ніколаєва — по одній. В легкоатлетиці киянин Віктор Цибуленко, третій в метанні списа в Мельбурні заняв тут перше місце (84,64 м), а сумчанин Володимир Голубничий, перемігши спеку і грізних конкурентів, здобув золоту медалю в ходьбі на 20 км (1 год. 34 хв. 7 2 сек.). В жіночій легкоатлетиці 4 українки не тільки здобули золоті медалі, але й побили попередні олімпійські рекорди: Віра Крепкина — стрибнувши в довжину на 6.35 м, Людмила Шевцова-Лисенко — пробігши 800 м за 2 хв. 4.3 сек., Тамара Пресс — штовхнувши ядро на віддаль 17.32 м, а її сестра Ірина — перемігши в бар'єрному бігу на 60 м за 10 6 сек. Молоденький Віктор Жданович виборов собі золоту медалю після затяжного бою на рапірах, а Іван Богдан став неперевершеним олімпійським чемпіоном клясичної боротьби в тяжкій вазі.

Найбільшими героями Римської Олімпіяди були австралієць Герб Еліот, який встановив новий фантастичний рекорд, пробігши 1.500 м за 3 хв. 35.6 сек. і абесінець Бікіля Абеба, що пробіг 42.195 м за 2 год. 15 хв. 16,2 сек. Він біг босий, і коли добіг, то виглядав так свіжо й був такий усміхнений наче б був готовий пробігти дальших 42 кілометри. Див. СПОРТ.

ОЛОВІР — шовк пурпурової барви, що його звичайно носили князі й царі і вживали також на оправу дорогих книжок. В Іпатському списку літопису під 1262 р. читаємо про кн. Данила Галицького, що на ньому був «кожюх же оливира грецького і круживи златими плаского ошит». (Січинський «Нариси з іст. укр. пром.» ст. 60).

ОЛОМА — багатий киянин, один із перших київських християн. В Літописі під 882 р. дослівно написано: «І убиша Аскольда і несоша на гору, погребоша Аскольда на горі.. ідеже єсть двір Олома. На тій горі постави Олома церкву св. Миколи». (Проф. М. Міллер в «Виз. Шлях». 1959, VII, 754).

ОЛЯФ, син ОЛЯФА ТРІҐВЕСОНА, короля Норвеґії (995—1.000), що поляг у бою з данцями й шведами. Був приятелем Володимира В., прийняв християнство і ніби вплинув в цьому відношенні і на навернення Володимира В. Скандинавська саґа про Оляфа має вартість джерела для української історії

ОЛЬБІЯ, БОРІСТЕН — найславніша мілетська колонія північно - чорноморського побережжя над лиманом Гіпаніса — Бога, основана 645 р. до Р. Хр.: розквіт її припадає на У і ІУ ст. до Р. Хр., але вже в ІУ ст. почався занепад від нападу сарматських і скитських орд та різних варварів. У І в. до Р. Хр. її зруйнували ґети; відбудована в II ст. була під зверхністю Риму і ще 251 р. по Р. Хр. мала римську залогу. У другій половині III ст її зруйнували ґоти. Від 1901 р. тут провадилися розкопи, що відкрили оборонні мури некрополь II — III ст., житлові доми, святиню Аполлона і т. д. Згадується в поезії М. Зерова де він порівнює своє й своїх приятелів життя в Баришівці (ЛЮКРОЗА, див.) з життям давніх інтелектуалів, що їх доля ніби закинула в далеку провінційну Ольбію:

Під кровом сільських муз, в болотняній
Люкрозі,
Де розум і чуття — все спить в анабіозі,
Живем ми, кинувши не Київ — Баалбек (себто
місто Ваала, руїнника життя, — натяк
на большевицький терор— Є. О.)
Оподаль від розмов людей, бібліотек,
Ми сіємо пашню на непочате лоно;
Часами служимо владиці Аполлону
(богові мистецтва Є. О.),
І тліє ладан наш на вбогім вівтарі.
Так в давній Ольбії захожі різьбарі
Серед буденних справ і шкурної громади,
В душі плекали сон далекої Еллади
І для окружчих орд, для Скитів - дикунів
Різьбили з мармуру невиданих богів.

ОЛЬГА, Св. — українська княгиня, (946 - 960), жінка Ігоря. По смерті свого чоловіка, вона перебирає його уряд, жорстоко мститься за його вбивство деревлянам і виявляє велику енергію в полагодженні державних справ. У 957 р. вона відвідала Царгород, охрестилася (прийняла ім'я Олени)). Померла 969 р.

«Княгиня Ольга — видатна постать нашої історії. Найвиразніше її схарактеризував російський історик Н. Карамзін: «Народні перекази нарекли її хитрою, церква — святою, а історія — мудрою». Якщо вчитатися в прості ясні слова літопису, то образ княгині Ольги виступає із тьми віків і хаосу, як символ порядку, організованости і глибокої державної ідеї. Своїм контрастом щодо наших уяв про ті часи нашого державного світанку цей образ вже сам по собі виявляє примітивність тих наших уяв: якою високою і старою мусіла бути наша культура натоді, щоб жінка в умовах патріярхального ладу могла бути на такій височині держав-

ного і духовного досвіду, як то ми маємо в особі великої княгині Ольги!» (П. Курінний).

Існують два припущення про те, звідки походила княгиня Ольга: одне, що Ольга родом із Києва, а друге, що вона народилась в посаді Вибутово біля Плескова (Пскова). На думку проф. П. Курінного, археологічні дані не дають жадних підстав твердити, що кн. Ольга не була киянка («Укр. Сам.» 3. VIII. 1952). (Див. ІГОР, КОНСТЯНТИН БАГРЯНОРОДНИЙ, ОТТОН).

ОЛЬҐЕРД (1341—1377) — вел. князь литовський, син Ґедиміна, об'єднав майже всі білоруські землі і значну частину українських, а саме — чернігово - сіверську, Поділля, Волинь і Київщину. Воював із Московщиною і прийняв християнство.

ОЛЬДРІДЖ АЙРА (1807—1867) — визначний актор - трагік, мурин. Виступав в Лондоні. В 1858 р. був у Росії (Петербурґ, Нижній Новгород), і тут сприятелювався з Т. Шевченко, який зробив з нього портрет. Виступав і в Україні — Київ, Харків Одеса.

ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ (КАНДИБА) — 1908 - 1944, син О. Олеся, глибокий оригінальний поет ляпідарного сконцентрованого стилю, визначний вчений археолог, завідувач археологічного відділу чеського Національного Музею в Празі, співробітник американської археологічної експедиції Гарвардського університету (до Югославії в 1933 р.), доцент гарвардського університету (в 1936 р.), основник Українського Наукового Інституту в Америці і редактор його «Збірника» (Сент Пол - Прага, 1939); діяльний член Проводу Українських Націоналістів, як керманич культурної референтури ОУН, приймаючи діяльну участь також в подіях Карпатської України, де в 1939 р зазнав мадярської в'язниці; заступник Голови Проводу ОУН і. після арешту полк. А Мельника, Виконуючий Обов'язки Голови Проводу, спеціяльно на Східніх землях (один із перших прибув до Києва, після звільнення його від большевиків і жив там деякий час, провадячи організаційну працю в постійній небезпеці від большевицьких аґентів і від німців), і врешті, арештований німцями вже в Галичині, був замучений на смерть 9 червня 1944 р. в бункері концентраку Саксенгавзен біля Берліну.

Як поет, крім ще не зібраних з ріжних періодичних видань творів, залишив три збірки — «Рінь» 1935 р., «Вежі» 1940 і «Подзамча», що вийшло в 1946 р., вже після його смерти. Вже в першій своїй збірці «Рінь», Ольжич ясно накреслив свій важкий життєвий шлях борця за звільнення поневоленої України:

Ми вийдем жорстоке зустріти,
Заховане в ранковій млі.
І будуть не луки, не квіти.
Каміння саме на землі.
Шляхи — велетенські гадюки,
Невгнутий розмірений крок,
Діла і змагання сторукі,
І смерть — як найвищий вінок.

Проф. В. Державин писав в «Сам. Україні» (1950 р. ч. VI - VII):

«Наукова діяльність д-ра Олега Кандиби — його інтелектуальна творчість — і поезія О Ольжича — його мистецька творчість — походять із єдиного джерела, є біографічно пов'язані між собою і деякою мірою рівнобіжні. Проте вони не рівновартісні. Немає сумніву, що Олег Кандиба міг би стати не лише археологом із світовим ім'ям в галузі неолітичної кераміки та середньоевропейського неоліту взагалі — він міг би стати епохальним світочем науки, одним із тих великих вчених, що їхня конструктивна синтеза на десятки років визначає розвиток світової наукової думки. Але не судилося. Десять із чимсь років наукової та академічної діяльности д-ра О. Кандиби присвячені тому напрямкові наукового досліду, з якого обов'язково починаються студії солідного передісторика: із скрупульозної наукової аналізи археологічних знахідок та їх географічно й стилістично пов'язаних груп. У цій галузі численні спеціяльні досліди О. Кандиби з середньоевропейського (а також галицького й трипільського) неоліту, друковані українською, чеською, німецькою і англійською мовами створили йому авторитет фахівця, а його монументальна монографія німецькою мовою про мистецтво й техніку неолітичного села Шіпеніц — була визнана в німецькій археологічній пресі за зразкову».

Але революційний розвиток подій в Карпатській Україні та потім світова війна поклали кінець науковій діяльності: О. Ольжич весь віддався справі національної Революції, здійснюючи героїчно думки висловлені в поезії:

Нащо слова? Ми діло несемо!
Ніщо мистецтво і мана теорій
Бо ж нам дано знайти життя само
В красі неповторимій і суворій.
Міцніша віра і дзвінкіший чин
За словоблудіє і за тимпани.
Одвага, непохитність, чистота!
Милуйтеся! Беріть і будьте! Будьте!

Проф. В. Державин писав в уже згаданій статті:

«**Героїзму** ніколи не бракувало в тематиці нашого красного письменства. Впродовж XIX століття українська література зберігала щільний контакт із героїчним епосом козацьких дум, а за XX століття вона позначилась героїчною тематикою І. Франка, Лесі Українки, Ю. Липи, М. Чирського, Є. Маланюка, Ю. Яновського і багатьох інших. Проте героїчна тематика — це ще не героїчний світогляд. Поезію О. Оль-

жича героїзм не лише скрізь просякає тематикою, а й становить її творчу психічну домінанту. Це героїзм органічний, незалежний від зовнішніх чинників і, сказати б, абсолютний. В героїчній тематиці інших наших поетів і белетристів незрідка відчувається, що це промовляє героїзм бездержавної нації, героїзм людини національно покривдженої, отже героїзм якоюсь мірою вимушений або, принаймні, істотно зумовлений тими чи іншими історичними подіями. Героїзм у поезії Ольжича — вільно обраний і вільний всякого розрахунку, всякої думки про духову чи іншу нагороду: він сам — своя найвища і, суттю кажучи, єдина гідна нагорода, що вища навіть за славу:

Шляхи — велетенські гадюки...
Невгнутий, розмірений крок...
Діла і змагання сторукі
І смерть, як найвищий вінок.

«Героїзм у Ольжича не випливає з національно - державницького патріотизму (як це майже скрізь у нашій сучасній поезії) а радше збігається з ним, як два рівнобіжні вияви того самого глибинно ідеалістичного світогляду, що кульмінує в екстатичному піднесенні — піднесенні найвиразніше висловленому в поезії «Піхотинець», де «душа відділилась від тіла», що «струнке і спокійне, ступає в холодних рядах»:

До віку його не обійме
Ні сумнів, ні згадка, ні страх.
І радісно духу дивиться,
Як тіло тяга кулемет,
Стискає гарячу рушницю
І вперто повзе наперед.»

(Див. АРХЕОЛОГІЯ). В 1956 р., заходами О. Лащенка вийшла в Нью Йорку книжка «Поезії» О. Ольжича кн. І., в якій передруковано три вищеназвані збірки поезії Ольжича. До другої, непублікованої ще частини, мали б належати поезії, що в ті збірки не ввійшли.

ОЛЬХІВСЬКИЙ БОРИС (†1944) — блискучий публіцист, талановитий письменник, автор високовартісних літературних есеїв про Полісся, Холмщину й Підляшшя, співробітник журналу «Ми» в Варшаві і Українського Національного Музею у Львові, і також журналу «Нові Дні» (1940). Належав за другої світової війни до Української Дивізії і помер від нефриту, в наслідок перестуди під час військових вправ. Окремо вийшов його «Вільний нарід» (1937 р.), написаний на марґінесі «Історії Русов».

ОМАН — рослина, — Вербаскум ніґрум — що її на Київщині клали в купіль новонародженої дитини, разом із іншим зіллям (МУЕ НТШ. VIII, 27.). На Херсонщині «коросту мастять сметаною, змішаною з порохом отваром коріння оману, чи дев'ятисилу» (Ястребов. Летоп. III, 108),

ОМАНА — спостереження наших змислів, незгідні з дійсністю. Найчастіша омана — зорова. Сюди ж відносяться ГАЛЮЦИНАЦІЇ. Див. МАРЕВО.

ОМАСТА — масна приправа до страви.

ОМЕЛА, ОМЕЛЬГА — галапасна рослина з усезеленим листям, що набирає з часом золотавого відтинку, з жовтим цвітом і білими ягодами, що росте на деяких деревах із м'якою корою, як липа, тополя, яблуня і — дуже рідко — на дубі. В місяці грудні, як дерева загублять усе своє листя і вимахують довгими голими руками, і стукотять ними одна об одну, ніби мертвими кістками, під кожним подувом вітру, лише зелена густа омела на оголеній гілці свідчить про неперервність життя і годує пташки перлами білих ягід. Люди повірили, що та омела — ласка неба, що тільки з неба могла впасти зимою на голе дерево та зелена галузка. Тим-то її шанували, вважаючи за символ несмертельности. У давніх кельтів, коли вони знаходили омелу на дубі, йшла до нього урочиста процесія, і жерці, що одержали ім'я ДРУЇДІВ (у ґаллів ДЕРУ — значить дерево) золотими серпами, підстеливши білі вовняні простирала, щоб ні одна ягідка не впала на землю, зрізали омелу, а потім під Новий Рік розподіляли її галузки між населенням — на здоров'я, на щастя, на охорону від нечистої сили. І ще й досі в Нормандії і в Британії на Різдво й під Новий Рік не знайти, кажуть, хати, де б не було тоді галузки омели. І в Норвегії омела в хаті ще досі охороняє людей від вогню, від хвороб і від злих духів. У давньому Римі, як писав Пліній, жінки носили з собою галузки омели, щоб легше зачати, а кельти напували худобу напоєм із омели, щоб була плідна. Хворі на чорну неміч, поки мали з собою чарівну галузку, не падали на землю в конвульсіях, і шведи радо носили із собою — на охорону — ножі з колодкою з омели за амулети, а німці з тією метою вішали дітям шматочки омели на шию. В XVIII ст. навіть лікарі Англії й Голляндії поручали омелу проти чорної немочі. В Швайцарії натомість називали омелу «громовою мітлою» й вірили, що, повішена в хаті, вона боронить від пожежі. Так само вірили і в Італії, і в Швеції, а в Чехії говорили, що, спалена в печі, вона хоронить від грому.

З омелою зв'язаний в Норвегії міт про Бальдера. Це був добрий і гарний бог, наймудріший і найулюбленіший з усіх несмертельних. Але одного дня Бальдер побачив сон, що провіщав і йому смерть. Боги зібралися на раду й постановили забезпечити Бальдера від усякого лиха

і заприсягли воду й огонь, залізо, і всі інші металі, каміння, землю, дерева й рослини, хвороби й отруї, всіх звірів і птиць і гадів, — що ніхто з них не зробить ніколи Бальдерові жадного зла. І всі були раді й щасливі, бо вважали, що зробили Бальдера невразливим. Тільки злий Льокі був невдоволений. Пішов він до старої Фріґи й запитав її, чи дійсно всі речі в світі заприсяглися не шкодити Бальдерові. І відповіла стара, мудра Фріґа: «На схід від Вальгалли росте маленька рослина— омела, вона була ще занадто молодою, щоб присягати..» Зрізав злий Льокі омелу й зробив із неї стрілу й пішов до богів, що бавилися, стріляючи в Бальдера, — бо жадний стріл не робив йому нічого злого, — і дав ту стрілу богові Готерові, що не брав ще участи в загальній забаві, і попросив його вшанувати бога Бальдера хоч одним своїм стрілом.

Готер дав себе підмовити і стрілив і пробив зненацька все тіло стрілою. І то було найбільше нещастя, що могло впасти на землю. Боги в розпачі піднесли руки до неба.. Потім, давнім скандинавським звичаєм, поклали мертве тіло на велике вогнище і спалили його разом із вірною дружиною Наною, що в неї серце розірвалося з болю, і з вірним конем, і з усім бойовим приладдям.

Так умер славний бог Бальдер, що, як гадають, був образом незломного дуба, святого дерева давніх арійців, асоційованого з найдавніших часів з богом грому й блискавок.

Коли зрізати омелу, через деякий час вона починає жовкнути, і її блискуче листя стає зрештою ніби золотим. У тому велика декоративна краса омели. Тим-то і в сучасному світі, нащеплюючись на давніх віруваннях і звичаях, в країнах західньої культури, а особливо англосакського світу та у Франції й Італії все більше шириться звичай прикрашати на Різдво і Новий Рік хати всередині галузками омель, — на здоров'я, на щастя. А що християнська Церква довший час ставилася вороже до поганської омели з її забобонними чарівливими властивостями, то зрештою, щоб примирити Церкву з омелою, витворилася леґенда, ніби й омела була колись окремим деревом, і що власне з того дерева було зроблено хрест, на якому розп'ято Христа.

Я не знаю ніяких вірувань і обрядів в Україні, що були б зв'язані з омелою. Але наші пересельці до Арґентіни мають від неї деяку користь: тут кожний робітник і урядовець (отже і наші українці) одержують під Новий Рік т. зв. АҐІНАЛЬДО, себто додаткову платню, ніби за тринадцятий місяць. Назва «аґінальдо» походить від назви омели — «ґі» і означає властиво новорічний дарунок, що колись завжди мусів бути в супроводі галузки омели.

ОМЕЛЬЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО ІВАН (1881—) — генерал - хорунжий, діяльний учасник визвольних змагань. Дід його ВАСИЛЬ був старшиною задунайських запорожців, а пізніше осаулом «Новоросійського козачого полку». Батько його ВОЛОДИМИР — був генералом артилерії. Сам він народився в Баку і, одержавши теж військову освіту, в 1917 р. був уже полковником VIII-го Гусарського Лубенського полку. З початків української національної революції зголосився він до розпорядимости Генерального Військового Комітету при Українській Центр Раді. В жовтні 1917 р. тодішня українська військова влада призначила полковника Павленка командиром того ж Лубенського полку, в якому він перепроваджує українізацію. За Української Центральної Ради займає різні оперативні становища, зокрема як інспектор кінноти. По приході до влади Гетьмана Павла Скоропадського він залишається на військовій службі, спершу у «Сердюцькій Дивізії», а потім як кошовий отаман Вільного Козацтва Слобідської України (Харківщина) При кінці 1918 року він переходить у склад Української Галицької Армії і приймає активну участь у боях за Львів. По переході Галицької Армії за Збруч вертається в склад Дієвої Армії УНР. В 1920 році з доручення Головного Отамана Симона Петлюри полковник Павленко організує окрему кінну дивізію. Як командир тої дивізії, відзначився надзвичайно в жовтні 1920 р. в боях біля Михалполя. Як боєвий старшина і хоробрий командир, Генерал Павленко, вже в часі служби в російській армії одержав цілий ряд боєвих відзначень, з орденом Св. Юрія з золотою Юрієвською зброєю включно, що було найвищим відзначенням за хоробрість. В українській армії був, крім підвищення до ранґи Генерала, нагороджений хрестом Української Галицької Армії.

ОМЕЛЬЯНОВИЧ - ПАВЛЕНКО МИХАЙЛО (1878—1952) — генерал, герой Зимового Походу, який провадив, як командант армії УНР, від 5. XII. 1919 по 21. XI. 1920 р.

За світової війни був командантом російського ґвардійського полку; за Центральної Ради командував бриґадою на Катеринославщині, за Скоропадського був начальним командантом III стрілецької дивізії в Полтаві, а потім козацького коша на Катеринославщині; від грудня 1918 по травень 1919 р. був начальним вождем Української Галицької Армії (УГА), і на цьому пості опрацював був плян славного ЧОРТКІВСЬКОГО НАСТУПУ. Залишив цікаві спогади, зокрема про Зимовий Похід.

ОМЕТ — край, пола одежі.

ОМОНІМ — слово, що однаково пишеться й вимовляється, як інше, але має проте інакше

значення, як напр. КОСА (див.) в її чотирьох цілковито відмінних значеннях. Омонімія зустрічається не тільки в речах, але і в людських прізвищах: В Англії нараховують півмільйона Смітів і яких 250.000 Браунів та Тейлорів. На Московщині так само безконечно число ріжних Іванових, у нас в Україні досить багато Іваненків, Гончаренків, Шевців, Кравців і т. д.

ОМОФОР — частина єпископського одягу, наплечник. Це довга вовняна біла матерія, прикрашена хрестами, яку єпископ накладає на свої плечі так, що один кінець спадає спереду, а другий з плеч, до висоти колін. Він нагадує заблудшу вівцю, що її Добрий Пастир знайшов і поніс до отари — отже визначає те пастирське служіння єпископа. Хрести на омофорі пригадують ті страждання, що їх поніс на собі Спаситель світу. Омофор буває великий і малий. Великий здіймається перед читанням Апостола; в малому єпископ звершує проскомідію, освячення Дарів, хіротонію і різні молитословія. Великий омофор надали архиереям царгородські імператори для відзначення їх, високих сановників держави, а тому він має значення церковно - громадське. Привласнені великі омофори єпископам не раніше VI ст., тоді як малий омофор — все була найважливіша й найдавніша частина одягу єпископа. При одяганні омофора читають молитву: «На плечі, Христе, взяв заблудшу істоту і, піднісши, Богові й Отцю приніс».

У нас великою славою втішається омофор Богородиці, що ним вона покрила людей, які молилися в царгородській церкві т. зв. Влахернської Богородиці, коли Царгородові загрожували сарацини, благаючи її про порятунок. З того у нас постало свято св. ПОКРОВИ. Митрополит В. Липківський в проповіді на це свято, говорив про омофор: «На своїх руках Пресвята Богородиця тримала омофор, що ним покривала людей. Омофор, себто, по нашому, наплечник, це таке вбрання, подібне до широкого довгого рушника, що його накладають на плечі під час відправ. Омофор — відзнака любови Христа, вічного Архиєрея, до людей. Його піклування про них, Його пастирське служіння людям. Христос називає себе добрим пастирем, що дуже піклується про свої вівці, бере на власні плечі й несе ті вівці до отари, що відбилися, або заблудили, або пристали (ЛУК. XV, 5). Так само й Христос всіх людей своєї отари — Церкви, як своїх овець, що заблудили, або втомилися, несе на плечах свого вселенського піклування до їх спасіння й небесного царства, і цим омофором - наплечником у єпископів, що під час відправ являють собою вічного Архиєрея - Христа, відзначається вічне піклування Христа про спасіння кожної душі і всього світу. Христос, як перший і вічний Первосвященик, — перший слуга спасінню людей, що Сам сказав про Себе: «Син Чоловічеський не на те прийшов, щоб Йому служили, а щоб Самому послужити й віддати душу за спасіння людей». (Мар. X, 45). От, цей самий омофор, себто піклування про спасіння людей Христос переклав і на своїх угодників, апостолів, святителів, мучеників і всіх святих, а передусім на свою Пречисту Матір. От, це служіння Божої Матері спасінню людей, її покрову всього християнського світу своїм небесним омофором ми й святкуємо в це свято Покрови..

«..От цією вірою у всесвітній небесний омофор, у це заступництво Божої Матері і всіх святих пройняті були й українці, під цей омофор прихилялися, але з цим небесним омофором прагнули сполучити й свій земний омофор — своє служіння визволенню й полегшенню життя свого народу. Погляньте на давній образ Запорізької Божої Матері. Як і з яким почуттям дивляться на Пресвяту Діву Марію з омофором у руках запорожці, старшини з шаблями за поясом! Яка в їх очах готовість і самим послужити для свого народу, взяти на себе хоч частину, хоч кінчик того небесного омофору, щоб на ньому добратись до неба через полегшення скорбот та бід свого ображеного, поневоленого народу, і цим способом з'єднатися з небом.

«За край цього небесного омофора повинні братись і всі ми, на себе його накладати полегшенням тягарів життя один одного, як до цього закликає нас і ап. Павло: «Один одного тягарі носіть і так сповняйте закон Христовий». У цьому і все завдання Церкви і церковного життя, щоб омофор служіння один одному на спасіння світу й полегшення цього життя по частинах розібрали, поклали на свої плечі і всі вірні, і з'єднанням його з небесним омофором надали йому ваги вічности й могутности» («Церква і Життя» 1957, I, 2—4).

На Заході омофор одержують тільки деякі архиєпископи.

ОМШАНИК — приміщення для переховування вуликів із бджолами зимою.

В Галичині таке приміщення називали СТЕБНИК.

ОНАГР — дикий осел.

ОНАЦЬКИЙ ДОМЕТІЙ (†1921) — батько автора УМЕ, з козацького хутора Хоменківського біля с. Борок під Гадячовим на Полтавщині; вчитель міської школи ім. Терещенка в Глухові, потім директор міської школи в Кам'янціПодільському, далі викладач в Глухівському Учительському Інституті, останньо бібліотекар міського історичного київського музею Був дописувачем до газети «Кіевські Отклики» в Києві та співробітником українського педа-

гогічного журналу «Світло» (під псевдом ЗБІР, ЗБІРОК.

ОНАЦЬКИЙ МИКОЛА (1878 —) — із козаків Полтавщини, був членом І. Державної Думи в Росії, де був одним із організаторів Української Громади з членів тої Думи.

ОНАЦЬКИЙ НИКАНОР (1874 —) — педагог і поет, якого поезії залишилися розкидані по часописах «Рідний Край» та збірниках.

ОНЕЗОРҐЕ ВІЛЬГЕЛЬМ (1855 —) — німецький історик, професор університету в Любеку. Залишив праці про старослов'янську колонізацію в Німеччині. У відповідь на анкету Союзу Визв. України він писав у 1917: р.: «Коли маю висловити погляд про українську націю та її сучасне й будуче міжнародне значення в сх. Европі, я сформулював би своє переконання щодо першого питання так: народу, що має понад тисячолітню історію; що в тім протязі часу з усе-таки малих початків: Полян, Сіверян, Деревлян, Лужичан, Уличів, Тиверців, Дулібів і Волинян в X ст. розвинувся в XX ст. на другу з ряду слов'янську націю; що в цілім своїм числі більший, ніж поляки, серби й чехи разом; що залишений усім світом, відданий то на монгольський залив, то на турецькі напади, то на польську й московську неволю, зумів заховати й витворити серед найтяжчих обставин свою власну мову, багату й ріжнородну власну літературу й культуру; що в своїх релігійних поглядах зраджує вільніший, глибший, менш поверховний і механічний спосіб думання, ніж сусідній московський народ; що вкінці на духовім, церковнім і політичнім полі, бодай у своїх передових верствах , віддавна тяжів до Заходу, а ніколи до Росії; що такого народу так само не можна знищити, як і надовго не може поневолити його, проти його волі, і московський народ, істотно йому чужий, а духово й антропологічно нижчий від нього. Але якщо український нарід має визволитися з-під московського, сильнішого від нього числом, силою волі й політичним хистом, то в такім разі треба його виховати до єдности, діловитости, до енерґічнішого хотіння; у такім разі він повинен перемогти свій нахил до деякої м'якгости й сентиментальности, до паралізуючої резиґнації. — перемогти свою вразливість на радикальні фрази й науки та шукати свого рятунку не в соціял - демократичнім світогляді: від Клеона до Ґракхів, від чеських гуситів аж до німецьких новохрещенців, від англійських індепендентів до сопартійників Дантона й Робесп'єра, від французьких анархістів аж до радикальних південно - німецьких республіканців 1848 і 1849 рр. не зумів яркий радикалізм ще ні разу ні створити, ні втримати державного організму. . Тільки позитивні цілі, певно побудовані на непохитній силі переконання, на непереможнім хотінні, на незменшеним ніяким розчаруванням оптимізмі, здатні довершити такого величезного діла, яким буде визволення України з-під російського ярма. . .

«Таких Гераклевих чинів уміли довершувати дрібненькі області Швайцарії супроти великої держави Габсбурґів і Бурґундів, малі голляндські пасмуги супроти еспанського світового деспотизму, безприкладно виснажена й більше, ніж до половини свого стану, зменшена Прусія, яка всетаки виховалася до самодисципліни та стояла на такій моральній висоті, як ніякий інший народ всесвітньої історії ні перед нею, ні по ній, — супроти наполеонівського панування над світом. Чому-ж не була б в силі довершити щось подібне й Україна, яка без порівняння має більше населення, наділена без порівняння кращими природними помічними засобами?

«Що торкається до другого питання, то можу лише повторити те, що я вже давніше сказав у часописі «Украініше Нахріхтен» (з 10. VI, ч. 90—91, ст. 5—6): «що вже саме почуття справедливости та права, задоволення з кожного поступу культури, радість з кожного підтримання релігійних й державно - громадських свобід мусіли б спонукати світ уділити змаганням українців до визволення з-під найбільш ворожої культури з усіх держав, до визволення з-під Росії, — своєї повної симпатії і сильної допомоги. А це тим більше, що Росія тільки наслідком брутального нарушення права та постійно брутальним насилуванням загарбала Україну й досі удержала її..» («Чужинці про укр справу» Відень 1917, ст. 10—12).

ОНИЩУК АНТІН (1885 —) — етнограф, знавець Гуцульщини, керманич відділу етнології ім Хв. Вовка при ВУАН у Києві.

ОНІКС — відміна ріжнобарвного кременя, що вживається для виробу дрібних прикрас. Він знаходився серед 12 каменів Ефода, священного нагрудника жидівських первосвящеників і символізував у ньому плем'я, чи коліно, Азера. Фігурував онікс і серед самоцвітів, що згадуються в Ізборнику Святослава, — тут він фігурує під назвою Оніхіон. Звали його також — ХРИСТОПРАЗ.

ОНОВЛЕННЯ ЦЕРКВИ — невияснене див не явище, що сталося в Києві в 1923 р. Н. Відомий (псевдо) писав в 1952 р. в «Укр. Прав. Слові» (передруковано в «Дзвоні» 1952, VII). «На розі Вел. Житомирської вул. й Сінної базарної площі стояла церква на честь Стрітення Господнього, частіше називана «Скорбящою», бо в ній була шанована киянами ікона Божої Матері Всіх Скорбящих Радосте. Церк-

ву цю побудовано 1861 р. на місці старої дерев'яної з 1752 р.. У цій же церкві був старовинний образ св. Миколи. Одного дня блискавично облетіла ввесь Київ вістка, що цей образ оновився.. Другого дня кияни були вражені новим чудом: стара церковна баня цієї церкви, що вже давно була потемніла, раптом засяяла чистим блиском, немов її щойно позолотили.. Большевики були розгубилися. ЧЕКА вдерлася до пароха, о. Золотоверховника, щоб викрити «нові попівські шахрайства», але, побачивши, що жадна людська рука не могла визолотити блискавично баню, дала спокій священикові, до того тяжко хворому, що вже кілька тижнів перебував у ліжку й незабаром помер. Проте треба було щось робити, рятувати ситуацію. У газеті появилась стаття якогось «хеміка», що пояснював оновлення бані збільшенням перекису водня в повітрі... В 1934 р. большевики почали руйнувати церкви, розбираючи їх до фундаментів. Однією з тих зруйнованих церков буй Стрітенська, де сталося чудо, що чекає ще свого історика, на авторитетне слово Української Церкви..»

З приводу цієї статті, проф. Роман Шехай, вчений аґроном, що від років працює на дослідних полях і в ляболяторіях Тукуманського університету видрукував в буенос-айренському «Дзвоні» (1952 р. X, ст. 7) таке свідчення:

«У той час я мешкав поблизу Стрітенської Церкви і, прямуючи на працю, її не минав. Проходячи крізь Сінну площу я звернув увагу на великий натовп людей, що припинив рух авт, трамваїв та візників.Серед натовпу було чимало селян з околиць Києва, що продавали в той час городину на базарі. Звернув увагу і на кінну міліцію, що ледве стримувала людей, які намагались увійти до церкви.

На моє звернення до селянки: Що трапилося? — Почув:

— Хіба не бачите? Он-он баня оновилась, а в середині оновилась свята ікона.

Потрапити до церкви було неможливо. Пішa й кінна міліція ввесь час відтискувала людей. Я минув натовп, вийшов на Н. Житомирську вулицю і став спостерігати. Позолочена колись баня мала дивний вигляд: деякі чотирикутники надзвичайно виблискували на сонці, але більша поверхня бані мала загальний застарілий, темний вигляд. Я вибрав один темний чотирикутник і зупинив на ньому свою увагу. За яких 2 — 3 хвилини побачив світлу пляму, яка досить швидко поширювалась і за 5—6 хвилин, цей чотирикутник виблискував так само яскраво, як і деякі інші.

Я вибрав удруге: те ж саме!

Я зупинив свою увагу на образах святих, що олією були зроблені поміж банею та хрестом і побачив, що ніби-то хтось змиває обережно й ретельно багаторічний намул на поверхні образів і це нагадало мені «перебивні малюнки» школярських років, як я змивав штучний намул паперу: так яскраво світилися фарби. Я постояв не більш як з-пів години і вся баня виблискувала так, ніби хтось в одну мить її позолотив, як і образи святих, що ніби ось-ось тільки відійшов від них мистець.

Звичайно, це викликало хвилювання у людности міста, бо багаточисленні бані Святої Софії, розташованої за яких півкілометра по прямій лінії від Стрітенської Церкви, не оновилися, як і баня Володимирського Собору, що я перевірив сам.

На другий ранок, я знову пішов тією дорогою і побачив пожежників, які вже складали довгу драбину, а на горі бані, з боку Житомирської вулиці, було вирізано цілісінький чотирокутник оновленої позолоти, який потрапив на дослідження до найвидатнішого хеміка того часу, акад. Плотникова. Переказували, що ніби-то він сам лазив на гору колупати баню, але того я не бачив та й сумніваюся, бо це була дуже товста людина, яку не всяка драбина могла витримати, та ще й угорі..

Дійсно, це чудо влада намагалася з самого початку пояснити хемічною реакцією поміж золотом та кисенем повітря, але чому ж тоді це не торкнулося Святої Софії та Володимирського Собору?

Добре пам'ятаю, що акад. Плтоников жодного коментаря з наслідків своїх досліджень до преси не подав, бо, мабуть, втрутився не в свою справу.

Пригадую балачки поміж людьми. Розповідали, ніби-то перший ,що побачив це чудо з свого вікна, був жид, який незабаром прийняв православ'я. Чи так було, чи ні, не знаю але заввага досить важна, щоб її не згадати.

З того часу минуло понад чверть століття, все бачу перед моїми очима, неначе б це відбулося вчора».

ОНОМАСТИКА, НАЗВОЗНАВСТВО — наука про власні імена та назви місцевостей. Вона цікавила в нас істориків (М. Грушевський), етнографів (Максимович, Франко, Сумцов) та мовознавців (Цілуйко Яр. Рудницький, митр. Іларіон - Огієнко). Систематична праця над ономастикою почалася в нас властиво на еміґрації, головне в Українській Вільній Академії Наук у Канаді, що з 1951 р. почала видавати серію «Назвознавство - Ономастика» двічі на рік під редакцією проф. Яр. Рудницького (досі вийшов 21 випуск в рр. 1951—1961), в Вінніпеґу. Проф. Я. Рудницький брав також участь в міжнародніх ономастичних конґресах в Парижі 1938 р., в Упсалі 1952, Саляманці 1955, Мюнхені 1958, і Фльоренції - Пізі 1961, як член Міжнародного Ономастичного Центру в Любені (Бельгія). Див. ТИПОНОМІЯ.

ОНУФРІЯ ВЕЛИКОГО день — 12/25 червня. На Поділлі цей день уважають святом польових квітів. У с. Кудлаї біля Немирова, оповідали таку леґенду:

«Одного разу польові квіти: ромен-зілля, червоні маки, волошки та васильки довідались від вітру, що злий дідуган Мороз збирається їх поморозити. Бідні квіти, шукаючи захисту, поскаржились Преподобному Отцеві Онуфрію, що в цей день ходив по полі та милувався квітами. Онуфрієві шкода стало квіток, і він пішов до Мороза та почав його просити, щоб не зачіпав беззахисних квітів. Дід Мороз був такий упертий, що Св. Онуфрій не витримав: схопив сокиру і вдарив Мороза обухом по голові. Тепер мороз буде хворіти аж до самого Спаса, а всі квіти можуть собі спокійно цвісти та одцвітати». (О. Степовий - Воропай). Таке ж оповідали і на Луччині, на Волині (Чуб. І, 31).

На Святого Онуфрія дівчата назбирують у полі великі букети синіх волошок та червоного маку несуть до хати і оздоблюють ними образи.

Вмиваючись ранком, дівчата натирають лиця пелюстками червоного маку, щоб завжди бути рожевими. Червоним маком уквітчують собі теж голову.

У цей день не можна косити трави.

На Буковині казали, що до Онуфрія ще можна орати, а потім уже ні. «Зап. ЮЗОтд. II. 357).

ОНУЧА — шматок звичайно білого полотна, а то й вовняної тканини, яким наші селяни обгортали собі ноги, замість шкарпеток.

ОНЧУК АВРЕЛЬ (1864 - 1921) — румунський політик із Буковини, основник «Ліберального Союзу», в буковинському соймі(1904 р.). автор багатьох законопроєктів, які запевняли українцям рівноправність на Буковині. Після розпаду Австрії, він стояв за тим, щоб Буковину було справедливо розділено на дві частини — українську і румунську.

ООЧСУ — Організація Оборони Чотирьох Свобід України. Створили її в США члени т. зв. Революційної ОУН (Бандери), після розламу ОУН в 1941 р. З 1947 р. ООЧСУ видає в Нью Йорку «Вісник», суспільно - політичний місячник при діяльній співпраці д-ра Д. Донцова.

ОПАЛ — цінний самоцвіт, що визначається грою барв. Вдавнину опалові, світлому й рожевому, надавали пророчий змисл: він ніби темнів перед небезпекою, яка загрожувала особі, що його носила на пальцеві, і ставав майже чорним, коли знаходився в присутності великих грішників. Але Мішле писав: «Будьте обережні з опалом, найбільш чарівним, найбільш привабним із самоцвітів. Це — сама райдуга, прикрита легким молочним туманом, - це тремтлива краса всіх барв, закута в таємничу білість. Це — камінь долі. Подібний да жінки, він руйнує своєю красою того хто в нього закохується». Але леґенда, що опал приносить нещастя, досить недавнього походження. Вдавнину, навпаки, вважалося, що він боронить від зурочення. І в Мехіку він уважався «святим каменем».

ОПАНЧА — одяг (від ОПОНА — тканина). «У первісній своїй формі опанча, як не найстаровинніша, то одна з найстаровинніших слов'янських одеж. За наших часів, вона особливо в деяких місцевостях, найбільше на Поділлі та в Галичині, являє собою переходову форму від свити до КОБЕНЯКА, бо відзначається від СВИТИ тільки тим, що в ній ззаду на комірі пришита ВІДЛОГА, чи БОГОРОДИЦЯ. Дуже правдоподібно, що вона колись не мала талії (стану), а була це та широка зверхня одежа, що дістала назву кобеняка та переховалась іще, в найпростішій своїй формі, на Карпатах під назвою ГУГЛІ. Можливо навіть що це також вона переховалась у формі простого ЛІЖНИКА, себто примітивного килима, що ним звичайно прикривають ліжко, а часом зимою, як свідчить Головацький, і вдягають його, заложивши один кінець, накинувши на плечі та зв'язавши на грудях шнурком, що його протягнуто в загин. В такій формі ця одежа має вигляд справжньої опони, себто прикривки, чи заввіси, що її носять, як одежу. Як найпростіша з верхніх широких одягів, опона могла розвинутися через додання рукавів та в чоловіків перетворитися в кобеняк, а, втративши богородицю, в БУНДУ, чи ОПАШЕНЬ. (Вовк «Студії..» ст. 159).

ОПАРА — мішанина муки з водою, з якої виходить потім тісто.

ОПАРЬ — місце в болоті, що не замерзає. Також продух у льоду.

ОПАС — невеличке пасовиско в саду, чи десь в огорожі.

ОПАСАНЬ, ОПАСАННЯ — крита ґалерія навкруги церкви. Така опасань була вже в київській мурованій Десятинній церкві св. Богородиці (Груш. «Іст. УР.» III, 424). Але вона зробилася була особливо характерною для українських дерев'яних церков, що мають виразно національний український характер. «Це опасання, що надає західньо - українським церквам особливо оригінальний характер, стало також постійною властивістю і галицьких трибанних церков, з тою тільки ріжницею, що там опасання тримається не на стовпчиках чи дерев'яних арках, які наподобляють мурова-

ні, а на виступах брусів зруба на кутах, що ступнево скорочуються. Отже, опасання тоді виходить висяче, що, разом із банями, зложеними з численних виступів, надає церкві ще більше подібности до буддійських церков..» (Хв. Вовк «Студії..» 116).

ОПАСОК — ремінь, що на ньому носять бандуру через плече.

ОПАЧИНА — весло на галері. Також — в'язанка тонкого й довгого хмизу.

ОПАШЕНЬ — рід одягу. «На Великій Україні ЧУЗІ відповідає старовинний опашень, що його вживають де-не-де в східній частині України (Харківщина та Вороніжчина), а також почасти й у західній частині, під назвою СІРАКА, чи БУНДИ. Це рівна, широка одежа без стану, з рукавами та досить широким відкладним коміром. А взагалі, з пришитим каптуром ця одежа перетворюється в КОБЕНЯК..» (Хв. Вовк «Студії» ст. 159-60). Див. ОПАНЧА.

ОПЕНЬОК — їстивний гриб, що іноді символічно заступає м'ясо: «Роди, Боже, хліб, а до хліба опеньки, щоб до стожка ходили», — казали, п'ючи до м'яса (Дикарев,23). Але, ясна річ, насправді опеньки м'яса заступити не можуть, тому теж кажуть іронічно: «Велике дідо — опеньки!» Або: «Голодному (але тільки голодному!) й опеньки м'ясо».

З опеньками в'яжеться прикмета: «Як багато опеньків, то жито на-безрік добре вдасться» (Франко, «Прип.» II. 480)

У сл. Борисовці на Валуйщині опеньками звали на хрестинах узвар, що ним пупорізна баба частувала гостей після обіду, садовлячи їх у «рай», себто за стіл (Дикарев, ст. 24).

ОПЕРА — музично - драматичний твір, в якому виконавці, замість говорити, співають під супровід оркестри. У творенні опери звичайно беруть участь два автори — лібреттист, що пише текст опери, і композитор - музика, що той текст убирає в музичні ноти. Іноді, як у випадку Ваґнера, лібреттист і композитор зливаються в одній особі. Виконавці опери — співаки солісти, обдаровані гарними і, переважно, дужими голосами, вишколеними в довгій школі, оркестра, хор та іноді ще й балет.

Перші українські опери з'явилися в XVIII ст. Скомпонували їх на італійське лібретто в Італії М. Березовський («Демофонт», виставлена вперше з великим успіхом в Ліворно в р. 1774) та Дм. Бортнянський («Креонт» 1778, «Алкід», 1778, «Квінт Фабій» 1779). Бортнянський написав опери і на французькі тексти — «Сокіл» (1786) та «Син Суперник» (1787). Та хоча італійські опери Березовського і Бортнянського мали успіхи в Італії в Україні їх ніколи не виставлялося, і вони жадного впливу на розвій української опери не мали. Французькі опери Бортнянського виставлялися в Петербурзі, і теж на розвій української музики впливу не мали. Наше оперове мистецтво почало розвиватися самотужки, зусиллями аматорів, що прикрашали музикою й співом свої романтичні твори. Наші інтермедії в шкільних драмах, починаючи з 1619 р. (Дзвоновський, Гаватович, Дм. Туптало, Л. Баранович, С. Полоцький) та співи в пасіях і містеріях творять підложжя до оперової вистави, і постепенно серед тих випадкових номерів хорового співу починають з'являтися й сольові номери, що вже мають безпосереднє відношення до сценічної дії, а далі цим шляхом вокальне мистецтво, поруч із інструментальним входить уже і в театральну дію і опановує всією виставою перше у вигляді світської драми зі співом, потім оперети і, нарешті, опери. Так великі музичні оформлення супроводили «Наталку Полтавку» Котляревського (1819 в Полтаві) з музикою якогось А. Барицького, ще аранжованою О. Марковичем (1850 р.), потім чехом Ляндвером (1854) і нарешті М. Лисенком, «Сватання на Гончарівці» Гр. Квітки Основ'яненка, «Любку» та «Чари» Тополі і т. інш.

Замилування до сценічних п'єс із народними співами зростає протягом XIX ст. і в Галичині, де перші галицькі духовні композитори, із Вербицьким на чолі від 50 рр. XIX ст. складають музику до народних оперет і мельодрам хоч писаних і не в народнім дусі. Окреме місце тут займає Порфірій Бажанський зі своїми операми і цікавим підходом до народньої пісні (Ст. Людкевич в УЗЕ).

Справжній початок українській опері поклав своїм безсмертним «Запорожцем за Дунаєм» в 1863 р. Семен Гулак - Артемовський.

Роком пізніше, на драматичному конкурсі в Галичині, першу премію одержав твір «Підгоряне». — Михайла Вербицького, музика за оцінкою жюрі, стояла значно вище в культурному відношенні, ніж лібретто.

Пробує свої сили в оперній творчості талановитий дилетант Петро Ніщинський, але закінчив він лише одну сцену — загальновідомі «Вечорниці» з прекрасним хором «Закувала та сива зозуля».

Дві опери створив композитор Петро Сокальський — «Облога Дубна» (1878) та «Майська ніч» (1878) московською мовою, які, ніколи не були виставлені. В Галичині створені опери А. Вахнянина «Купало», Д. Січинського «Роксоляна» (незакінчена), популярні і слабкі оперні видовища П. Бажанського «Довбуш» і «Весілля» та цікава фантастична опера Ярослава Лопатинського «Казка скал», його ж опе-

рета «Еней на мандрівці», яка здобула успіх на галицькій сцені.

Більшість цих опер була писана відповідно до тодішніх сценічних можливостей, тому й не доставало їм тієї послідовної оперної композиції та розмаху, які знаходимо в клясичних операх інших народів. Звичайно, по всіх усюдах держава підтримує розвій оперового мистецтва своїми субсидіями та ріжними полегшами, в Україні ж московська окупаційна держава робила все можливе, щоб стримати взагалі всякий розвій української національної культури, а в тім, розуміється, і опери. Був час, що заборонялося співати навіть українські народні пісні на сцені інакше як у перекладі. Отже українська опера не тільки не мала ніякої підтримки, а навпаки мала проти себе — до революції — увесь державний і адміністративний апарат. З цими обставинами мусів рахуватися в своїй творчості і справжній батько української оперової музики М. Лисенко. Його великі опери «Чорноморці», «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Наталка Полтавка», «Тарас Бульба», «Енеїда», опера - мініятюра «Ноктюрн», як і дитячі «Коза - дереза», «Пан Коцький» та інші, саме тому вимагають деякого поновлення і пристосування до сцени, залишаючись проте назавжди основою золотого фонду українського оперного мистецтва.

Лисенко написав нову партитуру до «Наталки Полтавки», при чому все багатство народніх пісень, якими стали арії з цього твору, було збережено, а та майстерність, що її виявив композитор при гармонізації фолкльорних матеріялів була така велика, і ті пісні, що йшли ще з часів Котляревського, набули такого мелодійного характеру, що «Наталку Полтавку» український нарід по праву вважає за оперу Лисенка, написану на слова славного батька нової української літератури.

До «Москаля чарівника» написав Лисенко також музичне оформлення, чим чимало пожвавив і урізноманітнив його дію.

Нарешті, в 1910 р., коли Микола Садовський вирішив створити оперу на слова «Енеїди» Котляревського і сам почав писати лібретто до неї, Микола Лисенко погодився написати музику. Пізніше в праці над лібреттом Садовського замінила письменниця і драматург Людмила Старицька - Черняхівська. Лисенко заходився навколо створення опери дуже енергійно і за шість місяців майже вивершив її, а Садовський, не чекаючи, поки музика буде готова, вже розпочав сценічні репетиції, так що в сезоні 1911—1912 р. в Києві ця опера вже була поставлена і пройшла з чималим успіхом.

Музика «Енеїди» — оригінальне сполучення українських веснянок з старогрецькими ладами, партитура взагалі оригінальна і барвиста, відзначається повнозвучністю і великою ерудицією. За сюжет для опери взято епізод перебування Енея і троянців у Дідони.

В цій опері, так само, як і в «Наталці Полтавці» і в «Москалеві чарівникові» Лисенко яскраво розкрив своє багате знання народніх мелодій, своє блискуче вміння гармонізувати український фолкльор. Ці ж прекрасні прояви свого таланту показав він і в інших, раніше написаних операх: у насиченій фолкльорними мотивами «Різдвяній ночі» і в опереті «Чорноморці» і в мелодійно - поетичній «Утопленій», багатій своєю музичністю і барвистою народньою фантастикою.

Ця оперова творчість була увінчана славнозвісним «Тарасом Бульбою», цією могутньою епопеєю Запорізької Січі, де в леґендарній галерії виведених на сцені титанічних лицарів Великого Лугу, полковників, курінних отаманів, кошових, писарів, бунчужних прапороносців, осаулів встає незабутня епоха козацької слави, а в овіяних народнім епосом могутніх піснях «Гей, літа орел, гей, літає сизий» та «Ой, не чорна хмара над Вкраїною встала», у виразних мелодіях втілив композитор дух доби, велич Козаччини.

Творчість Лисенка, його прекрасні зразки гармонізації фолкльору мали величезний вплив на всю наступну генерацію українських композиторів. Вплив цей бачимо ми у Миколи Аркаса, в його «Катерині», написаній на безсмертний Шевченківський текст і наскрізь пройнятий народними мотивами (Г.Лінчевський). О. Курочко писав в «Нашій Культурі» (передруковано в «Нов. Шляху» 10. VI. 1960):

«Після І-ої світової війни український народ, почав широко будувати свою музичну творчість. Неперевершений майстер хорового стилю Микола Леонтович (1877—1921) починає працю над оперою «Русалчин Великдень». Але йому вдалося закінчити лише перший акт. Сучасник Леонтовича Я. Степовий (1883 — 1921), організатор першого українського оперного театру, пише оперу «Невольник». Третій сучасник Леонтовича і Степового, учень Лисенка К. Стеценко (1882—1922) створив оперні композиції «Подолянка» та «Іфіґенія в Тавриді».

Музична творчість збагачується новими темами, формами, жанрами.Висуваються нові музичні кадри і підготовляються в широкій сітці музичних шкіл, технікумів, вузів. В рр. 1925 — 26 організуються українські оперні театри, в яких поступово починає розвиватись і українська опера. Перші твори цього жанру —«Іскра» (1925) І. Ройзентура та «Вибух» Б. Яновського. Обидві вони недозрілі як щодо теми, так і музичної мови. В них багато еклектизму стилів і жанрів, мало оригінальности.

1928 р. молодий талановитий композитор В. Фемеліді (1905—1931) пише оперу «Розлом», на багато кращу, порівняно з попередні-

ми операми. Але й вона мала свої недоліки, зокрема надмірне захоплення автора речитативною мелодикою на шкоду широкій наспівності.

У тому ж році Б. Яновський написав оперу «Дума чорноморська» на сюжет народної думи про Самійла Кішку. в якій розповідається про боротьбу українського народу проти турецьких поневолювачів.

Дві опери під назвою «Кармелюк» написали В. Йориш та В. Костенко. Опера Костенка музично багато краща від Йоришевої, але Кармелюка, керівника народніх селянських повстань, автори невірно показали як «благородного розбійника». В той час з'являються «Карпати» Костенка. «Хвесько Андибер» Золотарева, «Іван Морозенко» С. Дрімцова.

Цікавим музичним явищем у 1930 р. була опера О. Чишка «Яблуневий полон» за одноіменною п'єсою І. Дніпровського.

Найвидатнішою історичною оперою того часу була народня музична драма «Золотий обруч» (1929) Бориса Лятошинського (нар. в 1895 р.).«Золотий обруч» написаний на лібретто Я. Мамонтова за повістю «Захар Беркут» І. Франка. Вона вражає монументальністю форми, яскравою образністю характеристик, справді національним звучанням музики. В цій же опері є прекрасний галицький танок, східні танці, з яких композитор склав сюїту, що неодноразово виконувалась за межами України

У той же час (1930) композитор М. Вериківський пише перший український балет «Пан Каньовський». Цей балет, тісно пов'язаний з українською народньою творчістю, написаний на сюжет відомої народньої балади про горду й сильну українську дівчину Бондарівну.

Чималим успіхом у глядачів користувався балет згаданого вже композитора В. Фемеліді «Карманьйола» (1930), написаний на тему французької революції 1789 — 1794 рр., балет «Ференджі» Б. Яновського присвячений темі боротьби народу Індії проти англійських колонізаторів та «Дніпрельстан» А. Рудницького. Нове піднесення викликає в музичній творчості 125-річчя з дня народження Т. Шевченка. Була створена одноактна опера «Сотник» М. Вериківського та балет К. Данькевича «Лілея» на лібретто за сюжетом Шевченкових творів В. Чаговця. Названий балет надовго ввійшов до українського репертуару оперних театрів.

Крім вищезгаданих, українські композитори написали у передвоєнних роках ще немало опер і балетів. Варто згадати тут про опери: «Невідомі солдати» П. Козицького, «Трагедійна ніч» К. Данькевича, «Тарас Шевченко» і «Богунці» В. Йориша, «Жакерія» С. Жданова. «Назар Стодоля» В. Костенка, «Марина» Г. Жуковського, «Ельдорадо» О. Сандлера; балети: «Міщанин з Тоскани» В. Нахабіна і «Світлана» та «Лелеченя» (дитячий балет) Д. Клебанова, «Лісова пісня» та «Бондарівна» М. Скорульського. Найвидатнішою була опера «Щорс» (1938) Б. Лятошинського, насичена українськими народніми мелодіями. Близька темою, хоч слабша музично від «Щорса» Лятошинського була опера трьох композиторів — Ю. Мейтуса, В. Рибальченка та М. Тіца — «Перекоп». Ця ж група композиторів написала ще оперу «Гайдамаки» за Шевченком.

Одним з найкращих творів цього періоду була закінчена перед самою війною опера М Вериківського «Наймичка», написана на сюжет поеми і повісти Т. Шевченка. Вона цікава тим, що композитор Вериківський поставив собі за завдання створити український національний речитатив, оснований на перетворенні в музиці інтонацій живої людської мови.

1939 р. після прилучення Зах. України композиторський колектив поповнився такими видатними майстрами, як С Людкевич, В. Барвінський, Ф. та М. Колесса, Р. Сімович та цілий ряд молодших композиторів, як: А. Кос-Анатольський Є. Козак і інші.

Друга світова війна й зокрема німецька окупація частково перервала творчу працю українських композиторів і оперних театрів. Все ж таки в 1942 р. Г. Таранов закінчує оперу «Льодове побоїще», яка була поставлена на сцені Ташкентського театру опери та балету, а П. Козицький написав для Башкирського оперного театру оперу «За Батьківщину».

Після закінчення війни почало швидким темпом відроджуватись музичне життя України. Ожили оперні театри України, широко розгорнули свою працю українські композитори.

Згадати б тут про оперу Г. Жуковського «Честь» та «Молода Гвардія» Ю. Мейтуса. Найбільшу славу й успіх здобула опера К. Данькевича «Богдан Хмельницький» на лібретто В. Василевської та О. Корнійчука.

До образів українських національних героїв звертаються і інші композитори, напр. М Скорульський в опері «Свіччине весілля», Є. Юцевич — в опері «Кирило Кожум'яка» та С. Людкевич в монументальній опері «Довбуш».

На тему післявоєнного українського села була опера «Від усього серця» Г. Жуковського, яку хоч і критикували за деякі недоліки, передусім у лібретто, проте вона музично написана талановито.

З інших опер останніх років треба згадати «Зорю над Двіною» — Ю. Мейтуса, його ж «Украдене щастя» на лібретто М Рильського, оперу Г. Майбороди на закарпатську тематику «Мілана», «Лісову пісню» молодого композитора В. Кирейка, «Буковинців» М. Кармінського.

Цікавою спробою є комічна опера О. Сандлера «В степах України».

У галузі оперети і музичної комедії тре

ба згадати про О. Рябова (1898 — 1955), чимало творів якого ішло з успіхом на сценах советських театрів — «Весілля в Малинівці», «Сорочинський ярмарок», «Пошилися у дурні», «Чудесний край» та інші. У тому ж жанрі писав також В. Рождественський (його оперети: «Пісня про щиру любов», «Соняшним шляхом», «За двома зайцями» та ін.). (Див. ОПЕРЕТА).

З післявоєнних балетів треба згадати про типово народний балет А. Свєчнікова «Маруся Богуславка». У балетах «Ростислава» Г. Жуковського, «Данко» і «Весняна казка» В. Нахабіна переважає літературна й казкова тематика.

Львівський композитор А. Кос-Анатольський написав в післявоєнних роках два балети «Хустка Довбуша», «Сойчине крило» та оперу «Заграва».

В ділянці оперної творчости треба також відзначити два твори композиторів із заокеанської еміграції. Це опери «Відьма» П. Печеніги — Углицького (1892 — 1945) та «Довбуш» А. Рудницького, автора музики до «Мойсея» І. Франка.

Вже з цього далеко неповного переліку українських опер та балетів видно, що українська музична культура швидко надолужує і виправляє занедбання і обмеження. Праця українських композиторів іде дальше шляхом створення нових творів і шляхом відібрання золотих зерен з дотеперішніх надбань, щоб відновити їх, пристосувати до сцени, іноді відкинути зайве, надати їм завершену форму.

Тісна і дружня співпраця сценографа, режисера, композитора та директорів опери дасть змогу українському оперному та балетному мистецтву вийти на шлях світових досягнень» (О. Курочко).

ОПЕРА — оперовий театр ,себто театр, де відбуваються вистави опер, як музичних творів. Сергій Жук оповідав в «Укр. Самостійнику» (1. III. 1953):

«Над українськими театральними виставами в царській Росії тяжіла важка цензурна заборона до 1883 року, коли вперше після ухвали закону Юзефовича було дозволено Ашкаренкові театральні вистави. Від часу до часу опери: «Утоплена», «Катерина», або оперети «Пошились в дурні», «Чорноморці» могли бачити світло рампи. Тільки в 900-х роках Микола Садовський організує в Києві оперовий відділ у своєму театрі, де поруч з українською оперою («Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «Енеїда») виставляє західньо - европейські опери: «Продана Наречена» — Сметани, «Сільська честь» — Масканьї, але цьому оперовому відділові не пощастило вирости до розміру великого оперового театру.

«Перед революцією 1917 року, в Петрограді засновувалася перша українська мистецька організація в Росії — «Українське Літературно - Художне Товариство». В колах цієї організації, що мала право за своїм статутом відкривати мистецькі школи і театри по всій Росії, виникла думка організувати українську оперу. Петроградські оперові театри в переважаючій кількості складалися з українців, які служили чужому народові, чужій культурі. У тих синів і дочок українського народу, що не втратили зв'язків з рідним краєм, був нормальний потяг вернутися додому і принести в дар свойому народові частину своєї праці.

«Завдяки зв'язкам артистів (членів «Українського Літературно - Художнього Товариства») з акціонерами Петроградської Музичної Драми, серед яких були українці (мільйонер М. Перепелицин), а також з режисурою в особі Лапицького, виникла думка творити спочатку українську оперу у вигляді окремих вистав у Музичній Драмі. З цією метою Музична Драма замовила мені переклад на українську мову лібретта «Сорочинський ярмарок» — Мусоргського.

«Після революції «Українське Літературно - Художне Товариство» перевело анкету між українськими оперовими артистами з метою з'ясувати, хто з них хоче співати в українській опері на Україні. Наслідки цієї анкети були блискучі — ми довідалися, що можемо мати кілька оперових складів з першорядних виконавців. Добра слава про «Українське Літературно - Художне Товариство» котилася з Петрограду на Україну — Українська Центральна Рада без жадних заходів з боку «Українського Літературно- Художнього Товариства» ухвалила доручити організацію української опери «Українському Літературно - Художньому Товариству». Несподівано ми довідалися про це з телеграм уміщених в Петроградських газетах. Але події невпинно розгорталися — Українська Центральна Рада волею обставин передчасно зійшла з кону державного керівництва, місце її заступив Гетьманат. Отже треба було перед новим урядом порушити справу організації української опери. Мені як Голові Товариства було доручено клопотатися про це. Ще до мого приїзду до Києва, член «Українського Літературно - Художнього Товариства», відомий співець О. Каченовський у своєму інтерв'ю розповів про працю нашого Товариства і повідомив про очікуваний приїзд Голови Товариства в справі організації української опери. В липні 1918 р. я прибув до Києва і порушив цю справу перед Театральним відділом Мистецького Управління, але ні в Мистецькому Управлінні у П. Дорошенка, ні в міністра освіти М. Василенка ця справа не знайшла розв'язання».

Не допомогли й особисті відвідини у гетьмана. Без наслідків була й розмова з С. Петлюрою після того, як його уряд заступив гетьманський. І С. Жук оповідає далі:

«У 1919 р. при советах у Києві утворилася Українська Музична Драма. До Художньої Ради було запрошено мене, композитора Я. Степового, актора Бондарчука і низку представників різних мистецьких організацій. Свої вистави Музична Драма розпочала «Утопленою» — М. Лисенка, з М. Литвиненко - Вольгемут у головній ролі. Балетом керувала Ніжинська та Мордкин. Після кількох вистав Музична Драма перестала існувати.

«Наприкінці 1920 р. ми з М. Микишею і актором С. Каргальським організували українську оперу в Києві. М Микиша виступає як директор, я як керівник літературно -мистецького відділу, С. Каргальський як головний адміністратор, Я. Степовий як керівник музичного відділу. До складу опери було запрошено низку видатних співців Петербурзької Музичної Драми (Дейнар. Стефанович і інш.). Розучується опера «Русалка». Я організую справу перекладів лібретто европейських клясичних опер на українську мову, з цією метою я замовляю низку перекладів кращим поетам України: П. Тичині, Л. Старицькій-Черняхівській, М. Терещенкові, В. Поліщукові, Варраві, Харченкові та ін.За пів року (у травні 1921 р.), коли все було готове до відкриття опери, падає сувора заборона: українську оперу закрити (як ми довідалися пізніше, советська влада запідозрила, що українська опера — гніздо «петлюрівщини»).

«Ми зрозуміли, що треба їхати до Харкова, тогочасної столиці України, але я від цієї місії відмовився. За кілька років (1925 р.) у Харкові утворюється Українська Опера на чолі з директором С. Каргальським. Відкриття сезону розпочалося виставою «Сорочинський Ярмарок» — Мусорґського в моєму перекладі. З того часу на Україні існує постійний український оперовий театр у Києві, Харкові і Одесі».

ОПЕРЕТА — властиво мала ОПЕРА (див.), себто теж драматично - музичний твір для співу солістів і хору та оркестри і балету. Відрізняється від опери тим, що в ній персонажі часто не тільки співають, а й говорять, і зміст оперети менш поважний, переважно веселий, і музика також більш популярна, легка й загальнo приступна Прикладом оперети може служити «Наталка Полтавка» Котляревського, хоча в історії музики взагалі вважається, що оперета виникла тільки в 1850 р. у Франції за Наполеона III, де першим розпочав цей жанр театральних вистав Герве. Його оперети були одноактівки з двома - трьома персонажами. Потім виступив Офенбах: з оперетами на два і більш актів, із пікантним танцем канканом, надавши своїм творам сатиричного тону. Йому товаришили Плянкет («Корневільські Дзвони»), Суппе («Бакаччо») та інші. Другим важливим осередком творення оперет був Відень, де творили Страус, Целлер, Легар ((«Весела удовичка»), Лео Фаль, Кальман та інш., творячи музику на підставах вальсу.

ОПИР, ОПИРИЦЯ — див. УПИР, УПИРИЦЯ.

ОПИХАННЯ — чищення збіжжя від лушпини: «Від Різдва до Йорданських свят не можна опихати, бо буде худоба хромати» (І. Франко «Прип.» III, 17).

ОПІЗО — леґат папи Інокентія ІУ, який привіз корону та коронував галицького князя Данила Романовича в Дорогочині 1253 р.

ОПІКА — законна охорона осіб, головно малолітніх, нездатних дбати про свої справи, коли ті малолітні не знаходяться під батьківською владою. У княжій Україні, за Руською Правдою, «коли вдова не виходила замуж вдруге по смерті чоловіка, право признавало її повновласною головою родини, на місці її чоловіка. Опікун давався дітям тільки тоді, як мати їх знову виходила замуж (таким опікуном звичайно був хтось із ближчих свояків небіжчика, але міг ним бути й вітчим). Такий опікун був зв'язаний у своїх правах розпорядження: мав усю спадщину при кінці опіки в цілості віддати, втрати поповнити, а собі діставав, за утримання цієї родини, тільки приріст, надвишку. . Становище вдови - матері було інакше: вона не відповідає за евентуальні страти (хіба якби вийшла замуж перед розділом спадщини), бо вповні заступає місце батька, тількищо його «ряду» (заповіту, Є. О.), очевидно, не може перемінити. .» (М. Груш. «Іст. УР.» III, 382—83).

За українським кодексом 1743 р., у випадку смерти батька опікуном над дітьми - сиротами призначається мати - вдова. Якщо ж її вже теж нема в живих, або якщо вона нездатна провадити опіку, тоді опікунські обов'язки переходять на старшого брата сиріт, або на одного з дядьків чи інших родичів із батькового роду. За відсутністю таких родичів обов'язки опікуна переймають родичі чоловічої статі з роду матері, а як і таких не буде, тоді опіку можуть перейняти родичі жіночої статі по батькові, потім по матері. Уряд сам призначає опікуна в таких випадках, коли жадних родичів нема.

Призначалася опіка і над божевільними та марнотратними. Опікуна для такої особи призначає і звільняє уряд. При усуненні опікуна, або при закінченні опіки, опікун повинен

скласти перед урядом повне звідомлення й рахунки; при цьому опікун несе цивільну відповідальність за всі неоправдані витрати та втрати чогось із підопічного майна, а також несе і карну відповідальність за допущені ним карні вчинки супроти підопічних чи підлеглих йому людей. (Зап. НТШ. т. 159. ст. 142—44).

ОПІШНЯ, ОПОШНЕ — містечко на Полтавщині відоме з XII ст. В половині XVII ст. Опішня була сотенним містом гадяцького полку. В 1668 р тут було обрано на гетьмана П. Дорошенка і забито Брюховецького. 1708 р. тут деякий час була кватира короля Карла XII. Опішня була славна гончарськими виробами.

ОПЛЕСКИ — символ похвали. Звичайно оплески підбадьорують, заохочують до дальших зусиль у тому ж напрямку. Проте, людина розважна ніколи не захоплюватиметься тими оплесками і не надаватиме їм надто великого значення. Вона знає, що ті самі люди, які оплескують сьогодні, завтра може бути, будуть готові освистувати і ганьбити з неменшим запалом. Хтось сказав одного разу, коли великий натовп зібрався, щоб його вшанувати: «Цей натовп був би ще численніший коли б люди довідалися, що мене тут будуть вішати». Розважна людина знає добре що натовп легко оплескує всяких шарлатанів безсовісних брехливих демагогів і не менше часто зневажає або просто не помічає людини що має справді великі заслуги. Мати оплески натовпу річ добра, бо вони піддають охоти і створюють симпатичну атмосферу але далеко важливіше чути власний голос сумління що наказує робити добро задля самого добра а не задля оплесків змінливого натовпу.

І все ж мав рацію і Б. Грассе, коли писав: «Багато людей не мало б хоробрости бути пастирливими ні відважними, коли б (громадська) опінія не визначала їм наперед чого вона від них очікує. Обіцянки треба дотримувати. . Потреба похвали інших а навіть і їх оплесків річ природна. Не слід лише змішувати щастя з оплесками. Опінія інших остільки важливий чинник чутливости кожного що важко собі навіть уявити, що б ми вчинили з нашими творчими силами, коли б ніхто не міг про них судити. Не досить сказати, що жадоба слави — це пристрасть шукання оплесків. Тут треба добачати ще й ту потребу серця що є в коханні. .» (ЛНВ 1928 II, 180) (Див. МАРНОСЛАВНІСТЬ).

ОПОЗИЦІЯ — партія ((або партії), що не погоджується з політикою уряду і ставить їй спротив в слові, на зборах і в пресі; в громадській установі — критичне наставлення меншости супроти заряджень більшости. Право на опозицію істотна риса справжньої демократії, але воно не існує в так званих «народних демократіях», з тоталістичною ідеологією комуністичної партії, де вся влада знаходиться в руках партійної ОЛІГАРХІЇ (див.). Там голосу опозиції не чути, і народ знає тільки те, що та партійна олігархія хоче, щоб він знав, і робить те, що йому та партійна кліка наказує робити. Натомість в демократичній Англії ролі опозиції в політичному й суспільному житті надається такої великої ваги — бо вона допомагає своєю критикою віднаходити правдивий шлях і виправляти поповнені кривди й помилки, — що провідник опозиції в парляменті вважається державним функціонарем і одержує платню нарівні з прем'єром уряду. Саме тому там опозиція буває звичайно конструктивна, ставлячи спротив тільки тим заходам уряду, які вона вважає дійсно шкідливими і підтримуючи натомість ті, які розуміє, як потрібні і корисні. У нас, на жаль, таке розуміння опозиції ще не визріло, ми часто стаємо в опозицію до якоїсь справи не тому, що вона ніби погана й шкідлива а тільки тому, що її провадять і пропаґують люди протилежного нам табору, іншої від нашої партії, або просто нам несимпатичні.

ОПОЛОНИК — велика ложка, що нею розливають страву на тарілки. На Валуйщині говорили, що коли б дівчата хотіли мати великі груди, мали б їсти з ополоника. Але великі груди не вважалося за прикмету дівчачої краси: «І-і, Боже, ото вже краса, як груди великі! Вигадав півтора людського!» (МУЕ НТШ. XVIII, 210).

ОПОЛОНИК — пуголовок жаба в першій стадії свого розвитку, по виході з яйця.

ОПОЛЧЕННЯ — покликання всіх фізично здатних мужчин до війська щоб боронити країну — себто те, що ми тепер звемо ЗАГАЛЬНОЮ МОБІЛІЗАЦІЄЮ. На Україні за княжих часів ополченню підлягали всі селяни і бояри, а в виїмково небезпечних часах і духовні з нижчими свяченнями. На чолі ополчення стояв ТИСЯЦЬКИЙ. За польсько - литовських часів на українських землях обов'язок брати участь в ополченні відносився тільки до шляхти, а в козацькій державі до козаків.

ОПОНА — тканина, що служила для вкривання для завішування тощо. З неї розвинулася ОПАНЧА (див.). В Січинський писав: «У XVI ст. з'явилися на Україні також т. зв МАКАТИ ((див.) чи опони східнього походження що вживалися для декорацій стін над канапами, лавками кріслами, і як заслона. («Нар. з іст. укр. пром.» 64).

ОПОРТУНІЗМ — небезпечна тактика, що

в ній окрема людина, чи партія, чи уряд, заради осягнення легших успіхів, ближчих мет, приносять в жертву основні засади, вищі цілі, головну мету політичного руху. Ця тактика небезпечна тим, що нею легко виправдуються люди слабкі характером, боягузи, що уникають боротьби, шкурники, що дбають лише про те, щоб врятувати будьяким коштом власне життя і власні інтереси. Типовим опортуністом був Пилат, що, заради власного спокою, допустив засуд на страшну смерть людини, в якої він не добачав жадної вини (див. ПИЛАТИЗМ). Головне ядро опортуністів складають низькі матеріялісти, що не визнають вищих ідеальних вартостей духа, шукаючи в першу чергу задоволення своїх приватних матеріяльних потреб. «Для України отакий матеріялістичний опортунізм серед політично й соціяльно вище поставлених верств — нічого нового. Він був нещастям Землі Української вже від цілого ряду століть. Їхня опортуністична слабохарактерність, їхня матеріялістична «привата», їхній брак ідеалістичних, лицарських, вояцьких, провідницьких здібностей в душі, їхній брак думання категоріями добра для всієї Батьківщини своєї, їхня нездібність уфундувати свій провідний авторитет серед свого народу ніяк інакше, як тільки чисто механічним «примучуванням» свого населення до мертвого послуху, їхнє розуміння свого провідного становища не як суми обов'язків супроти цілости Батьківщини і її народу, тільки як «права» на розкішне особисте життя, — ось те, що відрізнювало їх від історичної аристократії Европи, ось причина, чому ці верстви не були здібні викликувати серед народу України вірности до себе, ось головна спонука до того, чому Україна в своїй минувшині раз-у-раз кінчала свої розвитки — вибухом соціяльної революції.. (В. Кучабський «Україна і Польща», 1938, ст. 212). «..Це, що дає життю вищий змисл — це героїчний момент, це готовість класти голови за якісь вищі завдання і цілі. Але ж під час того, як переворотницькі (революційні, Є. О.) елементи до якоїсь міри готові гинути для своєї справи, то вся «філософія політики» опортунізму зводиться до того, щоб комбінувати й крутити в «політиці» так, щоб при всяких умовах зберігати свої голови — і майно — як нібито найвищі вартості людського життя» (там же, ст. 210).

Але крім цього труслимого, безкрилого, егоїстичного опортунізму, існує ще й інший, що його бачимо в італійського Кавура, в його боротьбі за створення незалежної Італії, і в московського Леніна, — це опортунізм людей, що, маючи перед собою ясно визначену вищу ціль, ідуть до неї не все простою дорогою, в реальному житті неможливою, а віби спірально, ухиляючись від тої простої лінії в бік, але невідмінно до неї вертаючись: К. Малапарте писав в своїй студії про «Інтеліґентність Леніна» (1930, ст. 25—27): «Можна було б сказати, що логіка Леніна розвивається спірально навкруги простої лінії його волі. Ця постійна рівновага межи опортунізмом і непримиренністю, коли добре придивитися, лише рід рівноваги між московською натурою і европейською мораллю, що в Леніні знайшла свою власну логіку і власне виправдання.. Опортунізм цієї логіки, необхідний для пристосування від часу до часу до політичних ситуацій, не шкодить паралельному біґові простої непримиренности, необхідної для постійного реаґування на ріжні сили, що все виникають.. Вміти опановувати всі ситуації, вміти швидко пристосовуватися до непередбачених обставин, але ніколи не дозволяючи їм збивати з правдивого шляху, — ось вам опортунізм кожної революційної непримиренности, ось вам закон, що направляє акцію Кромвеля, Петра І, Дантона, Робесп'єра, Наполеона, Леніна. Лише ціль підбита свідомій волі : засоби залежать від випадку. Логіка кожної революції — постійне взаємовідношення межи випадком і волею, між опортунізмом і непримиренністю».

Проф. Т. Масарик був тої самої думки. Лише він називав опортунізм КОМПРОМІСОВІСТЮ (див.): «У політичній практиці, як і в усякій діяльності й всюди в житті, компроміси необхідні, компроміси не засад, тільки саме практики; найбільші радикали роблять їх в практиці (великий примір — Ленін при владі). Та політика освічених і свідомих державних мужів — а це відноситься й до свідомих та освічених партій — не буде компромісом між протиьенствами й крайностями, тільки буде вона передусім виповнюванням програми, утвореної на основі пізнання й зрозуміння історії та загального положення держави, народу,, Европи, світа. Це золота середня дорога, але ясна ціль і свідоме, доцільне, постійне змагання до неї. А буває компроміс і компроміс. Порядна людина не йде на компроміс засад, але йде на компроміс в середниках (засобах Є. О.), особливо в дрібніших і менше важних справах. Настоювати навіть у дрібних, маловажних, рівнодушних справах на свойому, лише на свойому, видається, що-правда, послідовним і сильним, та на ділі це плиткість і ДРІБНИЧКОВІСТЬ (див.). В тому змислі слушно осуджується ДОКТРИНЕРСТВО (Див.).. Одначе, погана компромісовість людей без певної цілі і без переконань, людей політично короткозорих, неосвічених, малих — їх діяльність — це ніщо інше, як хитання від одної думки до другої, непевне шукання тієї золотої середньої дороги, що в дійсності означає часто дорогу від стіни до стіни — ПОЛІТИКАНСТВО (див.), слабість, тупість, півосвіту, безхарактерність і страх...» («Світова революція», 1930, ст. 496—97). Див. РЕАЛІЗМ ПОЛІТИЧНИЙ, СХЕМАТИЗМ.

ОПРАВА — зовнішня обробка якоїсь речі, як от ікони, книжки, тощо. В князівській Україні «оправи церковних книг — особливо евангелій, з металічних (срібних) дощок, прикрашених філіґраном, перлами, каміннями та емальовими образками, належали до найвищих витворів тодішньої ювілерської штуки. Між пожертвами Володимира Васильковича описують ся декілька таких дорогих церковних книг, де все було дорогоцінне — письмо, оздоби мініятюрові, оправа. .» (М. Груш. «Іст. УР» III.445). Найстарший зразок українського переплетництва — Мстиславове Євангеліє 1115 р.

Книжки вдавнину були рукописні, в кожну вкладалося дуже багато праці і мистецтва, і тому ними дуже дорожили і оправляли їх, щоб їх краще зберегти, в коштовні оправи. Від старих часів до нас дійшло дуже мало книг — навіть уже й друкованих — без оправи: переважна більшість їх має добрі оправи — не такі, як за князівських часів — але все ж добрі, від паперових до шкуряних. Зразками дуже чепурних оправ, зроблених у першій половині XVIII ст., виступають шкуряні оправи з витискуваним орнаментом, які, напр., збереглися були на перших томах «Щоденника» Як. МАРКОВИЧА (див.) і на т. зв. Книгах Забіли, що переховувалися в чернігівськім музеї Тарновського і, мабуть, разом із ним і згоріли. Кольор шкури на таких оправах — червоно - цинамоновий. Але ми маємо книжки другої половини XVII в., шкуряні оправи яких мають жовто-білий кольор. Такі оправи ми бачили на Полтавських актових книгах, що теж переховувалися в музеї Тарновського. Найдешевшими оправами були паперові, а потім — з полотна срібних кольорів: напр., на томах «Щоденника» Як. Марковича 1739-х років були полотняні оправи дуже гарного темно-синього кольору. Іноді оправа робилася з орнаментованої вибійки; так оправлено книгу указів Малоросійської Колеґії 1769 р.

ОПРАВНИКИ в давні часи називалися в нас ІНТРОЛІҐАТОРАМИ (див.), абo ІНТЕРЛІҐАТОРАМИ. Ми маємо звістки, що в кінці XVII ст. в Києві були вже оправники - ремісники. (Див. про це В. Модзалевський в «Наш. Минуле» 1918 II, ст. 182—183).

ОПРИЧЧИНА — рід особистої ґвардії, яку створив в 1765 р. Іван IV московський для нищення боярства й зміцнення царського самовластя. На утримання цього свого війська він відібрав половину і то кращу — державної території, назвавши другу половину ЗЕМЩИНОЮ і залишивши її під управою боярської думи. Опричники мали надзвичайні права — робили свавільно труси, виконували присуди смерти, і були пострахом для людности. Вони розгромили Новгород, Твер та інші міста, де ніби була «крамола». Оприччина зникла була зі смертю Івана IV, але відновилась за Леніна і Сталіна в вигляді ЧеКи, НКВД, ҐПУ. . набравши особливого розмаху в часах т зв ЄЖОВЩИНИ. Оприччина — типово московське явище, що за Хрущова прибрала форм і назви Народної Дружини.

ОПРИШКИ — розбійники Зах. України. Початок їх ведуть із XV ст., коли селяни - втікачі, що ховалися від панщини по лісах і дебрах карпатських, головно Чорногори, почали нападати на панські двори, на переїздних купців, а також на заможніших селян, які не хотіли їх переховувати та їх відживляти. Спочатку все-таки це був народній рух, скерований проти польського панування, але від кінця XVIII ст. він набрав характеру звичайного розбишацтва, що дійшло до найбільшого розмаху в 40-х і 50-х роках XVIII ст., коли опришками проводили Олекса та Іван Довбущики (в народніх переказах і піснях вони фігурують як ДОВБУШІ), Вас. Баюрак та Ів. Бойчук. Ватаги опришків заганялися нераз аж на Поділля, Стрийщину й до Семигороду. Бідне селянство ставилося до них прихильно, вважаючи їх месниками своїх кривд, тому й в народній творчості вони представлені героями. Винищив опришків австрійський уряд лише в 20-х роках XIX ст.

ОПРІСНОКИ — неквашений хліб (див. МАЦА). Католицька Церква має Літургію на опрісноках («оплатках»), а Церква Східня править Літургію з Апостольських часів на хлібі квасному (проскури). Цю латинську новину називано АЗИМАТСЬКОЮ ЄРЕССЮ (азимат — опрісної), бо її Вселенська Церква не знала. (Митр. Іларіон «Поділ. .» ст. 90). Київський митрополит Лев, що носив титул «митрополит Переяславської Руси», в полемічному листі до папи Климента (властиво антипапи, що його висунув був імператор Гейнріх IV проти пап Григорія VII і потім Віктора III), перечисляючи «відступства» римської Церкви від основ віри, усталених на семи вселенських соборах, вказав спеціяльно й на вжиток в тій Церкві «опрісноків». (Ст. Томашівський, «Іст. Церкви на Україні» 1932, ст. 137).

ОПРОВІД — так зветься на Гуцульщині прощальна церемонія з покійником, що її провадить священик: «Священик дає насамперед опровід: обкаджує мерця ладаном, молиться, покропить тіло та прощає в хати три рази словами: «Я прощаю, та й Бог прощає. прощайте й ви!» «Прощаємо, най Бог прощає!» — відповідають присутні. Цей опровід з прощанням відбуваєтся знову перед виносом тіла з хати, а потім біля кожного потоку, який мають переходити: «чим більше опроводів і прощі, тим

більше гріхів отпускає Бог мерцеві.. По кожних опроводах трембітають трембітанники, а дорогою голосить челядь, ідучи..» (МУЕ НТШ, V, ст. 248—250).

ОПРОЩЕННЯ — типовий для російської інтеліґенції XIX ст. рух за відмовленням від складности культурного життя та від його умовностей. Євг. Соловйов (Андреєвич), сам московський письменник писав у свойому «Опиті філософії русск. літер. XIX ст.» 1909 р.: «Московська ОБЩИНА (див.), що уявлялася, як християнське братство, була в московській літературі постійним джерелом надхнення. Томуто, мабуть, нема в московській літературі нічого більш яскравого, характерного й настирливого, як «опростітельная тенденція». «Опроститися» — значить зробити простим себе, свої потреби, своє життя, відмовитися від усякої складности культурної обстанови, її умовностей. В крайній своїй меті це — нахил фізично й духово злитися з народом і його хліборобським побутом, навіть мисленням..» (Цитовано в Єфімова «Соціологія літератури» 1927, ст. 62).

Але цей нахил «фізично й духово злитися з народом» приводить логічно до загальної нівеляції, до рівняння на нижчого. Звідци й те типове для московської психіки намагання всіх зрівняти — передовсім стягаючи до спільного позему всіх тих, хто чимсь вище стоїть над народом», себто властиво над простолюддям (див. НАРОД). «Писав з цього приводу А. Річинський, — «це не та рівність, яка буває на початку змагань, коли кожний мусить ще виявити максимум творчих зусиль, аби перевищити вкінці конкурентів; ні, це обов'язкова рівність остаточних вислідів; **тут якраз не вільно** «переганяти»; тут муситься втопити особистість у масі в ім'я «равенства, зависти і пищеварения» (Достоєвський). Якщо в економічнім житті це кінчалося домаганнями переділу землі та руїнницьким грабунком — колись фільварків, нині «куркулів» — то в сфері духового життя це повело до «опрощення» російської інтеліґенції, «хожденія в народ». —коли надягали «рубаху» (сорочку) по коліна, ішли косити і, заїдаючи дріжджевими булочками з кавою, залишали кришки на бороді, як це оповідають про Льва Толстого: «Все глядить: у нас у бородах кришки з житнього хліба, так щоб і у нього були. Того й не бачить, що кришки його солодкі. Ріжниця..» (ЛНВ. 1931, IV). «Тепер стараюсь поґлупеть, чтоби расєйськая публіка лучше понімала меня», — писав Белінський (до Боткіна 1941 р.). Очевидно, легше було ідеалістично - розмріяному інтеліґентові ніби «знизитися» до простолюдина (на якийсь час, та й то маючи забезпечену каву з булочками), аніж направду попрацювати над народньою освітою. Так було знайдено найлегший спосіб загальної нівеляції — не в праці над піднесенням низів, а в напів - театральнім «сошествії» ніби чесніших одиниць із верхів, які не добачали всієї фальші й безплідности такої.. пози..» («Проблеми укр. рел. свідомости», ст. 104-05).

ОПРОЩЕННЯ — український звичай перед виїздом із хати прощатися з батьком - матір'ю, себто брати від них благословення, та з усім родом: «Як ми в охотне військо од отця, од матері, от роду од'їжджали, ми з отцем, матір'ю і з родом опрощення брали..» «То він зі своєю матір'ю опрощення приймає, у чужу сторону од'їжджає» (Чуб. V. 849. Сл. Грінченка).

Виїхати з дому без опрощення, вважалося великим гріхом. У ріжних варіянтах Думи про Олексія Поповича, що своїми гріхами викликав бурю на морі, тільки один гріх зустрічається в усіх варіянтах — це гріх, зв'язаний з виїздом з дому без «опрощення» з батьком - матір'ю, із родом. (Див. ВИЇЗД).

ОПТИМІЗМ — **наставлення сподіватися від людей, речей і подій більше доброго й світлого, ніж злого.** В цьому відношенні оптимізм — повна протилежність ПЕСИМІЗМОВІ (див.). Коли оптиміст бачить півсклянки вина, він весело вигукує: «О, тут ще є півсклянки!» Коли ж песиміст бачить півсклянки вина, він з прикрістю стверджує: «О, тут, залишилося тільки півсклянки!» Таке наставлення, логічно розроблене й продумане, перетворюється в оптимістичний, або песимістичний, світогляд. Найвидатнішим представником оптимістичного світогляду був Ґотфрід Ляйбніц (1646—1716), який в своїй «Теодіцеї» твердив, що «все відбувається якнайкраще в цьому найкращому з усіх можливих світів». Розвиваючи теологію Ляйбніца, французькі єзуїти в журналі «Мемуари для історії наук і мистецтв», що виходив в Треvю, виковали й термін «оптимізм», що його потім спопуляризував Вольтер своїм сатиричним романом «Кандід, чи оптимізм», в якому піддав оптимістичну філософію Ляйбніца їдкому сарказмові та іронії. Певно, що в нашому світі все далеко не найкраще, і це особливо видно в наші часи, коли мало не кожний претендує на те, щоб бути його реформатором. Кожний з нас вважає, що для поліпшення теперішнього світу, треба було б щось зробити, і проектів у тому напрямку не бракує. Оптимізм Ляйбніца не витримує жадної критики. Як не витримує критики й той бездумний оптимізм нашого КУПЕР'ЯНА — ЦЕХМІСТЕРА (див.), який усе був певний, що «якось то буде..» ані той офіційний оптимізм наших академій, на яких тільки й чуєш, що «правда переможе» і що «ось-ось уже виб'є година, коли...» Фразеологічний оптимізм не витримує критики і, зрештою, замість оптимізму, породжує зневіру й песимізм.

Полк. Є. Коновалець писав 3. VI. 1932 р. інж. М. Сціборському: «У нас усіх є великий блуд, який — я признаю — при певних сприятливих умовинах, може бути надзвичайно навіть для організації корисним, що всі справи ми часто-густо відносно їх переводження в життя оцінюємо не після наших дійсних спроможностей, а після наших добрих намірів. Життя, одначе, в ті добрі наші наміри все вносить такі великі корективи, що зі самих наших плянів, побудованих якраз на тих намірах, залишаються тільки якісь охлапи. Того на будуче не сміє в нас бути, коли ми самі не хочемо час - від-часу переходити періоди зневіри і депресії і наражати наше членство на розчарованння, що, мовляв, ми не виконали того, що членству обіцяли..» Саме томуВільям Аткінсон в своїй праці «Психологія успіху» (італ. вид. 1941, ст. 131) доручав: «Будьте песимістами в ваших плянах і обіцянках, але будьте оптимістами в їх здійснюванні» Бо завадіяцтво, що заганяється поза межі можливого, це зовсім не оптимізм, але глупота, прикмета некультурности й неосвічености людей, що не знають світових обставин і не хочуть з ними рахуватися. Тому мусять зазнати неминучої поразки.

Д. Донцов писав: «Є люди, які не знати за якими милими фразами спостерігають факти. Це — «песимісти». Але є й «оптимісти», яким коли навіть відчиняється дерев'яний кінь (в ТРОЇ, Є. О.), і сиплються Ахайці, — і тоді все — «неясне і незрозуміле». Подібних «оптимістів» багато було м. ін. в Києві. Мольтке не довіряв Франції ні наполеонівській, ні республіканській, бо знав її суть. Наші «оптимісти» від кожної зміни маски впадають у захоплення (нові ворота і теля): «Ах, українізація», «Ах соборність» ,«Ах, очіпок дорогої бабусі». «Дурень, хто каже, що вона може нас з'їсти», І їхали в ставку нової Золотої Орди, і пили кумис, і цілували ханську пантофлю.. І аж тоді, коли, замість українізації, прийшли депортації й Соловки, замість рівности й самоозначення, Троцький на спині хохла; коли з-під бабусиного очіпка клацнули вовчі зуби, з-під маски большевизму старе хижацьке обличчя царату, щойно тоді схаменулися «оптимісти».. Та й то не дуже..» (ЛНВ. 1931, III, 247).

Взагалі оптимізм у політиці небезпечний не тільки тому, що він часто буває, як то видно з вищенаведеної цитати Д. Донцова, ознакою НАЇВНОСТИ (див.), якої у політиці не повинно бути, але й тому, що він буває часто також ознакою невистачального знання й розуміння об'єктивних обставин життя. Сорель у своїх «Роздумуваннях над насильством» (Париж, 1936. ст. 15—16) писав: «Оптиміст у політиці — людина нестала і навіть небезпечна, бо вона не приймає під увагу великих труднощів, що зустрічають її проекти.. Якщо вона відзначається екзальтованим темпераментом і до того ж, на нещастя, знаходиться озброєна великою владою, яка дозволяє їй здійснювати ідеал, що вона собі викувала, оптиміст може допровадити свою країну до найгірших катастроф. Він дуже швидко переконується, що суспільні реформи зовсім не так легко відбуваються, як він на те розраховував; тому він обвинувачує в тому перше своїх сучасників, замість з'ясувати собі розвиток подій історичними необхідностями: він намагається знищити людей, що їх зла воля, як йому здається, загрожує щастю всіх. Під час Терору (у Франції) найбільше крови пролили саме ті люди, що найбільше жадали дати людству земний рай, який вони собі вимріяли.. оптимісти, ідеалісти, вони виявили себе тим більше невблаганними, чим більше жадали витворити всесвітнє щастя..» Хіба цього самого не бачили ми — і не продовжуємо бачити — в фанатиках московського комунізму, які, як Хрущов, твердо вірять, що ввесь світ, задля свого щастя має зробитися комуністичним? Оптимізм Хрущова дуже дорого коштує світ, і насамперед Україну. . .

Але існує й здоровий, життєво - потрібний оптимізм, — оптимізм, що, походячи з надії, віри й мужности, дає людям невичерпне джерело енергії; оптимізм, що визнає недосконалість теперішнього нашого світу, але вірить у можливість його поліпшити найперше власними зусиллями, ураховуючи всі можливі труднощі і не намагаючись осягати добро шляхом злочинства. Це оптимізм справжнього християнства, що визнає можливість направи кожного грішника і направи всього світу шляхом направи кожного з нас. Це оптимізм Ол. Келлер, сліпої й глухо-німої, що зуміла стати єдною з видатніших постатей літературного й культурного світу. Це оптимізм китайських мудреців, які визнавали, що «ми не можемо уникнути того, щоб над нашими головами не літали птиці нещастя, але ми можемо уникнути того, щоб вони загніздились в нашому волоссі». Це оптимізм українського народу, що вбачає в Богові — мудрого Господаря Світу, що для його поліпшення Він сам трудиться і своїх святих примушує працювати (див. БОГ), щоб була «правда на ввесь світ». Це оптимізм нашого Марка Черемшини і норвезького Кнута Гамсуна — «непоборний оптимізм життя, що тріюмфує над зовнішніми перешкодами і над власним сумнівом, що не бере трагічно ні власної безрадности, ні нікчемности, свобідний і веселий, і марнотратний, як природа..» (Вісник, 1927, VII, 314).

Це оптимізм Тараса Шевченка, що, бачучи тимчасове панування кривди на землі, був певний, що «встане Україна і розвіє тьму неволі, світ правди засвітить..» але не станеться це само собою, а шляхом великого зусилля

всіх вірних синів України, до яких він кликав: «Борітеся — поборете». Отже не пасивний оптимізм, який надіється, що «якось то буде», а оптимізм, активний, повний віри й енергії, який знає, що кожна людина, і кожний нарід — сам собі коваль власного щастя, і що лихо на те й існує, щоб з ним безнастанно змагатися і в тому змаганні знаходити радість життя і глибоке моральне задоволення.

ОПУДАЛО — напхане тіло мертвої тварини; смішна, або страшна, постать. У Котляревського в «Енеїді»: «Оте опудало погане». В Куліша в «Чорній Раді»: «Увійшло якесь опудало». У нас опудала ставили на городах, щоб лякати птиць. «Проти птахів кладуть на городах опуди. На опуди ставлять хрест із патиків надівають на нього подертий сердак або сорочку і вкривають старою кресанею». (В. Шухевич «Гуцульщина» I, 166).

ОПУШКА — хутрова обшивка.

ОРАНДА — корчма, шинок. Див. ОРЕНДА.

ОРАНЖЕРІЯ — теплярня, оскляна будівля, огрівана, де розводять підрівникові рослини, що не можуть витримати в нашому підсонні, або де вирощують зимою городину. У нас оранжерії були відомі вже в ХУШ ст., бо згадуються в «Щоденнику» Як. Марковича (1, 10, 230).

ОРАНКА, ОРАННЯ — приготування ріллі плугом, що врізується в землю й перевертає її груди, до прийняття зерна, чи насіння. У народніх піснях символізує часом війну:

Чорна роля заорана, Гей, Гей!
Чорна роля заорана
І кулями засіяна.
Білим тілом зволочена
І кров'ю сполочена (Гол. I, 953.

Також у колядці:

За нами кулі землю зорали,
За нами стрілки, як сніг, літали».

І П. Куліш записував у своїх Зап. о Южной Руси» (I, 253): «Залізняк їде зо своїм відділом. Порівнявшись із дітьми, каже: «Здорові, сучаки». А ми кажемо: «Здорові пане!» — «А що ви не орете?» — «Ні, пане!» — «А ми вже почали орати!»

У весільних піснях, де земля представляється, то як мати, а то як жінка, орання, сіяння, тощо — символізує кохання, а статевий акт прирівнюється до орання незайманої землі, цілини. В одній пісні Новгород - Волинського повіту співали:

Гей, бояри, ідіть у лози
Та зрубайте занози,
Поїдемо орати, новини добувати..
Хто новини добуде,
Той господарем буде..

Інші приклади у Хв Вовка в «Студіях..» т. 288—29. Хв. Вовк зазначав, що подібні образи зустрічалися вже в індійських Ведах.

ОРАНТА — постать людини, що молиться, піднісши руки до неба. — потім зокрема образ Богородиці в такій поставі. Оранти ми зустрічаємо вже в клясичному мистецтві, і так молилися в давньому Єгипті та в Вавилонії З давніх християнських саркофагів цей символ душі, що молиться, перейшов у церкви, як символ самої Церкви (у церкві св. Сабіни в Римі з V ст. образ Оранти — Церкви має білу хусточку в руці), а потім ця постать з'являється в образі Вознесення, як образ Марії і — земної Церкви. У нас найкращий образ Богородиці - Оранти зберігся на абсидній стіні св. Софії Київської, де ми бачимо її в червоних чобітках, що в Візантії належали тільки особам царського походження, і з білою хусткою за поясом. (К. Шероцький «Кiев». 1917 ст. 42—43). Див. НЕРУШИМА СТІНА).

ОРАР — частина одягу диякона: стяжка з хрестами, вбирана з правого плеча на ліве. Щодо його значення, то існує декілька пояснень Дехто виводить назву орарія з латинського «осоріс» «вуста», а тому ораріум - лентіум означає ніби продовгувате полотно, яке носилося на плечах для витирання вуст. Інші кажуть, що орар походить від латинського «оро» — молюсь, бо з допомогою орарія диякон збуджує народ до молитви. Матвій Властар писав: «Ораріон — від грецького слова «орао» — дивлюсь, спостерігаю, помічаю. Носячи орар, диякон наглядає за порядком виголошування молитов, що їх читають на Літургії..» Є й такі, що слово «орар» пояснюють від «ора» — час, бо орарем диякон нагадує вірним, священикові і хористам час, коли що треба робити.Самому дияконові орар наказує мати янгольський настрій для доброго служіння. (о. П. Калинович «Літургіка», I. ст. 28).

ОРАТОРІЯ — напів - драматична, напівепічна музична композиція. В ораторії, як і в опері, виступають дієві особи, але нема сцени та костюмів. Сюжет ораторії відноситься звичайно до церковної історії, але з часом з'явилися і світські ораторії. Творцями ораторій були Монтеверді, Каріссімі, Гайдн, Мендельсон, Ліст, але вершка свого ораторія досягла в «Месії» Генделя, що дав також ораторії «Ізраїль в Єгипті» та «Юда Маккавей».

ОРАЦІЯ — властиво, промова, але на Україні це було спеціяльне святочне вітання, що

його виголошували на Великдень, ходячи по хатах.

ОРБІТА — лінія, що її описує небесне тіло, кружляючи навкруги іншого тіла. ОЧНА ОРБІТА — заглибина, в якій знаходиться око.

ОРГАН, ОРГАНИ — давній, дуже складний музичний інструмент, що його вигадав Клезибій Олександрійський в 140 до Р. Хр.. Складається він із системи дудок, які діляться на голоси (реґістри) за конструкцією і тембром, і повітрогонів з черпальних міхів, запасових продувальних рукавів, тощо, і, нарешті, з кермівного приладдя, що має 25 клявіятур для рук, 1—2 для ніг та ручки для реґістрування. Моцарт називав органи — «королем музичних інструментів». До такого високого титулу дійшов він, проте дуже не скоро, розвиваючись у сприятливій атмосфері латинської католицької Церкви, хоча й до неї не зразу він дістався: Захід пізнав орган перше, як театральний та цирковий інструмент, і це було одною з причин, чому його не швидко допустили до церковних відправ. Такий стан речей, як писав І Музичка («Христ. Голос», 1956), проломав візантійський пишний двір, що мав технічно кращі орґани, і це стало лиш нагодою, що органи через королівські двори дістаються остаточно на церковне поле (у ті часи не одна річ тим шляхом діставалась на церковне поле).»

І у нас органи, за візантійським зразком, були перше при князівському дворі: св. Теодосій, прийшовши раз до кн. Святослава, застав там музиків: одні грали на гуслях, інші на органах, треті на замрах, « всі грали й забавлялися, як то звичайно у князів». (М. Груш. III, 396).

Уже в IX ст. візантійські органи осягли такого високого ступеня розвитку, що викликали подив у чужинців (див. КОНСТЯНТИН ПОРФІРОДНИЙ — опис прийняття кн. Ольги в Царгороді), і в цьому відношенні Візантія значно випередила була Зах. Европу. Докладний опис візантійських органів залишив нам «арабсько-перський учений Ібн-Руста (IX—X століття), який побував у Царгороді. Арабські посли, які відвідали двір цісаря Константина Порфірогенета 946 р., захоплювалися органами з золота й срібла. Про величні органи в Святософійському Соборі в Царгороді згадує сирійський подорожник Ішо'бар Баглюль. Франконський король Пепін (Піпін), батько Карла Великого, звернувся 757 р. до візантійського цісаря (Констянтина Компронімоса) з проханням прислати йому органи, бо він не міг знайти ніяких по всій Німеччині й Франції. Цісар прислав йому не тільки органи, але й вислав окреме посольство під проводом римського єпископа Степана. На цих органах грали опісля два італійські священики, які навчилися цього мистецтва в Царгороді.

Другий орган отримав у подарунку Карло Великий. Західня Церква поставилася до органів вороже і не дозволяла вживати їх по святинях, вважаючи орган за витвір поганів. Допіру в 960 році, коли вперше ужито орган у Вінчестерському соборі (Англія), почали і в інших країнах вживати до церковної музики орган.

У Римі ввів його папа Сільвестер II (999—1003), рідко на ті часи вчена людина, що його за це вважали навіть чарівником і приписували йому й винахід цього інструменту. Проте став він невідлучною частиною Богослужень на Заході аж у початку XIV ст. У Східній же Церкві, невважаючи на початковий великий розквіт органної музики, цей інструмент не витримав конкуренції церковних хорів. Візантійський церковний спів довший час був одноголосним, і органи значно змішнювали його, граючи в унісон із хором. Але при кінці середньовіччя розвинувся многоголосий церковний спів, що захоплював слухачів і сприяв розвиткові в них містичного настрою. Коли ж цей многоголосий спів поширився з Візантії й на Україну, Болгарію та інші країни, приналежні до Східньої Церкви, то з тим позначився й упадок органної музики в Східній Церкві. Орган був занадто дорогоцінний інструмент, і мало котра церква могла собі дозволити на купівлю такого дорогого інструменту Хоча ми й маємо джерельні вказівки, що в Україні , в XУ і в XУІ ст. по деяких церквах були органи, і ними користувалися при Богослужбах (Р. Климкевич в « Х. Голос» 1956, ч. 37), але це могли бути тільки рідкі випадки. Зрештою, і в самій Візантії, після завоювання її турками, органна музика цілковито занепала, а коли Львівське Братство звернулося до патріярха Мелетія Піґаса (1594—98) з запитом, чи можна вживати в церквах ПАРТЕСНИЙ спів (див.), то патріярх в свойому посланні до всіх православних Польші відповів: «Що скажемо про музику? Те, що восхвалімо Бога живим голосом або голосами, як, де і в кого який звичай співати Богові. . Ми не робимо догани ні одноголосовому, ні многоголосовому співові, аби він був відповідний і благопристойний. Але щодо шуму та гудіння бездушних органів, то Юстин - філософ і мученик забороняє його, і ніколи це не вживалося в східній Церкві. .» (М. Грінченко. «Іст. укр. музики» 1961, ст. 81)

ОРГАНІЗМ — всяка жива істота, рослина, тварина і людина, якщо її розглядати, як нероздільну цілість із частинами, необхідними для її життя. Відділіть одну з цих частин — голову, легені, серце — і спробуйте потім повернути їх назад: хоча цілість ніби буде відбудовано, зникне в ній щось, що творило з неї живий организм, — зникне з неї життя, і з тим організм буде безповоротно зруйновано.

З давніх часів суспільство — державу, націю — ототожнювано з організмом, що в ній всі частини тісно пов'язані в своїх функціях із цілістю: організм здоровий, коли всі його частини гармонійно працюють, — коли ж ця гармонія порушується, організм захворює і зрештою вмирає. Те саме відбувається і в державі чи в націях де повинна існувати певна ґієрархічна пов'язаність частин (кляс, груп) і їх взаємна співпраця в інтересах цілости. Англійський соціолог Спенсер в усіх своїх творах настоював на тому, що суспільство — не організм. Цю точку погляду поділяли Арістотель, Берґсон, Кант, Шопенгауер, у нас зокрема В. Липинський, як також ідеологи націоналізму.

ОРГІЯ — спочатку релігійний бенкет на шану якогось поганського бога, зокрема Вакха — Діоніса. З огляду на розпусний характер, що його прийняли ці бенкети внаслідок надмірного вжитку вина, присвяченого Вакхові, це слово набрало значення всякого розпусного гульбища. Назву «оргії» носить один із кращих творів Лесі Українки, в якому підкреслено ідею, що мистці підкореної нації не повинні піддаватися моральній розпусті, віддаючи свої таланти й хист на службу гнобителям їх нації.

ОРДА — місце постою татарського хана, а також кочовничі племена, об'єднані під владою хана. А що в своїх нападах татари набігали звичайно досить безладним натовпом, то орда набрала значення також такого безладного натовпу: У Шевченка: «За молодою козаки ордою..»

ОРДАНЬ — див. ЙОРДАН, ВОДОХРИЩА.

ОРДАЛІЯ — Божий Суд. Судова процедура, відома здавна у багатьох народів: викликувано (у поганських народів) демонів вогню чи води, що мали засвідчити — при пробах вогнем, чи водою — провину чи безневинність обвинуваченого. За християнської доби такими Божими судами спочатку були двобої (дуелі). — хто був переможений, той був і винний; кидано також жереб: хто витягав чорний, визнавався за винного. На Заході ордалії були заборонені вже в XIII ст., але двобої пережили ці заборони, та і в народніх масах Божі суди практикувалися (також в Україні) і в XIX ст в пристосованні до відьом, яких кидали в воду. (Див. ВІДЬМА).

ОРДЕН — зовнішня почесна відзнака, дана за заслуги окремим людям. У нас з часів визвольних змагань давано Залізний Хрест, Пам'ятковий Хрест, Тризуб і Хрест Симона Петлюри. ОРДЕН ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА встановлено для кол. учасників І. ЗИМОВОГО ПОХОДУ.

ОРДЕН — чернеча організація католицької Церкви, в якій об'єднуються черці, що дають однакові урочисті обіти, вбирають однаковий одяг і підлягають своїй власній єрархії: на чолі стоїть Генерал, якому підлягають Провінціяли, начальники окремих провінцій. У середньовіччі знані були лицарські ордени, що об'єднували в собі лицарів, які ставили свій меч в обороні християнства.

В Липинський писав: «Католицьку Церкву спасали в усіх часах від розкладу й упадку не вчені диспути з іновірцями, — диспути, що були раціоналістичною обороною і чисто зверхніми проявами руху, — не запевнення, що перемога католицтва передрішена Богом, а спасли її монаші ордени, що своїм завзяттям і відродженням чернечої моралі, відродженням організованого релігійного фанатизму, відродили відповідно до змінених умов саму суть католицтва, як воюючої Церкви, як організації того аванґарду небесних святих, що на землі бореться за перемогу добра і старих та непорушних законів. Православна українська Церква відродилася в XVII ст. не полемікою з католиками, яка вже була наслідком відродження, а відродженням аскетичного православного монашества і уморальнюючих, воюючих за свою віру Братств. Робітничий соціялізм не «наукою і пресою», а робітничими синдикатами і «прямою акцією» намагається спасти себе з одного боку од деморалізуючого впливу «всякої — кажучи словами синдикалістів - наволочі із інтеліґентських політиків», а з другого боку од руйнуючого самі засоби продукції примітивного й варварського комунізму. Український національний рух не спасе себе фабрикацією словесних соціяльних утопій, які б настільки мали подобатися «народові», що він, захоплений талантом письменників, зробиться національно свідомим, аби тільки мати приємність взяти участь у будучім, предсказанім і змальованім тими письменниками соціяльнім устрої. Не літературою відродиться Україна, а моральним відродженням, зростом і боротьбою тих соціяльних груп, які стихійно хочуть і можуть Націю Українську творити, і які без Нації Української не можуть жити..» («Листи..» ст. 125)

Цю ідею В. Липинського підхопив д-р Д. Донцов, який почав проповідувати необхідність витворення «Ордену» з української еліти, себто провідної верстви, що мала б «окреме положення в суспільстві», виділившись у своєрідну касту. Але творення подібного «ордену» з провідної верстви означає не творення справжнього ордену на службі нації (чи ідеї), який ми бачили в середньовічних монаших та лицарських орденах, а творення монопартійної диктатури, подібної до тої, яка втілена в Політбюрі Російської Комуністичної Партії.

ОРДЕР — офіційний лист полкових канцелярій XVII—XVIII ст. в Україні. «Ордер міг бути дуже різноманітний змістом. Якщо розв'язував якусь справу, що про неї запитували підвладні органи, то він називався УКАЗОМ». Звичайно ордер починався словами: «Всім, кому про те належить відати. .» Якщо ордер включав в собі якесь розпорядження, що вимагало оголошення, то його й оголошували на козацькій раді. Так робили до Хмельницького і після нього. Пізніше, коли ради перестали збиратися, ордери читано по церквах, де для цього були спеціяльні «указні книги». Але часто оголошування ордерів відбувалося шляхом здіймання копій і розсилання їх по сотнях. Також прибивалося їх на дверях церков, ратуш та шинків, — по всіх усюдах, де звичайно збиралося багато людей. (Слабченко «Полк .» ст. 159—61).

У наші часи ордер — документ на одержання у власність, або користування якихось матеріяльних цінностей (нпр., ордер на помешкання). Див ПРОМЕМОРІЯ.

ОРДИНЦІ — верства службових людей в потатарських часах; походили вони, мабуть, від рабів та, розселені при державних замках робили кур'єрську службу до орди, звідки й назва. Оселі ординців стрічаємо в Галичині ще в XII в. Пізніше одні з них стають дрібною шляхтою, інші — селянами. «Ми бачили ординських слуг в Київщині на становищі пів-привілейованім, зближенім до боярського. В Галицькій Русі також знаємо ординців і в актах XV ст., але яко несвобідних слуг, королівських чи церковних. Вони звісні нам в кількох селах: Германові, Солонці й, мабуть, Жиравці під Львовом, в Хохоневі і Хоростківцях під Галичом. Обов'язки деяких з цих сіл — власне Солонки й Жеравки, нам звістні і з того можемо судити про чинності цих ординців. Солончани й жеравчани їздили з підводами, і таких фірманів тримали по черзі в замку для наглих потреб, їх посилано з листами й дорученнями; висилано кількох вояків у похід і стерегти королівські стада. Обов'язки, загалом взявши, досить, близькі до ординців київських і, як на той час, досить легкі, так що й свобідні селяни записувалися в ординці — «в орду», як тоді казали. Але пам'ять того, що це слуги невільні в середині XV ст. ще жива: це несвобідні — серві реґалес іллібері — як звуться вони в документах, хоч ця несвобідність їх проявляляється тільки в тім, що вони закріпощені: не мають права виходу, а з рештою мають усі горожанські права. .» (М. Груш. V. ст. 145—46).

ОРЕЛ — Найбільший і найсильніший птах України. Вдавнину орли водилися в Україні в великій кількості, в українській народній поезії часто згадується ця гордовита, могутня птиця, до якої нарід ставився з пошаною, як до «царя птиць». Уже в літописі, вихваляючи Романа Галицького, за його походи проти «поганих», літописець писав, що він проходив їх землі, як орел. В цьому, зрештою, наш нарід не відріжнявся від інших народів світу, що в них орел все був символом величі й могутности. У давніх германців, це — птиця Одіна, а в давніх греків Зевесова, наймогутнішого з богів, і тому в нього ніколи не била блискавка, Зевесова зброя. Навпаки, Зевес сам довіряв орлові цю свою зброю: ми часто бачимо на давніх пам'ятках мистецтва орла з Зевесовими блискавками в кігтях. Орлів прибивали до горішньої частини будинків, як своєрідні громовідводи. Звідти й фронтони грецьких святинь, що були власне їх горішніми частинами, почали називатися «орлами» — аетої. І звідти, як здогадуються, виникла й леґенда про Прометея, що відповідає такому наївному діялогові: » Чому тут розп'ято орла? — Тому, що він украв огонь із неба».

Бо орел в усіх первісних мітологіях, це власне птиця, що підноситься до сонця, щоб взяти в нього вогню і принести людям. І тепер оповідається в багатьох народів, що орел може дивитися на сонце, не кліпаючи очима, що, зрештою, не відповідає правді. Отже, первісно леґенда була про кару орла. Коли ж назву орла заступили його епітетом (процес досить частий в розвитку мови) «Прометей», що значить Передбачливий, (цей епітет часто вживали авґури), орел залишився в леґенді, але вже не як жертва, а як кат, що довбе печінку Прометеєві (Рейнах, «Орфео», ст. 125—26).

У нашого народу не збереглося слідів таких мітологічних вірувань. Тільки в колядках в'язали орла зі світовим мітичним деревом, на якому він «сидить, та в воду глядить, у воду глядить, з рибою говорить. . .» А в Новомосковському пов. записано, що «орла не можна бити, а як його стріляти, то треба спитати тричі, чи нажився на світі». Як нажився, то він буде просто дивитися на ловця, а як не нажився, то відвернеться (Чуб. І, 64). Казали також, що орла й хробаки не їдять. Він і не засмердиться ніколи, хоч держи, поки на сухар не засохне. У гнізді орлячім є й гроші, — він без грошей ніколи гнізда не робить (Там же). Але, як завважив М. Сумцов, ці перекази ґрунтуються на оповіданнях давньої Палеї та Азбуковників про птицю ХАРАДРУ (К. Ст. 1890, V. 327«32. Чуб. III. 424).

Орел, як птах високостей, чистого повітря й широких просторів протиставляється в нас часто жабам, як мешканцям болота. Це протиставлення знаходимо ми не лише в поетів міри О. Олеся, що писав в алегоричному вірші:

В болотах жаби рай знайшли
І там плодились і згнивали,
А десь над ними клекотали
В повітрі чистому орли.

I туркіт жаб, і дух гнилий
До їх туманами знімались.
I до болот орли спускались,
I виливали гнів палкий
Та жаби, всі в сітках турбот.
На клект орлячий не вважали,
Жили плодились і згнивали
В багні смердячому болот.
I повні скорбного чуття
Орли за хмарами літали
I ситих жаб уже не звали
З болот до вищого життя.

Таке протиставлення зустрічається часто і в народніх замовленнях, бо воно ґрунтується на життєвих спостереженнях: на Україні чимало т. зв. орлів -кликунів, що годуються переважно жабами, гадами, мишами. (М. Сумцов в К. Ст. 1890, V, ст. 327—32).

Людину, що тужить за молодими роками, народня пісня порівнює з орлом, що високо літає:

Летить орел понад морем
По високій високості,
Плаче козак старесенький
Да по своїй молодості:
« Літа мої молодії, де ви ся поділи?
Чи в луги, чи в байраки гень від мене полетіли?
(ЗНТШ. I, 196).

Орел в устах жінки найбільш пестливе слово для чоловіка:

Ой, куди ж ти від'їжджаєш.
Сизокрилий орле?

Не бракує прикладів, коли орел символізує, або віщує якесь горе, лихо:

Гей, летів орел понад синім морем
Та все летячи, кряче;
Ой, сидить козак понад Синюхою
Та жалібненько плаче.

Тут, як видно зі слова «кряче», орел заступає ворона. Але й й жалібний клекіт властивих орлів, що шугають над полками, вважався за зловіщий знак:

Налетять орли хижі, стануть жалкувати.
Та істануть здобичі ждати - підждати.

В «Слові о Полку..» орли, літаючи над полками Ігоревими не тільки вбачають в них свою здобич, але й дають знати голодним звірям. Іпатієвський літопис оповідає, що перед боєм Романовичів — Данила й Василька — з Ростиславом під Ярославом (1245 р.), коли військо зблизилось до Сяну, і вояки позлазили з коней — «налетіло багато орлів і багато круків, як велика хмара; птиці грали, орли клекотали і плавали на крилах своїх і кидалися в повітрі, як ніколи іншим разом не трапляється, і це знамення було не добре. .» (М. Груш. «Іст. УР». III, 59—60)

У Т. Шевченка козацька воля «лягла спочить; а тим часом виросла могила, а над нею Орел Чорний сторожем літає..» Тут Орел Чорний — символ Російської імперії, що стереже волю України в могилі. (Див ОРЕЛ ДВОГОЛОВИЙ). У книзі Йова орла змальовано, як кровожерного хижака· « Орлята його п'ють кров, і де труп, там і він. .» (XXXIX, 30), але в Новому Завіті орел -- символ св. Івана Євангелиста, бо він так високо починає свою Євангелію, ніби летом орлиним підносячись над іншими. Див. БЕРКУТ.

ОРЕЛ ДВОГОЛОВИЙ — геральдична емблема. Походить вона з дуже далеких часів. У Малій Азії, серед висічених на скелях рельєфах, що приписують гіттітам, чи хетам, і що датують VII ст. до Хр.. знаходяться два двоголових орли. Потім двоголовий орел зустрічається тільки на одному античному пам'ятникові — на Траяновому стовпі в Римі, на щиті одного вояка. Запевняють, що імператор Констянтин, бажаючи виразити ідею, що дві імперії — Східня й Західня — були об'єднані під одним берлом, прийняв символ двоголового орла — з одною головою на схід, а з другою на захід. Цей символ поновив Карл Мартел. Дехто каже, що це був не Карл Мартел, а Карл Великий. Золотий орел на червонястому полі символізував Східню Імперію, чорний на золотому тлі — Західню. Як геральдичний знак Габсбурґів, який походив від Святої Римської Імперії, зустрічаються двоголові орли на німецьких прапорах 1312 р. Сіґізмунд користувався знаком двоголового орла, як виключною емблемою імператорської влади (1433), бажаючи виявити тим образом єднання Австрії й Німеччини. Двоголові орли зустрічаються на арабських монетах Зенґідів і Ортокідів з XII по XIV ст. На европейських монетах двоголовий орел з'являється в XIУ ст. у німецьких імператорів. Ще пізніше ми знаходимо його на візантійських монетах Мануїла III Комнена (1390—1417), які чеканилися в Трапезунді. На московських монетах двоголовий орел з'являється вперше також у XIУ ст., але перше не під візантійським впливом, як можна було б думати, але під східнім впливом (В. Савва в Трудах XIII Арх. С'езда 1905, т. II, ст. 117). При кінці XУ ст. з упадком Візантії її державного двоголового орла перейняли московські великі князі, підносячи під цим знаком свою гідність перше на царську, а на початку XVIII ст. і на імперську.

Не проминула ця емблема й України. Коли галицький кн. Данило поширював і зміцняв Холм, збудував він дві сторожеві вежі, і одна з них була прикрашена вгорі великим різьбленим з каменя двоголовим орлом, 12 локтів завбільшки (М. Груш. «Іст. УР.» II, ст. 382) Проте, д-р Р. Климкевич, що спеціяльно простудіював справу двоголового орла в Галичині, писав у «Музейних Вістях» (1959, I, ст. 6):

«Більшість українських істориків припи-

сує поставлення цієї вежі королеві Даниилові, а деякі польські історики припускають, що її побудовано за Лева Даниловича в часі воєн із Польщею. Російський історик, професор київської Духовної Академії Н. І. Петров у своному творі, опрацьованому спільно з професором цієї ж Академії, І. І. Малишевським, каже: «Дехто приписує поставлення двоголового орла на Білавинській башті біля Холма Романові Мстиславичеві, як знак влади Візантійської імперії, що перейшла й на Русь, бо, як відомо, Роман приятелював з візантійським імператором Алексеем Комніном і допомагав йому з успіхом проти ворогів» (Холмская Русь. 1887. ст. 12).

Отже і д-р Климкевич, в наслідок ріжних арґументів, яких тут не наводимо, приходить до висновку, що «згадка в Іпат. літописі й дотеперішні досліди над історією двох збережених холмських веж вказують радше на те, що емблема з зображенням двоголового орла постала за Романа Мстиславича» (ст. 7).

«Час тривання двоголового орла, як найвищої інсиґнії Галицько - Волинського Королівства можна означити тільки приблизно. Не думаємо, що Роман Мстиславич прийняв його вже 1189 р., себто від першого невдатного походу на Галичину. Найбільше правдоподібним часом для встановлення цієї емблеми є роки 1199—1204, себто від другого вдатного походу на Галичину, що привів до об'єднання двох великих удільних князівств, до другого походу на Київ, отже роки великодержавного зростання. Користувалося цією інсиґнією королівство й за Данила Романовича, очевидно, за винятком тих років, коли йому приходилося перебувати на ізгойщині та воювати за батьковий престіл, аж до встановлення нового й остаточного гербу Левом І Даниловичем, себто золотого лева на блакитному полі.. Сліди (галицького) двоголового орла таки залишилися (в геральдиці) та саме там, де їх можна сподіватися, а саме на західніх окраїнах: в гербах Перемиської та Сяніцької земель, що були складовими частинами Руського воєвідства. Ці герби постали приблизно під кінець XIУ ст. та втратили своє урядове значення з приходом Галичини під владу віденських монархів. Перемиська земля користувалася срібним двоголовим орлом у червоному полі, а Сяніцька земля таким же орлом у блакитному полі.. Герби Перемиської та Сяніцької земель не мають іншого пояснення свого постання, як тільки такого, що вони витворилися з колишнього державного двоголового орла королів Романа й Данила..» (ст. 9т10)).

ОРЕЛЬ — лівий доплив Дніпра. Тут за Петра І українські козаки мусіли копати вали на границі татарській, і ті важкі роботи далися в знаки нашому народові, так що Т. Шевченко спеціяльно згадав про них у «Великому Льоху», «коли українська ворона» — оповідаючи, скільки лиха вона зробила в Україні, зазначила:

«Насипала бурти на Орелі».

ОРЕНДА — віддавання чогось (поля, ремесла, шинкування вина тощо) на ужиток за оплатою. Самойлович перший із гетьманів віддав в оренду шинкування вина, і з нього ці «оренди» робляться постійним джерелом військового скарбу. Звикши до дешевої горілки, до вільного її виробу, українське населення дуже обурювалося на оренди. Але Військовий Скарб потребував грошей. Ранґових маєтків, що забезпечували видатки уряду, було небагато., та і вони поволі переходили в приватні руки. Тим часом треба було платити компанійцям і сердюкам. Запорожці теж вимагали грошей Та й чимало старшин користувалися з оренд. Тим-то, висланий від Самойловича в Москву Ів. Мазепа так ставив справу: скасувати оренду неможна, бо нічим буде платити охочим полкам (компанійцям). Розпустити ці полки теж неможна, бо вони зараз же перейдуть до правобережного гетьмана Драгинича, що залежить від султана» (Костомаров, XУ, 624). Московський уряд із практикою оренд дуже легко погодився, бо і сам саме тоді завів на Московщині винну монопольку. (Уманець «Мазепа», 297—98).

Проте, зробившись гетьманом, Ів. Мазепа намагається знести оренди і в статтях 1687 р. п. 20 пропонує: «Щоб для знесення тягарів в малоросійській країні оренд не було, а охотницькі полки, кінні й піші, на ті часи на оборону Малоросії потрібні, щоб були, як і досі, а збирати на них гроші з посполитих, не записаних в козацьких реєстрах..» В 1692 р Мазепа знову писав у Москву: «Багато разів ми з старшиною і полковниками говорили, щоб якось інакше, а не орендами, гроші збирати, а оренду та залишити. Бо оренда ця, по малоросійських містах, не так своїм тягарем народові незносна, як самим іменем своїм з давніх часів (почасти тому, що за Польщі жиди тою орендою володіли і багато вигаданих тягарів накладали) вона прикра й ганебна..» (О. Лазаревскій «Посполитие крестьяни» ст. 16).

Але ці заходи і наміри Мазепи наслідків не дали, зустрівши спротив серед старшини, а також і серед об'єктивних труднощів — потреб військового скарбу. Тому Мазепа намагається зробити оренду бодай в деякій мірі легшою і в одному зі своїх універсалів 1698 р. до сотника прилуцького, він дозволяє «аби вольно було кожному як із козаків, так і посполитих, на хрестини і на весілля, любо викурити собі кадку одну і другу горілки, любо купити собі на стороні, хто похочет, 100 кварт або 50, тільки бо не менш, яка купля гуртової горілки має бути за відомом сотника, отамана, або війта, або тих

людей, которі з поліцения міською орендою завідувати будуть. .» (О Лазаревский «Описаніє Стар. Мал.» III, 89).

Проте ці заходи Мазепи щодо скасування оренди, або бодай до її обмеження, що не з вини Мазепи не дали бажаних наслідків, не перешкодили Петрові I в його маніфесті до українського народу з 28. X. 1708 демагогічно обвинуватити Мазепу, що він оренди — «хитрістю своєю, без нашого указу, будьто на плату війську. а насправді задля власного збагачення» на український народ наклав. Тим указом оренди на Лівобережній Україні були знесені.

Але вони незабаром розцвіли на Правобережній Україні під Польщею, де в оренду приватним особам віддавано не тільки винокурення й шинкування, але й млини, мита та ріжні інші доходи. Ол. Єфименкова, описуючи стан речей на Правобережній Україні перед гайдамаччиною, писала: «У ці часи жиди заснували всю правобережну Україну сіттю оренд. Всюди в Україні був звичай віддавати в оренду певні прибутки з маєтків. До таких прибутків, що віддавалися в оренду, належали: продаж горілки, мита, млини, ріжні роди попасу. Ніхто, крім жидів, не міг і не вмів користуватися цими орендами, витягаючи з них великі прибутки для пана - власника і ще більші для себе. Але для народу ці оренди були найважчим і незносним здирством. Настирливий жид совав свій ніс у кожний віз, що в'їздив до міста, рахував кожну худобинку, що виводилась на продаж, розкидав суху рибу, вартував при важниці, щоб ні один гарнець хліба не пройшов без оплати, утискав при помолі.. Більш усього пожитку панові й жидові було з питної оренди. Жидівська корчма, ненависна і одночасно невимовно зваблива, була якнайяскравішим і типовим явищем, яке виявляло весь жах становища, що його витворила історія українському народові. Жиди і панський двір виявляли зворушливу однодушність в витяганні прибутків із споювання (чи розпоюванння) народу. Розуміється, кожна спроба селянина обійти орендаря жорстоко каралася. Якщо у селянина не було грошей на горілку, він міг пити на-бір: двір ґарантував оплату для парового (з парою волів чи коней) селянина до 16 золотих, а для пішого — до 4. Але це не значило, що двір уплачував цю суму, коли селянин не хотів, чи не міг заплатити. Це значило тільки, що двір зобов'язувався призначити екзекуцію на виплату борга, себто висилав своїх слуг до боржників, які мусіли годувати тих слуг, доки не виплачували боргу. Згідно з орендним договором, орендар не смів брати для покриття боргу худоби боржника, але міг брати все інше. Селянин мав право пити МОГОРИЧ (див.) лише в корчмі, — як же пригадати, що таке могорич у селянському житті, то зрозуміло, що й ця умова видавалася тяжким утиском. Здається, чи не єдиним з-поміж українського дворянства був Щенсний - Потоцький: він знищив у своїх маєтках жидівські оренди, щоб не було серед його селянства такого пиянства. .» («Очерки іст. Прав. України ст. 129—31).

ОРЕНЧУК ВАСИЛЬ (1890—1958) — меценат Українського Вільного Університету, що був довший час заступником його кураторії. Народжений в Стоянові в Галичині, служив після першої світової війни, в українському міністерстві зак. справ, і при кінці 1918 р. був призначений на консула УНР в Мюнхені, де створив німецько - український господарський клюб, і звідки дописував до ріжних українських та німецьких часописів, головно на економічні теми.

ОРЕНШТАЙН ЯКІВ (1877—) український видавець жидівського роду, основник «Української Накладні», що видавала книжки «Загальної Бібліотеки» (від 1903 р. в Коломиї, а від 1919 р. в Берліні) — видала до 1932 р. 230 томиків, а крім того видавала українських клясиків, українські музичні твори, українські шкільні підручники, книжки для дітей, атляси і географічні мапи, суспільно - політичні твори, тощо. Згинув, мабуть, у варшавському ґетто під час німецької окупації (В. Дорошенко).

ОРЕТОМА — покривало (з турецького). Зустрічається в «Сл. о Полку Ігор.».

ОРИҐІНАЛ — дивак; химерник. «Є люди, що бажаючи зберегти незалежність своєї особи, намагаються діяти не тільки не так, як діє більшість суспільства, а навіть діяти навпаки тому, що прийнято більшістю. Вони намагаються якнайбільш відріжнятися від інших. Це так звані ориґінали, або диваки. В одних дивацтво виявляється в тому, що вони безпідставно заперечують існуючі в суспільстві релігійні, моральні чи політичні погляди і намагаються ширити погляди протилежні. Інші виявляють свою ориґінальність у побуті, одежі, манірах і т. інш. Такі явища нагадують нам неґативізм підлітків. В основі їх лежать ті самі властивості психіки, що й в основі неґативізму, а саме: хворобливе намагання ствердити за всяку ціну своє «я» при відсутності достатнього інтелектуального розвитку і справжньої ориґінальности. Основне правило поведінки ориґіналів, як і підлітків, може бути висловлене словами: «Хоч гірше, та інше». (Г. Ващенко «Виховання волі і характеру» Лондон, 1952, I, 211).

М. Нордау теж писав: «Професійні балакуни повторюють по черзі таку дурновату концепцію: що ніби прикмета визначної незалежности — йти лише за власним смаком, не піклуючись про спосіб вдягання інших, і вибирати

для власного вбрання колір, матерію і фасон відповідно до того, чи він уважає їх за гарні, без відношення до того, що мода вже цілковито від тих фасонів, кольорів та матерій відійшла. Цим порожнім фразам треба відповісти насамперед, що коли хто для задоволення своєї марнославности, чи під впливом естетичного імпульсу, другорядного і легкого до стримання, викликає обурення маси словами, чи фактами, то цим виявляє лише свій соціяльний еготизм. З пошани до власного оточення приходиться відмовлятися від вислову не одної думки, не одного жадання; і для того власне, щоб навчитися стримувати себе й існує виховання, а коли хто своїми вчинками викликає обурення маси, то таку людину називають не естетом, а невихованою людиною.

«Може виникнути, правда, необхідність служити правді супроти думки маси, але поважна людина приймає такий обов'язок завжди з великим жалем і ніколи не виконуватиме його нерозважно. . Це форма — і не з найлегших — самопожертви, бо це відмова від утіхи, що її приносить свідомість мати за собою згоду більшости, і болючий відрив від соціяльного почуття, завжди сильного в нормальній людині.

«Замилування в дивацьких способах вбирання — це збочення інстинкту роду. Зовнішнє прикрашування походить із потреби викликати загальне захоплення — особливо в представників протилежної статі — отже його мета — викликати добре враження, це — наслідок думки, зверненої до інших, до всього роду. Отже, коли хто вдягається і прибирається навмисне, щоб викликати обурення, чи сміх, інших, збираючи гану, а не похвалу, то це абсолютно противне меті якоїсь моди і виявляє збочення інстинкту марнославности. .» («Виродження» італ. вид. 1923, ст. 291—92).

ОРИҐІНАЛ — первописьмо (протилежне — копія, відпис); також літературний твір тією мовою, якою його написано (протилежне — переклад).

ОРИҐІНАЛЬНІСТЬ ТВОРУ — відбиття самостійного думання його автора. В. Сварог писав : «Ми називаємо оригінальним того письменника, який стоїть на власних ногах та користується мислями інших тільки для того, щоб стимулювати та доповнювати ними свої власні» («Оригінальність самобутности»). «Якщо ми згадаємо, що слово «оригінальний» походить від латинського «орігіналіс», що означає «первісний, самобутній», та звичайно вживається в нашій мові на означення чогось справжнього, непідробленого, нескопійованого, то саме цим словом якнайкраще дається охарактеризувати тих наших письменників, які виявили мужність бути самими собою, не лякаючись натиску «модних» теорій». (там же). У нас дуже часто, на жаль, розуміють під оригінальним щось нове, ніким ще не сказане, ніким ще не зроблене, і тому чимало людей ламають собі голови над тим, щоб винайти те нове і здивувати ним світ. А тим часом далеко не всяке нове — оригінальне в кращому розумінні цього слова, а тількі таке, як його розуміють ріжні ОРИҐІНАЛИ (див.). Справжні таланти, а тим більше генії не роблять жадних спеціяльних зусиль, щоб бути оригінальними, бо оригінальність тісно в'яжеться з генієм і талантом і являється, як наслідок поважних студій і глибоких переживань. Оригінальність тісно в'яжеться також із щирістю: тільки той твір виходить з-під рук автора дійсно оригінальним, коли автор в ньому виражає себе, свою своєрідну й багату особистість. — коли ж автор такої особистости не має, коли він внутрішнім своїм розвитком не піднісся над загальним рівнем маси, якою б акробатикою в словах, чи в пластичному мистецтві він не займався, він все буде — хоч і дуже «модерним» — але ніяк не оригінальним мистцем. Оригінальність полягає не в вишукуванні нових форм, — що без належного змісту все залишаються порожніми, — а в умінні перетворити старі форми в новій синтезі. А це можливо лише тоді, коли людина, що творить, має такі переживання, такі думки, що хоч багато разів уже людьми й пережиті й передумані, прагнуть себе знову виявити з ще небувалою досі силою виразу Тоді вони знаходять самі й нову форму, відповідну до внутрішнього змісту до внутрішнього вогню. Творча оригінальність Т. Шевченка полягає не в тому, що він ніби наraз виник із нічого, а в тому що він виріс на минулому, пережив його в собі, перетворив його в собі, злився з ним і — віддав те минуле з небувалим патосом, з нечуваним духовим й чуттєвим напняттям, що віднайшло й відповідну ф о р м у. Взяти хоча б його «Подражаніє Осії глава XIV» або «Подражаніє Ісаї глава XXXV». Хоча сам автор назвав ці свої твори «подражаніями» («наслідуваннями») ніхто, певно, не наважився б не визнавати ці твори глибоко оригінальними і змістом і формою, до змісту чудово пристосованою. Бо тут знаходимо використання давніх, попередніх матеріялів в цілком новій синтезі і з цілком новими думками,, що сприяють духовому ростові читача. Не дурно й Ґете писав: «Ми краще збережемо свою оригінальність, коли не забудемо своїх попередників». Натомість, коли б хтось, заперечуючи минуле, почав твердити, що два помножені на два дають п'ять, а не чотири, сказав би напевно щось нове, але зовсім не оригінальне, лише дивацьке, що ніякого духового росту нікому не спричинює. І томуто, якщо ми дійсно хочемо бути оригінальними, не намагаймося вигадувати щось цілком нове, причіплюючи до нього наліпку «модерного», — мода, зв'язана істотно з модерністю, дуже швидко минається, а зали-

шаються натомість завжди речі, що їх давно вже сказали Святе Письмо, Гомер, Шекспір, Шевченко, і що їх нові творці вміють повторити в такій новій ситезі що, зростаючи органічно з минулого виявляють все більший духовий зріст людини і тим привносять в життя все більші, дійсно оригінальні вартості творчого духа. Тим-то мав глибоку рацію В. Сварог, повторюючи вираз А. Бравна: «У наш час здається, найбільша оригінальність — не бути «оригінальним» у специфічному снобістському розумінні цього слова».

ОРИШОВСЬКИЙ ІВАН (†1605) — запорозький ватажок й гетьман, організатор козаків для війни з Москвою 1579—81 рр. Був представником запорожців на конвокаційному соймі 1587 р.

ОРІҐЕН (185 — 254) — найбільший богослов першої доби християнства, що намагався дати християнству філософські підстави. Інтерпретуючи Біблію, занадто вживав алегоричної методи. Написав коло 6.000 творів високої наукової вартости. Один його сучасник сказав, що звичайній людині за все життя було б важко прочитати все те, що написав Оріґен. Але тільки мала частина з того всього дійшла до нас, і то не в грецьких оригіналах, а в пізніших латинських перекладах. Його писаннями широко користувалися всі Отці Церкви, між ними Василій Великий та Григорій Богослов, і вони мали величезний вплив на церковне навчання. Жив він незвичайно аскетично: спав у старому човні над берегом моря і стисло застосовував до себе слова св. еванг. Матвія: мав тільки один одяг і тільки одну пару взуття, неустанно молився, постив і думав ввесь час на релігійні та церковні теми, опрацьовуючи їх у своїх писаннях. Помер майже в авреолі мучеництва за Христа. І все ж V Вселенський Собор визнав його за еретика. Основні догматичні помилки Оріґена прот. М. Федорович зводить до чотирьох пунктів:

1. Душа людська існувала й до народження в іншій формі, а її життя в людському тілі — кара за попередні її провини. 2. «Людська душа» Христа була сполучена з Отцем ще перед Воплощенням Божого Сина. 3: Людське тіло обернеться колись в «етеричного духа» 4. Остаточно наступить колись «направа» усіх душ і духів, такщо навіть диявол буде спасений («Укр. Прав. Слово» 1957, П 6).

Оріґен визнавав сферичність землі, чим багато випередив пізніші покоління.

ОРІЄНТАЛІЗМ — вияв східніх впливів у житті і в культурі, а зокрема в музиці. М. Грінченко писав у своїй «Іст. укр. музики»: «Користуюсь нагодою зробити невеличке порівняння щодо орієнтального впливу на музику московську й нашу. Тоді як московська музика в особах своїх найкращих представників — Глінки, Баларікова, Римського - Корсакова, Бородіна — перенесла всю характерну красу східньої мелодії до своєї **художньої** музики, давши світові шедеври її (перський хор з «Руслана й Людмили» Глінки, «Ісламей» і «Тамара» Балакірова, «Антар» Римського - Корсакова багато орієнталізму в «Князі Ігорі» Бородіна), українська музика цей орієнталізм перетопила в творчості **народній**, вбрала його в себе, надала йому своє власне офарбування і ще чекає художників, що передали б нам цей **український** музичний орієнталізм в формах сучасного музичного мистецтва». (Підкреслення Автора, 1961, ст. 188).

ОРІЄНТАЦІЯ, ОРІЄНТУВАННЯ — визначування в якомусь місці головних сторін світу, собто властиво СХОДУ (ОРІЄНТЕ), де сходить сонце. Звідти ПОЛІТИЧНА ОРІЄНТАЦІЯ — визначування головної політичної сили, щоб відповідно до того скерувати напрямок своєї діяльности.

Був час, що у нас кожний український патріот уважав за свій перший обов'язок знайти відповідну «орієнтацію» і накинути її своїм землякам. Ті в свою чергу вигадували свою «орієнтацію» і висували її впоперек тій, що її намагався накинути інший український патріот. І тому, що кожний з цих «винахідників» уважав свою орієнтацію за найкращу і єдино відповідну, між цими патріотами розпочиналася завзята боротьба, в якій вони навіть не помічали, що з українських патріотів перетворювалися в патріотів тих чужинецьких країн, на які орієнтувалися. Бо «орієнтацією», як писав В. Липинський, серед українців називається спосіб «знайти собі поза межами України союзника, запевнити його в своїй безмежній відданості і, одержавши таким чином його ласкаву допомогу захопити з цією допомогою владу над своїми земляками..» (Листи..» ст. 3—4). «Замість давати своєму громадянству ясні образи хотінь, вказувати ясні способи їх здійснювати — писав він далі — українська інтеліґенція стає головним продуцентом орієнтацій і прибраних у партійні програми ріжних магічних заклинань» (там же ст. 462).

В. Липинський дуже не любив української інтеліґенції і нагромаджував на її голови силу ріжних обвинувачень, почасти правдивих, а почасти перебільшених. Гріх орієнтацій не гріх не пізнішої української інтеліґенції, а, можна сказати історичний гріх загалом українського патріотизму. Дм. Андрієвський правдиво зазначав: «Завжди так (у нас) бувало що коли один визначний тіяч орієнтувався на одного сусіда, то другий на іншого, і від їх боротьби всередині було завжди більше шкоди, ніж ко-

ристи від зовнішнього союзника. Хмельницький хотів був покористати з союзу з Московщиною.. та після нього Виговський кинувся в обійми Польщі і наклав за це головою від польських же рук. Коли Дорошенко тримав із Туреччиною, то Брюховецький накладав із Москвою. хоч пізніше і сам мусів збунтуватися... І так протягом сотень років серед змагань за державність і самостійність питання орієнтації й союзу з одним із наших історичних ворогів проти другого ріжнило і сварило українських патріотів» (Розб. Нації, 1932, ст. 61).

Лише з поширенням серед українського громадянства націоналістичної ідеології, почалася відкрита боротьба проти «орієнтаційних» настроїв. Замість примату зовнішньої політики над внутрішньою, все впертіше висувається примат внутрішньої політики над зовнішньою. все більше поширюється погляд, що наша зовнішня політика лише тоді може бути успішна, коли спирається на зорганізовані внутрішні сили. Зрештою вже В. Липинський вказував, що «всі наші орієнтації, і добрі і недобрі. мають одну спільну рису: звільняють політиків на Україні від тяжкої внутрішньої організаційної політичної праці, яка зовсім зайва там де завдання зорганізувати рідну землю й рідну націю покладається відповідною орієнтацією на ту чи іншу зовнішню силу...«

ОРІОН — мітичний мисливець давньої Греції, що наважився рівнятися з Артемідою — Діяною в мистецтві полювання. Артеміда , за таку її зневагу вбила його своєю стрілою, але боги перенесли його на небо, де він зробився блискучим сузір'ям, відомим в Україні під назвою — КОСАРІ. В поемі Ів. Франка «Мойсей», —Оріон — сліпий велетень — символ людства:

Про Оріона пісню ти чув.
Про ґіґанта сліпого.
Що щоб зір віднскать, мандрував
Аж до сонця самого.
А на плечах поводиря ніс
Сміховинна хлопчину.
Що показував шлях йому все
Інший в кожну годину.
— Ти до сонця веди мене, хло.
Той вів рано до сходу,
А на південь вполудне, під ніч
До західнього броду.
А Оріон іде все та йде
Повний віри в те сонце.
Повний спраги за світлом, що ось
Йому блисне вже конче.
Через гори і море свій хід
Велетенський простує,
А не зна, що на плечах його
Хлопчик з нього жартує.
Сей Оріон, то людськість уся,
Повна віри і сили,
Що в страшному зусиллі спішить
До незримої цілі.
Неосяжнее любить вона.
Вірить в недовідоме;
Фантастичне щоб осягнуть,
Топче рідне й знайоме.
Строїть пляни не в міру до сил,
Ціль — не в міру до актів,
І жартує з тих плянів її
Хлопчик — логіка фактів.
І як той дивовижний сліпець,
Що чужим очам вірить,
Все заходить не там, куди йшла,
В те трафля, в що не вірить. . .

ОРКЕСТРА — найдавніша частина давнього грецького театру, з вівтарем бога Діоніса посередині, що знаходилася між сценою й місцями для глядачів: тут хор виконував свої танці і співи. Пізніше оркестрою стали звати групу музиків, що граючи на ріжних інструментах, творять в гармонійній цілості ніби хор тих інструментів. Розріжняють оркестри смичкові, струнні та дуті (духові). Поєднання струментів смичкових дутих та ударних творить СИМФОНІЧНУ ОРКЕСТРУ.

Найдавніша оркестра знаходиться, мабуть, на одному гіттітському барельєфі з II тисячоліття до Р. Хр., на якому представлено різних звірин, що грають на ріжних інструментах.

Як виглядала українська оркестра в давніші часи, тяжко щось певне сказати. В XVI — XVII вв. вже існували відомі нам і тепер народні інструменти — кобза, бандура, сопілка, а також цимбали і козацькі труби. При полках Б. Хмельницького були вже і військові оркестри з бубнами. З часом прийшли з заходу ще й скрипка та чельо. На панегірику 1730 р., що його вихованці чернігівської колеґії, що її звали «ОЛІМПОМ», піднесли меценатові школи Тимофеєві Максимовичеві, вирисувані пером (чорнилом і тушею) дев'ять муз грецького Олімпу — це перший знаний нам документ тодішньої оркестри з її інструментами. Одна з муз, всередині, сидячки, грає на ЦИМБАЛАХ. Ті що стоять праворуч, мають у руках КОЗАЧІ ТРУБИ. Музи ліворуч — перші грають на СОПІЛКАХ, друга на СКРИПЦІ, третя на КОБЗІ і четверта на БАСІ. На задньому пляні на двох клясичних горбах Олімпу вміщено двох богів: праворуч на Парнасі Атена грає на ЛІРІ; ліворуч на Геліконі Аполлон, представлений, як український хлопець в сорочці з дуже підкоченими штанами та в шапці, грає на БАНДУРІ. Над Олімпом у хмарах — сам Зевес - Юпітер Музи й боги вдягнені в тогочасну українську ношу. Д-р П. Маценко справедливо завважував з цього приводу, що «цим малюнком з мешканцями Олімпу в українському освітленні чернігівські спудеї випередили навіть славного пе-

релицьовника Енеїди — Котляревського» («Самос. Думка» 1935 ст. 488).

Разом із розвитком хорового мистецтва підносилося в Україні запікавлення й музикою інструментальною. Кожне місто з Маґдебурським правом в Україні мало свою оркестру. У Чернігові й Києві існували музичні цехи.

З занепадом братств, що дбали про оркестри, плекання їх переноситься до панських дворів. Ріґельман в «Летописн. повеств. о М.-Росіи», написаному в рр. 1785—86 писав про ті панські оркестри: «Гра їх (українців) буває більше на скрипках цимбалах, гуслях, бандурі, лютні (ліра) і на трубах А на селах грають також на скрипках кобзі й на дудках (сопілка)». З цього опису видно, що оркестра чернігівських спудеїв з полов XVIII ст., вище описана, не дуже різнилася від оркестри, описаної в Ріґельмана. З тих панських оркестр треба згадати особливо оркестру Будлянського - Климовича, кревного ґр Олексія Розумовського, у маєтку Чемері — вона була відома на всю Україну. Диригував нею італієць Бабі (П. Маценко, там же, ст. 190). Гетьман Кир. Розумовський створив у себе симфонічну оркестру, на чолі її стояв Рачинський Син його Гаврило був видатним скрипалем - солістом і в програмах його концертів були українські твори власної композиції, або композиції батька. Ця оркестра, сформована в Глухові з 40 люду, мала вплив і на московське життя бо іноді концертувала і в Москві в домі гетьмана і мала там великий успіх. Бурґомістр Києва (1781 р.) Александрович теж мав оркестру з 29 музиків.

У початках XIX ст. панські оркестри набрали вже цілком вигляду европейського. Народні інструменти — бандура, кобза, козацькі труби, сопілка і цимбали за деякими винятками вийшли з ужитку вищих верств і стали власністю народних мас Тому ж що народні маси не могли мати коштовних оркестр, вони змаліли й що до числа інструментів. «В шинку нарізують тобі цимбали, кобзи й сопілки« (з «Посланія до Пархома » Гулака - Артемовського). Так виглядала змаліла народня оркестра. Звалася вона ТРОЇСТОЮ МУЗИКОЮ (див) (П. Маценко в «Сам. Думка» 1935 ст. 490—91).

ПИЛИП ОРЛИК (†1742) — генеральний писар за гетьмана Ів Мазепи, найбільш від усіх інших посвячений в його пляни, людина великого розуму й визначної освіти. З участю Орлика був складений таємний договір із Швецією, яка визнавала самостійність і суверенність України і зобов'язалась боронити її. Разом з Мазепою Орлик восени 1708 року прилучився до шведської армії, що вступила в межі України і розташувалася на правому березі Десни. Орлик особисто брав участь у полтавській битві, а після трагічного висліду її разом із Карлом XII і гетьманом Мазепою помандрував степами до Бендерів, у володіння Туреччини, яку вони сподівались притягнути до участи в спільній протимосковській війні.

Коли Іван Мазепа навіки закрив свої очі, Орлик очолив дальші визвольні змагання за повернення рідному краєві державности. Генеральна старшина, козацьке військо і запорожці з своїм кошовим отаманом Костьом Гордієнком на чолі вірили, що за допомогою Швеції та Туреччини Україна буде визволена.

В квітні 1710 року старшина й військо обрали гетьманом Пилипа Орлика. Щоб примирити розходження між старшиною, що орієнтувалась на міцну гетьманську владу, і демократичним Запоріжжям було складено нову конституцію майбутньої української держави. (Див. КОНСТИТУЦІЯ).

Швеція й Туреччина визнали Орлика за гетьмана України. Карло XII запевнив, що він не підпише миру з Москвою, доки не доб'ється волі для України Те саме обіцяв запорожцям кримський хан.

Завданням своїм шведський король і новий гетьман поставили прилучити Туреччину до протимосковської війни. Боячись московського зміцнення в разі перемоги над шведами, що створювало безпосередню загрозу турецьким кордонам Туреччина восени 1710 року розірвала стосунки з Москвою і виновіла війну. Орлик став готувати визвольний похід на Україну і навесні 1711 із своїми козаками, з татарами і з допоміжними польськими полками, складеними з прихильників шведської орієнтації, рушив визволяти правобережну Україну. Нарід зустрічав його як визволителя. Йому піддались Умань Богуслав, Корсунь. Вислане проти нього з лівого берега військо під командуванням осаула Бутовича він розбив. Тим часом союзники українців — татари — почали грабувати і кривдити місцеву людність. яка за винуватця цього вважала Орлика, як керівника походу. Через ці трагічні обставини Орлик був змушений повернутися з військом назад.

Влітку 1711 року проти Туреччини виступив із своїм військом цар Петро. На ріці Пруті величезне турецьке військо оточило стомлених довгим виснажливим походом москалів і замкнуло їх разом із царем у міцному персні облоги. Знесилене московське військо не було в стані ні боронитись ні, тим менше, зробити спробу прорватись з оточення Не підлягало сумніву, що все воно з Петром на чолі, опиниться в турецькому полоні. Орлик сподівався, що тепер цареві можна буде продиктувати умови і змусити його зректись будьяких прав на Україну.

Але цар підкупив везира, і той випустив його вкупі з усією армією на дуже легких умовах, в яких українське питання було визначене так неясно, що обидві сторони могли тлумачити відповідно до власних інтересів. Туреччина

прийняла тлумачення Орлика і виновіла Москві нову війну за небажання уступитись з України. Не бажаючи знову воювати з турками, навчений досвідом Петро I за сто тисяч червінців підкупу і потвердження решти пунктів попередньої умови хитромудро уник війни. Щодо українського питання. Москва оголосила, що зрікається Правобережжя, за вийнятком Києва й Запоріжжя, а лівий беріг лишає собі.

Багато старань прикладав Орлик, щоб визволити й Лівобережжя для України, як це було обіцяно. Та ця акція успіху не мала, а на Правобережжя, згідно з старими традиціями, висунула претенсії Польща, і царське військо, перегнавши правобережну людність на лівий берег Дніпра, віддало їй ті землі.

Наприкінці 1712 р. Орлик із запорожцями зробили ще одну спробу визволити правобережну Україну, але сили їх були замалі, польське військо, що йшло забирати Правобережжя, відтиснуло їх.

В 1713 році Туреччина і Крим дійшли до порозуміння і замирення з Росією. Карло XII виїхав до Швеції. З ним поїхав і Орлик та деякі його близькі працівники. Завданням цієї першої української політичної еміґрації було повідомити світ про справжнє становище на сході Европи і розповісти правду про свою батьківщину.

Пилип Орлик, як представник екзильного українського уряду, розгортає кипучу діяльність, щоб з'єднати собі союзників серед европейських держав. Він звертається до різних урядів Західньої Европи. Намагається запікавити їх українською справою, в повних драматизму барвах описує страшне поневолення українського народу. В ім'я справедливости і права він розкриває справжнє обличчя московського імперіялізму і застерігає західні держави перед небезпекою, яку той імперіялізм, розбудувавши на повну скалю свою мілітарну потугу, несе їм. Разом з тим Орлик знайомить світ з основами конституції України, прийнятої під час обрання його гетьманом, як такої, що побудована на широких демократичних засадах. Апеляції, маніфести і звернення Орлика робили значне враження в краïнах Европи. Зокрема у Франції відозви Орлика знайшли вдячний ґрунт.

Із тих документів треба особливо згадати меморіял до европейських держав з 1712 р., відомий під назвою «Вивід Прав України», в якому обґрунтовуються права українського народу на самостійну незалежну соборну державу, і де вміщені пункти договору Мазепи з Карлом XII в 1709 р. У меморіялі до Карла XII з 1713 р. П. Орлик, виявляючи рідке на ті часи розуміння значення НАЦІЇ (див.), вияснював, чому він не може прийняти протекції Туреччини: мовляв, тільки український нарід має право рішати про свою долю, ані гетьман, ані підлеглі йому військо не сміють — в справах, що торкаються державної незалежности всієї України» — приймати турецьку протекцію «без згоди всіх, яко духовних, так і світських станів всієї України, бо ввесь український нарід може пізніше сказати: «Не повинні ви були трактувати про нас без нас...» (Проф. Ю. Григоріїв у «Укр. Самостійнику» і проф. В. Доманицький в «Сам. Україні» 1959, VII, ст. 8).

Кількадесят років шукав Орлик союзників і намагався створити нову коаліцію проти Москви; але тогочасна Европа була глуха до всіх його шляхетних змагань. Вкупі з Костем Гордієнком. Орлик застерігав запорожців, що, вимігрувавши з окупованої москалями України, заснували свій кіш недалеко від дніпрового лиману, в турецькій землі — не йти під Москву, нагадував їм про все що наробили в Україні москалі, пояснював, що Москва навмисне заходиться знищити козацтво. 26. травня 1742 року Пилип Орлик помер у Ясах. У вдячній пам'яті українського народу лишився він, як незламний, непохитний борець за українську державність.

Крім вищезгаданих документів величезної державної вартости, П. Орлик залишив після себе дуже цінний щоденник і велике листування в мовах латинській, українській, польській, французькій.

ОРЛИК ГРИГОР (1702—1759) — син гетьмана Пилипа і хрещеник Ів. Мазепи, продовжувач їх політики для визволення України з-під московського поневолення.

Наказом шведського короля Карла XII, 1715 року малого Григора зарахували до королівської ґвардії а кілька місяців пізніше 12-літній Орлик уже брав участь у битві за визволення твердині Штральзунд, яку облягали на спілку з москалями, данці й прусаки. Після цього воєнного хрещення покинув Григор військову службу й розпочав студії в славному шведському університеті в Люнді.

Покинувши Швецію 1820 р. разом із батьком, якому вже тоді допомагав у політичній місії, — подорожував довгий час по Европі (Німеччина, Польща, де організовував мазепинських недобитків), і 1729 р. з доручення французького амбасадора в Варшаві, переїхав до Парижу, де розгорнув широку діяльність у користь України. Там здобув він велике довір'я і популярність серед французів, включно до королівського Версаю й Людовика XV.

Вся французька дипломатична акція була спрямована тоді проти Московії, зокрема ж ішло про Туреччину. Визволення України було темою всіх переговорів з москалями, які лютилися, і перед своїми західніми приятелями звали це питання «французькою інтриґою», як

двісті років пізніше перейменували його на «німецьку інтриґу».

Орликів батька й сина, перед московською жадобою помсти — не рятували навіть французькі дипломатичні «залізні листи». бо на кожному кроці їм загрожувала смерть. 1742 року помер Пилип Орлик, і Григор Орлик 1744 року вступив на службу до французької армії, де й проявилася його козацько - лицарська кров, бо за визначні бойові чини одержав найвищі відзначення королівськими декретами.

З-го грудня 1747 року, у Версаї, в приявності самого короля, відбувся шлюб полковника Григора Орлика з Люїзою-Оленою Ле Бонн де Дентевіль, якої рід був посвоячений з королівським родом Франції. Навіть у шлюбному акті було зазначено: «Пан граф Орлик, син покійного Високодостойного Вельможі Пилипа графа Орлика, Володаря Козацької Нації, Вельможної Пані Анни Герцик, його дружини, тепер вдови..», чим не забув Григор підкреслити своєї приналежности до України.

Але, ані зміна французької політики, ані військова служба, ані подружне життя не перешкоджали Григорові Орликові — далі жертвенно боронити прав України, доказуючи в листах і меморандумах до різних урядів потребу відновлення Української Держави. Тимчасом вибухла семирічна війна, на початку якої полковника Орлика піднесено до ранґи польового маршала. У битві під Берґен вміла атака Григора Орлика врятувала славу французької армії й досягнула блискучу перемогу над пруським королем Фридрихом Великим, але його самого в битві було важко поранено.

Людовик XV знову відзначив Орлика, іменуючи його генерал - поручником, але славний полководець уже не довго втішався королівськими ласками. Не залікувавши добре ран, він прийняв участь у тяжкому бою під Мінденом над Реном з таким наслідком, що рани відновилися, і 14 листопада 1759 року генерал - поручник Пилип Орлик помер.

Сам Людовик XV склав вислови співчуття дружині генерала, в яких читаємо:

«Пані, я втратив досконалого шляхтича, Франція сміливого й видатного генерала. ім'я якого залишиться на світлих сторінках нашої армії У безмежному горі, що Вам трапилося, знайдіть відраду в моєму признанні, що ґраф Орлик помер як слід вмирати людині його роду й гідности».

Україна в особі Григора Орлика втратила останнього мазепинця в Західній Европі , останнього оборонця прав і державної незалежности України. Свої впливи у французькій дипломатії й у армії. Григор Орлик використовував не для особистої слави, не для почестей і багатства, але для добра нашого народу, для визволення України з московського ярма.

Цю високопатріотичну діяльність останнього мазепинця висвітлив з невідомих доти документів дуже докладно проф. І. Борщак у книзі: «Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV». Львів, 1932. Див. МИРОВИЧ НАХИМОВСЬКИЙ.

ОРЛИК СТЕПАН (1891 «) — архиєпископ УАПЦ з Волині. Скінчив Теологічний Інститут у Франції Був священиком на Волині і в Грузії. На першому Всеукраїнському Церковному Соборі в Києві був 20. X. 1921 р поставлений на епископа. Палкий промовець розвивав свою пастирську діяльність в Житомирі Заарештований в 1928 р., був висланий на 10 років на Соловки. Використовуючи перебування серед в'язнів багатьох професорів із ріжних галузей медицини, працюючи бухгальтером, студіював медицину і відбував практику в лікарні концентраку. Відбувши свої 10 років заслання і заручившись посвідками згаданих професорів, склав у Москві іспит в медичному інституті. НКВД після цього викликало до себе арх. Степана і запропонувало йому посаду головного лікаря в таборі для венеричних хворих. Але арх. Степан хотів повернутися на Україну, щоб працювати серед своїх, і тому відмовився. Прибувши до Житомира, він проте там внедовзі був заарештований і посаджений до темного тюремного льоху, де через два місяці осліп. Ще два місяці його, сліпого вже, водили на допити. Про остаточну його долю невідомо. (о. М. Явдась «УАПЦ», 1956, ст. 66—67).

ОРЛИК, повстанський отаман. Його загін 14. IX. 1922 напав на поїзд, в якому їхала в Москву італійська комуністична делеґація. 16. XII. 1922 доконав напад на московський поїзд на станції Бровари. Цей загін був ліквідований в 1923 р. в бою, в якому отамана Орлика було вбито, а 59 повстанців було захоплено в полон («Нова Україна» 1923, III, 157).

ОРЛОВ СЕРЖ — французький драматурґ. автор п'єси «Двадцять одна дівчина з Києва», вся дія якої відбувається на Україні за московсько - большевицької окупації, і яка мала великий успіх у Парижі. «Ось образ режиму, під яким опинилась нещасна країна», — писав 6. V. 1957 р. Ґабріель Марсель у паризькому тижневику «Нувель Літерер».

ОРЛОВ ґраф АЛЕКСЕЙ (1787—1862) — шеф жандармів, що в 1847 р. подав імператорові Ніколаю I, рапорт в справі Кирило - Методіївців, в якому між іншим писав: ..«У Києві і в Малоросії Слав'янофільство перетворюється в Українофільство. Там молоді люди. з ідеєю поєднання слов'ян, в'яжуть думки про відновлення мови, літератури й звичаїв Малоросії, доходячи до мрій про повернення часів колишньої свободи і Гетьманщини. Хоча із цих ідеї

напрямків небезпечніше Українофільство, але й Слав'янофільство . . не рідко примушує сумніватися, чи не ховаються під їх патріотичними поглядами цілі, противні нашому урядові. Всі вони не змовники, і не злоумисники, а тільки захоплюються — слов'янофіли модним напрямком наук, а українофіли палкою любов'ю до своєї батьківщини, але уряд все ж мусить вжити деяких заходів обережности як відносно слов'янофілів, щоб їх заклики про приєднання до Росії чужоземних слов'ян не викликали незадоволення сусідніх держав, що мають слов'ян, так і особливо проти українофілів: бо думки останніх про відновлення народности їх батьківщини можуть скеровувати малоросіян, а за ними й інші підвладні Росії народи, до бажання існувати самостійно Заходи обережности тим більш необхідніші, що й Україно - Слов'янське Общество спочатку присвячувалося міркуванням чисто вченого характеру, а потім звернувся і до політичних здогадів.» («Наше минуле» 1918, II. ст. 178).

Пересилаючи Т. Шевченка, вже після засуду, в розпорядженні кн. Чернишова, ґр. Орлов написав: «Шевченко писав на малоросійськім язику вірші, в яких то оплакував гадані нещастя України, а то оспівував славу гетьманських часів». Цей «злочин» у «справі» Шевченка, себто в докладі гр. Ол. Орлова Миколі I був так сформульований: «Шевченко.. . набув славу знаменитого малоросійського письменника, а тому його вірші подвійно небезпечні й шкідливі. З улюбленими віршами могли в Малоросії засіятися, а потім і закорінитися думки про вигадане щастя («блаженство») часів гетьманщини, про щастя повернути ті часи і про можливість Україні існувати самостійною державою. .» (Р. Задеснянський «Апостол укр. нац. революції». ст. 141—42).

В 1950 р. у Києві було видано книжку «Т. Г. Шевченко в документах і матеріялах. Державне В—во Політичної Літератури УРСР». З цієї монументальної книжки документів вищенаведений уступ московська цензура викреслила, його нема. З цього приводу П. Зайців, відомий шевченкознавець, писав у журналі «Мета» ч. I/33, 1961 р. ст. 2: «По 103-х роках після того, як цю думку висловив шеф російської політичної царської поліції. політична поліція ніби-то «окремої держави», що зветься «Українська РСР», **побоялась довести цю думку до публічного відома!** Коментарі тут зайві!»

ОРЛЯНКА — рід ТАЛЯРА, що був в обігу в Україні XVII ст. В переліку тодішніх грошевих одиниць в Літопису Величка орлянка стоїть на другому місці. Її карбовано було в ріжних провінціях і містах Сполучених Нідерляндів, починаючи з 1601 р. Називано орлянками також подібні попереднім ґульдени герцоґства Ольденбурського часів герцоґа Ант. Ґюнтера (1603—67), а також подібні ж ґульдени деяких німецьких володінь — найчастіше ґульдени м. Емдена. Загальна вага кожної такої монети в Сполуч. Нідерляндах була 19,58 гр., а повний таляр важив 28—30 грамів, а іноді й більше. Зменшеною вагою пояснюється їхня назва в одному документі московського походження з 1650 р., де вони звуться «малие яфимки орлянки». Польсько - українська назва «орлянка» походить від сталого зображення на чільному боці їх двоголового орла, герба Священої Римської Імперії Як засвідчує В. Шугаєвський, в грошевому обігу в Україні, орлянки були в незначній кількості. Навіть у великих монетних скарбах вони траплялися тільки по кілька примірників, хоч і досить систематично. Мало згадуються вони й у письмових джерелах. (Науковий Збірник УВАН, I. р. 1952. ст. 137 — 37).

Що до грошевої вартости орлянки то її визначає в деякій мірі такий текст з Арх. Ю. Зап. Р. (ч. IУ, т. I, ст 178): «Позичил монети добрей, сребней, талярами, то есть орлянками, кторе на той час (1651 р.) шлі по злотему єдному і ґроші 24. .» Тут не вказується, котрий саме гріш мається на увазі — польський, чи литовський. Але, прийнявши до уваги, що, коли ми візьмемо литовський гріш, то матимемо: орлянка — 40 копійок— два золотих, а коли польський, то орлянка — 36 копійок, себто не повних два золотих, то, треба думати, що в вище наведеній цитаті — в польській мові — раховано на польські гроші, бо не писали б складне «золотий і стільки то грошей», а написали б просто «два золотих», коли б рахували на гроші литовські (Є. Онацький в «Наше Минуле» 1918, II ст. 221).

ОРНАМЕНТ — гармонійний уклад ліній, ріжних форм і кольорів, що вживається для прикраси ріжних виробів мистецтва і загального вжитку, . — як от хати, меблі, посуд, зброю, килими, одяг, книжки, писанки, тощо. Орнамент відомий вже з палеоліту і ділиться на геометричний, рослинний, тваринний, мішаний іт. д. Крім того, в кераміці маємо орнамент ритий, мальований, і т. д.

У передкняжій добі на кераміці, залишаючи на боці мальований посуд Трипільської доби, бачимо «орнамент тільки ритий, але досить багатий, переважно хвилястий (роблений гребенем), побіч того перехресні групи рівнобіжних ліній (теж гребенем), окремі поземі лінійки, дуже рідко круглі штамповані зірки в колісці (римський пережиток), або насічка на вінцях. Хвилястий ритий орнамент узятий на Закарпатті з пізньої провінціяльно - римської кераміки, де він теж роблений гребенем та творить або дуже неправильні поземі групи хвилястих ліній,

звичайно кілька груп одна над одною, або трохи правильніші рядки каблучок над собою, укладені на зразок сітки. На Наддніпрянщину, а звідтіль і в Галичину, дістався він із пізньоримського посуду, що його зовсім поземо укладені вінця прикрашені дуже правильним хвилястим (гребеневим) орнаментом. . .» (Я. Пастернак в УЗЕ, III, 471).

В старшій княжій добі (IX—X вв.) орнамент «теж ритий гребенем або простим рильцем, але бідніший: переважно простенький вужик, зроблений гребінцем із кількома зубцями, рідше наколюванний гребінцем у формі прямовисних рядків дрібних ямочок кругом черевця. .» (там же).

В молодшій княжій добі (XI—XIV вв.) орнамент далі тільки ритий, усе поземо укладений, розміщений тільки на горішній частині черевця (там же). У добі відродження (XV — XVII вв.) — «в орнаменті заникає гребенем ритий хвилястий мотив, зате виступає спорадично орнамент вужиковий та прямолінійний, мальований ясно-цеглястою фарбою на блідо-жовтому природньому тлі посудини. . .» (там же ст. 472—73).

Щодо орнаменту сучасного українського посуду, то Хв. Вовк констатував: «Орнаментація українського посуду дуже ріжноманітна, і в ній, так само, як і в вишивках, розмальовуванні печей, у різьбленні дерева, тощо дуже яскраво виявилися естетичні нахили українського племени. . . Основні мотиви її завше виключно графічні та барвні, до того майже виключно рослинні. Спроби рельєфних форм трапляються надзвичайно рідко і майже так само рідко зустрічаються й орнаменти цілком геометричні, а коли вони й зустрічаються, то завше у вигляді малого кола, розеток, колових смуг, зиґзаґів, хвилястих ліній та спіралей, при тому здебільшого все це — стилізація рослинних форм. Щодо рослинних форм, що мають цілком виразний рослинний характер, то й вони до певної міри підлягають стилізації, а **це вказує на дуже давню традицію та на сталість орнаменту.**

Рослини, що в'ються, гілля, квітки та рідше, овочі становлять звичайний матеріял для сюжетів розмальованого посуду. Тваринні форми, як напр., метелики, риби, птиці, тощо, трапляються відповідно дуже рідко. . З тонів барв зустрічаються найчастіше брунатні, що переходять у червоні, та зелені. Тло звичайно жовте і переходить трохи до брунатного на Полтавщині; на Катеринославщині — тло біле, як і у деяких місцевостях Галичини; на Київщині, а особливо на Поділлі., воно темне, іноді цілком чорне. На півночі, особливо на Чернігівщині, орнаментація дуже бліда та бідна; яскравість та багатство її посилюються, як і взагалі всі відзначені риси українського племени, з півночі на південь та зо сходу на захід цілком аналогічне явище ми побачимо далі й на вишивках на полотні та сукні. .» ст. 60—62).

Щодо орнаменту наших вишивок, то і тут — «. .переважають мотиви рослинні, починаючи з нехитрої північно-української «сосонки», 'хмелю', тощо, до чудових вишитих шовком гвоздик, більш -менш стилізованих квітів хмелю, дубових листків, троянд і навіть лотоса на старовинних візерунках підризників. Чисто геометричні форми, занесені переважно з півночі, трапляються дуже рідко, і то найбільше у вишивках хрестиками, при чому значну ролю грають варіяції грецького хреста, тощо. Але єсть дуже багато візерунків по суті зовсім не геометричних, а чисто рослинних, що набрали геометричного характеру з причини сильної стилізації, як напр., хвилясті лінії «хмеликів» перетворилися в лінії ламані; рожа стала геометричною зіркою, тощо. Нарешті, і малюнки тварин та архітектурні мотиви майже не трапляються а коли й трапляються, то більш у вигляді назв: метелики, рачки, павучки, собаки, півники, тощо: візерунки з цими назвами дуже мало нагадують справжні тваринні форми. Географічно найпростіші геометричні форми переважають у півн. смузі України; у середній смузі ми знаходимо майже самі тільки рослинні мотиви, а на півдні, на Поділлю, на Підгірю в Галичині, а особливо на Гуцульщині, знову зустрічаємось із геометричними формами, дуже складними та строкатими з усіх поглядів, так що вони нагадують іноді орнаментацію черемисів, тощо. » (Хв. Вовк «Студії. .», ст. 142).

Про походження українського орнаменту на українських вишивках, Хв Вовк писав: «Не маючи ніяких археологічних та історичних даних, принаймні до часів козацької доби, нам, для наших припущень щодо цього, залишився б один тільки матеріял, а саме — порівняльний; але й цей матеріял, при даних умовах, виявився далеко не надійним. Безперечно, що монохромна та бідна геометрична орнаментація вишивок північної смуги України дуже близько відповідає тому, що ми знаходимо у білорусів, і тому цю форму вишивок без особливої небезпеки щодо помилок, можна визнати відповідно найстарішою. Для орнаментації середньої смуги України ми не знаходимо аналогій у ближчих сусідів українців — великоросів (москалів Є О.), тощо і тому мусимо звернутися за ними на захід — болгар, румунів, сербів та чехів, де. . також панують рослинні мотиви. Але коли ми звернемося на схід, то там, напр., у перському мистецтві, перед нами відкриті цілі скарби рослинних та найбільше квіткових орнаментаційних форм, що, змішуючись з іншими східніми мотивами, спочатку через Візантію а потім безпосередньо мали вплив не тільки на слов'янство, але і на все населення Европи. Зносин зі сходом в Україні ніколи не бракувало. Не кажучи вже про рухи доісторич-

них народів, в нашій старовинній літературі ми знаходимо згадки про половецькі узорочча та візантійські паволоки, тощо; за козацьких часів запорожці «шарпали» береги Анатолії та привозили багату здобич трапезундських та інших малоазійських тканин, на яких ми зразу пізнаємо оригінали наших гвоздик, тощо, та які, в далеко більшій кількості мусіли приходити в Україну шляхом торговельних зносин. Геометрично поліхромна орнаментація подонських, буковинських та гуцульських вишивок ставить перед нами для свого з'ясування ще більше труднощів. Їхня строкатість, а іноді вражаюча подібність до фінських візерунків, примушує шукати їх джерело в угорських, а може й старих болгарських впливах, змішаних, звичайно, з візантійськими, а потім турецькими впливами. .» («Студії. .» ст. 143). Дивись у цій справі також КИЛИМ. Про орнаментацію писанок див. ПИСАНКИ. Проф. В. Щербаківський, підбиваючи підсумки своїм студіям над українським орнаментом взагалі, а писанок зокрема, писав:

«Студії над збірками українських музеїв показують, що кожний матеріял несе на собі цілком іншу стилізацію, тісно зв'язану з самою технікою і дуже влучно застосовану до поверхні і до призначення. При чім техніка і стилізація одної галузі ніколи не вживається на другій. Ніколи, напр., вишивкова техніка не пристосовується до кераміки і навпаки... Орнаментика теперішніх побутових речей, як і речей козацької доби, не мають майже нічого спільного з писанковим орнаментом. Орнаментика князівської доби стоїть цілком під візантійським впливом, а свіжа ще тоді на нашій території прозелітська хвиля християнства старанно нищила все поганське, тому орнаментика писанок не могла наново витворитися під часи князівства. Орнаментація тоді панує звіряча й плетінкова в рукописах, а в розмальовці церков спеціяльно візантійська. Про недопустимість тоді свастично - трикветрової орнаментики (зв'язаної з поганським культом сонця. Є. О.) ясно говорять і оздоби глиняних писанок князівської доби, найдених у могилах. Доба вандрівних народів у наших степах, правда, зрідка показує в оздобах свастику і трикветр, але непремінно оздоблену звірячими елементами, і свастика і трикветр тоді завжди бувають закінчені звірячими головками. Те саме треба сказати і про добу сармато - скитську. Кочові народи кохалися в звірях і тому любили оздоблювати їхніми головками все, що підлягало орнаментації, як це ми бачимо і в знахідках. .» («Основні елементи орнаментації» в «Працях укр. іст. філ. Т-ва в Празі» 1926 р. ст. 124 — 26).

ОРНОВСЬКИЙ ІВАН — панегірист кінця XVII і поч XVIII ст. Автор одного з перших панегіриків на честь гетьмана Ів. Мазепи під назвою «Муза Роксолянська» (1693).

ОРТ — монета, що була в обігу в Україні за козацьких часів, Почали її карбувати в Німеччині в середині XVI ст., як четвертину ТАЛЯРА. У Польщі її карбовано за Сігісмунда III у 1608 р. (і далі до р. 1624) у Ґданську, а потім у великій кількості (рр. 1620 — 1628) в коронних монетарнях, причому коронні орти були гіршої якости, ніж ґданські. Пізніше за Яна Казіміра (1649—68) їх карбовано в коронних монетарнях, в Литві, в Ґданську, в Торні і в Ельбінґу. Вони були улюбленою монетою і за Яна Собєського. Тому, що на початку карбування орта ((1608) таляр коштував 40 польських грошів, орт, як четвертина таляра, цінувався в 10 польських грошів. Але незабаром, разом із зростанням ціни таляра, зростала й ціна орта. Орт коронний, що з'явився в 1620 р., цінувався в 1621 р. вже в 16 грошів, а за малий час — у 18 грошів. Ціна орта в 18 грошів постійно зазначається на тих монетах, що їх карбовано за Яна - Казіміра та Яна Собеського.

На Україні орти, за свідченням монетних скарбів і письмових джерел, ходили в великій кількості. Переважно це були порівняно низько-якісні орти Сіґізмунда III (1620—24 рр.). Проте, чимало було й доброякісних ґданських ортів 1615—24 рр., але незадовго вони вийшли з обігу. На московські гроші орт цінувався в 12 копійок. Своєрідним різновидом ортів були в грошовому обігу Польщі й України також ТИМФИ (див) (Шугаєвський в «Наук. Збр. УВАН» I. 1925 ст. 138 — 39)))

ОРТИНСЬКИЙ СОТЕР СТЕПАН (1866 — 1916) — перший греко-католицький єпископ (із василіян) для українців у США.

ОРТОДОКСІЯ — релігія, згідна з правдою і старими традиціями. Православну релігію в перекладі на чужу мову звичайно називають ортодоксією: це точний переклад православія.

ОРУЕЛ ДЖОРДЖ (н. 1903) — англійський письменник, народжений в Індії. Справжнє його прізвище — ЕРІК БЛЕЙР. Він брав участь у громадській війні в Еспанії, де був ранений. Хоч він, разом із дружиною, стояв на боці червоних, еспанські комуністи переслідували його, як «троцькіста», і він ледве міг виїхати з Еспанії живим. Пізнавши добре теорію й психологію комунізму, він написав «Колгосп тварин», неперевершену сатиру на комуністичний московський режим, перекладену чи не на всі мови світу, в тому й на українську (переклад Ів. Чернятинського. В-во «Прометей» 1947 р.).

У передмові, написаній спеціяльно для українського видання, автор говорить: «Мені незвичайно залежить на тому, щоб люди на Заході Европи побачили совєтський режим таким, як він є». І далі: .... я не бачу жадної ознаки, що СССР дійсно поступає в напрямку чогось, що можна обосновано назвати соціялізмом. Зато я помічаю дуже багато ознак, що СССР перетворився в ієрархічне суспільство, де володарі мають не більше причин відректися від влади, ніж якабудь інша панівна кляса». «Назагал робітники та інтелігенти у країні такій, як Англія, не розуміють, що СССР тепер зовсім інший, ніж у 1917 р. частково тому, що не хочуть цього розуміти (себто тому, що хочуть вірити, що насправді соціялістична країна таки десь існує), а частково також тому, що відносна свобода і мирність їхнього життя робить тоталізм для них незрозумілим... Це заподіяло поважну шкоду соціялістичному рухові в Англії, а посередні наслідки такої настанови для англійської закордонної політики — жахливі... Тим то за останній 10 років у мене виробилося переконання, що коли хочемо відродити соціялістичний рух, то **знищення совєтського міту — необхідна передумова для цього»**

Про головного героя книжки Наполеона сказано:

«Про Наполеона (ц. зн. диктатора над тваринами, кнура) тепер ніколи не говорили прямо, як про Наполеона. Про нього завжди згадували в урядовому стилі, як про « Нашого Вождя». «Товариша Наполеона»; свині кохалися у вишукуванні для нього також титулів, як Батько Всіх Тварин, Пострах Людства, Опікун Кошари, Друг Качат і таке інше. Квікунові сльози котилися по щоках, коли у всіх промовах згадував про Наполеонову мудрість, добрість його серця, та про його глибоку любов до тварин усього світу а особливо до нещасних тварин, що живуть ще у темноті й неволі по інших хуторах. Стало звичкою приписувати Наполеонові заслуги при кожному досягненні і кожному щасливому збігові обставин. Часто можна було чути, як якась курка згадувала в розмові з другою: «Я знесла п'ять яєць за шість днів під керуванням нашого вождя Наполеона»; нераз дві корови, п'ючи воду з ставка з насолодою, вигукували: «Як ця вода знаменито смакує, завдяки мудрому проводові Товариша Наполеона».

Хто не пізнає в цьому Наполеонові — Сталіна, а потім і Хрущова?

ОРУЖНИКИ — озброєні вояки. Ця назва зустрічається в літописі під 1231 р., де говориться, що на мурах міста Володимира «стояли оружники, — блищали щитами і зброєю, на сонце скидаючись». На іншому місці подібний опис Данилового війська: «щити в них були, як та зоря, шоломи в них, як те сонце, що сходить, у руках держали коп'я як багато трости» (1251 р.).

ОРФЕЙ — мітичний син тракійського царя Еаґра і музи Каліопи, чоловік Еврідіки, чарівний співець і автор релігійно - містичних пісень. Своїм співом він утихомирював диких звірів і розворушував дерева і скелі. Своїм співом він визволив був із підземного царства свою померлу дружину що її була вкусила гадина, але знову втратив її, забувши про заборону ОГЛЯДАТИСЯ (див.). Ця трагедія послужила темою для славної опери Ґлюка «Орфей». Загинув Орфей також трагічно, роздертий розшалілими бакханками (менадами). Леся Українка присвятила Орфеєві центральну частину свого «Триптиха», що носить назву «Орфеєве чудо»: в ній вона виявила свою віру в непереможну силу мистецтва, що вдихає життя навіть у каміння і творить справжні чуда.

ОРФІЗМ — філософічна релігія давньої Греції, приписувана великому співакові Орфеєві, що мала великий вплив на розвиток релігійної й філософічної думки світу. В неї входили концепції первородного гріха, вибавлення з нього через страждання бога, що терпів за людство, вічної боротьби в людині звірячого й божеського елементів, злого й доброго, концепції обрядового очищення, особистої відповідальности за гріхи і пекельних кар за них. В міті, що ліг в основу орфізму оповідалося про Загрея, першого Діоніса, сина Зевеса і Кори, якого вбили — нацьковані ревнивою Герою — Титани і пожерли все його тіло. Залишилося тільки серце, яке врятувала Атена і занесла його Зевесові. Зевес ковтнув його, і воно відродилося в другому Діонісі, синові Зевеса і Семели. Зевес же, щоб помститися за смерть Загрея, побив Титанів своєю блискавкою, і з їх попелу постали люди. Отже, люди мають у собі з самого початку дві первооснови — титанічну і діонісійську. Спадок титанів — це грішне й страдне тіло, спадок Діоніса — духовість, що нею були просякли Титани, пожерши Загрея. Отже злочин титанів передається людям у вигляді первородного гріха, і міт Загрея стає шляхом до відродження і воскресіння. Бо людина може звільнитися від первородного гріха і з'єднатися зі своєю божеською натурою шляхом містерій, що спочатку були чисто магічними церемоніями, але з часом набрали високого духовного й морального змісту, доброчинно впливаючи на грецьку культуру, привчаючи греків до необхідности думати про порятунок душі і святість єднання з божеством. Орфізм значно вплинув на розвиток грецьких містичних релігій, особливо найбільш відомих з-поміж них — елевзинських містерій Деметри та ріжних родів містичної релігії Діоніса. Після VI ст. до Р. Хр. «святі книги» соток і тисячок Діонісієвських

громад всі заражені в більшій чи меншій мірі опрацьованою філософією й теологією ріжних орфічних «святих книг».

Успіх орфізму в півд. Італії був дуже великий.. Релігійна система Пітагора, хоча й зосередкована навкруги культу Аполлона Кумського, була своїм змістом орфічною, і пітагорійські громади все були осередком орфічних розважань. Тим часом, як у самій Греції містичні релігії в V - VI ст. по Р. Хр. помітно вже підупали, в Італії й Сіцілії вони пишно розцвітали.

Нове й сильне відродження орфізму помітне в Еленістичний період. Македонські принци з родин Пилипа і Олександра були ревні прихильники орфізму. Орфічні й елевзинські елементи відограли велику ролю в тих нових культах, що їх ввели Птоломеї й Селевкіди спочатку свого панування, щоб об'єднати в однакових віруваннях ріжні народи і греків своїх ріжнородних імперій.

Недавно знайдений папірус виявляє, що четвертий Птоломей Філопатор не тільки поділяв відношення своїх предків до божеського прашура птоломеївської династії — Діоніса, але навіть хотів зробити орфічно - діонісійський культ офіційною релігією Єгипту. Одною з причин завзятої боротьби жидів при Макавеях проти Сирійської імперії було власне бажання Антіоха Епіфана ввести в Єрусалимі культ Діоніса (Ростовцев «Містична Італія» в анг. мові 1927, ст. 32—36).

Досліди багатьох учених принесли безсумнівні докази, що християнство перших віків з самого початку — не так серед жидів, як серед греків та інших — було сильно пересякнене орфізмом. Образ Орфея тому не рідко з'являється в римських катакомбах і батьки Церкви зробили з Орфея Мойсеєвого учня (Рейнах «Міти..» II, ст. 83).

ОРЧИК, БАРОК — поперечна палиця для прив'язування посторонків при запряганні.

ОСА — болонокрила комаха, подібна до бджоли, але більша й жовта з чорними смужками. Самичка дуже боляче колить і, в відмінність від бджоли, може вколоти кілька разів підряд. Оси живуть малими громадками і будують гнізда з пережованого дерева, що нагадує папір. У нас оса була символом люті, злости: На Гуцульщині труть осяче гніздо і дають у кулеші, або в молоці, щеняті, щоб виріс лютим (Онищук в МУЕ НТШ. XI, 40). «Коли б дав псові осу в страві на Святий Вечір, був би лютий, як оса» (там же, ХУ, ст. 22.). «Осою пуститися» — дуже зло виступати проти кого (Франко «Приповідки» II, 481). «Оси в гнізді дрочити» — викликати неприємності, робити собі ворогів (там же). «Упхав руку в осяче гніздо» — розбурхав проти себе лютих ворогів (там же ст. 51). «Уїдливий, як оса», кажуть про дуже настирливу людину». «Присікався, як оса» (Номис, 2758).

В наші часи оса зробилася символом гострої сатири, що боляче колить, і тому її ім'я дають сатиричним журналам, і вона нерідко прикрашає їх титульну сторінку (український двотижневик в США, Оліфант в рр. 1902—03; двотижневик теж у США в Нью Брітен 1912 р. і двотижневик у Львові 1912 р. Цього останнього вийшло 8 чисел)

ОСАВУЛ, ОСАУЛ — старшина в українському козачому війську. ГЕНЕРАЛЬНИЙ ОСАВУЛ — було їх два: СТАРШИЙ і МОЛОДШИЙ: старший зберігав гетьманську булаву, завідував ген. військ. канцелярією, командував більшими відділами війська у походах, мав титул — «вельможний». На генеральній раді старшин обидва осаули стежили за ходом нарад та розвідувалися ,яка думка приявних. При виборах гетьмана, старшина через осавулів окликала військо, запитуючи, яка його воля, щодо вибору. На гетьманському дворі осавули в імені гетьмана вітали чужинецьких послів.

ПОЛКОВИХ ОСАВУЛІВ теж БУЛО по два на кожний полк. Вони наглядали за вправністю й дисципліною свого полку в походах. Крім того, на них лежала поліційна служба, провадження досліджень, виконування вироків. Вони ж наглядали за полковою музикою.

АРТИЛЕРІЙСЬКИЙ ОСАВУЛ — урядовець при генер. обозному. СОТЕННИЙ ОСАВУЛ — урядовець при сотнику. Пізніше на Правобережжі осавулами звали керівників панських фільварків. Від 1918 р. в армії УНР осавул — підполковник. В УСС-ах — адьютант.

ОСАВУЛЬЧИК — урядовець полкової канцелярії. Їх було кілька. Вони служили звичайно за гроші, але часто обов'язки осавульчиків виконували й козаки, замість військової служби. Набирати осавульців міг тільки полковник, але користуватись ними для своїх потреб могли всі інші старшини полку. Звичайно осавульцями пересилалися всякі важливі документи.

ОСАДНИЙ КОРПУС — створений наказом Головного Отамана 3. XII. 1918. В його склад увійшли дивізії, що облягали Київ (Дивізія СС, Дніпровська Дивізія от. Зеленого й Чорноморський Кіш), II Дніпровська Дивізія от. Данченка, УII піша Дивізія в Умані і кілька менших частин Він числив к. 50.000 люду і понад 40 гармат. Розформовано його перед виходом Української Армії з Києва на початку 1919 р.

ОСАДНИК, ОСАДЧИЙ — перший поселенець якоїсь ОСАДИ, основник оселі, що часто

в своїй назві зберігала пам'ять про свого осадника. Харків ніби походить від імени козака Харка, що тут був перший оселився. В наші часи такий осадник не залишає по собі нічого, крім спогадів. В давні, поганські часи, як завважив М. Костомарів, було інакше. Тоді пам'ять про осадника збігалася з шануванням померлих. Основник оселі залишався надовго її опікуном - покровителем, і тому кожний, хто вступав до нової оселі, повинен був відноситися з забобонною шаною до імени й пам'яті її основника. Такою шаною користувалося колись і ім'я Кия що ніби був першим осадником теперішньої української столиці, «матері міст руських»

ОСВІТА — стан поширення знання, що набувається головно через поширення письменности. (Див. НЕПИСЬМЕННІСТЬ). Українці з давніх часів відзначалися любов'ю до освіти й науки, які особливо розвинулися після прийняття християнства. В творах письменників княжого періоду України ми знаходимо часті вказівки на любов до знання і здібність до розумової інтелігентної праці, що виявлялася між іншим в синтетичному сприйманні і перероблюванні тих культурних впливів, що йшли в Україну з Візантії, з арабського сходу та з Заходу. Татарська навала завдала важкого удару поширенню освіти і культури в Україні, але з переходом культурного осередку до Галичини й Волині, розвій освіти не припиняється, а тільки набирає виразно більш західнього характеру. Не припинився розвиток української освіти й тоді як Україна опинилася під владою литовських князів, — навпаки. Україна настільки опанувала культурним життям Литви, що її мова була зробилася офіційною мовою литовської держави. Натомість занепад української освіти приходить за Польщі. Та й тут в XVI ст. виступає нова діяльна сила — релігійні братства, що засновують школи, друкарні, видавництва За їх участю й підтримкою виникає в Києві славна Києво - Могилянська Академія, що стала осередком освіти не тільки в усій Україні, але й в усій східній Европі. Якого розвитку досягла була тоді освіта в Україні засвідчують записки антіохійця АЛЕПСЬКОГО ПАВЛА (див.), що відвідав Україну саме того злощасного 1654 р., коли вона приєднувалася до Москви. З приєднанням України до Московщини, почала ширитися освіта і в тій країні, що була славна в ті часи своєю неосвіченістю та некультурністю Проф. Г. Ващенко писав з цього приводу:

«Культурно відсталою людність, що ввійшла в склад московської держави, залишалася і в дальші часи, після звільнення від татар. Про це свідчать між іншим висловлювання новгородського архиєпископа Геннадія. Він пише так: «..Приведуть мені мужика в попи ставити, я дам йому читати Апостола, а він і ступити не вміє; дам йому Псалтира, а він і тут насилу бреде. Я його вижену, а на мене за це скаржаться: «Земля, кажуть, гака, що не можемо роздобути людини, що б грамоти вміла». Я наказую йому проказувати Єктенію, а він і до слова пристати не здібний. Ти йому одне, а він тобі друге. Накажу йому вчити азбуку, а він посидить трошки, та й тікає геть...» «..Так висловлюється архиєпископ про рівень освіти новгородської єпархії, де рівень культури мав бути вищим, ніж в інших областях Московщини.. Низький рівень освіти в людності Московщини сполучався з великим недовір'ям до чужинців та їх культури (Див. КСЕНОФОБІЯ).. Низький рівень освіти на Московщині в XV і XVI вв. відзначають і російські історики, як проф. Ключевський, проф. Морозов, акад. Пипін Тому мудріші з московських володарів почали закликати до Москви українських учених, переважно — кол. вихованців Київської Академії, для культурно - освітньої роботи. Так було вже перед «приєднанням» України до Москви, а після цього фактично майже всю справу освіти на Московщині перейняли на себе українці. Вони заснували школи, були в них учителями й адміністраторами, заводили в них порядки за зразками українських шкіл. Про ролю українців в розбудові освіти в Росії отак пише проф. Морозов: «Петро бачив, що московське будівництво освіти стоїть незрівняно нижче від киян, що у Великоросії існує тільки «заскорузле грубости диво» всіх можливих ґатунків, найжахливіше, і нема людей, що могли б керувати освітнім будівництвом, піклуватись про школи, слідкувати за ходом і наслідками навчання; ось тому, бажаючи піднести рівень навчання в цьому середовищі, повинен він був звернутись до київських учених» (Морозов, «Феофан Прокопович»).

Із київських учених, що провадили велику культурну роботу в Московщині в XVII—XVIII ст. особливо вславились імена Єпифанія Славінецького, Степана Яворського, Теофана Прокоповича, Дмитрія Ростовського. Працювали на культурно - освітній ниві й вихованці інших українських шкіл, але між ними найбільшою пошаною користувались вихованці Київської Академії. Ось що пише про них голова «Комісії народних училищ» гр. П. Завадський «Між усіма наділеними на вчительські посади, в комісію по розбудові шкіл, в різні часи і з різних духовних семінарій, людьми найкращими, найздібнішими, особливо ж високоморальними виявились завжди ті, що вчились у Київській Духовній Академії. Тому-то вони й переважно перед іншими розподілені по місцях. Виконуючи свої обов'язки з релігійністю, помистецькому і з доброю поведінкою, вони спричиняють довір'ю народу до тих шкіл, а тому й роз-

множенню самих шкіл» Беручи найактивнішу участь в організації шкіл на Московщині українці мали великий вплив і на зміст та методи навчання в тих школах. Навчальний плян і програми заснованої ними в Москві Слов'янсько - Греко - Латинської Академії були побудовані за зразками Києво - Могилянської Академії. Українці завели по школах Московщини викладання чужих мов. В московських школах XVII—XVIII ст. вживались майже виключно книжки написані українськими вченими — Петром Могилою, Зизанієм, Дмитрієм Ростовсфким, Радзивільським, Ґізелем, Барановичем Смотрицький тощо. Грамагика Смотрицького як зазначає проф І. Огієнко, за деякими змінами тримається аж до наших часів. Він покликається на проф. Архангельського, який у своїх лекціях з історії російської літератури пише:

«Вплив граматики Смотрицького виявляється з половини 17. ст. ст. на правописі не тільки всієї друкованої, а й рукописної літератури московської. Смотрицькому, між тим, значною мірою завдячує наша граматична термінологія, що почасти втрималась, не зважаючи навіть на спроби Ломоносова змінити її». (І. Огієнко «Історія Української Церкви», ст. 118).

Вплив українців на освіту росіян починає зменшуватись лише в XIX ст. При цьому слід відзначити дуже характеристичне явище. Тимчасом як українці несли в Московщину освіту й розбудовували в ній школи, освіта в Україні, в умовах московського панування, швидко підупадала, а в XIX ст. цілковито підупала. Ще у XVIII ст. була в нас широко розвинена освіта; С. Єфремов пише: «Кожне село українське мало тоді свою школу. Як показує перепис 1740—1748 р., в самих полках Гетьманщини було 806 шкіл на 1904 села, як показує опис Рум'янцева, в Чернігівськім полку було 143 школи на 142 села На просторі теперішніх Чернігівського Гарбоденського та Сосницького повітів р. 1748 було 134 школи, і одна школа припадала на 746 душ населення; через 100 років, р. 1875, на тій самій землі вже тільки 52 школи припадають на 6730 душ, цебто за 100 років шкіл стало втроє менше, тоді як людність зросла вдесятеро» («Історія українського письменства», II-го видання, ст. 130).

ОСВОЄННЯ ТВАРИН — важливий крок у розвитку людської культури в переході від полювання до скотарства, — замість вбивати й негайно споживати тварину, людина прийшла до думки, що вигідніше їй плекати вдома ту тварину, щоб мати постійний прибуток не тільки самого м'яса чи шерсти (вовни), але й інших корисних речей, а в тому й роботи (кінь, осел). В ріжних частинах світу цей процес освоювання диких тварин відбувався відмінно: на Кріті де розвинулась була найстарша середземноморська цивілізація, вже були освоєні вівці, бики, свині, кози, барани, коні і осли (Ґльоц «Еґейська цивілізація» ст. 192—94), натомість в Австралії, коли її відкрили голляндці в 1605 р., не було ні одної освоєної звірини. Америка, до відкриття її Колюмбом, мала тільки одну освоєну тварину — ляму, яка, зрештою, була відома майже виключно в Перу. Не було ані биків, ані собак, ані коней. В Півн. Америці були бізони, але червоношкірі не зробили жадної спроби їх освоїти. Г. Мюллер гадав, що дика жорстокість, яку виявляли релігія й війна в Америці з'ясовується в деякій мірі саме відсутністю освоєних тварин, що не дозволило розвинутися симпатичним почуванням. Може бути, що відсутністю худоби пояснюється й частий вжиток людських жертв, напр., у Мехіко. Натомість в Індії худоба заступила людей в жертвоприношеннях так само, як лань Артеміди заступила Іфіґенію, а баран — Ісаака.

ОСЕЛ — однокопитний ссавець, подібний до коня але значно менший, з довгими вухами та хвостом, що має довгу шерсть тільки на кінці. Епітет «осел», доданий до чийогось імени звучить не дуже почесно для особи, що носить те ім'я, — і так невдячно людство відноситься до тварини що протягом тисячоліть йому незвичайно прислужилася, особливо для транспорту. Що осел служить символом впертости людської, то ця символізація знаходить виправдання в вдачі осла, але обвинувачення осла в глупоті, як виказали наукові досліди, цілком не відповідають правді: осел — найрозумніша, після собаки, з освоєних тварин. У Лазаря Барановича в його «Труби Словес» осел фіґурує як символ лінощів. І ця символіка не відповідає дійсності, бо осел — незвичайно працьовита тварина, — але вона досить поширена, і вже в давньому Римі Марій і Цезар вказували своїм воякам осла, як приклад, не до наслідування.

У давніх же римлян осел був символом перутва і глупоти, і в цьому вони йшли за єгиптянами, що присвятили осла Тіфонові, втіленню всякого лиха якого представляли з ослячою головою.

Натомість в християнській традиції, що продовжує традицію жидівську, осел тішився далеко більшою пошаною. Поминаючи вже ВАЛААМОВУ ОСЛИЦЮ (див) осел згідно з апокрифічним евангелієм Матвія, грів, разом із волом своїм дихачням новонародженого Христа в яслах, як про це співається і в наших колядках:

А віл стоїть, трясеться,
Осел смутно пасеться,
Пастирії клячуть,
Б плоті Бога бачуть. . .

Про це більш докладно під гаслом ВІЛ, але що там, на стор. 168, при верстанні, попере-

ставлювано рядки. користуюся цією нагодою, щоб виправити те місце, повторюючи покалічений уступ: Найдавніший образ ясел Христа з ослом і волом знаходиться в римських катакомбах св. Аґнеси, де він фіґурує на одному саркофаґу з 343 р. В наслідок «побожности» вола, а також, мабуть, і його рогів, «нечиста сила боїться волів, і дає їм дорогу, а коням по ночах просто проходу немає. » (К. Ст. 1890, VII, 64 — 66).

Поява осла й вола в апокрифічному евангелії Матвія — наслідок алегоричного вислову прор. Ісаї: «Віл знає свого господаря, і осел знає свого пана» (І, 3). Тим самим відпадає здогад проф. Д. Горняткевича («Свобода» 6. І. 1960), ніби поява осла і вола, про яких нічого не згадується в евангелії Луки, зв'язана з давніми українськими звичаями кормлення худоби всіма стравами св. Вечері. . . І то тим більше, що осел ніколи не входив у склад худоби українського селянина.

За тими ж апокрифами, осел, під час втечі Св. Родини до Єгипту піклується про її рятування, вкриваючи своїм страшним голосом (давні мешканці Азії називали осла «Голосним», і Індуська епопея співає славу його могутньому голосові, що довершує чудес. Рев осла сповнив жахом Енкелада та інших ґіґантів, коли вони вже хотіли йти наступом на небо) плач Дитини. Під час тріюмфального в'їзду до Єрусалиму Спаситель знову користає з осла, і народня леґенда запевняє, що з того часу на спині осла можна бачити чорний хрест. . Римляни пізніше запевняли навіть, що християни вклонялися ослові. Один давній римський напис каже: «Деус християнорум ононікитес» (християни — поклонники осла). Відомий також графіт, на якому бачимо людину з ослячою головою, розп'яту на хресті а перед нею чоловічка, який молиться перед цим карикатурним розп'яттям. Тут же і напис: «Алексаменос вшановує свого бога». Ця карикатура, що походить, як вираховують, із часів імператора Олександра Севера (222—235), була знайдена в Римі, на Палятіні, в Педагоґіумі, себто в приміщенні імператорських пажів. Знаходиться вона тепер у Національному Музеї в Римі.

Хоча цей графіт в найменшій мірі не відповідає правді, і був тільки злісною карикатурою, в середньовічній Франції ми зустрічаємося з справжнім святом осла, що відбувалося, як на наші теперішні погляди, в блюзнірській формі. З великою помпою відбувалося це свято, напр., в Руані на Різдво, зі співом антифон на порозі собора. У Сенсі в день Обрізання Господнє духовенство йшло перед веспрами (вечірнею) урочистим походом із ослом до церкви, де отримувало дарунки вином та ковбасами, і де потім правилася спеціяльна «осляча меса», після якої ксьондз, замість відомої фрази «Іте, місса ест», тричі ревів по ослячому, і всі присутні відповідали тим же «з великим галасом».Ослячі свята відбувалися урочисто також в Італії, в Козенці та в Вероні, в церкві св. Марія ін Орґано, де ніби знаходився в срібній теці хвіст того осла, що на нім Христос в'їхав тріюмфально до Єрусалиму: жахнувшись злочину жидів, той осел ніби втік з Єрусалиму через мури землі й моря перше до Кіпру, потім до Родосу, Мальти, Сіцілії, Аквілеї, аж поки не спинився в Вероні. . . (Каіро. ст. 30 —34).

ОСЕЛЕДЕЦЬ — костиста риба з вузькими плавцями і шкурою, що легко стягається. У нас її їли добре просоленою, а особливо закусують після чарки горілки.

ОСЕЛЕДЕЦЬ — довгий козацький чуб на середині виголеної голови Лев Диякон, що був при війську візантійського імператора Івана Цимісхія і був свідком його зустрічі з в. кн. Святославом, описав його так: «. . брови мав густі, ніс короткий, бороду оголену, на верхній губі густі й довгі вуса голова зовсім обголена, з одного боку висів чуб, що означало значний рід. .» Так виглядали пізніше запорожці, але київські князі звичайно виглядали зовсім інакше: на мініятюрах і фресках старої України-Руси князі наші та й інші наші люди зображені з довгим волоссям і бородою. У «Руській Правді» Ярослава Мудрого передбачена кара тому, хто обстриже іншому волосся або бороду — це вважалося великим безчещенням, бо вдавнину стрижене волосся означало рабство. Можна здогадуватися, що звичай голити голову, залишаючи тільки довгий чуб - оселедець, як відзнаку вільної людини виник у людей, що проводили значну частину свого життя у походах, як кн. Святослав, з чисто гігієнічних причин: звичай голити голову, залишаючи тільки вузькі чуби існував і в степових арабів, і в пізніших кочовиків татар П. Куліш твердив у своїй «Історії України. .»: «Козацькі чуби, ті, мовляв, оселедці, понереймано в Татарви. У неї бо хоробра молодіж царки й мурзи не голили всю голову, як інші, а зоставляли посеред гирі чуприну і закручували коло вуха. .» (Руська Письменність. т. VI, ст 39). Хв. Вовк теж писав: «Звичай голити всю голову, крім тімени, та залишати тільки оселедець, себто чуб, закручений за вухо, безперечно східнього походження і з'явився він на Україні не раніше козацьких часів. Ми не знаємо навіть із певністю, чи носило оселедці взагалі все населення, хоч би самого Лівобережжя в ті часи, але багато фактів — перше все відсутність згадок за оселедці в західній Україні та в Галичині. — примушує нас припускати, що цей звичіс був ознакою самого тільки козацького стану. Одміною, або краще сказати, упрощенням оселедця був, мабуть майже до наших часів, звичай підголюва-

ти чуприну на голові носить високо, залишаючи волосся на тімені; залишене волосся розсипалося по голові, прикриваючи підголені місця, тільки над очима це волосся всетаки підстригали. Такий зачіс змальований в «Живописній Україні» Жемчужнікова»..» («Студії..» ст. 151—52).

Москалі звали оселедець — «хохол» і ця назва стала у них взагалі зневажливою назвою кожного українця з частим додатком ще й епітету «безмозґлий». «Назва хохол, що її москалі дали козакам за їх оселедці стала синонімом дурня» (Костомарів). І дійсно, завдяки нещасливому Переяславському актові, українці з передової нації культурної Европи опинилися в провінційному загумінкові Московської імперії, зробившись колоніяльним погноєм московської культури защо й одержали, крім презирливої назви «хохли» ще й другу — «самоотвержених малоросів...» Див. ХОХОЛ, ЧУБ.

ОСЕНИНА — літописний термін на визначення часу від 12 до 24 грудня (Первісне Громадянство 1928 II 52).

ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ Й ОСВІТИ В ВІННІПЕҐУ — всеукраїнська культурна установа, що з 1. III 1944 р. провадить корисну працю збираючи й систематизуючи музейні та особливо архівні матеріяли. Втримується він жертвами та членськими вкладками свідомого українського громадянства. Виник він і розвивається завдяки головно ініціятиві й діяльності д-ра П. Мацечка а також пані Т. Кошиць. Осередок видав пінчі спогади О. Кошиця.

ОСЕТ, ОСОТ — рослина, яку посіяв Сатана замість сівса (Груш. «Іст. у. л.» IV. 412).

ОСЕТИНИ — гірський нарід, що заселює середній Кавказ Вони — нащадки ЯСІВ (див.), що про них згадується в нашому давньому літописі.

ОСЕТЬ, ОСИТЬ — хлібосушильня — будова тісно пов'язана з КЛУНЕЮ (див.). Її ставлять або окремо в особливій будові, або всередині клуні. Складається вона з печі, звичайно підземної, та з рубленої однокамерної будови, що стоїть над піччю, і де складають снопи; для подавання снопів у передній стінці буває не величке віконце. Осеть не надто поширена — трапляється тільки на півночі України, головно на Чернігівщині. (Вовк, «Студії..» ст. 113). «Осить — де жито сушать. Зроблено таку яму і цеглою вимощено, як піч, і тоді в піч накидають багато кичок, і вони жарко-жарко горять; а зверху помощено, і снопи туди кладуть. Коп дві накладуть, і посохне, а тоді молотять..» (Сл. Грінченка)

ОСЕЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1873 — 1936) — з Крем'янця на Волині, генерал-майор російської армії за першої світової війни, в якій одержує старшинську нагороду — золоту зброю. За часів Центральної Ради записується до української армії простим вояком, але дістає командування полтавським полком. За гетьманування Скоропадського організує корпус ЗАЛІЗНИЧНОЇ ОХОРОНИ і н и м командує. В листопаді 1918 р. разом з Головним Отаманом С. Петлюрою як начальник штабу провадить військову акцію проти гетьмана і німців. 26. XII. 1918 стає військовим міністром. На початку 1919 р. ген. Осецький відвідує Західню Область УНР і, по сформованні Штабу Дієвої Армії, дістає призначення на Наказного Отамана військ УНР, а з початком операцій проти польської армії командує холмським фронтом в склад якого входили ковельська та володимиро - волинська група армії УНР На початку 1920 р. ген. Осецького призначено на голову військово - дипломатичної місії УНР в Бельгії. Він перший використав для бусолі властивість фосфору світити в темряві, і цей його винахід, що поширився на годинники, зробив його ім'я відомим у всьому світі. Помер у Парижі, як генерал - хорунжій генерального штабу УНР. Залишив по собі кілька книжок з історії української визвольної боротьби, які ждуть видавця.

ОСИКА — дерево, що має дві особливості: по-перше воно не гнеться, і тому з нього ніколи не роблять коліс; по-друге, його листя завжди — і без вітру — тремтить. Тому в західній Україні її часто звуть ТРЕПЕТА. Про те, чому осика тремтить, склалося в нашому народі кілька ріжних пояснювальних леґенд. За одною з них, що відбилася і в колядках, осика вся тремтить зі страху що її прокляв чи то сам Христос, чи то Богородиця, за те, що, коли проходив Христос усі дерева вклонилися, тільки осика не вклонилася:

Лем ся не вклонила проклята осика.
Проклята осика й проклято терня.
— Проклята осико, бодай есь ся
трясла,
До суду судного до віку вічного.
(Гол. II. 9)

В усій Україні було поширене також вірування, що осика тремтить тому, що на ній Юда повісився (К. Ст. 1898, УП, 6).

Осикові коріння листя й кора служили при лікуванні трясці, — асоціяція тут ясна: осика труситься, і людина в трясці труситься, клин клином вибивають.

На тій же асоціяції, мабуть, побудовані й вірування, що осики боїться вся нечиста сила: не дурно ж на ній був Юда повісився. Отже осика відганяє відьом, чортів і всяку нечисту силу. На Полтавщині на Зелені Свята на во-

рота до двору і біля хлівів ставили чи втикали в стріху перш за все гілля осики. «Осика й уночі не спить і своїм листям шелестить» — казали пояснюючо селяни. Означало це охорону оселі й худоби від відьми й злих духів, що у весінню- літню пору, як уважалося, мали найбільше значення і силу. (Г. Мироненко в «Свободі» 11/УП. 1952).

На Волині казали, що, щоб оберегти корову від відьом, треба в частокіл навкруги обори повтикати осикові кілки Досить, зрештою, щоб той кілок, що до нього прив'язують корову, був із осики. По деяких селах Волині, на Староконстянтинівщині, жінки, щоб оберегти корови від відьом, робили їм на шию обручі, звиті з молодих осикових галузок. Крім того підкурювали вим'я корів димом із осикового листя і кори. (К. Ст. 1898, УП, ст. 7).

З осиковою палицею можна ходити по ночах безпечно — ніяка нечиста сила не причепиться. На Гуцульщині баба, скупавши новонароджену дитину, зараз же для її охорони, надягала на неї через плечі хрестик з осики (Шухевич, III. 3.)

Якщо по ночах «ходить мерлець», треба вбити йому в могилу осиковий кілок, причому той кілок мусить обов'язково пробити тіло. Щоб припинити засуху, якщо недавно поховано самогубцю, особливо висільника, чи потопельника, треба теж пробити його тіло осиковим кілком. Тому вживали осичину й в лайці зближуючи немилу людину з нечистою силою: «Нехай йому осичина!» «Цур тобі, осика тобі!» — це закляття служить оберегом від чийогось злого побажання, від зурочення. «А матері твоїй осичина!» — бажання, щоб матері обласного, як відьмі, було загнано в могилу осиковий кілок. У Т. Шевченка в поемі «Відьма» стару жінку

. . .громадою
Без попа сховали.
На могилі й осиковий
Кілок забивали.
А дівчата уквітчали
Могилу квітками,
І осику поливали
Дрібними сльозами.
І виросла на могилі
Осика заклята.
Отам відьма похована

Від того, що осика від кожного подуву вітру тремтить і стогне, вона не тільки в нас, а і в інших народів (Ронкетті 548) символ суму, туги:

Ой, осико, осичино, не шуми на мене,
Ти мій милий, чорнобривий не свари на мене! (Чуб. У, 529)

Шум дерев взагалі в'яжеться з журбою і сльозами.

ОСИП — податок, данина зерном.

ОСІНЩИНА — данина збіжжям від селян поміщикові восени.

ОСІНЬ — пора року від 23 вересня до 21 грудня (на північній півкулі землі). На Гуцульщині осінь звали св. ДМИТРОМ, так само, як весну звали св. Юрієм, літо св. Петром, зиму св. Миколою, — від імени найбільших святих, що в ті пори року святкуються.

Осінь — час збору плодів земних, коли по закінченні літніх робіт, по всіх усюдах засіки й комори були повні Тому осінь у нас має епітет«багата». На Гуцульщині, коли батьки благословляли молодих по шлюбі, бажали ї: «. .Аби були красні як весна, дужі, як зима багаті, як осінь, а ситні, як свята земля ситна. .» (Зап. ЮЗОтд. 1872 II, ст. 484). З осінню в'язалася прикмета: «Коли восени літає багато павутини, на той рік урожайне літо буде» (Номис 13412).

ОСКАРД — мотика, що нею насікають жорна.

ОСКЕП — рід списа що згадується в літописі під 1123 р. ОСКЕПИЩЕ — дерев'яний дрючок, на який насаджується вістря списа (Крип'якевич «Іст. у. війська» ст. 26).

ОСКІЛКО ВОЛОДИМИР (1892—1926) — перше народний вчитель, потім отаман, в рр. 1918 - 19 командував північно - західнім фронтом армії УНР. 29 ІУ 1919 р. зробив невдалу спробу державного перевороту, але мусів тікати до Польщі, де знаходить притулок, захист і опіку та розпочинає стислу співпрацю з поляками на користь останніх. В 1921 р. видавав у Рівному«Дзвін». За таку співпрацю з поляками УВО видала на нього вирок смерти, який і був виконаний.

ОСКОМА — неприємне відчуття, що його залишають в роті, головно в зубах, надто кислі речі: «Адам з'їв кисличку, а в нас оскома на зубах» (Номис). І в Біблії читаємо: «У ті часи не будуть уже докоряти: Отці їли кислий виноград, а в синів на зубах оскома; ні, кожне вмиратиме за свій власний переступ, та хто їв кислий виноград, у того й оскома на зубах буде» (Єремії. XXXI. 29—30) Те ж в Єзекіїла (ХУІІІ 2—3). Тут оскома — кара за гріхи, за непереможену спокусу неприємні наслідки нерозважного вчинку. Такий змисл мають і українські народні приповідки: «Хтось наївся квасу, а на мене оскома напала». — казала людина, що попала в несподівану халепу (І. Франко, II 215) «Ще мені на зубах оскома» — себто й досі жалую що зробив те, що зробив (тамже).

ОСЛІН — коротка, рухома лавка.

ОСЛІПЛЕННЯ — жорстока кара., широко застосовувана в Візантії. Коли в 1043 р. за Ярослава Мудрого, київські русини зорганізували були невдалий — і останній — похід на ЦАРГРАД, візантійці захопили були в полон коло Варни до 800 люду їх разом із Вишатою, що ними командував, відіслано до Царгороду — «і багато з них осліплено по тодішній візантійській моді». (М. Грушевський «Іст.. УР.» II. 37). Що вираз М. Грушевського про «візантійську моду» не був необґрунтований, про це свідчать численні факти з візантійської історії. Коли в бою під Білазицею, за імператора Василя II (988—1025), що з його сестрою був одружений Володимир Великий, візантійці захопили в полон 14.000 болгар. Василь II наказав їх усіх осліпити. Болгарський цар Самуїл, вражений такою жорстокістю, зараз після того помер від розриву серця. На жаль, цю «візантійську моду» почали щепити і в Україні: в 1069 р. кн. Ізяслав вирішив помститися на киянах за їх повстання проти нього, — «наперед вислав свого старшого сина Мстислава, і той ...70 мужа стяв, інших покарав осліпленням; при тім, як каже літопис, багато потерпіло й неповинних» (там же ст. 58—59).

Найбільше обурення в тотішньому й пізнішому українському громадянстві викликало підступне осліплення Василька Ростиславича кн. Теребовельського, що відбулося зараз же після Любецького з'їзду 1097 р., на якому всі князі цілували хрест, присягаючи один одному в братській любові і обіцюючи пильнувати кожний тільки власну отчину Проте, Святополк київський і Давид володимирський, боячись, що Василько може з'єднатися з Володимиром Мономахом, з яким вони ворогували, схопили підступно Василька у Києві. Даремно ігумени київських манастирів прочувши про це, почали просити Святополка, щоб пустив Василька: той відповів, що все це Давид робить, хоч владу в Києві мав Святополк, а не Давид. Давид же, довідавшися про заходи ігуменів і боячися, що Святополк вкінці таки пустить Василька, почав намовляти — «щоб казав його осліпити — це був звичайний візантійський спосіб, обчислений на те, щоб зробити небезпечного противника нездалим до дальшої діяльности. Святополк перечив і хотів пустити Василька, але Давид переконав його і Святополк віддав йому Василька. Тої ж ночі вивезли його в оковах на возі до поблизького Звенигорода. Тут завели його до маленького покою, де вже сидів якийсь Торчин, Святополків пастух, і гострив ніж. Побачивши це Василько зрозумів, що його хочуть осліпите «і возопі к Богу плачем великим і стенаньєм великим». Тим часом конюхи Святополка й Давида простелили долі ковер і хотіли простерти на нім Василька, але той сильно боровся, такщо мусіли покликати інших і вкінці повалили Василька й придушили йому груди дошкою, взятою з печі. Василько, одначе боровся далі, такщо двоє конюхів, сидячи на тій дошці, не могли втримати його; отже взяли другу дошку з печі, положили на груди, і два інші слуги сіли на дошку; при тім так придушили йому плече, що кості в грудях затріщали. Тільки тоді той Торчин міг узятися до своєї ганебної операції. Вдарив в око ножем, але не втрапив і втяв лице, допеопа потім всадив ніж в око, вийняв око, потім всадив у друге і вийняв друге око. Василько зомлів і лежав, як мертвий». (М. Груш. «Іст. УР». II, ст 93).

ОСНАЧ — сплавник плотів.

ОСОБИСТІСТЬ — людина з чітко окресленим характером і з ясно оформленим світоглядом, скерованим на службу вищим ідеалам і на постійне самовдосконалення. Вона ніколи не замикається в самій собі, бо тоді була б утратила свої кращі риси, а виростає на ґрунті традицій і студій, страждань і боротьби, стаючи осередком діяльности людей з менш розвиненою особистістю, що вбачають в ній свого вчителя й провідника.

Кожна людина — це більше чи менше розвинена особистість з уложеним від Бога нахилом до самовдосконалення в тій чи іншій галузі людської діяльности, — і тут вона має перед собою перспективу безконечности, відповідно до Христового заповіту: «Будьте довершені, як Отець Ваш Небесний...»

Кожну людину в суспільстві можна розглядати, як індивіда і як особистість. Індивід — це неподільна частинка (латинське індивідуум відповідає грецькому атомові) абстрактного кількісного суспільства, в якому діють також абстрактні закони кількісної статистики, для якої кожна особа — тільки одиниця, рівна іншим в загальній сумі подібних одиниць. Натомість особистість — це жива конкретна людина з відмінними для кожної якостями і прикметами. Тут можливі ріжні градації. — великі особистості підносяться настільки над рівнем, що набирають значення символів для цілих століть. Це відноситься до великих святих, філософів, поетів, володарів. . У нас до цієї категорії великих особистостей відноситься в першу чергу Т. Шевченко, потім Леся Українка, Іван Франко, Григорій Сковорода, Мих. Драгоманів, Мих. Грушевський, С. Петлюра, Євг. Коновалець, митр. В. Липківський, митр. А. Шептицький... Але мусимо мати пошану й до малих особистостей, пригадуючи собі, що кожна з них — не абстрактний індивід і не скреме анонімне число в загальній сумі однакових одиниць, а жива людина, в якій діє неповторна жива людська душа, відбитка й іскра Духа Божого, якій суспільство може й повинно

допомогти розвинути свої якості, не нищачи проте ніколи власної її ініціятиви і власних зусиль у тому напрямку (в тому її заслуга). Кожна особистість — це духовий твір Господній, що має кожна своє власне призначення і свою власну долю, — тим-то вона ніколи не сміє бути знаряддям в руках інших людей, для осягнення чужих їй цілей. На жаль, не тільки в комуністичній системі людині відбирають її особистість, перетворюючи її в звичайний безособовий ґвинтик бюрократичної машини державного капіталізму, а навіть і в ліберально - капіталістичній системі дійсним і вартісним стало лише те, що для людини розумно - корисне.. Відношення між людьми вичерпується господарською потребою і корисністю, яку звичайно полагоджується на ринку збуту чи закупу, між зовсім взаємно незнаними людьми, ба, що більше навіть між чужинцями. Людина шукає не людини, а матерії - товару. Вслід за цим людина тратить всяку вартість, як людина (себто як особистість, Є. О.), і то неї також підходять з погляду матеріяльної користи. Праця людини а тим самим і людина, стають також «товаром» (крамом, Є. О.), який можна набути на ринку, як усякий інший товар ..» (О. Бойдуник «Солідаризм» ст. 28). (Див. ПРАВА ЛЮДИНИ). Проте невважаючи на меркантильне обниження людської особистости, в ліберально - капіталістичному суспільстві все ж можливий розвиток кожної особистости, поскільки вона звільняється від меркантильно механістичного світогляду й пригадує собі християнський погляд на людину як на носія несмертельної душі натомість у суспільстві комуністичному, на зразок совєтського, розвиток особистости взагалі неможливий, бо сервілізм, що там панує, як породження терору й диктатури, виключає незалежну особистість, як вода виключає вогонь. (Див. ОДА, ОТАРА).

ОСОКА — рослина, споріднена з травою, що росте при березі річки, ставка чи болотяної низини. У Т. Шевченка символ занепаду: «З того часу ставок чистий заріс осокою. .» Московський дослідник фолкльору Автамонов писав: «В московських піснях осока займає досить почесне місце серед сумних символів, а в українських вона не відограє видатної ролі. Воно й зрозуміло: болота належать головним чином там. Народ для своїх образів бере головним чином те, що бачить перед очима. . .» (Журн. Нар. Просв 1902, XII, 286).

ОСОКІР — чорна тополя, дерево з родини вербуватих.

ОСОННЯ — місце, освітлене сонцем.

ОСОЧНИКИ — селяни XУ—XУІ ст., що мали обов'язок стерегти звірів і брати участь в полюванні на них (Груш. «Іст. УР.» У. ст. 139). Вони підлягали також обов'язкові військової служби (там же, ст. 142).

ОСПАЛІСТЬ — занепад духової енерґії. ЛІНИВСТВО (див.) духа. Вже Драгоманів констатував: « На нашій половині Европи мозок у людей ще дуже лінивий і довго думати не любить. .» Пізніше Доценко, адьютант гол. от. С. Петлюри, пишучи історію української революції, робив підсумки: «Мушу сказати, що керманичам української внутрішньої й зовнішньої політики в своїй роботі прийшлося йти «через поле чоловіка лінивого . .воно скрізь заросло кропивою, і терни покрили ґрунт його, і розвалився мур кам'яний. . » (Книга Притч, XXIУ, 30) (Доценко II, кн. ІУ, ст. 2). В давніші часи українці не були оспалими, — навпаки вони були повні нерґії, як це виказує розквіт ОСВІТИ (див.) за князівських і козацьких часів. Пізніша оспалість прийшла, як наслідок московського гашення духа, що зробило з одного з найкультурніших народів Европи народ на 75% неписьменний. . . Погляд на українців, як нарід оспалий і лінивий особливо поширений серед самих москалів, що навіть по своїх букварях (абетках) пишуть, що «великорос боек і сметлив», а «хохол — лінив. . .» З цього приводу II Феденко справедливо завважував: «Коли вже говорити про «духові лінощі» українців, то чого ж тоді росіяни пишаються іменами Дм. Ростовського, Теоф. Прокоповича, Ст. Яворського, Гоголя, Юркевича, Макс. Ковалевського і всіх тих тисяч і тисяч творців російської культури, зденаціоналізованих петербурзьким імператорським режимом? Невжеж, як тільки українець забув казати «як» і навчився вимовляти «как», то він із «скотного й лінивого» став «бойким і сметливим»? («Вплив історії. . .» 1942, ст. 12).

ОССОВСЬКИЙ ГОТФРІД (1835—97) — польський геолог, археолог і етнограф українського роду. Винахідник на Волині особливої, досі незнаної гірної породи, яку він назвав — ВОЛІНИН. Він видав також геологічну мапу Волині, досліджував доісторичне селище в Більчу Золотім та деінде. Замолоду Оссовський працював в українськоми театрі, переробляючи французькі водевіді зі співами й музикою на український лад (водевіль «Мотруня»).

ОССОЛІНСЬКИЙ ЄЖИ (1595—1650) — польський канцлер за часів королів Жиґмонта III та Володислава IУ, намагався помирити поляків із українським козацтвом, був учасником переговорів із козаками під Зборовом 1649 р

ОССОЛІНСЬКИЙ ЮЗЕФ МАКСІМІЛІЯН (1748—1826) — маршалок коронної Галичини, префект імператорської бібліотеки в Відні.

основник (в 1817 р.) славнозвісного ОССОЛІНЕУМА себто польської бібліотеки, музею й архіву у Львові, де перед другою світовою війною було понад 600.000 томів книжок та багато тисяч рукописів, понад 1 000 образів та нео ціненні колекції монет. Багато переховувалося в ньому й документів, цінних для української історії. Все це опинилося в московських руках.

ОСТАМЕТЕНКО ОСТАП (АСТАМАТІЙ) — організатор митних поборів за Хмельниччини, український посол у Царгороді в рр. 1675—77. Був кандидатом на гетьмана, але був убитий 1678 р. (Див. ЦЛО).

ОСТАННІЙ — в народній поезії найсильніший, наймогутніший. М. Дикарев звернув увагу, що в народній поезії — «особа, або поява, на яку треба звернути особливу увагу, все ставиться на кінці оповідання. Так, примірОм, у тих казках, де говориться про кількох богатирів, найсильніший, або наймудріший усе проявляє силу, або розум, на остатку. В українській пісні XVI ст. згадується про три роти: турецьку татарську і волоську: остання поставлена на кінці, бо на ній зосередковується ввесь інтерес пісні, себто рятунок потопаючої дівчини воєводою її роти Штефаном.» («Посмр. Писання» ст. 194).

Подібне до цього в світовій літературі, а в нас зокрема в Лесі Українки розвинулася концепція ОСТАННЬОГО БОЮ добра зі злом, в якому добро має покінчити зі злом. «Цей міт, у тій чи іншій формі, відіграв значну ролю в релігійних, політичних і національних рухах, надаючи їм великої вибухової сили. На цім міті збудовано середньовічне християнство, що перемінило думку про день Божої ласки в день гніву в день СТРАШНОГО СУДУ. Ангельські фанфари, отворені гроби. Творець на троні, «грядущий со славою судити живих і мертвих», огнева ґегенна — це був потрясаючий образ останнього виміру справедливости, остання надія покривджених Цей образ останнього порахунку зі зненавидженими силами тьми гартував непримиренність вірних, консервував у серцях християн почуття незнищимого противенства до цього світу. Подібною ж була роля ідей Енґельса й Маркса, ідеї Цузамменбруха міщанської суспільности. Ідея цього «останнього бою», як співається в «Інтернаціоналі», — між пролетаріятом і буржуазією, мала велике значення для розвитку соціялістичних рухів; гадка про неминучість боротьби між двома світами, що себе виключають надавала страшно го розмаху і римському імперіялізмові в пунійських війнах, як і французькому революційному романтизмові кінця XVIII в. Подібну ж ідею катастрофи внесла своєю поезією Леся Українка в область націоналізму, і в цім її епохальне значення для нас... Вона все марить про «бій, тільки бій вже останній, не на життя, а на смерть», а день пробудження нації звістуватиме для неї «страшний.. гук потужний. величний» того «світового органу», що бачила колись у сні, — гук, який вона видобути мусить, хоч слабою, та сміливою рукою», від якого

Страшне постане скрізь землі рушення,
І з громом упадуть будови...
Великий буде жах, велике й визволення!
(Д. Донцов «Поетка укр. ресорджименто» 1922, ст. 15—16).

ОСТЕР — місто на Чернігівщині, засноване, мабуть, при Володимирі В., що будував міста по ріках Десні, Острі, Трубежі в 988 р. Проте, в Літописі говориться, що в 1098 р. «заложи Володимир Мономах город на Вострі». Здогадуються, що Володимир Мономах тоді відновив давніші укріплення. Остер відогравав вдавнину значну історичну ролю. Знаходячись при вусті Остра на горбі, Остер був доброю фортецею, а знаходячись на півдорозі між Черніговом і Києвом посередничав межи ними, або й був яблуком незгоди межи князями, що його нерідко руйнували в своїх міжусобицях. Створений під іменем ГОРОДКА ОСТЕРСЬКОГО, він увійшов перше в склад Переяславського князівства, і потім переходив в володіння від одного Мономаховича до другого. В 1136 р. Остер був відділений від Переяслава і перейшов до Мономахового сина, суздальського князя Юрія Долгорукого, і тому в літописі називається іноді Ґ'ЮРГЕВИМ ГОРОДЦЕМ. В 1152 р. Ізяслав Мстиславович узяв Остер і спалив його, і після того 50 років Остер лежав в руїнах. В 1195 р. відновив був його син ЮрійВсеволод, але в XIII ст., після татарського находу, Остер довго залишався без населення, аж поки не опинився під Литвою, одержавши назву СТАРОГО ОСТРА і СТАРОГОРОДКА. За Хмельниччини, Остер було включено за Зборовським договором в число міст, де гетьман мав право записувати козаків в реєстр. Але в 1663 р Остер піддався Янові Казімірові, який тут зимував під час свого походу на Україну і дав місту Маґдебурзьке право. Але вже кілька місяців пізніше московські війська його окупували, і вже після того Остер не виходив з -під московської влади. Остер зробився перше сотенним містом Переяславського полку, а потім Київського. В 1781 р. він став повітовим містом Київського Намісництва, в 1797 р. увійшов у склад Малоросійської губ., але в 1802 р. включили його в склад Чернігівської губ.

ОСТІЯРІЙ — дверник, чи ВРАТАР — найнижчий ступінь священства, що колись існував в українській Церкві, як був і в Церкві грецькій, де проте не вдержався. Існує він досі в Церкві латинській. Перше джерело його — старохристиянська Церква, як то видно з науки,

яку подавав вратареві єпископ при його посвяченні: даючи йому ключі від храму, епископ повчав, що він повинен відчиняти двері вірним, а перед невірними зачиняти. (Укр. Збірник, Мюнхен, XIУ, ст. 70).

ОСТРАКІЗМ — вигнання з батьківщини. Увів його, за ухвалою Народніх Зборів, Клістен в Атенах, де народні судді голосували на черепках (звідки й назва — ЧЕРЕПКОВИЙ СУД), проганяючи небезпечних Республіці громадян на 10, а пізніше на 5 років. В наші часи остракізм має значення бойкоту, що його застосовує громадянство до людей за антигромадські неморальні вчинки.

ОСТРЕВА, ОСТРІВ — стовбур дерева в кілька метрів завдовшки, постарлений прямовісно: навкруги нього вкладають снопи, або сіно, роблячи стіг.

ОСТРИЦЯ — гора зо стрімкими узбіччями і гострим верхом.

ОСТРІВ — земля, оточена зі всіх сторін водою. Найбільші острови — Ґренляндія, Нова Ґвінея, Борнео, Земля Бофіна й Мадаґаскар Більші простори землі оточені водою, як Австралія, носять вже назву СУХОДОЛУ. Острови бувають континентальні що належали колись до якогось суходолу, але були від нього відірвані ріжними геологічними то атмосферичними явищами, і океанічні, що ніколи (за людської пам'яті) до ніякого суходолу не належали.

Островом звемо алегорично також окремі ізольовані затишні місця чи місцевості в небезпечному й бурхливому морі життя Такими островами були в середньовіччі на Заході — манастирі, а в нас замки, чи укріплені хутори серед степів. В тому значенні острів набирає символічного значення рятівного затишку, що до нього поспішають загрожені і втомлені життєвими бурями. Герб кубанських козаків - чорноморців з 1792 р. так описується: «Лицар-козак чорноморець з хрестовою корогвою у лівій і з опущеним мушкетом у правій руці на зеленому ОСТРОВІ стоїть. .» (М Битинський в «Сам. Україна» 1951, І, ст. 16).

ОСТРІГ — плетінь із покриттям, дашком. — ОСТРІШКОМ — на ньому.

ОСТРІШНИК — балка з кілочками для втримання соломи на солом'яному даху (див. ПРИТУГА).

ОСТРОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1881 —) — письменник, журналіст, педагог, етнограф, кооператор. Редаґував «Наш Шлях» у Вінниці, «Нарід» у Варшаві, «Духовну Бесіду» там же, «Українську Громаду» в Луцьку, літер.-наук. місячник «Наш Світ», волинський тижневик «Нова Доба».. Написав низки оповідань, повістей та п'єс як «Леґенди», «Нові Леґенди Холмщини», «Вівці й пастирі», «Хлопські сини» «Грім на багнах», «Хрест о. Василя», «Сміх землі» та «Сільське страхіття», — останні видало «Діло» у Львові.

ОСТРОВСЬКИЙ ОЛЕЛЬКО (+1920) — автор численних історичних оповідань, як «Руйнування Батурина» «Берестечко», «Атакування Нової Січі», «Жовті Води», «Руйнування Чортомлицької Січі», «Іван Богун» та п'єси «Іван Мазепа». Його розстріляли большевики за український націоналізм.

ОСТРОГ — в староукраїнській воєнній техніці — зовнішні украплення міста в протиставленні до внутрішніх — ДИТИНЦЯ чи ВИШГОРОДА. За царських часів набрало у нас значення - - в'язниці, тюрми.

ОСТРОГ — місто на Волині над Вілією та Горинню, засноване в IX ст. В літописі згадується від 1100 р. Особливого значення набрало в XIУ ст., як осідок кн. Острозьких, завдяки яким став важливим культурним і торговельним осередком. Тут було видано в 1581 р. т. зв. ОСТРОЗЬКУ БІБЛІЮ — збірну працю українських учених, згуртованих при Острозькій Академії під проводом Герасима СМОТРИЦЬКОГО. Друкував її Іван Федорович накладом кн. Констянтина Острозького. Тут же була й та ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ, що її створив у рр 1577—1580 кн. Констянтин Констянтинович Островзький для підтримування православної віри. Стояла вона науково дуже високо Першими вчителями були греки, а учні з Галичини та Литви. При Академії була й ДРУКАРНЯ, що її влаштував Іван Федорович коштом кн. Констянтина Василя Острозького в рр. 1576 — 77. Але за кн. Януша Острозького і Академія, і друкарня занепали, а в 1640 р. зникли зовсім.

1618 р козаки взяли й зруйнували Острог, що став фортецею польщизни. 1673 р. Острог перейшов від Острозьких до Вишневецьких, а потім Санґушків. 1795 р. був приєднаний до Росії, і став повітовим містом Волинського намісництва перейменованого 1796 р. у губернію.

ОСТРОГА — прилад, звичайно сталевий, прироблений до підбора чобота з зубчастим колісцем, яким їздець спонукує коня. За остроги згадується в нас за козацької доби, як от у пісні: «Ой, як стисне козак Нечай коня острогами, за ним ляшків сорок тисяч з голими шаблями. .»

Також задній палець у півня зветься острогою.

ОСТРОГІН — див. **ПОЛИН**.

ОСТРОГРАДСЬКИЙ МИХАЙЛО (1801 — 1862) — український математик світової слави, член Академії Наук в Петербурзі, де зустрічався з Т. Шевченком. Його праці з вищої аналізи та варіяційного рахунку, друковані в німецьких, французьких, російських журналах, ще досі вважаються за клясичні, а деякі математичні формули в науці мають його ім'я.

ОСТРОЗЬКА ГАЛЬШКА (1539—82) — донька кн. Іллі, онука кн. Констянтина, відома своєю трагічною долею, що про неї Ом. Огоновський написав трагедію. 1553 р. р. її силоміць звінчано з кн. Дмитром Санґушком. 1554 р. її відібрали від Санґушка, якого вбито. 1559 р. вона звінчана з кн. Симеоном Слуцьким, але з волі короля її відібрано від Слуцького й віддано за Лукаша Гурку, що держав її 14 років (до своєї смерти) у мастку в Познанщині, наче у в'язниці.

ОСТРОЗЬКІ — славний український рід, що його родоначальником уважають ДАНИЛА, який брав участь у повстанні проти короля Казіміра 1341 р. Його син ФЕДІР — староста луцький; онук — ВАСИЛЬ КРАСНИЙ (+ 1461) поділив маєтності між двома синами, з котрих старший ГРИГОРІЙ дістав Заслав і був батьком кн. Заславських, молодший ІВАН — володів Острогом. Іванів син КОНСТЯНТИН (к. 1453—1533) був старостою брацлавським і вінницьким, багато зробив для православія, і воював з татарами та з Москвою. Його син КОНСТЯНТИН (1526—1608) — основник ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ, а внук ЯНУШ (1564—1620) перейшов уже на католицтво і пропав для українського народу. Князі Острозькі були найбагатші і наймогутніші українські МАҐНАТИ (див.). Після вимертя їх роду, їх маєтки перейшли до кн. Заславських, а потім до Санґушків. Див. ОСТРОГ.

ОСТРОМИРОВЕ ЄВАНГЕЛІЄ — найдавніша кирилицька пам'ятка старо - болгарської мови східніх слов'ян. Переписав її в рр. 1056-57 диякон Григорій для Остромира, новгородського посадника, що був намісником київського кн. Ізяслава Ярославича. Має вона 294 аркуші розміром 30х35 см. Щоб виготовити перґамент для такої книжки, треба обробити шкуру не менше як 150, а то й 300 ягнят, чи козенят. Це дає уявлення про те яка її була тоді ціна, не кажучи про теперішні часи. Художнє оформлення книги визначається великими мистецькими якостями. Тут намальовані три євангелисти. Крім того є багаті заставки рослинно-геометричного орнаменту і численні ініціяли (початкові великі літери) з зображенням звірів і людських облич. Винятково розкішна кольорова гама малюнків — інкрустована емаль, золото, кіновар. Тепер вона переховується в Ленінґраді в бібліотеці ім. М. Є. Салтикова Щедрина.

ОСТУДНИК — рослина вербена офісіяліс. Її вживали в нас (давали пити відвар з неї) при важких родах (Кузеля, І. ст. 20.) Див. ЗАЛІЗНЯК.

ОСТУП — полювання, що тривало кілька тижнів Повинність ходити «на оступ» мали в ХУ—ХУІ ст. українські селяни на Волині і Поліссі. (Груш. «Іст УР.» УІ ст. 145).

ОСТЮК, ОСТЯК — щетинистий вусик на колосі. Найбільші остюки на ячмені.

ОСТРЯНИН ЯЦКО. ОСТРЯНИЦЯ — див. ІСКРА ЯЦКО.

ОСУГА — масні плями на воді.

ОСУД, ОСУДЖЕННЯ — висловлена про когось неґативна думка. Кожна така думка, висловлена надто категорично ризикує бути невірною і тому несправедливою. Євангельський наказ: «Не осуджуйте, щоб і вас не було осуджено!» нагадує людям, що вони не мають прерогатив бути безпомилковими суддями. У наші часи, коли всі речі безнастанно змінюються і комплікуються, тільки поверховні та догматичні особи сміють видавати безапеляційні осуди. Перше, ніж виносити осуд, треба намагатися зрозуміти. Бажання зрозуміти виявляє нахил до симпатії, надто відмінний від того, що виявляється в суворій критиці чи надто спішних осудах. Вираз Шамфорда «Що більше критикують, тим менше люблять» підкреслює, як трудно поєднати любов із нахилом до осуджування. Тому-то хто любить, той прощає, і в усякому разі перше, ніж виголосити остаточний осуд, намагається пізнати правду і зрозуміти. В Англії судді носять перуку, щоб виказати, що тут судить закон, а не вони і не їх особисті погляди. І щоб винести осуд, той закон вимагає пред'явлення безсумнівних доказів вини обвинуваченого.

Коли ви довідуєтесь, що вас хтось осуджує, насамперед зважуєте, хто саме виніс той осуд. Якщо ви тої людини не поважаєте, то її осуд не має для вас жадної вартости. Якщо, навпаки, вам залежить на її думці про вас, мусите вжити заходів, щоб ту несправедливу думку про вас змінити. Але цього не осягається ані тим, що ви її будете уникати, ані тим, що діятимете через якусь третю особу, — навпаки намагатиметесь, щоб вона могла краще вас спостерігати, бо, якщо вона в своєму осуді помилилася, то це значить, що вона вас не досить знає. Якщо ж та особа, знаючи, що ви довідали-

ся про її осуд, за нього на неї не образимися. мусітиме усумнітися в його правдивості, бо ж відомо, що ніщо (за винятком наклепу) нікого так боляче не вражає, як правдивий осуд того, що ми іноді й перед самими собою старанно ховаємо.

ОСЬВЕНЦІМ СТАНІСЛАВ — секретар польського коронного гетьмана Стан. Конецпольського. Він вів щоденник, де описав польсько - українську війну за Б. Хмельницького. Рукопис цього важливого для нашої історії документу знаходився в ОССОЛІНЕУМ (див.)

ОСЬМАК — монета, що мала обіг в Україні XVI — XVII вв. Це фактично був польський ґрош і однаковий з ним після Люблинської унії 1569 р. — щодо вартости литовський ґрош. Назва походить, мабуть, від того, що протягом XVI ст польський ґрош містив у собі 8 поширених тоді литовських денарів (пенязів, В. Шугаєвський в Наук. Збірн. УВАН, 1952, І. ст. 142).)

Натомість А. Єршов писав: «Щодо вартости осьмаків польських, то мені здається, що цитата з тестаменту Копачовчихи 1655 р. дозволяє визначити їх вартість. . Осьмак рівний 16 грошам польським. Означення вартости 1 Польського осьмака в 16 грошів на перший погляд заперечує його вартості за Лінде в 6 чи 9 грошів. Це заперечення цілком примиряють слова самого Лінде, що осьмаком звався ОРТ (див.), який рівний був — раніше XVII ст. — 8 або 9 грошам. У XVII в. почали бити орти в 16 грошів, а потім у 18. В першій половині XVIII ст. орт уже був рівний 22½ польськ. грош. Як у XVIII, так і в XVII ст. орт дорівнював ¼ частині ТАЛЕРА (Чацький і Лінде). Що торкається самої назви осьмак, то відносно осьмака литовського — ґроша польського — можна думати, що його так названо через те, що він мав у собі 8 ґрошиків литовских, які звалися БІЛИМИ. Відносно польського орта можна вважати, що він почав зватись осьмаком через те, що в XVI ст. був рівний 8 сучасним польським ґрошам. (Наук. Збірник Київ, 1924 ст. 62—64).

На московські гроші осьмак дорівнював 2/3 копійки (В. Шугаєвський, ст. 142). У словнику Грінченка «осьмак — давня монета в 4 копійки». Не знати, на чому це твердження ґрунтується, бо джерела не вказано.

ОСЬМАЧКА, ОСЬМИНА, ОСЬМУХА — міра, восьма частина, напр., кварти чи чого іншого.

ОСЬМЕННИКИ, ОСЬМНИКИ — міська поліція в княжій Україні (М. Груш. «Іст. УР.» II, 39). «В давній Русі осмник згадується тільки раз в Києві, і з сеї звістки бачимо, що то був урядник важний, бо приймав у себе самого князя (Юрій захорував в останнє попивши на пиру в осмника Петрила — Іпат., 336), але про його уряд нічого не знаємо. В старій новгородській уставі про мости, осмник доглядає сих мостів і бере за се «поплату»; в Києві XV в. осмник збирав торговельні оплати, доглядав порядку і моральности в місті й засідав в подібних справах у мішанім церковно - цивільнім суді». (Там же, III, 237, У, 302, VIII, 81).

ОСЬМІРКА — в церкві восьмибічна частина перед банею.

ОСЬОН — палиця з цвяхом на кінці споукати воли.

ОТАВА — трава що вдруге виросла на скошеному місці.

ОТАМАН — за князівської України начальник громади: «Ми можемо з правдоподібністю прикласти до тодішніх відносин образок русько - татарських відносин на Поділлю, перед литовською окупацією, змальований нам найдавнішим русько - литовським літописом: громадами правили отамани, очевидно з місцевих «ліпших людей», з котрими пізніше Коріятовичі, усуваючи татарську зверхність, «входять у приязнь» і наново організують землю, татарські ж баскаки приїздили тільки збирати дань від сих отаманів». (М. Груш. «Іст. УР.» III, 182; також V, 365).

«Отамани датуються татарською окупацією. Вперше стрічаємо їх на Поділлю в оповіданні про татарські часи. «Атамани», «ватамани» (варіянти оповідання) звалися начальники громад, очевидно в тім разі виборні, що «від баскаків завідували» сими громадами і збирали з них податки Століття пізніше, в II пол. XV в. ми бачимо їх у полудневій Київщині: тут у кожнім селі сидить «отаман», навіть у найменшім, де є всього яких 2—3 господарства; навіть маємо село, де сидить сам лише «отаман» і більше ніхто. Який се був уряд опис не пояснює, але ця обставина, що ми отаманів бачимо часами в такій малій компанії, або і зовсім одиноких, підриває гадку про виборний характер цього уряду: могли вони бути й виборні, але не конче і не всюди. Скорше їх можна прирівнювати з ОСАДЧИМИ (див.), що зголосившися у князя, чи його намісника, скликали людей осідати з ним разом на певнім місці. В Галичині в судових записках середини XV в. «ватамани», як і тивуни, в ролі старшини сіл руського права стрічаються дуже часто, але про спосіб обсади цих урядів звісток незвичайно мало. Звістні вони в ролі начальників сіл також у Молдавії..» (там же, У. ст. 367).

Пізніше, за козацьких часів отаманами називали ватажків военно - промислових «ва-

таг»..«це було велике хазяйство, яке вимагало оборотного й розумного старшого, отамана. Назва отамана, як її (ватаги) старшого, з ватагою, як компанією промисловців, стоїть у тіснім зв'язку: ватаги з ватаманами на чолі звісні ще з XIII ст. на біломорськім побережжі і дожили до наших часів на побережжі чорноморськім, де рибальством і тепер займаються ватаги під проводом свого «отамана». (там же, VII, ст. 135). Слово «ватага» стрічається і в київськім літописі про Половців: — «возвратишася к ватагам своїм» (під р. 1190). Слово се, як і ватаман, мабуть, принесено було до наших степів турками, і може ці два слова стоять у лексичній зв'язі» (там же). Була спокуса виводити це слово з німецького «ГЕТЬМАН» (див.). Але тим часом, як назва «отаман» в значенні військового провідника, знаходиться вже в одній грамоті 1294 р., що торкається Придніпров'я, а в Галичині в одному записі з 1435 р., назва «гетьман» з'явилася значно пізніше, а потім обидві назви вживалися одна поруч другої в ріжнім значенні.

Степова промислова ватага з отаманом на чолі перетворюється з розвоєм військової організації в найнижчу одиницю військову — «десяток», з тим же «отаманом» на чолі. Перший захований до нас козацький реєстр (1584 р.) подає нам компут полку, зложеного з 50 десятків, кожний десяток мас отамана з дев'ятьма товаришами. Старовольський, описуючи козацький побут першої полов. XVII в., каже, що кожний десятник (отаман), крім десяти товаришів, мав під началом ще 30 до 50 новиків, яких школив і випробовував на козаків. Перед нами збройна ватага, втиснена, очевидно, для рахунку, в офіційне десяточне число, з неофіційними новиками й джурами (там же ст. 139). Пізніше назва отамана поширилася на всіх провідників козацьких більших і менших відділів, в тому числі й на провідника всієї Запорозької Січі, що одержав назву КОШОВОГО ОТАМАНА, або просто КОШОВОГО (див.).

За українських визвольних змагань, в реґулярній Укр Галиц. Армії (УГА) титул отамана носив булавний старшина першого ступеня, командант куреня. В Армії УНР титул отамана давали генералам, і Командант усіх збройних сил УНР називався ГОЛОВНИМ ОТАМАНОМ. Позатим усі провідники більших і менших самоорганізованих повстанських відділів звалися отаманами, звідки неґативне явище т. зв. ОТАМАНІЇ (див.).

ОТАМАНІЯ — авантурницько-анархістична діяльність ріжних амбітних «отаманів» і «отаманщиків», що була одною з головних причин нашої прогри в визвольних змаганнях 1917—21 рр. Ген. Хор. О. Вишнівський так писав про ту українську отаманію: «Отамани - ватажки, чинячи на власну руку і на власне ризико, були цілком незалежні в своїх чинах і могли рахувати тільки на свій сприт, свою енерґію та власну ініціятиву. Свідомість влади над своїми загонами і людністю тих місцевостей, де вони часово панували, впливала на більшість із них як наркотика. Ця більшість «отаманів» призвичаїлася була дивитися на себе як на щось вище над усе їх оточення, призвичаїлися грати лише першу ролю й ні з ким та ні з чим не рахувалися.

Засмакувавши влади, ватажки ці не задовольнялися самою свідомістю її; вони не могли вже обійтися без того, щоб про них не говорили, щоб їм не «кадили», не кланялися, щоб їх не славословили. Потреба в цьому була зробилася для цих амбітників майже така необхідна, як повітря, бо для цього типу «отаманів» на першому місці було завжди і всюди тільки їх власне «я».

Вважаючи себе «героями революції», вони почували себе в стосунку до нашої влади недоціненими, а через те покривдженими й ображеними. Хора амбіція «отаманів» бунтується проти всяких спроб обмеження їхньої влади українським урядом: забуваються обов'язки перед Батьківщиною, зникають авторитети, не виконуються накази, горує виключно своє особисте «я».

Ці зовнішні вияви збунтованої хорої амбіції (амбітництво) і є істотою отаманії. Через те людей, які в своєму поступуванні кермуються амбітництвом, незалежно від того чи то будуть військові чи цивільні, називаємо «отаманами» в лапках, або політичними «отаманами», а діяльність їхню «отаманією». («Свобода» 1951 р. ч. 116).

«Уявім собі, бодай на хвилину, — писав він також, — що всі численні, по всій Україні розкидані, повстанчі відділи мали б ідейний характер, що отамани ці з'єдналися б перетворили свої загони в одну національну українську повстанчу армію, що підлягала б Головній Команді українського війська та що ця повстанча армія оперувала б у запіллі ворога, на підставі директив української влади, в стислому контакті з нашою реґулярною армією. Яка б це була, в умовах тодішньої дійсности, непереможна сила, і чи могли б ми тоді, як би повстав був ввесь український народ, або, принаймні, більшість його, програти справу нашого визволення? Хто тільки зможе уявити собі це цілком реально, той, безумовно, відповість: «ніколи!»

«Разом із іншими чинниками змарнували ці «отамани» — сини поневоленої України — великі можливості визволення з -під московського ярма. Так помстилася доля на народі, що його інтеліґенція забула «хто вони і чиї діти» і пішла, задля власної користи служити «всім і вся» тільки не свойому народові. («Свобода» 1951. ч. 114).

ОТАМАНОВСЬКИЙ ВАЛЕНТИН (1893 —) — член «Братства Самостійників», один із основників В-ва «Вернигора», що ширило серед федералістично настроеного тоді українського громадянства націоналістичні самостійницькі ідеї, а також «Союзу Української Державности», Партії Соціялістів - Самостійників в 1917 р. та Військового Т-ва «Батьківщина» в 1918 р. За большевиків буь директором Вінницької філії Всенародньої Бібліотеки України. Був заарештований і засуджений в процесі Спілки Визволення України 1930 р. на 6 років суворої ізоляції. Дальша доля невідома.

ОТАРА — велике стадо овець. Отарі, як масі, що сліпо йде за своїм бараном чи чабаном, часто протиставляється свободолюбне суспільство, свідоме своїх прав і обов'язків. В отарі неможлива самодіяльність одиниць, в свободолюбному ж суспільстві, навпаки, кожний має можливість — право і обов'язок — розвивати свою творчу ініціятиву

Ю. Клен писав в «Попелі Імперій»:

Той, що в отарі є щонебудь варт,
Не сміє думку мати власну.
Бо є для всіх прописаний стандарт,
І своєрідне в тобі гасне.

Пишучи це, Ю. Клен мав на увазі СССР. Але СССР лише логічний розвиток того, що все було в Росії. В. Соловйов писав: «Головне нещастя Росії полягало в нерозвиненості особистости, себто в слабкому розвитку колективного, громадського чуття, бо між цими елементами заходять відносини пропорційности: при зчавленню особистости твориться з людей не суспільність, а отара. .»

І Ф. Достоєвський, оком геніяльного прозорливця передбачаючи застрашливе психічне уодноманітнення, оботарення Росії за большевицького режиму, описує такі мрії Шіґальова, героя його «Бєсов»: «Він пропонує у вигляді кінцевого розв'язання питання — поділ людства на дві нерівні частини: одна десята частка дістає свободу особистости і безмежне право над рештою дев'ятьма десятими. Ті ж мають втратити особистість і обернутися немов би в отару. .» «Раби мають бути рівні: без деспотизму ще не бувало ні свободи, ні рівности, але в отарі має бути рівність. .» Тому власне й московська інтеліґенція, невважаючи на свій ніби лібералізм, все була завжди деспотична й нетерпима. «Ніколи, — писав той же Достоєвський в «Ідіоті», — наш лібераl не в стані дозволити комусь мати своє власне переконання і не відповість зараз же свойому опонентові лайкою. або й чимось навіть гіршим. .» Всі мають думати, як в отарі, або краще зовсім нічого не думати, як у тій же отарі, покладаючись на розум провідного барана, чи чабана.

Тому й Ю. Бойко писав: «Отарність — найбільша небезпека для української людини, що так довго стоїть у сфері розкладових московських впливів. Колективізм, зрівнюючи людей, уодноманітнюючи їх, позбавляє їх почуття людської гідности, а разом з тим і подиву і пошани перед вищебартістю сильніших індивідуальностей. Звідти зворотною психологічною стороною колективізму є байдужість до соціяльних зв'язків і соціяльних взаємозобов'язань. Людина пригноблена системою колективізму. схильна в момент знищення зовнішнього примусу, що тяжіє над нею, віддатися «самсобіпанству», анархії, запереченню всіх форм соціяльної дисципліни і ієрархії». («Основи укр. націоналізму» 1951, ст. 91). Див. ОСОБИСТІСТЬ, ОТАМАНІЯ, МАСА КОНФОРМІЗМ.

ОТЕЛЛО — герой драми Шекспіра і опери Верді Його ім'ям визначається тепер безтямно заздрісна людина. Див. ЛИЦЕМІРСТВО.

ОТЕСА — мотуз, що в'яже кінці передньої осі з голоблями.

ОТЕЧНИК — патерик, збірник аскетичних житій. В XУІ ст. в Україні було аж шість отечників, і в тім один «отечник єгипетський». Крім них був ще «патерик печерський» (М. Груш «Іст. УР.» VI ст. 341).

ОТВІЛЬ, ОТЕВІЛЬ — див. ЛЕ ТАНД ҐАСПАР.

ОТМАРШТАЙН ЮРІЙ (1890—1922) — за гетьмана Скоропадського командант сердюцького кінного Лубенського полку; начальник булави (штабу) — зимою 1919 р. Осадного Корпусу СС, потім II Дивізії СС. Учасник II Зимового Походу під командою Ю. Тютюнника 1921 р., що закінчився Базаром. Злочинно був убитий у таборі інтернованих вояків УНР у Каліші. Полк. Є. Коновалець дуже високо оцінював особу полк. Отмарштайна, називаючи його в своїх спогадах ідейною, високоосвіченою й фахово авторитетною людиною» (Розб. Нації, 1928 ст. 243).

ОТОСА — див. ОТЕСА.

ОТОЧЕННЯ — речі і люди, серед яких ми знаходимося. Звідти розріжнюємо ФІЗИЧНЕ ОТОЧЕННЯ — природа, підсоння, ґрунт країни, в якій живемо; і МОРАЛЬНЕ ОТОЧЕННЯ, або МОРАЛЬНА АТМОСФЕРА — всі ті впливи, що ми їх зазнаємо від людей, серед яких живемо.

Гіпократ, батько модерної медицини був перший, що в свойому трактаті «Про повітря, води і місцевості» відзначив залежність людей від фізичного оточення. Монтеське надавав впливові підсоння на політичні події такого

значення, що Вольтер скористав з цього для найбільш в'їдливих сарказмів. Але це не перешкодило, що пізніше Тюрґо, а після нього Гердер докладно розробляли ідею впливу на людину її фізичного оточення, — ідею, що її німецький дослідник Карл Ріттер зробив осередком своєї антропогеографічної доктрини.

Історик англійської цивілізації Бокль поклав в основу своєї капітальної праці, що свого часу мала велике поширення, думку, що підсоння і ґрунт — і лише вони самі — визначають долю народів: «Коли ми, — писав він, — думаємо про безупинний контакт людини із зовнішнім світом, переконуємося, що мусить існувати тісний зв'язок межи вчинками людей і законами природи. .» Але чому ж обмежувати «закони природи» на самий ґрунт і підсоння? Всі закони природи, без сумніву, впливають на людину і в тому головне ті, що керують її думкою й почуттями. У своїх початках, людськість, як і кожна інша порода живих істот, була в великій мірі продуктом тих зовнішніх умов, серед яких жила. Але з того часу, як вона пристосувалася до загальних умов свого існування, вона почала все більше унезалежнюватися від зовнішнього світу і,навпаки, всіляко впливатя на нього та навіть його на свій смак і потребу відмінювати І саме тому Авґуст Конт, проголошуючи, що «історія суспільств визначається історією людського духа», ближчий до правди, ніж Бокль. Адже досить згадати, що англійці віддавна мали копальні вугля, але це мало впливало на їх життя. Лише тоді, як Джемс Ватт вигадав парову машину, яка заступила руки тисяч робітників, але вимагала вуглю, цей винахід відмінив не лише життя самої країни але й взаємовідносини її з іншими країнами, з усім світом. В наслідок цього винаходу, англійці починають копати глибокі колодязі, вибудовують фабрики й заводи, розпускають по всіх морях і океанах свої пароплави і роблять зі свого острова загубленого в тумані, могутнього володаря світової імперії. Так силою духа може людина відмінити своє оточення.

Поруч із Англією лежить інший острів — Ірляндія. Ріжниця у підсонні майже ніяка, зовнішній вигляд обох островів той самий, але характер народів англійського й ірляндського дуже відмінний, і їх історія цілком ріжна. Англія зробилася за останні століття одною з найбільш промислових країн світу, Ірляндія все залишалася країною пасовиськ та хліборобства.

Або візьмім Півн. Америку. Яких 400 років тому по ній блукали напівдикі народи червоношкірих, що протягом тисячоліття залишалися все в одному й тому самому стані войовничих жорстоких номадів. Але — з'явилися тут европейські осельці, і, хоча фізичне оточення залишалося ніби те саме, Півн. Америка дуже скоро опинилася в аванґарді цивілізованих народів.

Французький соціолог Ле Бон, досліджуючи впливи оточення на життя й історію народів, прийшов до таких висновків: «Впливи оточення виявляються лише на народах в періоді формації, себто в таких народів, що їх предківські характери були порүйновані суперечною спадковістю... Схрещення ріжних народів, руйнуючи психологічний характер предків, витворюють ніби порожнечу, в якій вплив оточення вибудовує — протягом століть — а потім і зафіксовує нові психологічні характери. . Отже, вплив оточення дуже сильний, або, навпаки, дуже слабкий, в залежності від окремих випадків, і тим пояснюються суперечність думок, висловлюваних з цього приводу... Старі народи, віддавна міцно зафіксовані шляхом спадковости, майже зовсім не піддаються впливам фізичного оточення. .» (Див. ПІДСОННЯ).

Натомість впливи морального оточення в нашу добу масової цивілізації (див МАСА, КОНФОРМІЗМ), часописів, реклями, кіно, радіомовлення, телевізії, неймовірно зросли, їм не підпадають тільки дійсно сильні особистості, що хочуть і вміють залишатися по всіх усюдах самими собою, самостійно думати і шукати власної правди. Світової слави вчений нобелівський лявреат, А. Каррель писав: «Наша цивілізація ще не зуміла створити оточення, сприятливе нашій духовій діяльності. Незначна інтелектуальна й моральна вартість більшости сучасників залежить в величезній частині від незадовільности й поганого складу їх психологічної атмосфери Перевага матеріялізму, утілітаризму, ц о г м релігії, промисловости привела до знищення інтелектуальної культури, краси й моралі, як їх розуміли християнські нації, що породили теперішню науку. . Особливо радіомовлення приносить в родини вульґарність, що так подобається масі. . Учні і студенти виховуються на ідіотизмах програм радіовисилень та кінематографів. Суспільне оточення не тільки не сприяє розвиткові духових здатностей, але їм протиставиться. . . Сучасній людині майже неможливо боронитися від цієї (розкладової) психологічної атмосфери: кожний фатально підпадає під впливи людей, з якими живе (Українська приповідка каже: «З ким поведешся, від того наберешся». Або: «Скажи мені, з ким ти ходиш, і я скажу, хто ти». Є.О.). Якщо хтось знаходиться від дитинства в товаристві злочинців та неуків, неминуче робиться злочинцем і неуком. Власного суспільного оточення можна уникнути лише втечею та відокремленням, але тільки дуже нечисленні люди вміють знаходити захисток у собі самих. Марк Аврелій казав «Ти завжди можеш увійти в себе, коли захочеш». «Нема захисту спокійнішого й певнішого для людини, як той, що вона його

знаходить у власній душі». Але в наші часи дуже мало хто здатний на подібну енергію: зробилося майже неможливим протиставитися з успіхом впливам нашого суспільного оточення». («Людина — цей невідомий» Мілян. 1937, ст 167—69). І все ж треба тим впливам протиставитися, пам'ятаючи, що наша душа, чи наша особистість неповторна, і що ми маємо обов'язок не тільки зберігати, але й розвивати всі ті таланти, всі ті духові наші якості, що творять неповторність нашої особистости, і що за їх розвій чи занепад маємо відповісти перед нашим Творцем. (Див. ОСОБИСТІСТЬ).

ОТПУСКНА ГРАМОТА — грамота, яку одержував священик від свого епископа, коли хотів чи мусів перейти до іншої епархії. Віленський собор православного духовенства 1509 постановив: «Священиків з чужої епархії не приймати без отпускної грамоти, щоб «непослушники» з одної епархії не діставали парафій в іншій, якто досі бувало» (М. Груш. V. ст. 366). Ця постанова дійсна досі, але на еміґрації часто порушується.

ОТРІВ (д') – французький ґраф, директор політичного департаменту міністерства закордонних справ за Наполеона І. Він був, мабуть, автором проекту утворення з України незалежної держави щодо уряду якої Наполеон залишав собі право обсади. Див. НАПОЛЕОН І.

ОТРОК — у князівській Україні молодший член дружини, звичайний вояк. В спокійні часи отроки справляли всякі поручення на княжім дворі, або на провінції, в ролі помічників старших дружинників. Бували отроки і в бояр та в митрополита. Під кінець княжої доби отроками звали взагалі слуг.

ОТРОК — половецький хан, син Шаруканя та батько Кончака. Герой леґенди про ЄВШАН ЗІЛЛЯ (Див.).

ОТТОН І (936—973) — перший імператор Римсько - Німецької Імперії (з 962 р.) В 955 р. він розбив мадярів. Року 959-го, зараз же після повернення з Царгороду, княгиня Ольга, вже тоді Олена, чомусь була невдоволена на візантійського імператора. Вона вислала урочисте посольство до імператора Західньої Римської імперії Оттона І-го з проханням прислати епископа і священиків для Руси. Імператор Оттон, року 960-го дав розпорядження негайно висвятити на місію до Руси монаха Лібуція з Франкфурту Проте Лібуцій року 961-го несподівано помер і, вже висвячений, до Руси - України не виїхав. Тоді на місію до Руси-України був висвячений Адальберт архиепископ Маґдебурський (з манастиря Св. Максиміна в Трієрі), і ця місія таки була вислана на Русь.

Продовжувачі хроніки Реґенона та хроніки Дитмара Мерзебурського занотували під роком 962-им, що Адальберт повернувся назад, нарікаючи на українське посольство, що воно, ніби, обмануло Оттона І-го, бо в Києві місію було прийнято неприхильно. При поверненні через Польщу посельство навіть зазнало нападу: кілька членів місії було забито, а сам Адальберт ледве врятувався.

З цього приводу акад. П. Курінний писав:

«До розділення церков і переходу справи місійної на шлях династо - політичних комбінацій прийняття віри від Царгороду чи з Заходу мало, розуміється, більш політичне значення, ніж релігійне, хоч обрядовість по окремих країнах християнського світу вже віддавна мала розбіжності. До того ж вже перед роком 911-им у Києві були вже варяги - християни, а Аскольд навіть був християнином візантійського обряду. Зв'язки Києва з імперією Оттона не припинялися і при наступниках Ольги Року 973-го, за князя Ярополка, сина Святославового (внука княгині Ольги) до німецького імператора Оттона І-го у Кведлінбургу приходили посли з багатьох країн: Греції, Риму, Угрів, Данців, Болгар, Слов'ян і з Руси. Вони принесли імператорові багаті дари».

ОТТОН III (983 — 1002) — третій римсько - німецький імператор. З ним була заручена Ганна, сестра візантійських імператорів Василя II та Константина VIII, але в наслідок необхідности втримати добрі відносини з тодішньою Україною - Руссю, що боронила візантійські кордони від печенігів, Ганну було віддано за в. кн. Володимира В. київського. З огляду на те, що друга її сестра Феофанія вже перед тим була одружена з імператором Оттоном I (973 — 983), — Володимир Святославич і Оттон II були посвоячені. ОттоIII вислав був до Печенігів через Київ місію епископа Бруно, якого гостинно протягом цілого місяця приймав у Києві вел. князь Володимир і навіть урочисто проводжав його аж до Переяслава.

ОТЧИНА — волость княжа, якою володів перше його батько, і яка тому правно мала лишатися в його роді Засаду отчини взято з приватного права, і її відносять до часів Володимира В. Ярославове право старшинства властиво її заперечувало, але на князівському з'їзді в Любечі 1097 (див.) вона перемогла. Пізніше за литовсько - польських часів отчинами називалися родові маєтки, що переходили від батька до сина. Уже перші шляхетські привілеї 1387, 1413 і дальші, запевняли шляхті свобідне розпорядження «отчинами і вислугами» і твердили, що в. князь відбирати отчин не буде. Але для середньо - і дрібношляхетського володіння ці обіцянки довший час залишалися по-

рожнім звуком. Земські привілеї, видані з початком XYI ст. дають ріжні забезпечення в цій справі так, як би наново. (Груш. «Іст. УР.» V, ст. 67).

ОТЧИЧ — селянин, що з давніх часів, з діда-прадіда, сидів на своїй землі. З розвитком кріпацтва, саме отчичі в першу чергу втратили право відходу, і саме це слово стало означати кріпака, чоловіка «непохожого». (М. Груш. «Іст. УР.» V, ст. 174).

ОУН — Організація Українських Націоналістів, що її початок виводять звичайно з Конґресу Українських Націоналістів, що відбувся в Відні в днях 28 січня — 3 лютого 1929 р. Проте, фактично її було створено раніше, а саме на конференції представників ріжних націоналістичних організацій, що відбулася в Берліні в днях 3—7 XI. 1927 р. в Берліні і була там скликана з ініціятиви команданта УВО полк. Є. Коновальця. Вже ця конференція постановила створити єдину Організацію Українських Націоналістів (ОУН), а до часу її створення покликала до життя перший Провід Українських Націоналістів (ПУН) на чолі з полк. Є. Коновальцем. Провід мав завдання сформулювати ідеологічну базу, розробити структуру й плян діяльности майбутньої організації, а вкінці скликати Конґрес У. Н., який мав це все прийняти та покликати до життя ОУН та її постійний провід.

Друга подібна конференція відбулася 8—9 IV 1928 у Празі, коли була зафіксована дата Конґресу. У цій підготовній праці велику ролю відігравав офіційний орган ПУН-у «Розбудова Нації», що почала виходити в Празі в 1928 р. На Конґрес прибуло 30 учасників, включно з 2 гістьми. За територіяльною приналежністю — 15 зі Східніх і 15 з Західніх Земель. Перший ПУН, обраний на Конґресі, складався з таких осіб: голова — Є. Коновалець, члени — М. Сціборський, Д. Андрієвський, М. Капустянський, П. Кожевників, Д. Демчук, Л. Костарів, В. Мартинець, Ю. Вассиян; головний суддя — В. Дуб, головний контрольний — Я. Моралевич. Костарів і Кожевників вневдовзі були з Проводу усунені, як большевицькі аґенти.

На Конґресі були усталені ідейні підстави націоналістичного руху. Вони сформульовані у вступі до постанов Конґресу. Тут стверджується що «український націоналізм — духовий і політичний рух (не партія Є. О.), зроджений з внутрішньої природи української нації в часі її зусильної боротьби за підстави й цілі творчого буття», і що «українська нація — вихідне заложення кожної чинности та метове призначення кожного прямування українського націоналізму».

При кінці постанов знаходимо цікаві ствердження щодо самої ОУН:

«Беручи ідею Української Самостійної Соборної Держави в підставу свого політичного діяння, — та не визнаючи всіх тих міжнародніх актів, умов та установ, що зумовили і закріпили стан українського національно - політичного розірвання, Організація Українських Націоналістів ставить себе в категоричне противенство до всіх тих сил, своїх і чужих, які цьому становищу українських націоналістів активно чи пасивно протиставляться, та протидіятиме всяким політичним заходам одиниць і колективів, що будуть відхиленням від повищих засад.

«Не обмежуючися у своїй діяльності на той чи інший терен, але змагаючи до опанування української національної дійсности на всіх українських землях та на чужих теренах, заселених українцями, Організація Українських Націоналістів вестиме **всеукраїнську політику державництва без надавання їй партійного, клясового чи якогонебудь іншого суспільно - групового характеру**, та в прямій послідовності протиставляє її всім партійним і клясовим угрупуванням з їх методами політичної праці.

«Спираючися на творчі елементи українського громадянства та об'єднуючи їх коло українського національно - державного ідеалу, Організація Українських Націоналістів ставить собі завдання **оздоровити відносини всередині нації**, викликати в українському народі державно - творчі зусилля, розгорнути українську національну силу на всю її широчінь і таким чином забезпечити великій українській нації відповідне місце серед інших державних народів світу».

Заслуги ОУН в боротьбі за визволення України великі. Їх признають навіть і ті, що тепер належать до партій, які принципово поборюють теперішні відлами ОУН. Так, В. І. Гришко писав 18. II. 1954 р. в «Укр. Прометеї»:

«В чому полягає історична заслуга ОУН?

В тому що це була перша українська політична організація, яка чітко і послідовно сформулювала самостійницько - соборницькі ідейні постуляти модерного українства, як дозрілої до державного життя нації, відкривши тим етап організованого українського націоналізму, що заступив собою дотогочасний хаос стихійного українського націоналізму, існуючого в розпливчастих формах різних соціялістичних і клясових рухів щойно усвідомлюючих себе, як націю, суспільно - політичних груп поневоленого народу. А. головне в тому, що ця організація перша після поразки визвольної війни УНР на чолі з Петлюрою розпочала **новий етап** активної боротьби шляхом безпосередньої дії».

До 1938 р., коли в підступному замаху було вбито полк. Є. Коновальця, незмінного го-

лову ПУН-у. ОУН користувалася безконкуренційними впливами серед українського патріотичного громадянства, поза межами большевицько - московської окупації, як в Европі, так і в усій позаокеанській еміґрації.

Другий Конгрес ОУН в Римі 1939 р. поставив на чолі ПУН-у полк. Андрія Мельника, але в 1940 р. монолітна за полк. Є. Коновальця організація розкололася на дві частини — на чолі одної залишався полк. А. Мельник, на чолі другої став Ст. Бандера. В 1941 р. відбувся в Кракові Збір націоналістів названий також «другим», бо він не визнав рішень Конґресу в Римі. І. Л. Ребет в розвідці «Світла і тіні ОУН» констатував:

«У висліді існували дві ОУН, і, щоб їх відрізнити названо одних бандерівцями, інших мельниківцями, і ця персоналізація причини розколу свідчить дуже некорисно про ОУН взагалі. Не раз в історії розколювалися організації. Так поділилися на дві групи російські соціял - демократи але різниця поділу пішла у них по лінії політичній і не зазначилося в назвах «большевики» і «меншевики». У нас персональні мотиви були вирішальні в розходженнях, і вони, на жаль, великою мірою далі впливають на політичне групування».

Але розбиття ОУН на цьому не припинилося: в 1954 р. «бандерівці», що тим часом прийняли назву ОУНР (революційної), а потім стали називатися ЗЧ ОУН (себто Закордонні Частини ОУН, бо властивий Провід знаходиться, мовляв, на рідних землях) в свою чергу розкололися на «бандерівці» і «лебедівці», чи «уґаверівці», які теж претендували представляти «ОУН на рідних землях», називаючи себе ЗП УГВР (себто Закордонним Представництвом Української Головної Революційної Ради) і відмовляючи це право ЗЧ ОУН.

Таким чином створилося вже три ОУН, причому кожний з тих відламів затримував собі давню назву ОУН, відріжняючись хіба тільки якоюсь додатковою літерою — бандерівці ОУНР, мельниківці ОУН просто, але їхні противники для відріжнення їх від себе і їм додавали літеру «с» — ОУНС — націоналісти - солідаристи.

Проте, насправді ці три відлами ОУН — три ріжні націоналістичні партії, що тим самим стоять в повній суперечності з основними засадами понадпартійности первісної ОУН. Тому згадуваний вже В. І. Гришко писав:

«..Справа не тільки в тому, що всі відлами колишньої ОУН — це тепер уже не ОУН. Вони вже не є й носіями отого українського націоналізму в широкому значенні цього поняття, яке стосується до українського національно - визвольного руху нашого часу взагалі і яке було в основі ідеї постання і діяльности ОУН на чолі з Коновальцем. Сьогодні кожна з ОУН має свій власний образ українського націоналізму і, відповідну йому, свою партійну програму. Звичайно, всі ці ОУН націоналістичні, але партії, так само, як є, наприклад, кілька соціялістичних партій. І те, що ці ОУН самі себе партіями не хочуть називати, нітрохи не міняє справи». («Укр. Прометей» 18. II. 1954) Див. КОНОВАЛЕЦЬ Є., КУШНІР МАКАР, НАЦІОНАЛІЗМ.

ОФІРКА — свічка, куплена в церкві, в Галичині засвічували її при великодньому столі на розговінах. (МУЕ НТШ, ХУІІ ст. 81). Звідти в Галичині ОФІРНИК — ставник у церкві перед іконою, де ставлять свічі.

ОФОРТ — ритовина, так зроблена: мідяну, або сталеву дошку покривають прозорою масою (мішанина воску, асфальту і т. ін.), на ній видряпують голкою рисунок, витравлюють кислиною, усувають прозору масу, дошку покривають фарбою й відбивають рисунок на папері при помочі особливого преса. Офорт відомий в Европі з поч. ХУІ ст., славним офортистом був у Голляндії Рембрант, а у нас в ХУІІ ст. О. Тарасевич та пізніше Т. Шевченко.

ОФСЕТ — новіший спосіб репродукції й друкування ілюстрацій і тексту, де образ переносять (відбивають) з літографічного каменю або металевого кліша на гумовий валець, а з останнього на папір. Офсетова машина швидкого друку (ротаційна), вперше була збудована в Англії в 1905 р.; вона задруковує папір одночасно з двох боків

ОХ — казковий дух землі, або лісовик, що живе в могилі, або в пеньку і забирає до себе людей, якщо вони вимовлять «ох», ніби його кличучи. Потім їх треба викупляти, або вони мусять самі якось викручуватися з цієї біди. Термін «Ох» зустрічається вже в «Слові о ліниви́х», відомім в відписах ХУ в. М. Коцюбинський обробив тему про Оха, як символа страху в відомій новелі тої ж назви. О. Сацюк обробив казку про Оха в комедії для дитячого лялькового театру.

ОХАБА — калюжа, багно, старе річище.

ОХВОТА — річ жіночого верхнього одягу. В «Енеїді» Котляревського: «Були в свитках, були в охвотах, були в дульєтах і капотах..»

ОХЛОКРАТІЯ — влада юрби, вулиці, найнижчих верств населення. При ній фактично влада знаходиться в руках безвідповідальних демагогів, що вміють розпалювати пристрасті юрби і скеровувати її в бажаному їм напрямку. В. Липинський писав: «Хто читав мої праці, той знає, що слова охлократія я не вживаю в ганьбливому значенні, які цьому слову на-

дають. Я взяв цей термін, бо він, на мою думку, найкраще означає абсолютистичний метод державного правління войовників - непродуцентів над громадянством, що при цьому методі правління уявляє з себе завжди позбавлену внутрішньої (тобто громадської, а не державної) організації юрбу (охлос) Значить, у моїй термінології охлократія не означає владу юрби (такої влади зрештою ніколи не буває), а означає владу над юрбою при помочі залізної войовничої організації правлячих і при помочі використовування ними інстинктів і емоцій цієї юрби. ..» («Листи, .» ст. 538).

ОХОЧЕКОМОННИКИ — див. КОМПАНІЙЦІ.

ОХРА — жовта, або червона земля. На території України зустрічаються в могилах червоні кістяки: походження їх, як з'ясував в 1904 р. Кулаковський «залежить від того, що при похороні тіло покійника вкривали червоною фарбою, вохрою, яка, після знищення тіла, облі[...]ала кістяк». (ЛНВ, 1925,є II, 156).

В. Щербаківський вважав, що охровані похорони почалися в нас при кінці періоду т. зв. мальованої кераміки, отже при кінці т. зв Трипільської культури. (ЛНВ. 1930, I, ст. 138). На думку В. Щербаківського, охровані похорони належали номадам - індоевропейцям: «Археологічно ця раса визначається корчевими охрованими похоронами під високими могилами, бойовими кам'яними просвердленими топірцями та, дуже характеристичною шнуровою керамікою..» (Формація у. раси» Прага, 1941, ст. 45). «В кінці неолітичної доби індогерманці розповсюдилися майже по всій Европі і скрізь рознесли, як доказ свого розповсюдження, шнурову кераміку і бойові шліфовані топірці» (там же, ст. 47). «В досить глибоких ямах лежали скелети в скорченому стані і майже завжди посипані. . охрою. Черепи цих покійників завжди довгоголові». (там же, ст 39).

Нема сумніву, що вжиття охри при похороні і покривання нею трупа має релігійне значення. Тут відограє ролю ч е р в о н и й колір охри, що зближує її з кров'ю. Дюркгейм в «Елементарних формах релігійного життя». (Париж, 1912 ст. 195) писав: «В наслідок релігійної натури крови з'ясовується — також релігійна — роля червоної охри, що її дуже часто вживають в церемоніях (Австралії). . . В наслідок її кольору, її вважають за субстанцію, споріднену з кров'ю. І навіть чисельні склади червоної охри, що її знаходять в різних пунктах території Арунта, вважаються за скоагульовану кров, що певні героїні мітичної доби пролили на землю. ..»

Натомість, проф. М. Грушевський, сконстатувавши, що крашения охрою небіжчиків звісне і в інших країнах, напр., в Італії, полудн. Франції, півн. і полудневій Америці, в Океанії, зазначив, що «його правдоподібно ставлять у зв'язь з ритуальним значенням червоного кольору, як краски ЖАЛОБИ (див.) — широко розповсюдженим (включно до «червоної китайки» наших козацьких похоронів) («Іст. УР», І. 43). Мені здається ,що обидва погляди — про релігійні погляди на кров, як «душу» людини, що символізувалися в охрі, і на червону барву, як жалобу, один одному не суперечать, бо смерть у давні часи надто часто в'язалася з пролиттям крови.

Проте, існують й інші пояснення звичаю вживання охри в похованнях. Напр. В. Даниленвич уважав, що охра символізувала в могилах вогонь у позагробовому житті і домашнє вогнище. На думку Я. Пастернака, «найбільш ймовірний здогад висунув був В. Городцов ще на XIII археологічнім з'їзді у 1905 р. в Катеринославі, а саме, що червона охра символізує очисний огонь. Ми думаємо, — додає Я. Пастернак, — що вона мала служити покійникам також для татуювання на «тому світі», для обрядових магічних церемоній. Одно й друге мало б зв'язок із культовими віруваннями праісторичної людини. . » («Археологія України» 1961 ст. 172).

ОХРАНКА — тайна політична поліція в царській Росії. Вона широко використовувала, як провокаторів мало моральні елементи серед московських революціонерів (див. АЗЕФ, МАЛИНОВСЬКИЙ РОМАН). Проте, в порівнянні з пізнішими большевицькими установами, як ЧеКа та НКВД, вона була малочисленна — 1912 р. вона мала всього 20.000 аґентів в краю і закордоном. При канцелярії охранки був реґістраційний відділ із антропометричними і дактильоскопічними даними відносно розконспірованих вже підпольних політичних діячів, як теж бібліотека всіх революційних і взагалі заборонених видань. На службі цього відділу були аґенти зовнішньої обсервації, у своїх кругах, звані «філерами», а в кругах противників «шпиками». Вони творили спеціяльну організаційну одиницю, що була підчинена чиновникові (урядовцеві), який завідував зовнішньою обсервацією політично підозрілих людей. Шпики слідили, а спеціяльні аґенти так зв. надзирателі, старались вже довідатись про прізвища і адреси слідженних осіб. Осіб, яких мали слідити «філери», вказував їм начальник слідчого відділу, на основі «аґентурних» або «секретних» даних, що приходили до його рук. Ці дані приходили від «секретних співробітників», які обертались в середовищі, що було сліджене. Тих «секретних співробітників» охранки, революціонери називали ПРОВОКАТОРАМИ (див.).

Побачення з цими провокаторами мали місце в спеціяльних приватних конспіративних

помешканнях. куди начальник слідчого відділу приходив в цивільному убранні. Так зв. «секретні відомості» приходили до охранки із департаменту поліції з «відділу поштової цензури» або так званого «ЧОРНОГО КАБІНЕТУ» Після закінчення обсервації даної особи, чи групи її ліквідували. себто в одної чи більше осіб переводжено ревізію і в разі потреби арештовувано.

«Охранка» не ставила собі завдання знищити революційні рухи та революційні організації. Вона хотіла тільки їх розкладати на менші групи, викликувати та посилювати ворожнечу між ними, щоб вони не становили поважної загрози для режиму. Тому її аґенти провокатори брали участь у всіх еміґрантських конґресах, писали статті до партійних органів в краю та закордоном, вони допомагали навіть в пачкуванні зброї та революційних брошур через кордон на територію імперії.

Як глибоко просякла ця моральна гниль в революційні проводи можемо судити з цього. що большевики, перейнявши цілий і непошкоджений архів Охранки, не подали до загального відома списка провокаторів та нікого за службу в охрані не судили. Таку дивну поведінку можна пояснити тільки тим, що на списку Охранки було так багато визначних большевиків, що це грозило б великим скандалом або навіть провалом большевицької партії Маємо безспірний історичний факт, що Ленін, який ні хвилини не вагався подати до прилюдного відома тайні договори російської дипломатії, не мав відваги проголосити імена хоча би кількох соток головних донощиків - провокаторів на службі зненавидженого царського режиму. Див. ПОЛІЦІЯ ПОЛІТИЧНА

ОХРЕСТИ — приналежності церковного ходу, похорону, тощо — хоругви, хрести і т. ін.

ОХРИМОВИЧ ВАСИЛЬ (†1954) — член ОУН, один із організаторів УПА, член УГВР. Відряджений в Україну для революційної акції, був схоплений і засуджений київським військовим трибуналом на розстріл. Як повідомило сов. радіо 19. V. 1954 р. присуд виконано.

ОХРИМОВИЧ ВОЛОДИМИР (1870 — 1931) — адвокат, дійсний член НТШ, заступник голови НТШ та голова його статистичної комісії; посол до австрійського парляменту, редактор «Діла», один із основників укр. нац. - дем. партії. Писав наукові розвідки з української етнології в Зап. НТШ, в «Етн. Обозренії» в Москві, в «Житті і Слові».

ОХРИМОВИЧ ЮЛІЯН (1893 — 1921) — перший і, мабуть, єдиний галицький українець, що вже в 1917 р. був членом українського парляменту — Української Центр. Ради. Походячи зі Стрия, Ю. Охримович ще будучи в гімназії, брав діяльну участь в національній праці, як член і провідник гімназійної «Громади» в Коломиї. Вступивши до Львівського університету, на філософічний факультет, бере діяльну участь в студентському українському житті, в організації II студентського з'їзду, що відбувся в 1913 р., редаґує студентський журнал «Шляхи», що виходив з I. IV. 1913 до літа 1914 р. Належачи до радикальної партії, виїжджає він в Наддніпрянську Україну для провадження національно - революційної роботи. Тоді ж виїжджають і його товариші Ів. Лизанівський та Вас. Семець. В порозумінні з ними та з таємними соціялістично - революційними студентськими громадами в Києві і в Москві (в Москві перебував В. Семець), провадить він освідомну й пропаґандивну працю, проживаючи нелеґально в Мелітополі, а потім у Києві. Тоді він пише для студенства низку лекцій про українську національно - політичну думку, в яких з'ясовує історичний розвиток і зміст самостійницької ідеї українського визвольного руху в особах його найкращих представників. Перша частина цих лекцій вийшла друком в 1918 рр. в Києві, а друге її видання в Львові в 1922 р. Дальші частини втратилися. Брав він діяльну участь в нелеґальному «Українськім Червонім Хресті», що його створили українські есери для допомоги галичанам, вивезеним за війни в Росію. Головним його помічником був Олелько Попович, що загинув пізніше в складі «Студентського куреня» під Крутами. Коли зорганізувалася Укр. Центр. Рада, Ю. Охримович вступив до неї, як делеґат української соц. -рев. партії. На другому з'їзді есерів в днях 15—19. VII. 1917 р. Ю. Охримовича було вибрано до Центр. Комітету партії, і він обняв в ній пост головного секретаря. Одночасно працює в усіх виданнях партії, головно в «Боротьбі», офіційному органі партії та в «Народній Волі», органі Селянської Спілки, де Ю. Охримович теж був секретарем.

Після виходу військ УНР із Києва та виїзду М. Грушевського та інших визначних провідників У. Центр Ради і соціял - революційної партії закордон, Ю. Охримович залишився в Україні, щоб продовжувати боротьбу за національні ідеали визвольного руху. В 1920 р. він працював у в-ві «Рух» у Харкові, а пізніше був учителем середньої жіночої гімназії в Мелітополі та завідував повітовим відділом народньої освіти. Московські большевики розстріляли його 10. X. 1921 р.

ОЦЕТ — органічна кислина гострого запаху й смаку; розведена з водою, вживається для приправи страв, але шкідлива для здоров'я. В Італії, і взагалі в південних країнах вживають, як оцет, скислого вина, що набирає гострого

смаку; цей оцет із вина далеко здоровіший від оцту з оцтової кислини.

Сам по собі оцет неприємний на смак і не задовольняє спраги а тільки її розпалює, тимто еванг. Лука писав, що вояки під хрестом Ісуса, бачучи Його страждання, що при них кожний хоче пити, «глузували з Нього, приступаючи, підносили Йому оцет, кажучи: «Коли ти цар Юдейський, спаси себе сам». (XXIII, 36—37). В евангелії ж Івана, як тільки Христос покуштував оцту, що піднесли йому вояки, коли Він захотів пити, «промовив «Звершилось» і, схиливши голову, віддав духа». (XIX, 29—30). В «Енеїді» Котляревського, Сивіла попереджає Енея:

Не люблять в пеклі жартувати,
Це вік тобі дадуться знати,
От тільки ніс туди посунь!
Тобі там буде не до шмиги·
Як піднесуть із оцтом фиги,
То зараз вхопить тебе лунь..

ОЧАКІВ — містечко в лимані Дніпра на місці колишньої грецької колонії. Менглі - Гірей вибудував тут в 1492 р. фортецю Кара Кермень, або Озу-Кале. Пізніше тут була турецька фортеця і осередок т. зв. ОЧАКІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ. Від 1796 р. Очаків увійшов у склад Новоросійської, а від 1862 р. Миколаївської губернії.

ОЧЕВИДНІСТЬ — всім ясна правда що ніби виключає заперечення. А тим часом увесь науковий поступ полягає власне в заперечуванні очевидности Колись всім було очевидно, що сонце кружляє навкруги землі — але наука виказала протилежне Колись було очевидне, що речі важчі від повітря, не можуть триматися в повітрі, а тим часом, наука витворила важкі літаки які не тільки самі тримаються в повітрі, а й ще й великі тягарі на собі перенесять. Треба бути обережним з очевидністю.

ОЧЕДИРИНИ — див ПОХРЕСТИНИ.

ОЧЕРЕВИНА ПІДЧЕРЕВИНА — тонка сполучно - тканинна оболона, що щільно обгортає всі органи черевної ямини

ОЧЕРЕТ — тростина звичайна, трависта ростина, що буває до 3 метрів заввишки. Росте по болотах. Тому кажуть, що «чорт сидить в очереті та полоха жаб». Він має і ім'я — ОЧЕРЕТЯНИК. (Чуб. I, 106). Тому й дорога до пекла заросла очеретами: «Як узяли того грішного душечку та понесли очеретами та болотами. . . Очерета, болота тріщать, — отто того грішного душечку тащать. . .» (Ів. Манджура в К. Ст. 1888, V, ст. 5).

Очеретиною, коли ще не було метрів, здіймали мірку для труни з покійника, — звідти й лайка: «Щоб тебе очеретиною зміряно!» рівнозначна з побажанням смерти. Ту очеретину потім вживали в пасіці, бо вона нібито набувала силу недавати бджолам тікати з пасіки. (Милорадович в К. Ст. 1903, II, 192).

Не спромогаючись на дерево, бідні люди, робили собі хатки з очерету, чому він у піснях і фігурує, як символ бідности: «Чи є в тебе домик свій? — В чистім полі, край Дунаю, очеретом обставляю, лебодою підпираю . » (Чуб V, ст. 482).

Верхівка очерету порівнюється з бородою старого діда, і тому й сам очерет символізує іноді діда: «Змішався комиш із травою, повінчався старий з молодою» (Чуб V, 405). Сюди ж відноситься й загадка: «Сидить дід над водою, трусить бородою».

Не знати чому, очерет зробився також символом глупоти Особливо дівчата люблять вживати цієї символіки, глузуючи з хлопців: «На городі комиш та одудкуватий гарний парень на виду та придуркуватий. .» (Чуб. V, 176, Дикарев 24)

ОЧИЩЕННЯ — обрядовий акт. Люди магічного світогляду дивляться на всяке лихо, хвороби, гріх, тощо, як на щось матеріяльне, від чого можна звільнитися також матеріяльними засобами, такими як ОБКУРЮВАННЯ, ОБМИВАННЯ, ГОЙДАННЯ тощо. Очищення відбуваються або спорадично, при потребі, в особливо важливі моменти життя, коли людина через щось ніби зробилася «нечистою»: сюди відносяться очищення після народин (ЗЛИВКИ), після першої шлюбної ночі (ВИВОДИНИ), після взагалі всякого пролиття крови; або періодичні — весною, коли кожна громада і кожне господарство робили в себе основне чищення від всякого зимового бруду, але не тільки фізичного, але й морального. У давніх римлян періодичне весіннє очищення відбувалося звичайно в лютому, в пізнішій Европі — ближче до березня. У нас періодичне очищення припадало на Благовіщення, і особливо перед Великоднем на г. зв. ЧИСТИЙ ПОНЕДІЛОК: говінням очищалася душа а одночасно мусіло бути чисте й тіло: «На Великдень сорочка хоч лихенька, аби чистенька». Другий період весіннього очищення припадав на Юрія, коли, перед вигоном худоби на пасовисько, її звичайно піддавали обрядам очищення. Найпростіший з обрядів очищення худоби полягав у переганянні її через якусь річ, що ніби охороняє від усякого лиха: тут відогравали найбільшу ролю огонь і вода, або обношування навкруги худоби якоїсь святощі, чи дотикання нею. У нас били худобу з цією ціллю свяченою вербою.

ОЧІПОК — покриття голови замужньої жінки, під яким вона ховала своє волосся. Одержувала вона свій очіпок на весіллі під час

обряду, що звався ОЧІПИНИ. Подекуди цей обряд відбувався перед від'їздом молодої до молодого, але часто тільки після першої шлюбної ночі. Молодий сідав тоді на стільці, чи ослоні, тримаючи на колінах ярмо, на яке й сідала молода. Свахи здіймали з неї вінок, а молодий накладав очіпок на голову. Молода скидала очіпок до трьох разів, а на третій вже дозволяла його на себе вдягнути («очіпити»). Тоді свахи обкутували їй голову рантухом, чи наміткою, і утинали їй косу (Етн. З. НТШ, XI, ст. 191). Без очіпка жінка не сміла показуватися на люди, «світити волоссям» могла хіба жінка, що загубила б усяке почуття сорому й пристойности. Не було більшої образи для жінки, як збити з неї очіпок (О. Лазаревський «Описаніе Стар. Малоросії III, 133).

Г. Мироненко, описуючи «Весілля на Полтавщині» писав:

«Очіпок — це тверда, відповідаюча формі голови шапка - беретка, під яку жінка укладала свої коси. Зверху очіпок дещо ширший, окритий гарною, у квіти матерією, часто з нитками золотої парчі або шовку. . Внизу краї, околиця очіпка, кругом обшиті вузеньким паском оксамиту, а в середині, крім вимостки з вати, підшивка густо «устьогана» — себто вшита нитками з верхньою покривою, що й робило очіпок твердим і надавало йому своєрідну форму. Очіпок одягався на голову глибоко і зовсім закривав собою коси. Проте, останнім часом очіпок, а зокрема високий золото- парчевий, вже не був у моді, очевидно, тому що був він справда таки тяжкий і твердий для щоденного ношення. На його місце появився, значно легший і вигідніший міщанський «чепчик». Це теж шапочка, чіби мала, плитка беретка, пошита таксамо формою очіпка, з гарної матерії або шовку. Одягався він уже так, щоб можна було підложити під нього коси і закривав собою тільки половину голови, потилицю, а тім'я лишалося відкритим». («Нов Шлях» 31 VII. 1959).

ОЧКО — дірка в вулику, через яку входять і виходять бджоли. Звідти ОЧКОВЕ — колишній податок з кожного вулика.

ОЧКУР — мотузок, що протягається в горішню закладку полотняних штанів і їх тримає. Що його носили у нас тільки селяни, то «міщанин узиває селянина — очкур, чубрій, а селянин міщанина — салогуб» («Основа» 1862, VIII, 32). Верхній край штанів, що в нього втягається очкур, зветься — ОЧКУРНЯ (Сл. Грінченка).

Проскурівські українці вживали очкури, щоб ловити ними відьми. Вони брали від нових штанів, ще ненощених, очкура, святили його разом із паскою, а потім, підстерігши десь відьму, накидали їй на шию: піймана так відьма «буде перекидатися в собаку, вовка, жабу», і т. д., але очкур її таки втримає (Чуб. І, 205). Вол. Гнатюк стверджував такі ж вірування і в Галичині, тільки додавав, що той очкур мав би бути шлюбний, та ще й підсилений нанизаними на нього шлюбними обручками, або теж очкур, ношений 7 років і свячений 7 років разом із паскою . . (Знадоби, II. в. II, ст. XVI — XVII).

ОШЕЛЬМОВАННЯ — позбавлення чести, що виявлялося в проголошенні винного «безчесним»,«ошельмованим» та в позбавленні права займати посади та виконувати почесні функції й одержувати сатисфакцію за образу. В українському Кодексі 1743 р. сказано: «Хто побував у руках ката з урізанням уха, або іншого члена, або переніс публічну кару биттям на тілі, або був позначений залізом, той тратить честь і місце серед добрих людей, не має права на очищуючу присягу, бути свідком, не має права на службу й ранґи, до компанії добрих людей не пускається, не одержує сатисфакції за обезчещення й побої (крім випадку вбивства безчесного, за яке встановлена кара, як за звичайне вбивство), за муки й рани одержує відшкодування, як посполитий селянин. Хто побував в руках ката невинно, не тратить чести. (ЗНТШ т. 159 ст. 153).

ОШЕРОВИЧ МЕНДЕЛЬ (1888 —) — жидівський письменник з м. Тростянця в Україні, що в 1910 р виеміґрував до США, автор 15 великих томів окремих творів і статтей, нарисів, оповідань, поезій, подорожей. У творах М. Ошеровича спеціяльне місце займає Україна, якій особливо присвячені два томи твору «Міста й містечка України», а також «Із України в Америку», «Як живуть люди в Совєтській Росії» та інш. Б. Подоляк писав у «Свободі» з приводу 70-ліття М. Ошеровича: «Для Ошеровича звичаї, побут, культура і муравлина праця української стихії, що оточувала маленькі містечкові громади, це не щось чуже і вороже, а близьке, майже рідне, з яким зжилися від віків маломістечкові жидівські громади. Українська народна пісня, козацькі та історичні думи, лірники і ярмарки — все це в творах Ошеровича знайшло тепле і щире відтворення, як частка духовости і його народу. Тепло відтворений образ селянина Федота, що під час організації російською чорною сотнею погромів, став на чолі оборонців жидівської громади і прогнав погромників геть із містечка, є збірним і типовим образом. Не випадково під час відомої провокації — справи Бейліса, 12 українських селян, що були присяжними суду, встали і в один голос заявили, що Бейліс невинний і цим, всупереч банді російських погромників, перерішили справу присуду. Це був той же збірний всеукраїнський «Федот»... Своїми твора-

ми М. Ошерович започаткував у жидівській літературі ту толерантну і навіть братерську атмосферу у взаєминах з українським народом і його мистцями слова, яку пізніше, в добу «розстріляного відродження» продовжили, поглибили і практично здійснювали такі видатні майстри літератури, як Л. Квітко, Перец Маркіш, Давід Гофстейн, І. Кіпніс, Гільдін, Давід Фельдман та інші, що від руки московсько - большевицьких катів лягли в спільну братську могилу з десятками українських письменників.

«М. Ошерович не тільки в своїх творах але практичною діяльністю підкреслює завжди свій духовний зв'язок з Україною. Характеристично, що прибувши до Америки ще за довго де першої світової війни, він не тільки не вступив до організації «русских евреев», а навпаки, поклав багато сил, енергії, впливу власного авторитету до створення нової «Асоціяції українських жидів», яку сам, як президент довгими роками очолює. Варта уваги те, що в наслідок діяльности цієї асоціяції підготовлена і вже скоро вийде друком фундаментальна історія жидів в Україні, — від хозарів починаючи і нашими днями кінчаючи. . .»

ОШУКАНЕЦЬ — людина, що задля осягнення власної користи обманює інших, удає з себе не того, ким є, обіцює те, чого не може дати, визискує чужу довірливість. Найнебезпечніші з них ті, що, увійшовши в політичне та громадське життя, щоб задовольнити свої непомірні амбіції, прибирають поставу «рятівників людства», і шляхом обіцянок створити «рай на землі», розпалюють пристрасті народніх мас і втішаються кривавими розрухами, які викликають, аби тільки прийти до влади і до особистого збагачення. Обіцюють свободу і стають найгіршими тиранами, але звичайно кінчають дуже сумно, бо, як писав Карлос Форбес Ренато, французький письменник минулого століття, в книзі, присвяченій Вікторові Гюґо: «Нарід прощає тим, хто його гнобить, але ніколи не простить тим, хто його обманює, ошукує його в його надіях. .» Французький письменник не прийняв під увагу, що ті, що гноблять, тому гноблять, що ошукують, і своє ошуканство намагаються прикрити терором.

ОЩЕПИНИ — чотири бруси, покладені на стіни хати і зв'язані на кутках. — на них кладуться кінці сволока, і таким чином тримаються стеля і дах.

ОЩІПОК — плаский прісний хлібець.

ПАБОРОДКИ — зморшки одвислої шкіри на шиї у старих людей, а також у індиків на шиї.

ПАВА, ПАВИЧ — великий птах із дуже гарним пір'ям. Коли ми говоримо про паву, думаємо найчастіше про павича, бо хоча й пава має прегарне пір'я, але тільки павич має довгий хвіст, що він його, як і індик, розпускає час-від-часу в пишне коло. Цей прегарний птах походить із Індії, де по берегах Ганґу, під ґуєтим покриттям ліян поміж бамбуком, кедрами, сандалом, трояндами, ліниво пишаються тисячі пав та павичів. Захоплення цим прегарним птахом не рідко переходило в обожування: індуси вбачали в пір'ях павичевого хвоста всевидющі очі Індри, і тому павич зробився для багатьох з них святою птицею що, на трофеї з чотирьох білих прапорів, і тепер ще символізує Бірманію. Для інших павич був невідмінним атрибутом богині Картічеї, — провідниці небесних леґіонів із шістьма обличчями, сотками очей і десятками рук, озброєних дубинками та стрілами, — вона користувалася павичем, як інші користуються конем, для своїх поїздок.

У греків хвіст павича, усіяний очима породив міт про стоокого Арґуса, що в нього половина — п'ятдесят — очей все залишалися по черзі відкритими. Богиня Гера-Юнона, дружина Зевеса - Юпітера, славна своєю ревнивою вдачею, коли довідалася, що її чоловік залицяється да німфи Іо, почала її жорстоко переслідувати. Зевес, щоб порятувати свою коханку, перетворив її в теличку, але Гера приставила до неї свого наглядача — отого стоокого Арґуса. Гермес - Меркурій, якого надіслав Зевес, зумів, грою на флейті, нагнати сон на тих 50 очей, що тоді не спали, і, скориставши з моменту коли всі сто очей заплющилися в непереможному сні, відрубав Арґусові голову. Гера-Юнона тоді перетворила Арґуса в птаха, а його сто очей розмістила на довгому хвості новоствореної птиці. В наслідок цього міту фігурує пава ((чи павич), як символ пильности, невсипучости. А сама птиця стала невідмінним атрибутом Гери - Юнони, як орел був атрибутом Зевеса - Юпітера. Коли вмирав римський імператор — цей земний Юпітер, його тіло палили і в той момент випускали орла, — ніби символ його душі, в небо. Те саме робили, коли вмирала імператриця: її тіло палили, але в небо пускали паву (чи павича).

Отже тут пава фігурує ніби символ душі імператриці.

Цю символіку перейняла до певної міри і християнська Церква, де пава почала символізувати несмертельність душі Св. Аввустин навіть твердив, що й м'ясо пави ніколи не псується. Сліди цієї символіки знаходимо і в нас: пава, як символ несмертельности, фігурує в Ізборнику Святослава 1073 р. і в Бесідах Ів. Золотоустого на 14 Посланій св ап. 1623 р. (в літері Н.). На деяких образах арх. Михаїла та арх. Гавриїла з XII ст. вони фігурують із кри-

лами з павиних пер («Віра і Культура 1953, IX, 16).

Проте, в народ ця давня християнська символіка не перейшла, і наші люди все були більше схильні вбачати в паві символ чванства, пихи, марнославства. Навіть оповідали в нас, що пави (чи павичі) — це оборотні чортів, що в ніч під Благовіщення, почали вбиратися в ріжні барви, але, як заспівали півні, так у тих барвах і залишилися, поробившись павами (Чубинський, I. 58).

За іншим оповіданням пави пішли з багачів, що на Великдень, пишно вбравшись, не пішли до церкви. За це й були пороблені павами та павичами. До символіки пихи й чванства відносяться і приказки: «Похожає, як пава», або «розприндився, як павич» (Номис, 2483).

При розвиненому в українців естетизмі, пава все ж не могла бути в них у повній зневазі і якщо у старшого покоління ця птиця — символ чванства і марнославства, то в молоді вона — символ краси, пава — дівочої, а павич — парубочої: «Ручку з ручкою зчепивши, мов павич і пава, йшли з церкви молодії, роду честь і слава. . .» (Макаровський «Наталя. .!). «Там гуляла Бондарівна, як пишная пава. . .»

Цей останній мотив з народньої пісні послужив темою для прегарної картини п. М. Ольшанської - Стеманович «Бондарівна», що дійсно виступає — «як пишная пава». (Див. обгортку «Українського Огляду» 1961, ч. VI).

Дівчата дуже радо прикрашали свої вінки павиними перами, і наші пісні часто згадують «пав'яний вінець», як атрибут гарної дівчини, бо воно й зрозуміло: «Як на павойці золоте пірце, так на дівойці коси. .» (Голов. III, 156).

Пішла дівонька рано по воду,
Та схопилися буйні вітрове,
Буйні вітрове, шайні дощове,
Тай ісхопили пав'яний вінок . .
— — — — — — —
Ой, риболови, ви рибовлаки,
Чи не стрічали пав'яний вінець?
— Ой, хоч стрічали, коли не знали,
А що ж нам буде за перевмець?
— Одному буде шовкова хустка,
А другому буде золотий перстінь,
Третьому буде сама молода —
Сама молода, як ягода
(Груш. «Іст. у. літ. I, ст. 265)).

У цій пісні натякається дуже неясно на те, що з павиного пір'я в багатьох місцевостях плели весільний вінок, бо пава була й за символ щастя. Цей звичай оспівується ясно в колядках «весільного» типу:

По горі, горі павоньки ходять,
Ой, дай, Боже, по горі, горі.
За ними ходила гречная панна,
Гречная панна, панна Орися.
Ой, ходить, ходить пір'ячка збірає,
Ой, дай, Боже, пір'ячка збірає.
Пір'ячка збірає, у рукав складає,
Ой, дай Боже, у рукав складає.
З рукава бере, на столи кладе,
Ой, дай, Боже, на столи кладе.
З столика бере, віночок вине,
Ой, дай, Боже, віночок вине.
Віночок вине, на голівку кладе,
Ой, дай, Боже, на голівку кладе.

Навіть і в голосіннях мати називає доню ніжним епітетом: «Моя донечко, моя павочко. .» (на Лубенщині, М. Груш. «Іст. у. л.» I, ст. 122).

Пава виступає нерідко, як вісниця. Вже сам загально - слов'янський образ пави, що губить пір'я яке збирають собі дівчата на вінки, піддав думку Анічкову, дослідникові весінньої обрядовости, що в цьому образі ховається символ вісниці загальної весінньої радости, яку вона розсіває, гублячи пір'я (Анічков, II, ст. 262). Але й в інших обставинах, що з весною не мають нічого спільного, пава все ж виступає також як вісниця:

Летіла раба пава, серед села впала:
Вже наша драгтогузи, панщина пропала.
(Драгоманов, III,88).

До того приносить іноді вона й зовсім нерадісні вісті: «Над річкою, над Кубанью Виростало древо. . . На тім древі сидить пава, Кричить пава заиропала Чорноморська слава. . .
(Потебня в РФВ 1885, II,223).

ПАВЕНЦЬКИЙ АНТІН (1818—1889) — один із основників «Гол. Руської Ради», перший редактор першого українського часопису «Зоря Галицька» (1848—50)

ПАВЕЖ — чотирокутний щит в метр заввишки що його вживали в нас у війську в XIV—XV вв. Їх виробляли з дерева, покривали шкурою, а згори вимальовували або сріблили.

ПАВЛИК АННА (1855—1928) — сестра Михайла Павлика, піонерка жіночого руху в Галичині

ПАВЛИК МИХАЙЛО (1853—1915) — Співпрацівник М. Драгоманова, один із перших ідеологів українського соціялізму в Галичині, основник української радикальної партії, редактор «Народу» (1889—95).

ПАВЛИКОВСЬКИЙ ЮЛІЯН (1888 — 1949) — видатний кооперативний і економічний діяч директор Народної Торговлі, від 1928 р член польського Сенату.

ПАВЛО (2 до Р. Хр. — 67 п. Р. Хр.) св апостол, родом із Тарсу. Переслідував християн і називався Савлом. По дорозі до Дамаску мав візію і чув голос «Павле, Павле, за що ме-

не гониш?» в наслідок чого навернувся на християнство і став його найенерґійнішим апостолом зокрема серед поган. Проповідував в Малій Азії, в Греції і в Римі, де потерпів смерть мученика — йому було стято голову. Залишив по собі 14 послань, включених у Святе Письмо.

ПАВЛО АЛЕПСЬКИЙ див. АЛЕПСЬКИЙ ПАВЛО.

ПАВЛОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР — автор першої граматики української мови (СПБ. 1818 р.)московською мовою, з характеристикою найважніших прикмет української мови в порівнянні з московською та з додатком словника, де поміщені українські народні приповідки і одна українська пісня. Павловський назвав свою працю «Граматикою малоросійського наречія». Коли б автор назвав її «українською», не міг би випустити її друком, бо такої мови тодішній московський режим не визнавав. Не існувала офіційно й назва Україна а лише «Малоросія».

ПАВЛОВСЬКИЙ ІВАН (1890 —) — єпископ УАПЦ на Чигиринщину й Черкащину, висвячений в листопаді 1921 р. Потім архиєпископ Чернігівський. Заарештований в 1926 р. був вивезений до Харкова, де через деякий час отримав дозвіл жити на волі, після чого став слухняним виконувачем наказів ГПУ і приймав участь в акції проти митроп. В. Липківського. В. 1930 р., за призначенням ГПУ робиться третім митрополитом відновленої на короткий час УАПЦ, з титулом митрополита «Харківського (не Київського!) і всієї України». В 1936 р. був висланий до Середньої Азії і на Україну більше не вернувся.

ПАВЛОСЬ АНТІН (1905 — 1954) — талановитий скульптор із Холмщини. З-під рільця та долота А. Павлося вийшла низка медальйонів українських князів та гетьманів і проектів пам'ятників, з котрих один мав станути на цвинтарі вояків УГА в Янівськім у Львові, але був заборонений польською поліцією. З 1944 на еміґрації в Німеччині, де брав участь у багатьох виставках, звідти переїздить до США, до С. Пол у Міннесоті, де знаходить працю у великому італійсько - американському підприємстві скульптури, для якого й виконує цілу низку монументальних творів, що нині прикрашають костели в багатьох містах Америки Одночасно Павлось бере активну участь на всіх значніших мистецьких виставках у США, особливо на виставках Об'єднання Мистців Українців в Америці, улаштовуваних у ньюйоркському Літературно - Мистецькому Клюбі. Про високий рівень його мистецтва може посвідчити факт, що на виставці з нагоди Міннесотських Державних Торгів (Міннесота Стейт Фер) він отримав за свою скульптуру першу нагороду. Плоскорізьба А. Павлося — Шевченко в молодому віці — закуплена для великої залі Народнього Дому в Нью Йорку. З інших скульптур Павлося слід згадати такі його речі, як «Робітниця», «Голод» та цілу низку невеликих жіночих фіґур у теракоті і бронзі.

ПАВЛУЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ (1861—1924) — професор київського університету, мистецтвознавець, що незвичайно заслужився в цій галузі української науки (див. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО). В УЗЕ дату його народження поданно невірно.

ПАВЛУШКІВ МИКОЛА — керівник Спілки Української Молоді, племінник С. Єфремова. один із головних обвинувачених на процесі СВУ — СУМ в 1930 р. у Харкові. Загинув на засланні. Останні вістки були з 1937 р.

ПАВЛЮК. ПАВЛО БУТ. або властиво ГУДЗАН ПАВЛО КАРПОВИЧ (†1637) — козацький ватажок, що підняв повстання проти поляків, що закінчилося трагічно, як писав Т. Шевченко:

Обізвався Наливайко — не стало
КРАВЧИНИ (див.),
Обізвавсь козак Павлюга — за нею
полинув.

Із Січі Запорізької пройшов Павлюк із своїми повстанцями в 1937 р. до Кумейків на Чигиринщині, де сталася перша рішуча битва. «Козаків лягло чимало, ворогів утроє» — констатувала пізніше народня пісня, але вороги були сильніші, і в другій битві, під Боровицею над Дніпром, повстанців було остаточно погромлено, і закову в кайдану старшину на чолі з Павлюком повезли «на суд» у Варшаву: «Ой побрали та й попарували та й повезли возами; Ой, як глянуть на ту Україну та й обіллються сльозами...»

На тому «суді» присудили Павлюкові, як Гетьманові, надіти на голову розпечену залізну корону, а в руки дали розпечену залізну палицю, немовби булаву; знущання і муки, подібні до тих, які придумав був розлючений Зевс для Ґіґанта - Прометея. Правда, самі кати Павлюкові потім схаменулися: побоювалися надто дражнити козаків, і «просто» одтяли Павлюкові голову та встромили її на списа.

Проте, слава його не пропала, і Павло Чубинський в вірші «Ще не вмерла Україна», що його Український нарід прийняв за свій національний гімн, писав:

..Наливайко та Павлюк
Та Тарас Трясило
Із могили кличуть нас
на святеє діло!

ПАВОЗОК — малий човен в князівській Україні.

ПАВОЛІНІ ПАБЛЬО ЕМІЛІО — (1864 - 1942), італійський видатний вчений, академік, орієнталіст, знавець багатьох европейських і азійських мов спеціяліст санскриту й фінської мови, перекладач славнозвісного фінського епосу «Калевала». Був першим перекладачем Т Шевченка італ. мовою. В 1889 р. вийшла в Венеції книжка його перекладів: «Поезії, перекладені з мадярської, модерної грецької і малоруської мов». Тут знаходимо переклад Шевченкової «Зацвіла в полі червона калина» Переклад гарний, але досить вільний: замість калини, фігурує там, відповідно до італійського підсоння, мигдаль Крім того, залишено без перекладу кінець вірша від слів «Рай у вічі лізе..»

ПАВОЛОКА — шовкова матерія візантійського виробу залюбки вживана в князівській Україні, згадується в давніх літописах і в колядках. По нещасливім поході Ігоря 941 р. на Візантію українських купців було обмежено: вони не сміли купувати паволок, дорожчих 50 золотих штука. В оповіданні Ібн - Фадлана про похорон «руського» купця на кожнім кроці зустрічаємо згадку про візантійську паволоку (М. Груш. Іст. УР. — І. ст.287, 288).

В 995 р. за раба платили 2 паволоки. Паволоки поділялися на ріжні ґатунки і кольори парча, пурпур, порфіри, червлениці (В. Січинський «Нарис з іст. укр. пром.» 1938, ст. 60).

ПАВОЛОЧ, ВОЛОКА — мотузки на зав'язування постолів: «Найшов він постоли, золоті і срібні паволочі» (Чуб. П, 97).

ПАВПЕРИЗМ — зубожіння широких верств населення якоїсь країни; буває наслідком перенаселення, або частих промислових криз, але в Україні жахливі форми павперизму розвинулися в наслідок навмисної політики московського комуністичного уряду, з метою з одного боку зломити спротив свободолюбного населення України, а з другого боку, щоб засобами України розбудувати промисловість ріжних осередків Московщини та важливих стратегічних частин Сибіру. М. Павлюк в «Укр. Вістях» дуже ясно й об'єктивно висвітлив цю московську політику. Тому його тут докладно цитую:

В період «завершеного соціялізму» советська влада майже на 100 відсотків економічно спролетаризувала українські маси. Українці опинилися в тяжкому матеріяльному стані. Вони не мали жадних власних засобів виробництва і ніяких можливостей щось заробити, не працюючи в державних установах, підприємствах чи колхозах. В додаток до того вони настільки зубожіли, що без праці пересічний українець ледве може себе прохарчувати 2 - 3 місяці, і то спродавши своє найпотрібніше «барахло», а далі — голодна смерть. Кожний завжди і цілком ясно усвідомлює собі цілковиту свою матеріяльну залежність від московської большевицької держави. Людині нема куди подітися. Нема рятунку. Всі пам'ятають голод 1933р., коли мільйони українців були знищені голодом за те, що хотіли вибороти собі матеріяльну незалежність.

Відомо, що в Советському Союзі всі працюють до глибокої старости, якщо не до смерти. Чому ж такі злидні? А тому, що московські большевики поступово, різними засобами знизили реальну заробітну платню українського службовця, робітника, колхозника до надзвичайно низького рівня, аби тільки людина могла працювати, сяк-так одягтися і не вмерти з голоду. Це стане зрозумілим, коли порівняти реальну заробітну платню часів «завершеного соціялізму» з часами НЕП-у чи дореволюційними ні грошеве їхне значення перевести на кількість хліба що можна було купити в порівнювані часи на місячну заробітну платню.

Отже, чорнороб до часів революції на місячну заробітну платню міг вільно купити 375 клг. житнього хліба, а в 1939, не завжди вільно лише 120 клг.

Службовець середньої кваліфікації до революції на місячну заробітну платню міг вільно купити 1000 клг. хліба, а 1939 року не завжди вільно 220 клг. Селянин середняк із свого господарства за часів НЕП-у мав для своєї родини 1800 клг. зерна на рік, в той час як колхозник із своєю родиною міг заробити в колхозі пересічно 300 - 400 клг. зерна річно.

Як бачимо за 20—25-річний період советська влада знизила реальну заробітну платню по хлібу як основному продукту харчування в 3 - 4 рази. Крім того, по товщах, м'ясу, взуттю одягу реальну заробітну платню знижено навіть більше: в 5 - 6 разів проти часів НЕП-у та дореволюційних.

Стверджено, що реальна заробітна платня за парату на Україні була найнижчою в порівнянні з заробітною платнею західніх держав.

Як же злиденно виглядає матеріяльний стан пересічного українця при «завершеному соціялізмі!» Про якісь заощадження «на чорний день» українці і не мріють. Вже ніхто не надіється на матеріяльний добробут для себе, лише зрідка можна почути сумне міркування: «Може нашим дітям буде краще жити».

Підсумовуючи, констатуємо, що Україна опинилась під тиском масового, систематичного, всеохоплюючого економічного терору, на розвитку, суті і значенні якого в цій аналізі ми не можемо докладно спинятися. Цей надзвичайно важливий чинник советської економічної системи потребує окремого висвітлення.

На початках колективізації совєтська влада в своїй пропаґанді твердила, що має бути індустріялізована вся країна, і Україна в тому числі. Виглядало так, що капітали, акумульовані в Україні, будуть вжиті на індустріялізацію самої України. Якщо протягом першої п'ятирічки на Україні були зроблені поважні капіталовкладання, то починаючи з другої п'ятирічки, або приблизно з 1930 року, помічається інтенсивне висмоктування капіталів з України для індустіялізації Московщини, Уралу, Сибіру.

До другої світової війни майже протягом 10 років Москва провадила рафіновану колоніяльну експльоатацію України. Кілька дуже потужних смоків витягли з України всі лишки обігових коштів, ті лишки що утворилися наслідком нечуваної в світі експльоатації робітників і селян. Москва грабувала Україну всіма можливими способами: натуральними і грошовими податками, посередніми й безпосередніми, примусовими державними позиками (власне кажучи, безповоротними), вилученням великих сум амортизаційних нарахувань і навіть стягненням 80 відсотків з прибутків підприємств до розпорядимости держави.

Всі ці величезні кошти Москва використовує на потреби Московщини, Сибіру, Уралу, і лише невеличка частина їх повертається в Україну. Мало того! Постійні «набори» українців під різними приводами для роботи в концентраках Півночі, Уралу й Сибіру перекидали робочу силу з України для невільницької праці на чужих для українців теренах...» Див. КОЛОНІЯЛІЗМ.

ПАВУК — членонога тварина з двома парами щелепів, при чому передні трійливі, з 4 парами очей, 4 парами семичленних ніг і круглавим кадовбом, закінченим 4—6 бородавками, що снують ПАВУТИНУ. Павуки ловлять комах і їх висисають. Вони самітні, підозриливі й неспокійні, як усі тварини, що живуть із грабунку та з засідок. Але в своєму ткацтві павутини вони дійшли вершків мистецтва, і тому вже греки склали міт про ткалю АРАКНЕ (по грецькому — павук), що насмілилася викликати на змагання саму богиню Атену і виткала образ, що представляв любовні пригоди Зевеса. Але Атена знищила працю своєї учениці, і та з горя повісилася Та Атена зберегла їй життя присудивши їй залишатися вічно підвішеною в повітрі, і зробила її павуком. Проте, далеко не всі павуки живуть підвішені в повітрі, — чимало павуків і то більше небезпечних, живуть у землі (див. ТАРАНТУЛ).

Завдяки свойому мистецтву, павук не раз символізував промисловість, як, напр., у славнозвісній алеґорії Павла Веронеса в Палаті дожів у Венеції. Невважаючи на свій огидливий вигляд і невважаючи на те що його праця не витримує подиху сильного вітру, павук у багатьох народів, і то в таких д... еких один від одного як тубільці Сибіру та мурини Золотого Берегу Африки фігурує, як творець світу. Так він виступає і в наших старих колядках:

Ой, як то було з початку світу
Ой, як не було святої землі?
Ой, на морі павутинонька:
Ой, там братоньки радять:
— Як би нам, брате, світ обснувати.
Пустися, брате, в глибокі води,
Тоді ми брате, світ обснуємо,
Світ обснуємо і наситимо,
Світ наситимо і наповнимо. .

Або:

Ой як то було з початку світу,
Як ще не було неба, ні землі?
Ой но, на морі одна павутинка.
На тій павутинці три товариші:
Єден товариш — ясне соненько,
Другий товариш — ясний місяченько.
Третій товариш — дрібний дощенько. . .

З приводу цих колядок Мих. Грушевський висловив здогад, що видається слушним, а саме, що павутина на морі, а значить і павук — творець світу з'явилися в нас в наслідок виразу в колядках про голубів землетворців — «снувати світ»: «На яворонька три голубоньки радоньку радять, як світ снувати».

Але треба приймати на увагу й факт, що концепція павука, як творця світу, існує в багатьох народів незалежно від усякої філології. .

Коли б хто завважив, що в вищенаведених колядках нема мови про павука, а тільки про павутину, то трудно було б уявити собі павутину без павука. Хто згадував павутину, мусів думати і про павука Зрештою, маємо ми і пісні, що зберігають решту космогонії з павуками, хоча й відразу переходять на інші теми. На Буковині на весіллі співали: «Два павуки землю сточили, два братчики до міста ходили». (Зап. ЮЗОтд. II, ст. 476).

Багато народів приписують павукові передчуття зміни природи і, перебільшуючи цю його здібність, визнану й наукою, уважають його за вісника, за віщуна: у французів і в італійців павук і досі вранці віщує незначне огірчення, а ввечорі подає надію. У нас «якщо в хаті спуститься зі стелі павучок, буде нежданий гість» (Ястребов в «Летоп.» III, 79). Якщо павук свої сіті сам розриває, то буде вітер, а як пильно засновує, то буде погода (Етн. Зб. НТШ. V ст. 176). У давніх римлян прапори, призначені на поразку, павук фатально плямив своєю павутиною. Пізніше, може бути в наслідок закону контрасту, що примушує забобонних людей обирати за талісмани речі, звичайно визнавані нещасливими, як число 13, чи людський череп, і павук зробився талісманом: уважалося,

що коли в якійсь хаті, павуки переставали водитися, то то був знак, що та хата мала швидко завалитися (Францескі «Суперстіціоне» ст. 172)..І в пізнішому Римі казали, що «ніколи не треба руйнувати павутини, бо павуки в хаті віщують добробут». (Дзанаццо, І, 170).

Проте в більшости здорових людей, павук усе викликає обридження що його дуже добре виявив А Крижанівський: «Ти не чуєш, як шарудить своїми сграпатими лапами велитенський малоросійський павук. . . Поззе він повільно і гидко тягне своє злодушне, розпасле черево, насякле гадючою кров'ю гадючих століть . .» («Очі в груні. . .»).

Служить павук і за дуже поширений символ лихваря і взагалі визискувача, що все «ссе свою жертву», аж поки не висссе з неї все, що та має: «Почав він снувати павутиння щоб йому заплутати темних людей» (Квітка). Обридження до павуків таке в нашого народу велике, що — «Якби павука з'їв, то би тріс. » (Етн. Зб. НТШ, V, 176).

А проте павуків використовувано в народній медицині: Якщо вбити павука навідліг рукою, то можна вилікувати худобину від вздуття живота, ударивши таким самим чином по паху. Ястребов в Лет. III 79). Від укусу павука (та гадюки) мастили рану оливою, настояною на павуках (там же, ст 117).

В. Стефаник писав у листі до п. Ольги Гамураківни в 1900 р.: «З-поза грубої одежі мого духа виповзають великі павуки з хрестами і снують над ним таку павутину, як коли б тото мала бути чорна крепа над тручою мого духа. Я тих ткачів не потребую і вбиваю їх, та такі трупи падають мені на очі і мій ясний зір затемніють. . .» Тут павуки — символ духової виснажености, творчої безплідности, що саме тоді переслідувала письменника. Але в Лесі Українки в поемі «Роберт Брюс» павук виступає як символ завзяття й витривалости:

Що гойднеться, то нитка й порветься
І додолу павук упаде,
Але зараз же злазить угору
І нову собі нитку пряде.
Так шість раз той павук обривався,
І шість раз він на стелю злізав,
Але всьоме таки удержався
Й до стіни свою нитку прип'яв.
Тут Роберт раптом скочив на ноги,
Ухопив свою зброю до рук
І гукнув: «Та невже таки лицар
Менше має снаги, ніж павук?!»

ПАВУТИНА — тонка сітка, що її снує павук, щоб на неї ловилися його жертви. Часто служить символом несталости, марности праці, бо надто легко нищиться. Цей символ знаний вже зі Св. Письма: «Як павутина, будуть вважатися роки ваші» (Псальмі 89). З другого боку, павутина легко зрозумілий символ інтриґанства: «Цієї тоненької павутинки мені вистачить, щоб спіймати тебе», — каже Яґо до Кассія в драмі Шекспіра «Отелло». А наша приповідка каже: «Закон — павутина, в якій муха плутається, а чміль пролітає» (Франко, II, 150): песимістичний погляд народу на закони, витворені для заможніших сильніших верств.

В піснях павутина зустрічається, як символ ніжної дівчини: «Ой білая павутина на тин повилася, молодая дівчинонька в козака вдалася. . .» Павутиння, що восени літає над полями, цигани звуть волоссям (або Журою) Кешалій. Кешалії — феї, що не можуть мати дітей, бо їхні діти все вмирають, і вони, сумуючи за дітьми, ховаються по печерах. їх довге волосся, розвиваючись за вітром, творить туман. Коли ж умирає людина, що їй Кешалія сприяла вона рве на собі волосся, і це волосся в вигляді павутини літає в повітрі. Бездітні циганки збирали її і, коли народжувався молодик, їли її разом із чоловіками, примовляючи: «Прядіть, прядіть, Кешалії, поки ще тече вода в потоках. Ми запросимо вас на хрестини, коли спрядете червону нитку щастя для дитини що ми її зробимо з вашої ласки. .» Тонка нитка щастя з'являється — в вигляді тонкої червоної смужки навкруги шиї людей, що їй супроводить щастя. . . В Німеччині казали, що коли та осіння павутинка причепиться до одягу, то принесе щастя. (Ол. Веселовський «Разисканія». Доповнення до т. XIII, ст. 371).

Павутину вживали в нас в народній медицині: прикладали її, як і в багатьох інших країнах, до свіжої рани, щоб спинити кров: «В Римі, коли хто поріже собі пальця, нема кращого засобу, як, вичавивши з ранки трохи крови, прикласти до неї павутини, щоб спинити дальшу кров». (Дзанаццо, I, 52). Те саме робили і в нас Крім того, «як сну немає в дитини, так беруть наохрест з чотирьох кутків у хаті павутину та, поклавши дитині гребінець і віхоть під голову, підкурюють її тою павутиною« (Кузеля II, 59).

ПАВШАЛЬ — гроші, виплачувані на покриття канцелярійних видатків одноразова сума замість належної платні

ПАДАРЕВСКІ ІҐНАЦИ (1860—1941) — польський піяніст світової слави і композитор, що своїми виступами і взагалі своєю патріотичною діяльністю здобував по всіх усюдах симпатії до справи відродження незалежної Польщі, і був особистим приятелем президента Вільсона Тому в рр. 1919—21 був головою міністрів польського уряду. У своїх спогадах, що були в 1952 р. 27. VI видруковані в літ. наук. додатку до ньюйоркського «Нови Сьвят» він писав:

«Народився я у маленькому сільці на Поділлю в колишній провінції Польщі, яка тепер не належить до Польщі (іншими словами: на Україні. Є. О.) Село це звалось Кирилівка. Був це один із найкращих закутків світу, не находжу просто слів, щоб описати оцю красу: чистоту й свіжість повітря, принади горбкового краєвиду й багатства землі. А ці прекрасні овочі! Найкращі сади, які я колинебудь бачив, росли там, де я народився! Сотні морґів овочевих дерев різного роду овочів, це щось казочного! Дуже добре пригадую ці розкішні овочі, коли їх усі роди разом збирали на переховання, то аромат запаху так наповняв повітря, що сильніший був від запаху найкращих квітів. ..»

А далі:

«. . .Батько був для нас усім — і батьком, і матір'ю, бо моя мати померла незабаром по моїм народженні. . Я ніколи не знав моєї матері й ріс без неї Ім'я матері моєї було якесь дивне й рідке: Поліксена, а дівоче прізвище Новицька. . .»

Можна догадуватись, що так, як Падеревський не хотів признатись, що він народився в Кирилівці, на Україні, (де його батько був адміністратором земельного маєтку), так і не виключено, що його мати, з уваги на хресне ім'я Поліксена, справді дуже «дивне й рідко вживане» у польських родинах, але зате часте серед українців, була з українського роду відомої на Україні родини Новицьких («Америка», 25. V. 1960).

Падеревський дуже не любив українців, і свого часу спричинився дуже багато до того, що українські визвольні змагання, зокрема на Західніх Українських Землях , потерпіли невдачу і не тільки не дістали жадної допомоги від держав Заходу, але навпаки були спаралізовані допомогою полякам проти українців. Гр. Лужницький з приводу нелюбови Падеревського до українців а зокрема його неґативного відношення до Т. Шевченка завважував: «Падеревський («кресовець») був вихований в Україні, його матір'ю була . .українка, і така кровсумішка у висліді дає бігуново-протилежні почування: ненависть або любов («Америка» 15. X. 1960).

ПАДОВА, ПАДУА — університетське місто в Італії. В його університеті, що існує від 1222 р. вчилися з давніх часів українці, а в тому: Ст Морозовицький - Морозенко, Скибінський Гр. Єпископ Йос. Курцевич; Ф. Скорина (білорус) тут склав в 1512 р докторат медицини.

ПАДУРА ТИМКО (1801—1871) — представник української школи в польській літературі. Складав і українські вірші («думки» та «шумки»), що мали великий успіх серед правобережної польської шляхти: вперше видані в Варшаві 1844 р. разом із мелодіями. С Єфремов писав: «До нас дійшли перекази, що Падура в своїх аґітаційних мандрівках по Україні перейшов був на лівий бік Дніпра й заходив до Котляревського з спеціяльною місією — нахилити його тоді найвизначнішого з українських письменників до польської орієнтації. Падурі в його заходах не пощастило, але сама вже думка про порозуміння між діячами польського й українського письменства досить характерна. З другого боку, пактуючи у Василькові з росіянами - декабристами, той же Падура звертав їхню увагу на те, що зійшлись вони на українській землі, і через те не треба забувати й національних потреб того самого українського мужика, якого хати стали їм за притулок.Сам Рилєєв, зі своїми українськими симпатіями, безперечно був під деяким впливом польських письменників, — принаймні він умів польської мови і з тим же Падурою знавсь особисто . .» (Іст. укр. письм І. ст. 398).

ПАЙДОКРАТІЯ — правління недоліткків, завеликий вплив молоді на політику.

ПАЛАМАР — нижчий церковний урядовець. Вістки про паламарів при наших церквах маємо вже з XI ст (Груш. «Іст. УР» III 291—292). Вони доглядали порядку в церквах.

ПАЇСІЙ — патріярх єрусалимський, що в 1648 р. був у Києві і, надавши Богданові Хмельницькому титул «Князя Руси» в урочистій проповіді його прирівняв до Констянтина Великого.

ПАЛАНКА — невеличка кріпость, обнесена острогом, частоколом. У запорожців натомість паланка — округа на території Вольностей Запорозьких : на її чолі стояв полковник, що виконував судову, адміністраційну й військову владу над козачою і некозачою людністю. У XVII—XVIII вв. було 8 паланок: Кодацька у Катеринославському (пізнішому) пов.; Самарська — у Новомосковському; Орельська— у Павлоградському й Катеринославському: Протовчанська — у Павлоградському, Новомосковському і Катеринославському; Інгульська у Херсонському й Олександрійському; Прогноївська — на Кінбурській косі проти Очакова; Кальміуська — в Олександрійському й Бердянському повіт.; Бугогардівська — в Ананьївському й Єлисаветградському пов. (Аркас «Історія » ст 519).

ПАЛАНКА — замок Корятовичів біля Мукачева Тут у 1914 р. стояв кіш УСС.

ПАЛАНКА — кабиця, польова піч у землі.

ПАЛАТА — палац, від будинку римських імператорів на Палатинському горбі, пізніше

вся́ка взагалі розкішна будова. Проф. В. Січинський писав в «Овиді» (ч. І р. 1951):

«З великої культури козацьких часів в Україні спадщина залишила нам небагато живих свідків. Війни, розрухи та сусідські «очі завидющі та руки загребущі» поруйнували і пограбували майже всі будівельні пам'ятки, особливо цивільного характеру. **З гетьманських палат і будинків знищено все.** Про будинки Б. Хмельницького в Чигирині і Суботові маємо лише побіжні описи та рисунки незначних решток руїн. З палати П. Дорошенка в Чигирині знаний тільки примітивний рисунок. З палати І. Мазепи в Батурині не збереглося навіть слідів. Палата Апостола в Глухові згоріла і знищилася.

Єдина гетьманська палата що збереглася бодай у напівзруйнованому вигляді до наших днів, належала останньому гетьманові Кирилові Розумовському» в Батурині. Будовано її в рр. 1794—1803.

ПАЛАЦЬКИЙ ФРАНЦ (1798—1876) — чеський вчений, «батько народу», головні заслуги якого перед чеською нацією лежать на полі громадсько політичному, був також Нестором чеської історіографії. В 1848 р. був головою «Всеслов'янського з'їзду» в Празі, був членом сейму, парляменту і вищої палати панів. В 1850 р. він писав про український нарід: «Русинський нарід, щодо мови, відмінний від русскіх і від поляків вже з давніх часів. . . На південь русинський нарід простягається аж до Угорщини вся С. Галичина — русинська, звідти русини простягаються по Поділля, Волинь, Україну аж за Дніпро доПолтави, також в південній Русі до р. Кубань. . . Козаки властиво всі русини, а не русскі. . » «Мушу констатувати, що русини не «винайдений» народ. Він цілком самостійний нарід».

ПАЛАШ — рід січної зброї довга трохи закривлена шабля.

ПАЛЕННЯ ТРУПІВ — давні жиди не палили своїх мертвих. Навпаки вони дивилися на спалення тіла, як на нещастя (Амоса, 11, І). Коли відбувалося палення трупа, воно було лише збільшенням кари злочинцеві: «А коли чоловік бере жінку й матір її, то це плюгавство: огнем нехай спалять його і їх, щоб не було розпусти між вами» (Левітів, XX, 14). «І побили його камінням усі ізраїльтяни, та й попалили побитих, і наметали на них каміння» (Ісуса Навина, VII, 25). У римлян вживалося і поховання в землі і палення трупів, — але від III ст по Р. Хр. палення трупів помітно відступає перед все більш ширеним звичаєм похорону в землі, — на що впливали, без сумніву, східні культи, а потім особливо християнство, що заборонило палити тіла. У давній Україні поруч себе виступають обряд ховання і обряд палення. Відомий обряд палення, що його описав ІБН - ФАДЛАН при похороні «руського» купця в надволзькім місті, — але він відносився, мабуть, до когось з варягів (див. ІБН-ФАДЛАН). Різниці в похоронних обрядах дозволяють археологам встановлювати речі, що їх без того встановити було б не можна. Напр., питання про те звідки була родом кн. Ольга, розв'язувано було ріжно: одні твердили, що Ольга була родом із Києва, а інші, що вона народилася в посалі Вибутово біля Плескова (Пскова). З цього приводу ак. П. Курінний пише: «Археологічні розкопи біля посади Вибутово, з метою з'ясування її виникнення й розвитку, показали, що в час великої княгині Ольги не був княжий город. Біля городу були знайдені могили, княжого типу, з похороненнями в дерев'яних зрубах, напівобгорілих зовні. Отже в Ольжин час Вибутово було селищем з захованнями за обрядом палення кривицького типу. Подібних могил покищо в Києві в княжому цвинтарищі не виявлено. В своєму заповіті княгиня Ольга установила після смерти «могили над собою не ссути» (не насипати). Отже обряд її релігійний, перед прийняттям християнства, полягав у положенні трупа в кургані — положенні, а не трупопаленні кривицького типу, чи типу Вибутова. Навпаки, з розкопів ми знаємо, що поховання в зрубах під насипом могил типові для міста Києва, землі полян та деревлян, але не для сіверян, кривичів, в'ятичів тощо. . . Будь що будь підстав до твердження, що Ольга була кривичка, немає жадних. Майбутні дослідження виявлять це питання досконаліше». («Укр. Самостійник» 3. VIII. 1952). (Див. ПАНТИКАПЕЙ).

ПАЛЕОЛІТ — старша кам.яна доба що її рахують від появи людини аж до кінця льодової доби в Европі (коло 10.000 років до Р. Хр.). У тій добі людина все приладдя й зброю виробляла з лупаного кременю, рогу й кости, не мала свійської худоби не плекала рослин, а жила з ловецтва.

Палеоліт ділять на старший і молодший: у старшому людина вживала тільки кам'яного знаряддя. В Европі тоді жили раси гайдельберзька та неандертальська. В молодшому палеоліті з'являються вищі раси, як оріняцька, шанделяндська і негроїдальна, які вживали кісток і рогу до виробу знаряддя, удосконалили посуд і зброю та залишили багато слідів розвиненого мистецтва (різьба й малюнок).

ПАЛЕСТРА — у греків і римлян прилюдна школа руханки; у нас пізніше стан (або збір) правників. «До урядових канцелярій в Польщі і особливо до т. зв. палестри (при судах) приписувалась сила молоді, щоб отримати, крім це-

яких спеціяльних знаннів, також світську вилощеність та життєвий досвід. Так і на Україні, сотні молодих людей, включаючи сюди й синів важливіших урядників, рахувалися при генеральній військовій канцелярії, маючи на меті вибитися з часом таким шляхом у сотенну чи полкову старшину. ((Єфименко, I 155). В 1812 р. виникла була думка відновити, для кращої боротьби з Наполеоном I, українське козацьке військо. Вона знайшла дуже прихильний ґрунт серед українського громадянства, — настільки прихильний, що московська поліція стурбувалася: «Ні за яке діло, — писав один із поліціянтів, — так охоче не бралися, як за збирання козаків. Цим щось викликають до себе велике підозрення, а особливо ПАЛЕСТРАНТИ (себто адвокати і практиканти в судах Є. О.) і молодь... п'ють і пісні, складені віршем, співають про збір цих козаків, щось неприємне і в критику Росії...» (С. Єфремов «За рік 1812». Київ, 1913, ст. 267 — 68).

ПАЛЕЯ — у давнині виклад старозавітної історії з додатками з апокрифічних творів: Палея була ТОЛКОВА і ІСТОРИЧНА. У ТОЛКОВІЙ виклад супроводився богословськими коментарями — «толкованнями» (тлумаченням) — що доводили перевагу Нового Завіту над Старим, християнства над юдейством та махомеданством. Заступаючи в нас в XVI ст. біблію толкова палея вплинула на церковне малярство і церковно - релігійне письменство. В ІСТОРИЧНІЙ палеї знаходився короткий виклад біблійної історії від сотворення світу до царя Давида (включно), без богословських тлумачень. Як більш приступна широкій масі, вона вплинула на усну творчість.

ПАЛИКОПА — день св. Пантелеймона 27 липня, громове свято.

ПАЛИЦЯ — символ командування, влади, сили. З найдавніших часів палиця була таким же знаряддям нападу й оборони, як у пізніших часах шабля, чи шпада. Тому, як у середньовіччі кожний лицар, чи дворянин, мав носити при собі шаблю, що була вже не тільки знаряддям оборони й нападу, а й привілеґією та ознакою шляхетського стану, так само і в давніших часах палиця була атрибутом людей, що мали в своїх руках силу і владу. У давній Спарті палиця була необхідною приналежністю кожного вільного спартіята і було б йому непристойним виходити на вулицю без палиці. Те саме було і в Атенах за Демостена. І у нас на селах господарі все ходили з палицею, чи ціпком, у руках, не тільки, щоб боронитися від собак, але й на засвідчення їхньої чоловічої гідности та поваги. За Хмельницькоого Павло Алепський дивувався: «Всі чоловіки цієї країни носять у руках палиці». Самовидець, закидаючи Самойловичеві ріжні хиби, відмічав, що він, мовляв «сильно згордів» і що «на його двір ніхто не смів увійти з палицею» (ст. 77). Самовидець відчував у цій заборні пониження гідности гетьманських підвладних.

В середньовіччі при визначенні посла йому передавалася палиця і рукавиці. У пісні про Роляндa, Карло, посилаючи Ролянда до Мавреського царя, вручає йому лист і палицю. У нас коли старости йдуть сватати, обов'язково беруть з собою палиці, при чому маємо безпосередню вказівку з XVIII ст., що колись сам жених передавав їм ті палиці: — «в знак їх від нього вповноваження посольства» (Калиновський, 1777 р.) В Болгарії свати також мали палиці й хліб. Так само, коли молодий і дружко, чи старший боярин, ходили по селу запрошувати на весілля, носили з собою обов'язково палиці, а що ці палиці мали обрядове значення видно хоч би з того, що напр., в Делешеві на Городенщині, дехто переховував у себе спеціяльно на те призначені палиці, що визичалися за колач (МУЕ НТШ XIX, ст. 5).

Міркування проф. М. Сумцова про весільну палицю, як про «символ сонячного променя» або може «Дерева Життя», які він висловив у своїй праці «О свадебных обрядах», як і пізніші його міркування про походження весільної палиці від свяченої верби, або про вплив на створення цього обряду з палицею біблійного оповідання про розквітлу палицю Аарона — не виправдуються. Весільна палиця не має в собі нічого мітологічного: її походження чисто побутове, і його треба шукати в вищезгаданій символіці влади, команди, гідности. Як знак своєї гідности, староста зберігав свою палицю під час усього весілля, молодий мав її тільки під час виконування посольської функції, коли він виступав послом від роду.

Вживалося в нас палиці і для покарання винних: «Язик до Києва доведе і до кия», — каже народня приповідка. Карали киями чи буками, переважно за крадіж, коли вона була не значна, за незаконне побиття та за ріжні переступи сьомої заповіді. Буками звали палиці з твердого дерева, подібні до бияків при ціпах молотильних. З ними все носилися пани, коли робили справи своїм підданим. У гетьманщині вживали їх до тілесних кар, а на Запорожжі і до смертної кари — забивали на смерть. (В. Гнатюк в МУЕ НТШ, XIX, ст. 252—53).

Була палиця й зрозумілим атрибутом кожного подорожнього чи прочанина. В залежності від свого вигляду й призначення палиці носили в нас ріжні назви. Отже палиця, що з нею звичайно ходили селом це — ЦІПОК, загнута з одного краю — КИЙ КІЙ; попівська або чернеча — ПАТЕРИЦЯ, чабанська — ҐИРЛИҐА; з гаком, щоб ловити овець — БЕРНАК; не отесана й груба — ЛОМАКА; для гри в опуки —

ГИЛКА: для чистки плуга — ЇСТИК' чапиля, що нею перебирають у печі — ОЖОГ: до нартів, або що нею діти граються в коні — ДЖИҐАН; залізна, або дерев'яна, але з металевою ручкою, на взір молотка — КЕЛЕП, ТОПІРЕЦЬ, з гвіздком на кінці — ОСЬОН: з карлючкою — КОСТУР, КАРЛЮЧКА, КРИВУЛЯ, КАВУЛЯ; ще й загострена — КЛЮЧКА, СМИКАВКА; щоб грати у свинки, тощо — КОВІНЬКА; з булавою на кінці — БУЛАВА КИЙОК, ще й загнута — КОВІНЬКА; що на ній чіпляють і сушать неводи — ТИЧКА, ПІДТИЧ; що стромляється в землю для підтримки рослин — ТИЧИНА ТИЧКА: у списа — РАТИЩЕ і т. п.

ПАЛИЦЯ — частина священичих риз, що надається священикові, як нагорода за його діяльність. Вона має форму чотирикутника, і чіпляється з правого боку, як «вища форма духовного меча».

ПАЛІЇВ ДМИТРО (1896 — 1944?) — видатний громадський і політичний діяч в 1918 р. був головою Центр. Військового Комітету в Галичині, в 1921 р. був засуджений польським судом за резолюції які він уклав для Комітету Української Молоді, де мав провід. Був одним із основників часописів «Заграва» і «Нового Часу» В останньому довший час був редактором. В рр. 1928 — 30 був послом до польського сойму. В 1932 р. був засуджений польським судом на 3 роки тяжкої тюрми за антидержавну діяльність. Був творцем організації «Фронту Національної Єдности». Як старшина, включився за другої світової війни в Українську Дивізію, і безслідно зник під час бою під Бродами (1944).

ПАЛІЙ БОРИС (1878 —) — генерал артилерії УНР, заступник голови Великої Ради УАПЦ (соборноправної) з 1947 р

Ген. Б. Палій був офіцером армії Російської імперії з 1897 ро 1917 р., був відзначений за боєві заслуги під час війни з Японією і під час першої світової війни проти Німеччини: коли був ранений. В УНРеспубліці й українській державі 1917—1920 рр. ген. Б. Палій займав вищі командні посади в українській армії, брав участь у боях проти комуністів - большевиків, де був двічі ранений. В 1918 р. його заарештували большевики,судив їхній Революційний Трибунал, під головуванням комуністки Євгенії Бош, і присудив до розстрілу, — але тоді Б. Палеві пощастило втекти з в'язниці. З 1920 р. ген. Б. Палій перебував на еміґрації в Західній Европі.

ПАЛІЙ СЕМЕН (н. коло 1638 р —†1710) — полковник білоцерківський, родом із Борзни Був він реєстровим козаком у Ніженському полку. Овдовівши і одруживши доньку з А Танським, (що був пізніше полковником київським), р. 1677 пішов на Запоріжжя, де відзначився відвагою та адміністративним хистом. Вже тут починається його «леґенда» - тут він дістав назву Палія (первісне його прізвище було, здається Филипович, не Гурко, як виказала Н. Полонська - Василенко в «Віснику» 1959. VII, ст. 9) за те, що «чорта спалив». З военним загоном Палій вступив на службу короля Яна Собеського воював проти турків і, може бути, що брав участь у війні проти них під Віднем в 1683 р. Цього ж року він з'являється на Правобережжі, але повертається знову на Запоріжжя, де в 1684 р. згадується вже як полковник, що користувався великою пошаною і популярністю: Його просили бути кошовим, але він відмовився.

Р 1685 Палій дістав територію Білоцерківського полку і оселився в Хвастові. Білоцерківщина, як і все Правобережжя, була безлюдна пустеля. Але Палій заселив її. До нього люди йшли з великою охотою, бо він був дуже популярний і ані турки, ані татари не наважувалися нападати на володіння Палія. На території, підвладній Палієві, і що виходила далеко за межі Білоцерківського полку (в 1688) вона вже охоплювала і території полків Корсунського, Канівського, Черкаського, Чигиринського й Уманського) і звалася ПАЛІЇВЩИНОЮ, селяни звільнялися від повинности панам. Палій прагнув залюднити всеПравобережжя, звільнити його з-під Польщі і з'єднати з Лівобережною Україною. Р. 1689 Палій напав на Немирів, де перебував наказний гетьман Гришко, але Палія захопили і ув'язнили в Підкамені. Тут він пробув до весни 1690. Після звільнення Палій віддався всією душею здійсненню головної мети його діяльности — об'єднанню України Ще в 1688 р. Палій звертався до Ів Мазепи з пропозицією об'єднати Правобережну Україну з Лівобережною. Але Москва тому спротивилася, І Мазепа тоді ще не наважувався йти проти Москви. Бачучи безвихідність переговорів з Мазепою, Палій шукає й знаходить зв'язки з українським міщанством, зміцнює зв'язки з православним духовенством, православною шляхтою (Данило Братковський). поширив свою владу й на київське Полісся і рішуче заявляв, що битиметься з поляками, як із ворогами, якщо вони робитимуть кривду українському населенню. Але й поляки не могли байдуже тому приглядатися: 1699 р сейм ухвалив ліквідувати козацтво. Але коли до правобережних полків приїхали посли від польського гетьмана Яблоновського з наказом розпустити полки, вони відмовилися, а Палій заявив: «Я оселився у вільній Україні, і Речі Посполитій нема діла до цього краю: тільки я, як справжній козак і вождь козацького народу, маю право тут порядкувати». Збройні польські сили зазнали поразки коло

Хвастова. Повстання охопило все Правобережжя: Поділля й Київщина об'єдналися для спільної боротьби проти польського панування. На чолі повстання спочатку став полковник САМУСЬ, але коли Палій взяв Білоцерківський замок, став він справжнім вождем повстання, що своїми розмірами і запалом нагадувало Хмельниччину. Тільки Волинь не брала в тому участи

Знову Палій звернувся до Мазепи з пропозицією єднання. Але польський король Авґуст II був спільником Москви і домагався від неї допомоги проти повстанців. З наказу Петра I, Мазепа з українським військом перейшов кордон київського воєводства. Палій та його козаки думали, що Мазепа йде їм на поміч, але Мазепа в кінці липня 1704 р. заарештував Палія і вислав до Москви а звідти його вислано в Сибір, до Томська.

Полтавська катастрофа була в значній мірі наслідком того, що Мазепа не використав тоді сприятливої політичної ситуації. Петро I перебував тоді в Інґрії, облягаючи Нарву. У Польщі господарив шведський король Карло XII, що намагався здетронізувати Авґуста II, і шведська партія вибрала на короля Станіслава Лещинського, в наслідку чаго між прихильниками останнього й прихильниками Авґуста II розпочиналася хатня війна. Отже була добра нагода з'єднатися з Палієм і виступити разом і проти Петра I і Авґуста II та вже тоді заініціювати українсько - шведський союз. Це добре відчув своєю історичною інтуїцією Т. Шевченко, що писав в поемі «Іржавець»:

. . Того плаче (Гордієнко, Кошовий з Січі, Є. О.), що поради
Не подала мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву дістати?
Ой, пожали б, як би були
Одностайне стали,
Та з Хвастівським полковником
Гетьмана єднали;
Не стреміли б списи в стрісі
У Петра у свата,
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата . . .
Не плакала б Мати Божа
В Криму за Україну. . .

Народні думи приписують Палієві перемогу над Мазепою під Полтавою (Петро I виписав Палія із Сибіру і примусив його бути присутнім при полтавському бої, щоб його популярною постаттю звабити козаків на московський бік), «Історія Русов» подала була, що Палій під Полтавою згинув, але Палій на рік пережив полтавську катастрофу. Т. Шевченко, не згідно з історією, післав Палія в поемі «Чернець» закінчувати своє життя в Межигірському манастирі. . Т. Шевченко цінив і Палія і Мазепу, як заслужених для українського народу історичних діячів - патріотів і тим протиставився і народнім думам що величали Палія, як заступника простолюддя, а неґативно представляли Мазепу, і історичній літературі, де звичайно автори вихваляють лише одного з них. Величезна інтуїція Шевченка і в цьому випадку його не зрадила: вони обидва були великі українські патріоти, але трагедією нашої історії було те, що ці два патріоти не знайшли спільної мови (як це, на жаль, бувало не раз в нашій історії) — в вирішальний момент 1704 р.

ПАЛІМПСЕСТ — старий рукопис, в якому первісний текст вимитий, або вишкробаний і написано новий. Тому, що первісний текст звичайно залишає слід, завдяки ріжним процесам, його можна іноді відчитати. Мик Вороний написав про «Палімпсест» такий вірш:

Коли в манастирях був папірусу брак,
Ченці з рукопису старе письмо змивали,
Щоб написати знов тропар або кондак,
І «палімпсестом» той рукопис називали.
Та диво! час минав — і з творів Іоанна
Виразно виступав знов твір Арістофана.
Коханая! Душа моя — той палімпсест.
Три роки вже тому твій образ чарівливий
І усміх лагідний, і голос твій, і жест
В душі я записав, — зворушений, щасливий
І хоч виводив час на ній своє писання, —
Твій образ знов повстав, і з ним моє кохання!

До цієї гарної поезії треба тільки завважити, що «змивали» перґамен (див.), а не папірус.

ПАЛІНОДІЯ — нова пісня, що заперечує зміст попередньої. Так назвав свій твір написаний в обороні православія З. Копистенський («Палінодія або книга оборони св. Східньої Церкви» 1621).

ПАЛІСАДА — частокіл, охоронна огорожа з дерев'яних колів, укопаних у землю і загострених вгорі. Звідти ПАЛІСАДНИК — невеличкий садок перед хатою, огорожений частоколом,

ПАЛІТРА — тонка полірована, здебільшого яйцеватої форми дощечка, на якій малярі розтирають і змішують фарби.

ПАЛІЯТИВ — півзасіб, що, хоча зменшує страждання хворого, але невиліковує. Звідти всякий нерішучий засіб, що не розв'язує справи, а тільки в деякій мірі злагіднює.

ПАЛЛІЙ, ПАЛІУМ — у римлян верхній вовняний одяг. У католицькій Церкві відзнака митрополичої гідности: це біла довга і вузька вовняна бинда, украшена шістьма хрестами.

Її носять також папи, кардинали, патріярхи і, виннятково, деякі архиєпископи з папського благословення. Див. ОМОФОР.

ПАЛЛАДА — див. АТЕНА.

ПАЛЛАДІЙ — статуя богині Паллади, опікунки Трої, що ніби впала з неба, звідти взагалі всяка святощ, якій приписують чудотворну силу.

ПАЛОМНИК — людина, що відвідує святі місця з побожности. Див. ДАНИЛО ПАЛОМНИК.

ПАЛОМНИЦТВО — подорожування до святих місць, основане на вірі, що молитва має більшу силу на святому місці. Від давніх часів паломництва скеровувалися головно до Гробу Христового в Єрусалимі, до ріжних святощів у Римі, тощо. В Україні паломництва до Св. Землі (Палестини) почалися вже XI ст. Відомі паломництва і до мощів св. Миколи в Барі італійському.

ПАЛУБА — віз із дахом; також дах вулика; критий столик на базарі для продажу краму.

ПАЛЯ — загострений вгорі кіл. Посадження на палю, одна з жахливіших кар, практикувалося з давніх часів. Ще Лев Діякон оповідав, що під час походу в. кн. Святослава на болгар, практикувалося посадження полонених на палю, і що Святослав, взявши Пилипополь, ніби посадив на палю 20.000 люду. Прокопій теж оповідав, що слов'яни вкривши всю Ілірію та Тракію трупом, стрічних не вбивали мечем чи списом, а саджали бідолашних на палю. Практикувалося посадження на палю пізніше і в татар, і в поляків, і в запорожців.

Пізніше паля була досить висока, до 4 метрів заввишки. На горі приладовувався залізний гострий шпиль, метрів у півтора. Злочинця садили на той залізний шпиль, і він, вагою власного тіла, все більше вгрузав у неї, аж поки шпиль не виходив у нього з потилиці на півaршина вище голови. У такому стані злочинець і залишався— «поки не висихав і не викорінювався, як в'ялена риба, — оповідав запорожець Корж, — так, що коли вітер повіє, то він крутиться навколо, як той млин, і тарахкотять його ти «четвертованням або на паль биттям».

Посадження на палю згадується і в Литовському Статуті. У Статуті 1588 р. за вбивство або зранення «зрадливим потаємним обичаєм» шляхтича шляхтичем було постановлено карати «четвертованням або на паль биттям».

У московському праві посадження на палю практикувалося в XVI—XVIII ст. головно для зрадників і бунтівників (К. Ст. 1893, II, 225—27). Саджання на палю практикувалося в широких розмірах в Україні під час козацьких повстань, коли польські пани, а особливо славетний Єремія Вишневецький, сотками саджали на палю схоплених козаків і повсталих селян.

ПАЛЯНИЦЯ — хліб із пшеничної муки, або з пшеничної муки, змішаної з іншою.

ПАЛЯФІТИ — доісторичні селища на палях серед води, головно в неолітичній та бронзовій добі. Геродот згадував про паляфіти над Чорним морем. У Галичині знайдено сліди їх біля Ярослава.

ПАЛЬЦІ — кінцеві частини рук і стіп, у людини по 5 на кожній кінцівці. «Пальці, — писав проф. Потебня,— уявляються, як діти однієї матері — якого не вріж, однаково боляче» (РФВ, 1882, III ст. 63). Коли дівчина, виходячи заміж, не хоче мати дітей, вона, сідаючи після вінчання на посад в хаті, присідала пальці правої руки: скільки пальців присяде, стільки років не матиме дітей. Але коли б присіла всі п'ять пальців, то вже до смерти не мала б дітей. Такий вчинок вважався за великий гріх — такої безплідниці не приймають на небо (Ів Франко в Етн. Зб. НТШ, V, ст. 179 Зузеля I, 100, МУЕ НТШ, XVIII, 87—88. Грінченко «Із уст народа», ст. 61, 80).

Присідання пальців для безплідности відоме в трохи відмінній формі, в Сербії та Боснії: в Сербії пальці занурюють у воду, в Боснї засували їх під попругу коня, коли мали їхати до молодого. На Сибірі, мабуть, через вплив українських засланців, відомий спосіб із рослиною АДАМОВИЙ ПАЛЕЦЬ, який розтирають на порошок і їдять із хлібом. Якщо жінка з'їсть один корінець, не матиме дітей один рік, два — два роки і т. д., але якщо з'їсть п'ять, не матиме дітей ніколи. (В Гнатюк в ЗНТШ, т. 133, ст. 180—81).

Для людини, що не має родини, вживається приповідка: «Сам, як палець». Про злодійкувату людину натомість кажуть, що вона «довгі пальці має». Вказівний палець правої руки вживають, похитуючи ним, як погрозу. Іноді ж погрожують, закусуючи пальці» (Франко, II, 487). І в Італії вказівний палець, загнутий гаком і вложений між зуби, означає погрозу помсти.

Вказівний палець, приложений до вуст, з давніх давен, мало не в усьому світі відомий, як символ мовчанки. Єгипетський бог Гарпократ, що був перше богом сонця, на означення потреби мовчати, часто фігурував із пальцем на вустах. І так він зробився з бога сонця богом мовчання. Його статуї знаходилися при вході

більшости египетських та римських святинь і інших місць, де поручалося мовчати.

Указувати на когось пальцем вважається непристойним. Ця заборона поширюється й на сонце та на місяць: «Пальцем не показуй на сонце, бо йому око виколеш..» (Етн. Зб. Київ. 1928. VII. ст. 133). Також і в «Марусі Богуславці» П. Куліша читаємо: «Бо й за те (сама це знаєш) всеблагий накаже як хто пучкою на місяць чи на зорю вкаже. . .»

Ця заборона виникла, мабуть під впливом дуже поширеного, наприклад, в Італії звичаю наставляти два пальці — вказівний і мізинний що роблять ніби роги, проти нечистої сили, проти ЗУРОЧЕННЯ (див.). Наставляння цих пальців проти когось чи чогось було б рівнозначне визнанню тої особи, чи речі, приналежною до царства Нечистої Сили. Можливо, що італійці занесли до нас цей звичай і вірування через свої чорноморські колонії, причому в нас набрали значення непристойности й образи і вказування одним тільки вказівним пальцем. Але міг цей забобон виникнути і самостійно. Вважається непристойним і потягання пальців: «Є такі рухи, що ослаблюють ланцюг на Сатанаїлі, прикованому в пеклі. Не можна натягати пальців, щоб тріскали — «то гріх великий», бо тоді попускається ланцюг на нім..» (МУЕ НТШ XI. 70 М Груш. «Іст. у. літ.» IV. ст. 433).

ПАЛЬЧАТКИ — рукавиці на п'ять пальців.

ПАМОРОКА — туман, а звідти й затміння голови, втрата притомности. ЗАБИВАТИ ПАМОРОКИ — забивати туман в голову, себто відбивати здатність ясно думати: «Так мені забила памороки оця товкотня, що не тямлю, куди йти» (Сл. Грінченка).

ПАМПУХ, ПАМПУШКА — гречаний пухкеник на олії.

ПАМФІЛЬ — рід гри в карти. Згадується в «Енеїді» Котляревського.

ПАМФЛЕТ — полемічний твір злобної тенденції, що надто однобічно насвітлює справу, з метою когось принизити чи висміяти. Вживається також у значенні просто брошури. Див. ПАСКВІЛЬ.

ПАМ'ЯТКОВИЙ ПРОЧУХАН — див. МЕЖА.

ПАМ'ЯТЬ — здатність людини зберігати в свідомості та в підсвідомості все своє минуле — те, що було бачене, почуте, відчуте, пережите і подумане, і пригадувати з нього те, що життєво потрібне. Ми пригадуємо далеко не все, що трапилося нам у нашому житті, але порівнюючи, тільки мінімальну з того частину. Пригадуючи ми постійно — свідомо, і дуже часто несвідомо, — вибираємо з величезної маси набутих вражень тільки те, що нам служить у даний момент. Тому, сучасна наука прийшла до висновку, що фактично не можна говорити про пам'ять взагалі, але скорше треба говорити про ріжні пам'яті, що ними відріжняються особи, залежно від роду своєї діяльности і свого зацікавлення. Так існує, без сумніву ПАМЯТЬ ЗОРОВА, що дозволяє напр., славним малярам Горасові Верне і Густавові Доре писати з пам'яті портрети осіб, яких вони бачили десь один раз; і ПАМ'ЯТЬ СЛУХОВА, що дозволяє, напр., Моцартові відтворити нота за нотою всю «Мізерере» Алегрі, що він прослухав лише двічі в виконанні Сікстінської капелі, яка нікому того твору не давала. Існують і ріжні інші роди пам'яті що дозволяють, напр., якомусь математикові пригадувати довгі ланцюги всяких формул, або акторові вивчувати за короткий час довжелезні ролі. Що ж до незвичайних виявів МЕХАНІЧНОЇ ПАМ'ЯТІ, що зустрічається у деяких малорозвинених і просто таки дефективних типів, то вони лише стверджують факт можливости ненормального розвитку тої чи іншої людської здатности, що, проте, не комбінуючись із іншими здатностями, не сприяє розвиткові видатної особистости. Бо пам'ять — не тільки архів пережитих вражень і думок, але й і здатність їх відповідно комбінувати. Без пам'яті не отої механічної, а живої, динамічної, що постійно збагачується й поповнюється все новими елементами, не може розвиватися жадна культура, жадна індивідуальна інтеліґентність. Ортеґа-і-Гассет писав: «Бідолашні звірі щоранку розпочинають життя з-початку — вони не пригадують собі того, що вони пережили напередодні. Їхній розум мусить працювати на мінімумі досвіду. І тому теперішній тигр тотожний з тим, що існував 6.000 років тому, бо кожний тигр мусить розпочинати бути тигром так, якби перед ним не було ніяких тигрів. Але людина, завдяки здатності пригадувати, накопичує минуле, своє й своїх предків, і з нього користає. Людина ніколи не буває першою людиною. — вона все мусить починати вже на деякому рівні накопиченого минулого. Ось її скарб, її привілеґія, її відзнака. І найменше багатство цього скарбу це те, що нам здається вартим і гідним збереження. Насправді ж, найважливіша — це пам'ять наших помилок: це вона дозволяє нам не робити все ті ж самі помилки. Справжній скарб людини — це скарб її помилок. І тому Ніцше визначив видатну людину, як істоту «з найдовшою пам'яттю». Пірвати зв'язок із минулим хотіти починати спочатку, це значить сходити на нижчий щабель і робити плаґіят з оранґутанґа. . .» («Бунт мас» Париж. 1937. ст. XXXIV).

Пам'ять нації — це її історія. Як окрема людина, що не мала б пам'яті, не може духово

розвиватися так і нація, чи народ, не знаючи своєї історії не може рости й розвиватися. Тим то вороги українського народу пильно викривляють його історію, нищать пам'ятники його великих минулих культурних осягів (церкви, манастирі, ріжні інші будинки) і вживають усіх можливих заходів, щоб українська молодь не могла запізнатися з героїчним минулим її предків. До цього скерована політика московських окупантів України. Див. ПАЛАТА.

ПАН — мітологічний син ГЕРМЕСА і німфи ПЕНЕЛОПИ, один із первісних богів Аркадії, де він був богом лісів і пасовиськ. Коли він народився з козлячими ногами й рогами, з довгою бородою і весь покритий волоссям, мати зжахнулася, але батько взяв його, загорнув у заячу шкуру й поніс на Олімп — показувати богам. Богам, особливо ж Діонісові, він сподобався, і власне тому, що він сподобався всім богам, названо його ПАН, що по грецьки значить УСЕ. Виховавшись в аркадських горах, що підносять до самого неба покриті снігом маківки, поміж глибокими долинами, порізаними веселими струмочками, поміж густими кущами, зеленими луками, Пан проводив свій час у полюванні, бігаючи з лісу до лісу, з гори на гору, весело й жваво танцюючи як уміють танцювати прості селянські люди. Увечорі він вертався до будьякої печери, брав свою семицівкову дудку, що її винахід йому й завдячується, і награвав на ній веселі арії, а Оріяди, німфи гір, під ті звуки танцювали при місячному світлі, і Луна розносила по горах й долинах ту гру, на диво людям, на радість богам.

Опівдні ж, коли сонце здіймалося до найвищої точки небесної бані й кидале свої палкі стріли в найдальші, найпотаємніші куточки лісів та гір, розганяючи прохолоду й пітьму, Пан засипав, а з ним і вся природа: дерева забували шелестіти зеленим листям пташки не мали охоти співати. Не дай же Бог якомусь пастухові стурбувати природу й Пана в той час своїм співом чи грою, розгніваний Пан нагнав би на нього такого страху — ПАНІЧНОГО —, що він пам'ятав би потім про нього на все життя.

Хто не відчуває, проходячи самотнім лісом, темними проваллями, якоїсь моторошности, якогось незрозумілого страху якогось незрозумілого почуття, що ніби за ним хтось слідкує? Хто не відчував цієї присутности Пана? Бо власне від нього і йде той незрозумілий страх, якому й причини ніби ніякої немає, але якого й сили нема перебороти. І тому той страх зветься ПАНІЧНИЙ. Ще під час війни богів із Титанами ця здібність Пана наганяти незрозумілого страху чимало прислужилася богам і в Греції, в славнозвісній Маратонській битві. Пан порятував атенців нагнавши на персів отой панічний страх. За те атенці й присвятили йому одну печеру біля свого міста і щороку приходили до неї врочистим походом приносили жертви і влаштовували перегони зі смолоскипами.

Приятель німф і великий прихильник танців, Пан увійшов у почот Бакха і спеціяльно в його індійському поході багато допоміг йому наганяти страх на ворогів. Пізніше, як і в випадку з Сіленом, народня фантазія витворила цілу клясу лісових геніїв — панів, що лякають людей незрозумілими вигуками та марами.

Античні філософи, зокреме ОРФІКИ (див.) виходячи зі значення слова «пан» — усе, створили особливу концепцію бога, який створив і наповнив собою все в світі, це т. зв. ПАНТЕЇЗМ. Відповідно до цього, семицівкова дудка, головний атрибут Пана, символізує в них сім нот усесвітньої гармонії, і злиття в постаті Пана людських і звірячих рис — ріжноманітний характер життя всесвіту і природи.

За імператора Тіберія коли прокуратор Понцій Пилат післав на смерть Ісуса з Назарету, і кров Голготи за виразом Гейне, бризнувши на поганські святині, розпочала тріюмфальний похід християнства один корабель, на якому знаходився земляк відомого письменника Плутарха Епітерс, плив із Італії в Грецію. Коли він проходив недалеко від острова Паксоса, невідомий голос поголикав тричі: «Тамуз Тамуз, Тамуз!» Тамузом звали корабельного стерничого. Коли той нарешті запитав голосно: «Хто його кличе?» Невідомий відповів: «Коли будеш біля Палядоса сповісти що Великий Пан помер». Коли ж Тамуз, виконуючи наказ, проголосив якнайголосніше: «Великий Пан помер!» зараз знявся із моря і з землі глибокий сильний стогін, ніби то був стогін не одної особи, а багатьох. На кораблі було чимало людей, і звістка про цю подію швидко поширилась і дійшла до імператора Тіберій віднісся до неї дуже поважно і призначив комісію вчених, щоб вонаослідила цю справу і повідомила його про висліди досліджень. Вчені прийшли до висновку, що відомість відносилася до смерти... Великого Пана, сина Гермеса й Пенелопи!

ПАН — титул чемности в зверненні до іншої особи. Колись панами звилися високопоставлені в суспільстві люди, — це був титул, що визначав вищий стан — шляхту, лицарство, дворянство — і його треба було обов'язково вживати в зверненні до таких осіб. З часом, для чемности цей титул у зверненні почали вживати й застосовувати й до осіб що до того вищого стану не належали, і так цей титул поволі демократизувався. Подібний процес переходили подібні звернення в усіх народів, як «дон» у еспанців «сеньор» в італійців, «герр» у німців і т. д. Европейське міщанство, т. зв. третій стан часів французької революції, пристрасно домагалося присвоєння йому звертання

на «пан». І Федотов пояснював це домагання як боротьбу за право на людську гідність, що в'язалося з тим титулом. Проф. Ів. Огієнко писав у «Рідній Мові» (937, I, ст. 81):

«Походження слова остаточно не вияснено. Панує думка, що слово «пан» постало через скорочення слова «жупан», як у російськім (московськім, Є. О.) із «ґосудар» постало «сударь»: жупан — жпан — пан. Слово східнього походження, чи не аварсько - болгарського, — «жупаном» звався ханський урядник, пізніше взагалі владика якоїсь більшої чи меншої країни (жупи). При розкопках в Абобі знайдено колони болгарського князя - хана Омертага (813—832), а на них він зветься «жупаном». Пізніше слово «жупан» поширилося серед слов'ян, де й зазнало скорочення на «пан». Слово «пан» відоме на наших пам'ятках із XIУ в., відоме дуже часто й у ріжних формах (пан, пані, панський), а це говорить про те, що слово це мусіло появитися в нас іще задовго до XIУ ст. Слово «пан» напочатку стосувалося тільки до великих владик, а пізніш воно ступнево опускалося все нижче, аж поки не стало словом загальним. Ця доля слова «пан» зовсім однакова з долею грецького Кіріос, ц.-сл. Господь та старого «господин» — це були спочатку означення головно Бога, пізніш владик, далі всіх тих, що мали рабів, а врешті ми так стали звати з чемности один одного. Дехто з учених, напр., Г. Ільїнський та інші, обстоюють споконвічно - слов'янський характер слова «жупан», що це слово індоевропейське, а з нього постало «пан». Одного пня з «пан» постало й чеське панос польське паноша — паж, або й слуга - шляхтич великого пана, потім стало визначати бундючність, пиху; звідси пішли наші — паношитися, розпаношитися. . .

Московські окупанти України ,а в тому й їхні прислужники, а навіть і деякі українські патріоти соціялістичного забарвлення виступають проти звернення «пан». Заляканий совєтською владою П. Тичина писав: «Всіх панів д'одної ями, буржуїв за буржуями — будем, будем бить!»

Але, — запитував Рефлектор в «Укр. Вістях» (1957, 16. УІ), — «що ж таке, властиво, пан?» «Чому міщанство доби революцій конче прагнуло, щоб до нього звертались як до лицарів?»

І відповідав сам на ці запити:

«Бо виявилося в ході людської історії, що бути паном це далеко не тільки бути паном над землями й над життями підданих. Справжній пан це завжди розумів, а людські маси почали розуміти з дедальшим зростанням цивілізації: **пан є паном насамперед над самим собою.**

«Пан означає: гідна високого людського призначення особистість. Пан означає панування над пристрастями, над думкою, над висловом, над зовнішньою поведінкою.

«Пан означає подолання в собі ницого і дисциплінування себе в напрямі шляхетного.

«Коли ми кажемо на іншу людину «пан», ми тим самим свідчимо нашу пошану до потенційних спромог в іншій людині втілювати в собі ті властивості, що їх ми для себе самих вважаємо за ідеальні.

«Панство це кругова порука людей, які панують один одного. Бути паном поміж панами означає носити на собі величезну відповідальність. . .»

«. . .Д'одної ями»?

«Так. Тих, хто не є панами, хто є дрібними й мицими тиранами.

«А пан це той, хто сьогодні на становищі раба в тиранів. Ми хочемо ,щоб раб перестав бути рабом, щоб став паном. Ми хочемо, щоб паном став весь наш народ. . .»

Т. Шевченко вживав слово «пан» у застосованні до українських козаків, борців за національну волю, нагадуючи, своїм сучасникам, що українці колись «вміли панувати», себто провадити власну суверенну політику. Уже в 1838 р. він пише в «Тарасовій ночі», називаючи повстанського отамана «паном»:

Обізвався пан Трясило:
— А годі журиться,
А ходім лиш, **пани** - брати,
З поляками биться. . .»

Поляків не називає він «панами», а тільки «поляками». І так само в «Гайдамаках» писав.

. . .А тим часом пишними рядами
Виступають отамани, сотники з панами. .

В 1848 р., описуючи з захопленням вибори гетьмана, він укладає в уста гетьмана звернення до козаків, зрештою, завжди вживане навіть і в демократичній Січі: «Панове - молодці. . .»

ПАНАГІЯ — медальйон (ковчежець) зі св. мощами на якому намальована Пречиста Діва Марія, його архиерей носить на грудях, побіч хреста.

Одягаючи панагію на шию епископ говорить: «Чисте серце вдихни мені, Боже, й правого духа в мені віднови» (Псалом 50, 12).

ПАНАМА — найвужче місце (46 клм) на Американському суходолі між Тихим і Атлянтійським океаном. Тут прорито в рр. 1904—1914 т. зв. ПАНАМСЬКИЙ КАНАЛ за проєктом інж. ґр. Фердінанда де Лессепса. З прориттям цього каналу зв'язується один із найголовніших грошевих скандалів свого часу — банкротство французької компанії, що мала будувати той канал. В судовому процесі, що відбувся в 1889 р. виявилися великі надужиття, були підкуплені 300 депутатів, преса, навіть міністри. З того часу всякий голосний грошевий скандал одержав назву ПАНАМИ. З другого боку, під час пізнішого будування каналу, що його перейняли

на себе США. тисячі закордонних робітників, головно американців, купували тут собі великі м'які капелюхи з круглим дном, що їх виробляно в Еквадорі з волокон спеціяльної американської пальми. Звідси ці капелюхи поширилися в США. а звідти і в інші країни світу під назвою ПАНАМА.

ПАНАМЕРИКАНІЗМ — рух за об'єднанням всієї Америки в одній спільній обороні проти не-американських впливів. Його початок треба вбачати в т. зв. доктрині МОНРО (див.), проголошеній 2. XII. 1823. Проте, президент США Теодор Рузвельт зробив із тої доктрини висновок, що США повинні втручатися в справи інших американських держав. якщо в них погане господарювання загрожуватиме інтервенцією в них европейських держав. Така інтерпретація доктрини Монро знаходила свій вислів у політиці США Америки супроти Венесуелі, Сан Домінґо, Гаїті і Куби, що фактично знайшлися під опікою США, і породили обвинувачення США в імперіялізмі. Другий Рузвельт, Френклін. попровадив іншу політику — «доброго сусідства» між усіма американськими державами Він вивів війська США з Гаїті. а на Кубі відмовився від права втручання.

Намагання — разом із унезалежненням від Европи. не загрожувати власній незалежності взаємними суперництвами — було живе на амер. континенті від початку. Вже в 1826 році висловився всеамериканський конґрес у Панамі за роз'ємним полагодженням противенств. З того часу подібних спроб була ціла низка — в 1889 для цієї мети основано «Бюро Американських Республік». в 1910 «Панамериканський Союз».

Світова війна перервала ці панамериканські конференції, але після неї вони відновилися в Вашінґтоні (1920), Сантіяґо (1923). Гаванні (1928) і Монтевідео (1933). Остаточних успіхів не вдалося досі осягнути. але цілий ряд конференцій між ріжними амер. державами про пакти ненападу й роз'ємне поступовання (1923 т. зв. конвенція Ґондри. в 1933 в Ріо до Жанейро і Монтевідео) свідчив про постійні прямування до панамериканського ідеалу Так само мається річ з торговельними конференціями й управильненням низки культурних. комунікаційних і правних питань.

ПАНАМЕРИКАНСЬКА УКРАЇНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ — див. ПАУК.

ПАНАС — дитяча гра. що зветься також ЦЮЦЮ-БАБКА, ШЖМУРКИ (див.): «Собі очиці зав'язала і у панаса грати стала. . .» «І у панаса стала грати. Еней б тільки уловить. . » (Котляревський «Енеїда»).

ПАНАСЕНКО СТЕПАН (1878—1932) — журналіст. письменник. що писав під прізвищем СТЕПАНА ВАСИЛЬЧЕНКА З 1911 р. став відомий новелями («Ескізи). в 1915 р. друга збірка «Оповідання». Теми — життя села та школи (він був учителем), що знаходиться під тиском русифікації. Написав також кілька п'єс, з котрих досі найбільшим успіхом користається «На перші гулі». В рр. 1928—30 вийшла в Києві повна збірка його творів в чотирьох томах.

ПАНАХИДА — богослуження за померлого (чи померлих). На панахиду приносили до церкви булки. паляниці, мед, сахар, і цей приніс теж звали ПАНАХИДОЮ. У Ганни Барвінок: «За упокой своєї бабусі панахиду одніс». І у Номиса: «Панахиду поставила» (8377).

ПАНВА — сковорода. зокрема на соловарнях, де «панвами звали більші пателі, зроблені з 50 залізних блях» (М.. Груш. «Іст. УР.» VI, ст. 213).

ПАНЕВА — рід спідниці що її носили старші жінки на Лівобережній Україні.

ПАНДОРА — мітологічна перша жінка. яку створив Гефайстос. Її взяв за жінку Епіметей, брат Прометея. А на цього гнівався Зевес за те. що дав людям огонь. Щоб зрівноважити те добро. що його люди могли одержати, завдяки вогневі, Зевес наказав Гефайстові виліпити з глини гарну жінку, і ріжні боги. один за одним. обдарували її. хто чим міг: Афродита дала їй чари краси. Атена — зручність і вмілість у мистецтві. Гермес — легкість у слові і швидкість у розумінні. Гори й Харити прикрасили її квітами та гарними вбраннями. і тому назвали її ПАНДОРА — всім обдарована. Зевес наказав відпровадити її до Епіметея і дав їй при цьому в посаг скриньку, де були замкнені всякі лиха. Хоча Прометей і попередив Епіметея не приймати від Зевеса ніяких дарунків., Епіметей, зачарований красою Пандори. прийняв її за жінку. І одного дня. Пандора з цікавості відчинила скриньку .щоб побачити, що там знаходиться. Тоді з неї вилетіли всякі лиха, що потім упали на людство. Пандора. злякавшись, кинулася зачиняти скриньку, але з неї вже все повилітало — в тому і хвороби. і смерть, — і залишилась на дні тільки одна облудна надія.

Про Пандору згадує Леся Українка в своїй «Касандрі»:

Був Прометей і був Епіметей.
Одного батька й матері синове.
Життя й вогонь дав людям Прометей
І знав, що муки ждуть його за теє. . .

— — — — — —

Епіметей не знав нічого. Завжди
У нього думка доганяла вчинок.
Він взяв собі за жінку ту Пандору,
Що смерть і горе людям дарувала. . .»

І Клен в епопеї «Попіл Імперій»:
. . І скрізь страхіття понад нами.
Немов з Пандориних скриньок.

ПАНЕГІРИК — похвальна промова, або твір, в якому надто когось вихваляється. Митрополит Іларіон писав, що панегірична література в Україні сильно розвинулася головно в другій половині XVII ст. і в першій половині XVII ст «У нас в Україні, як то було і в Европі, панегірична література зродилась головно від того, що кожен друкар шукав собі багатого видавця - мецената. . . На початках друкарства друкар звичайно був бідний і не мав за що видати книжку. - він шукав собі мецената, який видавав йому книжку, а саме видання часом дарував друкареві. . . У передмові до книжки вихвалявся її меценат. — давалась історія його роду, заслуги нього роду, вихвалявся й сам меценат. Спочатку ці передмовні книжкові панегірики були зовсім спокійні, а сам панегірик не виходив поза межі нормального, але з часом вихваляння мецената ставало все гарячішим, і не рідко переходило межі пристойности». («Віра і культура» 1959 ч. 12/72 ст. 5).

«З переходом українського панства на католицтво, що було рівнозначно в ті часи і з ополяченням українцям все трудніше було знаходити меценатів на видання православних книжок». Це була причина яка помалу показала українським письменникам дорогу в Москву. — письменник писав панегіричну передмову до царя, вихваляв його до небес, присвячував книгу цареві чи цариці чи наслідникові, і з готовою книгою пробивався в Москву, а там його чекали великі дари на видання: давали гроші, соболі, папір І це стало в Україні звичкою. Майже нема видатних українських старих письменників які б не присвячували своїх книжок чи царям московським, чи своїм українським достойникам. Звичайно на книжці в передмові друкувався й герб мецената і належно виясньовався й вихвалювався Дуже часто герб вихвалювався віршами. Панегіричні вірші в Україні були дуже поширені.

«XVII ст почався і другий рід панегіричної літератури — писалася маленька книжечка про ту чи іншу особу і видавалася окремо. Славлена особа віддячувалася за панегірик. Напр., гетьман Мазепа давав своїм панегіристам посади або села А московські царі давали грішми соболями або й селами. ..» (там же, ст. 6).

Огієнко Левицький писав у Кієвск. Стар.: «Чи треба говорити, які шкідливі наслідки для розвитку письменства мала ця панегірична повість? Вона прислужилася в великій мірі до вікової його безплідности. Тим часом, як кінець XVI і початок XVII ст. невважаючи на дуже несприятливі обставини ознаменовані появою низки талановитих творів. друга полов. XVII ст., а потім і ввесь XVIII в. виявляють неймовірну убогість і мізерність надхненого слова, поетичного чуття, наукового думання. В країні, де було стільки шкіл і стільки вчених людей, які вчилися по закордонних академіях і університетах, протягом віків дивляться на письменство, як на порожню забаву, цікаву потіху, яка годиться лише на те, шоб задовольнити чиюсь пиху, чи в найкращому випадку — служити прикрасою в офіційному житті Якщо корифеї вчености і л а в р о н о с н і поети не соромилися бачити ту панську і старшинську пиху, то якою услужністю і блюдолизством мусіли собі прокладати шлях менш талановиті письменники, що вміли складати вірші і робити орації, дедикації і конклюзії. .» (К. Ст. 1896, III 397—98). Подібне явище ми бачимо й тепер під московсько - большевицькою окупацією, із такими самимі жалюгідними, чи навіть трагічними наслідками. Див. ОДА.

ПАНИ - ШЛЯХТА — верства шляхти в польській та литовсько - руській державі, також значніші українські бояри по упадку української держави У литовсько - руській державі пани разом із князями були провідною верствою в державі належали до великокняжої ради (ПАНИ-РАДА); судити їх міг лише вел. князь. на війну виступали під власною хоругвою, звідси також назва ХОРУГОВНІ ПАНИ. Див. ШЛЯХТА.

ПАНІ — звернення до жінки що відповідає зверненню до мужчини — ПАН (див.).

ПАНІБРАТСТВО - - надто фамільярне, безцеремонне поводження що при ньому немає ні керівника, ні підлеглого, бо в підлеглого втрачається визнавання авторитету старших. Уже Г Сковорода попереджав: «Підлість (нижчі духом люди) чим у ближче знайомство входить, тим більше до великих тіл і великих персон свою учтивість утрачає . »

ПАНІВЦІ — село б. Кам'янця Подільського. Тут Ян Потоцький, воєвода браплавський і генерал подільський, заснував коло 1595 р. лютеранську академію і для її потреб першу на Поділлі польсько - латинськку друкарню, що працювала в рр 1608—1611

ПАНІКА - — несподіваний страх, що охоплює більшу громаду людей, юрбу або військо. Див. ПАН.

ПАНІКАДИЛО — великий висячий свічник у церкві В новіших часах свічки на ньому заступлені жарівками в формі свічок.

ПАНІМАТКА -- старша жінка, або жінка

священика. Із чемности жінки, а також і чоловіки. Звертаються так до господині, хоча б і молодої.

ПАНОТЕЦЬ — священик, а також господар, взагалі старша шанована особа.

ПАНСЛАВІЗМ — політичний і культурний рух, що в XVIII-XIX ст. пропаґував ідею об'єднання всіх слов'янських народів. Хоча дехто, як Паляцький, вбачав таку можливість у межах Австрійської імперії, в межах якої знаходилися дев'ять слов'янських народів, загально кажучи, панславізм все був тільки прикрою формою московського імперіялізму, впливові якого піддавалися і українські слов'янофіли, що були створили КИРИЛО - МЕТОДІЇВСЬКЕ БРАТСТВО (див. також КОСТОМАРОВ). Відомий московський слов'янофіл Хомяков, називаючи слов'ян «орлами», писав, що вони «схиляють могутню голову перед старшим північним орлом» і мріяв, щоб московський цар (тоді Микола І) став «всеслов'янським царем». І Пушкін недвозначно писав, що всі слов'янські річки повинні злитися в однім «русскім» морі. Тенденція імперіялістична безсумнівна. Тому Костомаров, хоча й сам хворів на панслов'янську хворобу, перестерігав, що московський панславістичний імперіялізм хоче «простягнути свою царственну правицю по слов'янські народи і приготовити їм жадану долю України і Польщі». Натомість «умираючи під кнутом московським і санктпетербурзьким баґнетом», українська «народність» з хвилею, коли стала разом із іншими слов'янськими народами на шлях відродження, відразу прибрала ідею панславізму у «світлі форми федеративного союзу слов'ян» (Цитов. у Мицюка «Евразійство» 1930. ст. 8).

Згубні ілюзії Костомарова та інших «братчиків» не мали, проте, коріння в українському суспільстві. Воно надто відчувало «московський кнут і санктпетербурзький баґнет» з одного боку і імперіялістичні зазіхання Польщі з другого. Тому, коли в 1908 р. у Празі відбувався перший панслов'янський з'їзд, українці, яких за націю визнавав тільки австрійський уряд, участи в тому з'їзді не взяли. За це вони стягнули були на себе гнів всього слов'янського світу, який надіявся, що під опікою Москви, зможе успішніше протиставитися загрозі поглинення його німцями. Українців називали «германофілами» та «зрадниками слов'янства». Московський уряд та шовіністичне московське громадянство розуміється використовували ці обвинувачення проти українського національного руху, виставляючи його перед громадською думкою світу, як «німецьку інтриґу».

У часі першої світової війни Росія послуговувалася панславізмом в пропаґанді, щоб ширити ненависть проти австрійців і німців. У другій світовій війні знову висунено ідею панславізму на сцену. Москва закликала всіх слов'ян до національної боротьби проти німців та погроз германізму. У серпні 1941 р. відбувся в Москві перший (не рахуючи празького) всеслов'янський з'їзд. Тоді випущено й поширено відозви до поляків, чехів, словаків, карпато - українців, болгарів, сербів, македонців, молдаван, словінців та інших, щоб вони єдналися довкола Москви в боротьбі проти німців. До цієї комуністично - московської акції приєдналися слов'яни не-комуністи, що теж убачали в Москві захист проти німецького імперіялізму. 1942 р. відбувся другий, в травні 1943 р. третій всеслов'янський з'їзд у Москві Панславізм чи всеслов'янство старого типу перезвано з початку на неославізм чи новословянство, а далі дано йому назву народньо - демократичного всеслов'янства. До пробойовиків цієї ідеї належав словак Клементів, якого пізніше зліквідували як фашиста, і чеський президент Бенеш, який вів пропаґанду для того союзу, мовляв, Москва хоче лише волі для всіх слов'ян. Пізніше він і сам загинув під ударами народньо - демократичного панславізму і загирив незалежність своєї батьківщини На конґресі в 1943 році проклямовано було нову польську армію, як протиставлення до польської армії, що билась за Польщу на західніх фронтах, а в 1944 році винищено було поляків у Варшаві німецькими руками, в часі польського повстання.

В Юґославії народньо-демократичний панславізм святкував орґії аж до 1946 року, до четвертого всеслов'янського конґресу в Беоґраді. В часі того конґресу панславіст болгарин Дімітров поклав свою голову за ідею створення південно - слов'янського бльоку, а Тіто, як керівник панславізму на Балкані, круто повернув у бік юґослов'янського націоналізму і зірвав із Москвою та з її «народньо - демократичним всеслов'янством».

По другій світовій війні Москва зовсім занехала ідею народньо - демократичного всеслов'янства, бо впродовж двох років перобрала під повну контролю уряди всіх слов'янських держав під своєю окупацією. Всіми засобами підтримувано там комунізм політично. А щоб сплянувати і культурні традиції цих народів, перероблено їхні історії на московський лад щоб народи забули своє минуле і вважали Росію за єдиного добродія людства і спасителя не тільки з німецького, а й взагалі з капіталістичного ярма. Під назвою збагачення мов різних слов'янських народів, вводять московські слова до чеської мови і проводять русифікацію. Всі високі школи переорганізовано на московський лад і всіми дослідними інститутами над минувшиною поодиноких народів кермують з Москви. В Болгарії, переведено зміну болгарсь-

кої азбуки на московську і вимагають обов'язкового знання московської мови як мови найбагатшої у світі культури.

Мрія панславістів першої половини XIX століття стала дійсністю. З вимріяної культурної імперії слов'янства першої половини XIX століття стала велика політична слов'янська імперія в першій половині XX століття. Завдання народньо - демократичного панславізму полягає тепер у прославлянні всіма засобами московського народу як символу народньо - демократичного панславізму. Панславізм став інтеґральною частиною совєтської системи (М. С. в «Нов' Шляху» 3. XII. 1954). Див. СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВО.

ПАНТЕЇЗМ — вчення, що Бог — ніби душа всесвіту, яка заповнює кожну річ, в наслідок чого сам всесвіт змішується з Богом, і Бог від нього не відріжняється. Християнська доктрина визнає, що Бог знаходиться в світі по всіх усюдах — «все наповняючи», але заперечує що Він зливається зі всесвітом, бо Він його перевищує. Він знаходиться не лише у всесвіті, але й поза ним, бо Він спричинює увесь рух всесвіту, всю його еволюцію. А те, що рухається, мусить мати Когось, Хто рухає. . . Шопенгауер писав: «Пантеїзм не витримує невідкладних вимог моралі, як також присутности зла й болю в світі. Якщо б світ був теофанією (виявом Бога), вчинки людини і вчинки звірини були б однаково божеські: нічого не можна було б ганити і нічого хвалити в порівнянні з іншими вчинками, чи речами, і тому мораль не існувала б. А тому пантеїзм, що його піднесли вгору одночасно зі Спінозою, спричинився до глибокого занепаду моралі; теперішня етика — це тільки звичайний трактат про життя приватне і публічне, так ніби найвища ціль усього життя — це філістеїзм, себто методичне й міщанське існування, вживане на те, щоб мати якнайбільшу суму добробуту» («Світ, як воля і уява» (іт вид. 1926, IУ, ст 336). Див. ФІЛІСТЕЇ.

ПАНТЕОН — святиня всіх богів, одна з кращих будівель старого Риму, збудована коло 120 р. по Р. Хр. за імператора Адріяна. У IX ст. її перемінено на християнську церкву. У Парижі натомість Пантеоном назвали будову, присвячену пам'яті видатніших громадян Франції. Це була перше церква св. Женовефи, патронки Парижу, вибудована за Людовіка ХУ. Але за революції її було призначено на переховання останків славних французів. Першими тут були зложені тіла Вольтера (1791) і Руссо (1794). В 1885 р. тут поховано Віктора Гюґо. У цьому значенні місця спочинку останків славних громадян батьківщини вживається це слово тепер в усіх цивілізованих країнах світу. В Італії називають «пантеоном» церкву св. Хреста в Фльоренції, в Англії — Вестмінстерське абатство в Лондоні. Україна матиме свій пантеон, коли буде вільна від московської окупації.

ПАНТИКАПЕЙ — давня назва Керчі, грецька колонія, заснована виходцями з Мілету в УІ ст. до Р. Хр. Пантикапей швидко розрісся і став столицею Боспорського царства, що відограла велику ролю в історії Криму, охоплюючи зчасом увесь Крим, Озівське узбережжя та Кубань аж до середньої її течії. Пантикапей був розташований на великій, відокремленій горі, що стоїть біля берега. На вершку її знаходиться фортеця, обнесена кам'яними мурами, тут же був царський палац, храми, будинки громадського значення, майдан, тощо. По схилах гори кільцями довкруги простяглися вулиці. Берег Боспорської протоки творить у цьому місці природний порт, у якому містилося одноразово яких 40 кораблів.

Московські вчені намагалися довести приналежність Пантикапея до Московщини, бо він ніби був сколонізований т. зв. сарматами з Волги, але проф. П. Курінний це рішуче заперечує: »Можна тепер напевне вже сказати, що москалів, до захоплення Криму Росією в Криму ніколи не було, туди вони нічого не принесли, а після приходу складали нікчемну меншість, як урядовці, яка спричинилася до руїни Пантикапея (розбудова військових батерій, розбирання старовинних будівель і грабування його підземних скарбів)».

Кому ж тоді належить створення тих культурних скарбів і самої історії Криму?

З надгробків по греках і римлянах, — представниках провідної верстви управи міста в різні часи, з тих написів, що на тих каменях зроблено, ми знаємо, що ті достойники масово гинули у вічних війнах з якимись «супостатами», «варварами», що насідали на них з якимось «місцевим населенням», «найманцями», «солдатами», «рабами».

Опрацювавши великий джерельний матеріял про місця поховань давніх пантикапейців і хронологічно їх поділивши на час: найдавніший, клясичний, еліністичний, час з I—II ст. нашої ери. III, IУ, У ст., можна прийти до висновку, що «в некрополі з УІ по III-є ст. до н. ери ми бачимо явну перевагу грецького похоронного обряду та інвентаря. Місцеві поховання, що в цей час не мають виразно виявлених відмін (напр. фарбування небіжчиків), можна визначити лише на підставі припущень. Поховання з II-го ст. перед Р. Хр. дають вже виразні місцеві риси, що виявляють і в виображеннях на надгробних стелях, і в темах композиції розпису перевагу місцевої культури в побуті. Місцеві елементи і їх культура відіграли велику прогресивну ролю в історії Боспору в ча-

сі коло Р. Хр. і визначили розквіт його культури в I—II-му століттях нашої ери. По похованнях після II-го ст. виразно видно, як швидко зникають останні сліди грецької культури, що уступила дорогу місцевій. Деякі елементи місцевого погребального культу виявились дуже міцними; так напр. поховання в супроводі коней зустрічалось в некрополі IУ-го ст. до н. ери і після протягом кількох століть аж до поховань III—IУ-го століть після Р. Хр. Сталість місцевого похоронного звичаю також пояснюється перевагою трупоположення над трупопаленням в час до III-го стор. н. ери і, нарешті, повне зникнення його в некрополі III-го ст. н. ери і в пізніший час». Далі з матеріялів оголошених дослідниками стає ясним, що «рабами» в Пантикапею були місцеві мешканці.

Виявляється також, що не лише «рабами», але й вояками було місцеве населення, що вносило до похоронного обряду також свої звичаї. Та й самі царі й знать в цей час ховали своїх небіжчиків часто за «варварськими» звичаями і у «варварських» вбраннях. Варто лише пригадати, напр., поховання царя боспорського Рискупорида і його наложниці.

Для пізнання передісторичних народів, пов'язаних між собою родовими відносинами — дуже тонким показником їх етнічної єдности або розбіжности — є принципи і практика похоронного звичаю. І це тому, що він пов'язаний з родовою обрядовістю і традиціями. Інші ознаки мають другорядне значення, хоч і теж часом важливі.

У Криму бачимо два похоронних типи: палення і трупоположення з культовими вложеннями в могилу варварського типу, напр., фарбування небіжчика, поховання з конем тощо. Ми тепер можемо для розшифровання цього звичаю притягти ще деякі дані, з яких автор не користав. (Див. ОХРА).

«Тепер нам уже відомо — писав П. Курінний, — що населення Криму з'являється в Криму тоді ж і з того джерела, як і на Україні. Знаємо поховання з клектонської доби в печері Киїк-Коба (неандерталець), з азільської доби (печера Фатьма-Коба — поховання скорченика, зв'язаної людини, щоб перешкодити небіжчикові вертати з «того світа»). З цієї ж доби знаємо в Криму знахідки азільських мальованих гальок. Обидва ці звичаї: віра в можливість приходу мертв'яків з «того світу» на землю і писанка — знак душі досі збереглися у вжиткові українського народу. Це прадавнє довгоголове населення і далі виступає в похованнях кимерів та їх гірської різновидности таврів за доби неоліту та енеоліту (1500 — 1000 років перед Р. Хр.). Культура тих таврів і кимерів в цей час єдина від Галичини і р. Прип'яті аж до Кавказу.

Все це свідчить, що кимерійці на місці Пантикапея не були мітом і не вигадкою старовинних письменників. Пантикапей, ім'я якого тубільне, а не грецьке, мав і своїх тубільних царів ще до початку грецької колонізації; мав в околицях просторі зимовища царських несчисленних табунів і отар (напр. кимерійські вали, що дорівнювали більському городищу на Полтавщині і мають в собі культуру до дрібниць спільну з Наддніпров'ям).

Саме ця культура, що супроводжувалася кінськими табунами і залишила свій відбиток в тих варварських похованнях Пантикапея аж до антівського часу, коли позбулася всіх ознак варварства і яких будь грецьких впливів, замінивши їх на печатку культури римської. В римському комплексі і через літературні римські джерела вона з'явилася на кон історичного життя північного Надчорномор'я під назвою антів у вигляді полів поховання Наддніпрянщини, створюючи її надморський бастіон з сильними малоазійськими і середземномор. зв'язками.

Саме цей тип довгоголовців був панівним і в поселеннях т. зв. ґотів в Ескі - Кермені та Мангупі і зберігся, як то показують антропологічні дослідження до наших днів в південній гірській околиці Криму.

Отож «місцеве населення» не невідомого походження, а кимерсько - антівська етнічна єдність ховається за термінами: «супостати» і «раби» Криму на протязі всього його історичного існування, і шляхи розвитку тубільної культури Криму не будуть зрозумілими без пов'язання її в усіх історичних етапах її розвитку з провідними центрами цієї культури на Дніпрі, Дністрі і Дунаї, де ця культура виросла на ґрунті трипільського масиву (Кукутені, Борисівка та Чернявка) ще від середини II тисячоліття до н. ери, і де вона знала такі високі вияви як пам'ятки Білогрудівки, Михалкова, Бородіна та мегаліти Запоріжжя. (П. Курінний «Проблема давнього населення України і Криму»).

ПАНТЛИЧКА — петля (застіжка) із тасьми.

ПАНКРАТОР — Христос Вседержитель, що з IX ст. мав, на думку мистців візантійського мистецтва, представити Бога Отця, що з'явився в світ в образі Христа, — тому в давніших пам'ятках образів Бога Отця майже не знаходиться. Бо це сам Отець, «подібний Синові чоловіческому» (за Апокаліпсом). Образ Пантократа наші люди бачили з давніх часів в бані св. Софії київської, де Він в одній руці тримає Євангеліє, а другою благословляє трьома пальцями. Образ Пантократа в бані церкви з'явився вперше в Солуні і цареградській Новій базиліці. До типу Пантократора в київській Софії дуже наближається Пантократор в Монреа-

ле (Палермо в Сіцілії). (К. Шероцький «Кіев» 1917, ст. 38—39).

ПАНТОФЕЛЬ — півчеревик, капець, ляпанець, хатнє взуття з сукна чи з шкури, іноді навіть вишите, чи прикрашене бляшками, тощо. Пантофлі — приналежність міщанського побуту селяни в нас пантофлів не носили. Натомість вони були поширені серед жидів, хоча ті й не надто дбали про їх зовнішній вигляд: «такий чистий, як жидівський пантофель» — казали в нас іронічно (Номис 11272).

ПАНТОФЛЯ ПАПИ, яку давніше цілували вірні католики на авдієнціях у папи, щоб засвідчити свою відданість католицькій Церкві (останні папи звичайно до цього приниження не допускають, підносячи самі тих, хто стає перед ними навколюшки, і даючи їм цілувати тільки перстінь на руці), служать у нас символом упокорення. В такому розумінні вжив цей вираз П. Тичина, побачивши перемогу московських большевиків на Україні, що перед ними всі схилялися:

Хіба й собі поцілувать
Пантофлю в папи?

І таки поцілував! Замість колишніх чудових поезій, в яких оспівувалася краса України та її національні ідеали, П. Тичина почав прославляти катів України, як Сталіна та інших, виписуючи на їх честь ріжні ОДИ (див.).

ПАНУВАННЯ — посідання влади й її використовування, господарювання, командування. Існує два засоби панування — АВТОРИТЕТ (див.) і СИЛА (див.). Матеріяльна сила відограє головну ролю при опануванні влади, але, щоб втриматися довше при владі, необхідний авторитет, що в наші часи поширення контрольованої преси, радіовисилень та телевізій, здобувається посиленою пропаґандою. Проте, недурно Наполеон І казав, що баґнетами все можна здобути, але сидіти на них неможливо. Московські большевики, використовуючи перевагу урядової зброї над неозброєними, чи надто зле озброєними масами народів, намагаються виказати протилежне, і тримаються при владі ТЕРОРОМ (див.), себто, силою, але нема сумніву, що з часом цей терор виявиться невистачальним, як невистачальною стане й брехлива пропаґанда, і повсталі народи покладуть кінець пануванню купки московських насильників, що з кожним роком утрачають свій авторитет, серед обманених мас.

ПАНУРҐ — герой твору Рабле «Ґарґантюа і Пантаґрюель». Його іменем окреслюється тепер у всьому культурному світі тип хитруна, ошуканця, людини, яка за все береться. ПАНУРҐОВІ ВІВЦІ — люди, що бездумною отарою йдуть за своїм безсовісним провідником.

ПАНФУТУРИЗМ — літературна течія, яку започаткував М. Семенко в 1922. Вона означувала себе як «мистецтво переходового часу, продовження й поглиблення революції в мистецтві на основі комунізму, деструкцію сучасного мистецтва в ім'я його майбутньої конструкції».

Проте московські комуністи досить швидко зліквідували «панфутуристів» за непотрібністю.

ПАНЦЕР — див. БРОНЯ.

ПАНЦЕРНЕ ВІЙСЬКО — кірасири.

ПАНЦЕРНИК — опанцирений поїзд. В УГА був панцерник «Вільна Україна».

ПАНЧАТАНТРА — збірка індійських казок у 5 книжках складена при кінці V ст. по Р. Хр. перероблена в IX в. на арабську мову п. з. «Каліла й Дімна», а у нас «Стефаніт і Іхнилат». Від арабів ці казки поширилися в Візантії, Італії, Еспанії, а через монголів і у нас.

ПАНЧОХИ — плетене взуття. В князівській Україні вони звалися КОПИТЦЯ.

ПАНЩИНА, КРІПАЦТВО — маєткова залежність селян від власника села і примус виконувати на нього ту чи іншу роботу. (Див. ПІДДАНІ). Панщина виникла перше на Заході, як наслідок февдального ладу: пан виконував військову службу, обороняв державу і селянство, а селяни мусіли за те всі свої обов'язки перед державою (податки й працю) віддавати панові. В XIII —XIУ вв. панщина з'являється в Польщі, а з польсько литовською владою закорінюється в XIУ ст. і в Україні. До другої полов. XУ ст. панщина була невелика (4—12 днів на рік), при чому селянин міг покинути ґрунт, що вважався за власність пана. Але під кінець XУ і в XУI ст. панщина швидко зростає, доходячи на переломі XУI і XУII вв. до 3 днів на тиждень, а в додатку селянинові стає все тяжче покинути ґрунт, що зрештою йому й зовсім забороняється, і він стає КРІПАКОМ. Згадка про все більше зростання панщини залишилася в народній пісні:

Зразу були пани, легкі на роботу:
Цілий тиждень собі роби, панові в суботу...
Як настали лихі пани, тяжкі на роботу:
Цілий тиждень на панщині, толока в суботу. .

Або:

..Од неділі до неділі, гонять на роботу;

Увесь тиждень на панщині, шарварок в
суботу;
А ввечорі по вечері ще й гонять на варту..

Революція Хмельницького скасувала панщину в панських маєтках, але вона затрималася на маєтках церковних та манастирських. На переломі ж XVII і XVIII вв. вона з'являється й на ранґових (державних), а згодом і на старшинських землях, до чого в великій мірі спричинилися московські високі урядовці, що одержували в Україні маєтки і заводили в Україні московські кріпацькі порядки. Коли в Україні було скасовано гетьманство Катерина II запровадила на Лівобережжі й формальне московське КРІПАЦТВО. Основний удар в Европі завдала панщині французька революція, і на українських землях під Австрією обмежив її в 1782 р. Йосиф II, а скасовано її зовсім 1848 р. В Росії, а з тим і в Україні скасовано панщину 1861 р.

Як видно з уже наведених уривків народніх пісень, панщина далася в знаки українському народові, — і тим більше, що гнітила його не тільки соціяльно, але й національно: пани - кріпосники були в Україні на 95% чужинці — поляки і москалі, що ставилися до наших людей з призирством, а то й з ненавистю. В обороні українських кріпаків стали українські письменники Марко Вовчок, Квітка - Основ'яненко, Тарас Шевченко, що сам був кріпаком і добре знав те лихо. Пізніше жах кріпацького життя відбили в своїх творах Ів. Франко (поема «Панські жарти», оповідання «Панщизняний хліб», «Ліси та пасовиська») Ів. Нечуй Левицький («Микола Джеря», «Бурлачка»), Панас Мирний («Хіба ревуть воли...», «Лихо давнє й сьогочасне»).

Залишила панщина численні сліди і в народній творчості. Численні пісні описують жахливі переживання селян та знущання панів (Див. ОКОНОМ). Але й коли панщину знесено, цю подію оспівано також у численних піснях і то іноді навіть з гумором:

Ісходьтеся громадяни, щось маєм казати,
Як діждемо неділеньки, воленьку читати!
Ой, летіла качечка, в очереті впала —
У місяці феврали панщина пропала.
Пропала, пропала, аж гори тряслися,
А за нею всі пани: «Панщино, вернися!»
«Не вернуся, забарюся, бо не маю часу.
Було мене шанувати із першого разу;
Було селян шанувати та й не катувати,
За собачню не міняти, та й не програвати!»
Пішла наша люта пані пшениченьку жати,
А за нею пан з дітками колоски збирати.
Назбирали колосочків повнії гамани:
«Колись були ми панами тепер злидарями!»

Але в останньому пункті звільнені селяни помилилися: пани «злидарями» не зробилися.

Про це цисав проф. В. Дубровський в «Нашім Кличі» (з 19. I. 1961): «Хоч зовнішньо, пропаґандивно, ця «реформа» (скасування кріпацтва, Є. О.) зображалась і вихвалялась, як надзвичайне доброчинство для кріпаків, але насправді все було влаштовано так, щоб зробити добро поміщикам - панам, а не селянам. Панів звільнили від клопотів і податків за кріпаків, а кріпаків звільнили від їх предківської землі, що її віддали у повну власність панам. За цю подаровану їм землю пани не платили ні урядові, ні селянам, — натомість уряд виплатив панам відразу «викупні платежі» за душі звільнених кріпаків, що повинні були пізніше виплатити до державної «казни» (скарбу) ці мільярди карбованців (і виплачували понад півстоліття). Отже, з часу цієї шахрайської «реформи», селяни мусіли платити подвійно: своїм панам (за «оренду» власних колись ґрунтів) і російському урядові — за свої «душі», і податки також. Не дивно, що становище «вільних» селян стало у багатьох випадках прикріше, ніж було невільних кріпаків. Деякі «временно обязанные», що відразу збагнули, до чого та «реформа» йде, просилися: «Хай буде по-старому: ми — ваші, а земля — наша!» Але — марно. Натомість на російське й малоросійське дворунство відразу пролилися потоки золотої царської «манни», без клопотів праці». Див. ПОСЛУШЕНСТВО.

ПАНЬКЕВИЧ ІВАН (1887—1958) — дійсний член НТШ, учений філолог і професор Карлового університету в Празі, дослідник українських закарпатських діялектів. Закінчивши студії у Львові, у Відні і в Москві, Ів. Панькевич в 1919 р. приїздить до Ужгороду, де й залишається вчителем гімназії, працюючи над національним відродженням Карпатської України.

Роля проф. І. Панькевича на Закарпатті була не легкою. Мова закарпатських українців була чи не найбільш відсталою від української літературної мови. На Закарпатті панувало т. зв. «язичіє» з великим впливом російської і церковної мов. Цього мовного хаосу додержувалася велика частина інтеліґенції старшої ґенерації, і це перешкоджало вільному розвиткові української літературної мови. Чеська влада на цьому робила свою політику, гальмуючи український культурний і національно-політичний процес, щоб таким чином не здійснити автономію країни. Маючи на увазі слабу національну свідомість широких мас населення, з одного боку, і велику частину змадяризованої чи навіть зрусифікованої («кацапство») закарпатської інтеліґенції, з другого боку, І. Панькевич уважав за потрібне видати **граматику української** мови спочатку на базі етимологічного правопису, з опертям на всі за

карпатські діялекти і частинно з впливом галицької літературної мови. Це мав бути перший етап наближення мови закарпатців до української літературної мови. І в цьому він не помилився, бо молоде покоління, виховане на ПАНЬКЕВИЧІВЦІ ((так називали граматику І. Панькевича), пізніше без труду приймало і фонетичний правопис української літературної мови. Це був лагідний, хоч довготривалий процес відрусифікування і відмадяризування закарпатців, який мав добрі наслідки.

Але І. Панькевич не задовольнявся тільки своєю педагогічною діяльністю в гімназії. Він тісно співпрацював на культурному і науковому полі з рештою закарпатських діячів, як наприклад, з відомим закарпатським істориком о. д-ром Василем Ґаджеґою — в науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді і відомим закарпатським педагогом о. д-ром Августином Волошином, пізніше прем'єром і президентом Карпатської України, та іншими — в журналі «Учитель», якого І. Панькевич був довгий час і головним редактором. Крім цього, І. Панькевич редаґував від 1920 року дитячий журнал «Віночок» та журнал «Підкарпатська Русь», який почав виходити від 1924 року. До цих журналів І. Панькевич чимало й писав, головно на сторінках «Підкарпатської Русі» появлялося багато його цінних статтей. Власне в «Підкарпатській Русі» Панькевич часто порушував дуже важливе питання — про потребу «підкарпато руського діялектного словника». Уже на 1924 рік Панькевич мав коло 20 тисяч слів цього словника, зібраних з праць В. Гнатюка, І. Верхратського, Я. Головацького та інших, а також і з своїх власних дослідів по селах Карпатської України й Пряшівщини. У цій праці помагали Панькевичеві не тільки інтеліґенція й учні шкіл, а навіть і селяни, головно тих сіл, де він досліджував закарпатські діялекти. А таких сіл на Карпатській Україні і Пряшівщині нараховується коло 200. Цим словником, а також і іншими працями, І. Панькевич довів, який величезний мовний скарб має український народ, і що діялект закарпатців — діялект української мови, а населення, яке цим діялектом користується, вітка українського народу.

Крім своєї наукової діяльности і педагогічної праці в гімназії, І. Панькевич організував і керував т. зв. вакаційними курсами для учителів народніх шкіл, яким він читав лекції з української мови й літератури та знайомив їх з культурою всієї України, головно з творчістю українських письменників —Шевченка, Франка, Федьковича, Руданського, Квітки-Основ'яненка, Лесі Українки, Кобилянської та інших, як про це можна було довідатися з «Учителя».

Науковим дослідам з лінґвістики і вихованню молоді І. Панькевич віддався, можна сказати, всецільо, надаючи великої ваги всебічному ґрунтовному знанню студіюючої молоді.

Крім вищезгаданого, І. Панькевич продовжував публікувати свої наукові статті в українських і чужинецьких виданнях в республіці і за кордоном. Наприклад, в ЗНТШ (т. 141—143, 1923) появилася його стаття «Кілька заміток до останку аориста в закарпатських говорах», «Говір села Велишковець, був. Земплинської жупи на Закарпатті« (там же, т. 99, 1930), «Говір сел ріки Руської, був Мараморошa в Румунії» (Науковий збірник товариства «Просвіта», річник X), «До питання про клясифікацію південнокарпатських говорів межи Латорицею і Боржавою» (там же, річ. XI), «Нові історичні дані до висвітлення деяких українських діялектичних явищ в був. жупі Угоча» (там же, річ. XIII—XIУ), «Перезвук етимологічного о, е на у (ю), ӱ, і наших говорів та їх географічне поширення» («Підкарпатська Русь», ч. 5 — 6, 1927) та багато іншого.

Але крім того, вчений написав і видав незабутню працю на 549 сторін (і це тільки перша частина — фонетика і морфологія, з додатком 5 діялектологічних мап) під наголовком «Українські говори підкарпатської Русі і сумежних областей». Її видала Спілка для дослідів Словаччини і Підкарпатської Русі в Празі 1938 року. Цю книгу І. Панькевича високо оцінив професор Карлового університету в Празі М. Вайнгарт в 1939 році в «Часописі модерної філології» (XXУ, 1939). Дуже позитивну оцінку цьому творові І. Панькевича дав, наприклад і Іван Мураній в науковому журналі «Зоря - Гайнал», який виходив за останньої угорської окупації Закарпаття в Ужгороді. Не зважаючи на тенденцію Угорщини закарпатських українців називати «угорськими русинами», Мураній визнає рацію Панькевичеві в тому, що закарпатські говори — українські, споріднені з говорами галичан і буковинців. Мураній, між іншим, каже, що «Панькевич як філолог в цих говорах відчуває те, чого ми, звичайні смертні, не відчуваємо; Панькевич знаходить в цих говорах багато чого такого, що їх робить спорідненими з говорами закордону» (тобто — Галичини і Буковини). Мураній приходить до висновку, що «в цьому немає чого з Панькевичем і сперечатися». Визнаючи рацію Панькевичеві, Мураній, всупереч тодішній політиці Будапешту, стверджує далі і такий факт: «Те, що Галичина і взагалі «руська» заграниця сильно впливала на нашу мову — натуральне, бож і велика частина нашого населення походить з Галичини або Буковини або з інших частин України. Це факт, який заперечити не дається» (там же, стор. 592).

Високу оцінку дала цій книзі І. Панькевича також і А. Г. Широкова в «Бюлетене диалектичного сектора Института русского языка»

(вип. 2, АН СССР, 1948). За цю свою працю І. А. Панькевич став доцентом української мови в Карловому університеті в Празі. Всі рецензенти підкреслювали, що особлива вартість його книги лежить в історичному підході автора до діялектичних явищ та в методі лінґвістичної географії.

Під час і після останньої війни Панькевич жив у Празі, де був професором і Українського Вільного Університету, аж поки цей не переніcся до Мюнхену. В Науковому збірнику УВУ в Празі 1942 року надрукована його стаття: «Уваги до вияснення процесу ікавізму в українських південно - карпатських говорах». Видав він також «Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах» (з додатком 4 манастирських грамот) і «Збірку народних південно-карпатських приповідок Івана Югасевича з 1809 р.» Перші дві праці вказують на інтенсивні культурні зв'язки Закарпаття з Галичиною, звідкіля закарпатці черпали духову силу проти винародовлення їх з боку мадяр і словаків.

І. Панькевич підготовляв у Празі до друку словник українських закарпатських діялектів (це, мабуть, той «підкарпато - руський діялектний словник», про який згадувано вище, і частина якого надрукована в його книзі «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей») та історію української діялектології. Українська закордонна преса писала з приводу смерти І. Панькевича про те, що він підготовляв у Празі і українсько - чеський словник на 100 тисяч слів, про який немає ближчих відомостей.

Для цієї біографії проф. І. Панькевича використано дуже широко статтю п. Вас. Штеленя в «Укр. Літ. Газеті» ч. I/43 1959 р., бо вона, крім належного огляду діяльности проф. І. Панькевича, дає одночасно і образ того стану, в якому знаходилася за його часів Карпатська Україна.

ПАНЬКЕВИЧ МАТВІЙ — полковник іркліївський, посол від Виговського до польського короля в 1659 р.

ПАНЬКЕВИЧ ЮЛІЯН (1863 —) — один із піонерів відродження українського мистецтва в Галичині. Малював образи святих в українському національному одязі (Іс. Христос, Богородиця та інші), уживав в графіці гуцульських мотивів («Акорди» Ів. Франка). Помер у божевільні на Кульпаркові в Львові десь у 1930 рр. (В. Дорошенко).

ПАНЬКІВСЬКИЙ КОСТЬ (1855—1915) — провідник різних українських економічних установ у Львові, директор «Краєвого Кредитового Союзу», основник часопису «Економіст» та «Економічної Бібліотеки; редактор книжечок і календарів «Просвіти», «Листів із Просвіти», «Дзвінка», «Дзеркала» 1891—92, «Хорі...» Його за першої світової війни вивезли москалі, як заручника, і він помер у Києві, де вспів був нав'язати зв'язки з тамтешніми видатнішими українськими діячами.

ПАНЬКІВСЬКИЙ СЕВЕРИН (1872 — 1943) — брат попереднього, актор. Дебютував у Кропивницького, потім визначився в ролі резонера у Садовського. 1917 р. видавав у Києві «Театральні Вісті». З 1918 р. грав у державному театрі.

ПАНЬЧИШИН МАРІЯН (1882—1944) — дійсний член НТШ, лікар, ректор українського університету у Львові.

ПАПА — грецьке отець. Так звали вдавнину кожного єпископа і священика. З того у нас стався ПІП, а в Римі — ПАПА — голова католицької Церкви. Див. КАРДИНАЛ, КОНКЛАВ, КОНКОРДАТ, НЕПОМИЛЬНІСТЬ.

ПАПАЛОМА — стародавнє слово, що означало покривало, ковдру. Походить із середньогрецького.

ПАПЕРОВІ ГРОШІ — символічні знаки грошевої вартости з паперу, що відповідають металевій монеті, мають примусовий курс, але держава не має обов'язку вимінювати їх на дзвінку монету. Саме тому вони не все мають вартість поза межами держави, яка їх друкує.

Українські паперові гроші відновленої Української Держави (перше УНР, а потім Гетьманської) друкувалися 1918 р. в Німеччині в таких купюрах: 2, 10, 100, 500, 1.000 і 2.000 гривень. Крім гривень друковано й карбованці з розрахунком карбованець = 2 гривням, гривня = 100 шагам. В обігу були банкноти вартістю 10, 25, 50, 100, 450 і 1.000 карбованців. Дрібна розмінна монета Шаги друкувалися тими самими клішами, що й поштові марки, тільки на картоні, з написом на зворотному боці: «Ходить нарівні з дзвінкою монетою». В обігу були 10, 20, 30, 40 і 50 шагів. З українських державних грошей лише 25 карбованців першого випуску й шаги всіх вартостей не мають водяних знаків, всі ж інші паперові гроші були такої технічної якости й солідного виконання, що не піддавалися підроблюванню. Зразки для грошей робили такі мистці, як Ю. Нарбут, Вас. Кричевський, Красовський, Мозалевський, Приходько, Романовський, Середа. Першим з'явився 24. XII, 1917 р. ст. ст. кредитовий білет в 100 карбованців із написом у чотирьох мовах — українській спереду і московською, польською і жидівською на звороті.

ПАПІР — матеріял до писання, друкуван-

ня, обгортання, тощо. Слово походить від ПАПІРУС (див.). Виробляють його з ганчірок, дерева, соломи, взагалі з рослинних волокон. Папір був відомий у Китаї вже в II в. по Р. Хр.; араби знали папір у VIII в., в Європі вперше — в Еспанії — 950, куди виробництво паперу занесли араби, на Україну папір приходив зі Сходу, але поширився він тільки в XIV—XV вв., коли в захід. Европі виникло більше папірень. У нашого народу з папером асоціювалося уявлення про білий кольор, себто малося на увазі головно папір до писання: «Ой, моє тіло, як папір, біле» (Чуб. У. 575). «Ручки мої паперовії, чом не робите?» (там же, 771).

ПАПІРНЯ — фабрика паперу. Перша папірня в Україні виникла в Янові біля Львова в 1522 р. Найстарша відома папірня на Волині була біля Луцька. Належала вона луцькому єпископові, який заложив її в 1570 р. В 1578 р. заложив папірню в Бузьку на передмістю Липибоки міщанин Льоріна, що вмер коло 1580 р. і залишив папірню синові Луці. В 1584 р. власником буської папірні був львівський міщанин Бартоломей. Він мав якісь рахунки з Іваном, сином першого львівського друкаря Ів. Федоровича — був винен йому 100 золотих. На цій підставі припускають, що Іван Федорович друкував свої видання на буському папері. Буська папірня існувала до 1714 р., коли була знищена повінню.

Мабуть коло 1580 р. заклав папірню в Острозі кн. Конст. Острозький для потреб острозької друкарні. Але певну звістку про цю друкарню маємо лише з 1620 р., коли в інвентарі кн. Острозьких згадується «пороховня і паперня». Згадується вона і 1636 р., що дохід із неї йшов на шпиталь, який заснувала Анна - Алоїза кн Острозька. Першою папірнею на Придніпров'ю була велика папірня на Радомищині, яку заклав десь у рр. 1615—24 Єлисей Плетененький для потреб київської лаврської друкарні. Папір деяких лаврських видань і зокрема «Тріодь Посна» 1627 р., яку видав Захарія Копистенський, має водяні знаки з гербом як самого Копистенського, так і його попередника Єлисея Плетенецького.

Паперове виробництво в перш. половині XVII ст. швидко поширилося по всьому Придніпров'ю і значно розрослося ще до Хмельниччини, особливо в лісистих місцевостях Київщини, Чернігівщини, Поділля і Волині. Крім Радомиської, більшою папірнею була папірня, яку на Чернігівщині заклав гетьман Ів. Мазепа. Вона проіснувала до кінця XVIII ст. У XVIII в. українські папірні мусіли значно скоротити своє виробництво через сувору цензуру та переслідування українського друкарства з почину Петра I (Див. ЦЕНЗУРА). Ці московські утиски катастрофально відбивалися на продукції українських папірень, які виробляли головним чином друкарський папір. Поступенно зменшуючи свою продукцію, вони занепали, і, коли в XVIII ст. споживання паперу значно зросло, українські папірні вже не в силі були поширити своє виробництво. Між тим на ринку з'явився папір московський, гірший, але дешевший. Паперове виробництво на Московщині підтримувалося державними субвенціями, і в наслідок того вже в другій половині XVIII ст. московський папір в Україні вже кількісно переважав папір українського виробництва. Доходив деякий час добрий папір закордонний (головно із Шлеську), але в 1766 р. російський сенат наказав не купувати іншого паперу, крім московського! З Лаврського архіву довідуємося, що в рр. 1786 і 1790 лаврській друкарні постачали папір майже виключно московський з Петербургу, Москви і особливо Калуги. Таким чином у кінці XVIII ст. московський папір зовсім знищив українські папірні.

Відродилися українські папірні в другому десятилітті XIX ст. в нових умовах господарського й політичного устрою, з новітніми технічними засобами і фабричною організацією праці. Тут особливо треба згадати Кочубеївську папірню в Почепі на Чернігівщині, що виникла коло 1822 р. і продавала папір не тільки в Україні, але й вивозила до Московщини. Але при кінці XIX ст. прийшло до нового занепаду папірень в наслідок централістичної політики московського уряду. Він не тільки старався штучно підтримувати московське — виробництво, але й захоплював українські папірні у свої руки через «Казенні Палати». Крім того, зайшла велика зміна в техніці виробництва, що вимагала нового дорогого урядження фабрик, що потребувало деякої державної допомоги. З початком XX ст. виробництво паперу в Україні зовсім підупало. І проф. Вол. Січинський, з праці якого взято ці дані, приходить до такого висновку: «В сучасну добу мінімальна кількість папірень на українських землях шкідливо відбивається на всіх ділянках народнього господарства, а вже в ділянці культурно - освітній, особливо в межах УССР, спричиняє цілу катастрофу. . . Можна навіть твердити, що ввесь український рух загрожений не тільки ріжними зовнішніми і внутрішніми ворожими чинниками, але також у великій мірі недостачею власного паперового виробництва» («Нариси з іст. укр промисловости» 1938 ст. 5—20).

ПАПІРУС — трависта ростина, що росте над водами середньої Африки. З нутра її бильців єгиптяни виробляли матеріял до писання («папір»). Старо - єгипетський рукопис, писаний на пластинах і сувоях папірусу, також називається папірусом.

ПАПОРОТЬ — критноцвітна рослина з пірчатим листям, на зворотній стороні якого витворюються розродні в складних бросиях; із розродня виростає маленький платуватий «передросток», на якому витворюється насіння, з якого й виростає нова папороть. Папороть не має квітів, і про це наш нарід добре знає, бо в відомих піснях про ловлення дівчат русалками, буває нераз загадка: «А що росте без цвіту?» Відповідь: «Папороть росте без цвіту» (Чуб. III, 180—190). Але одночасно і в українців, і в інших слов'ян дуже поширене вірування, що папороть таки цвіте але раз на рік, саме опівночі під Івана Купала — «ще як не співають півні». Леґенди про папороть обробив М. Гоголь в «Вечорі напередодні Івана Купала» (Див. КУПАЛА). Квітка папороті символізує земне щастя що за ним людина тужить і його шукає, але ніколи не знаходить, а знайшовши, через власну необережність завжди губить.

ПАПУГА — птах із дуже грубим, закривленим горбатим дзюбом і грубим м'ясистим язиком, що уможливлює йому повторяти слова людської мови. Папугою звуть і людину, що повторює чужі слова, не розуміючи їх справжньої вартости. Ю. Клен писав:

І не Господь, а мудрий Едісон
Почвару змайстрував сучасну,
Зробивши досконалий грамофон,
Що все повторить своєчасно.
Ні, не орел є нашої доби
Птах символічний, а папуга... («Попіл Імперій»).

ПАПУША — в'язка тютюнового листя. Також звали у нас папушею людину беззубу, лемішкувату, мало енерґійну.

ПАРА — газовий стан рідин, головно води. Наш нарід, вірив, що звірі не мають душі, а тільки пару. «От лише вигнали пару». — казали про худу, мізерну, або хвору, худобину, яку зарізали на м'ясо, бо вже не могла робити або й без того була б здохла (Ів. Франко «Припов.» I. 160). Жартівливо, або й згірдливо вислів «пара« в значенні душі прикладається іноді й до людей: «Вийшла б з тебе пара!» — лайливе побажання смерти, що прирівнює людину до худобини (там же ст. 170).

ПАРА — дрібна турецька монета, що була в обігу на Поділлі, нарівні з польськими грошима. Вартість її була в друг. полов. XVIII ст. рівна приблизно 4 польським злотим. На турецькі гроші вона була = 1/40 піястра. (Наук. Зб. 1924, т. XIX. 66. 67).

ПАРАВАН — легка, пересувна стінка (заслона) з якогось легкого матеріялу для заслонювання частини кімнати. Також у світі ідей люди часто користуються параваном: для Москви пропаґанда визволення колоніяльних народів Азії й Африки — тільки параван її імперіялістичних зазіхань. Те саме і ще в більшій мірі треба сказати про пропаґанду «братерської любови» між москалями й українцями, що її пропаґує Москва для кращого колоніяльного визиску України.

ПАРАДИҐМА — приклад, зразок.

ПАРАДОКС – твердження, що своєю формою й змістом суперечить загально прийнятому поглядові. Вартість парадоксу залежить у великій мірі від вартости людини, що його виголошує. Вартісний той парадокс, що, заперечуючи загально прийнятий погляд, відкриває нову правду. Таким парадоком було свого часу сповіщення, що не сонце кружляє навкруги землі а земля навкруги сонця. Безвартісний парадокс той, що не має своєю метою сповіщення нової правди, а тільки викликати здивовання, а навіть і захоплення слухачів блискучим акробатизмом інтелектуальних здатностей. До таких парадоксів належать численні парадокси Оскара Уайлда. Проте, навіть і в таких парадоксах є своя частина користи, бо вони збуджують думку інших, примушують її працювати і таким чином можуть, — навіть ненавмисне, — привести до відкриття правди, протилежної загально прийнятим поглядам. Ісус Христос любив вживати парадокси, щоб збуджувати увагу й думку своїх слухачів. До таких Його парадоксів належать, напр., вирази: «Легше пройти верблюдові через вушко голки, аніж багатому в Царство Боже» або «Хто хоче врятувати свою душу її погубить».

Зрештою, хіба й сам Ісус Христос не був парадоксом в тому юдаїстичному й поганському оточенні, в якому Він діяв? З Його прикладу можемо бачити, що парадокси бувають не лише науково - тверезі і не лише грайливо - жартівливі але й глибоко трагічні, коли натовп, недозрілий до нової правди, засуджує на смерть і муки тих, хто сповіщає йому правди, суперечні його закоренілим поглядам. (Див. КОНФОРМІЗМ, МАСА).

ПАРАЗИТ, ГАЛАПАС — той, хто живе коштом інших. Паразити дуже поширені в тваринному й рослинному світі, але не мало їх і у суспільному людському житті. Але тут треба розріжняти: в тваринному й рослинному світі ніколи члени одного роду не бувають паразитами в членів того самого роду. Бачимо, напр. ОМЕЛУ (див.), що паразитує на деревах цілком іншого роду; бачимо всякі воші, що живуть на тілі інших тварин, зовсім від них відмінних; знаємо про ріжні бактерії, що живуть

усередині тіла інших тварин і виживляються тими речовинами, що в них знаходяться; бачимо мурашок, що використовують рослинні воші, що самі паразитують на рослинах. — але тільки людина в людському суспільстві паразитує на інших людях, підкоряючи їх своїй волі і визискуючи їх сили й здатності на власну користь. (Див. ПАНЩИНА). Взагалі поширена думка, що людські паразити, що живуть коштом інших людей, які для них працюють, самі нічого не роблять. Але це — помилковий погляд: в советському режимі багато паразитів, що працюють. Але про це далі.

Не всяке використовування чужої праці — паразитизм. Марксисти ріжних марок, а в тому особливо комуністи, радо називають капіталістів, що використовують працю інших, але й самі працюють, по мірі своїх сил і здатностей, також паразитами, і з цим трудно погодитися. З назвою паразитів у нас зв'язується поняття про життя за кошт інших, тим іншим шкідливе, бо їх використовується, не даючи нічого взамін. Коли ж у тому визиску знаходиться взаємна користь, і визискувач вкладає у спільну працю також свій труд, свої знання і свою творчу ініціятиву, то тут ми мусимо говорити не про паразитизм, а про СИМБІОЗ (див.).

Натомість в советському суспільстві ми бачимо цілі категорії громадян, що живуть коштом суспільства, но даючи йому взамін нічого корисного. М. Павлюк писав у розвідці «Політичні настрої підсоветських мас»:

«Як не не дивно, в історії соціяльних груп ми вже не раз бачили таке явище, як оце виявилось у Советському Союзі. Кляси робітників і бідніших селян, в ім'я яких з великими людськими і матеріяльними жертвами робились революції, кінець кінцем, залишаються тим, чим вони були раніш, а на політичну арену цілком несподівано для всіх виходить нова група, про яку ні в пропаґанді, ні в програмах на було мови. Як велика французька революція посилила і вивела на політичний і на економічний форум клясу буржуазії, так само і при соціялізмі, де б він не заіснував, навіть пр появі окремих елементів його, одразу ж формується, починає діяти і набирає впливу ця нова верства справжніх хозяїв — група службовців. Як буржуазія виявила себе досить байдужою до потреб широких мас населення і прагнула головним чином до свого збагачення, так і ця нова група службовців соціялістичної держави мало дбає про загальний добробут. Буржуазія завжди має нахил до експльоатації; службовці соціялістичної держави, як ми бачили в советських умовах, можуть довести експльоатацію до найжорстокіших форм. Буржуазія завжди мала нахил до нетрудових прибутків, щоб жити на них, не працюючи. Службовці соціялістичної держави завжди працюють, але 60-70 відс. працюючих службовців соціялістичного суспільства роблять роботу, що при капіталістичнім устрої не потрібна, і тому вони, службовці, в зазначених відсотках є в суті **ПРАЦЮЮЧІ ПАРАЗИТИ**. Бо для суспільства однаково є паразитом і той, хто живе на нетрудові прибутки, і той, хто живе з праці, непотрібної суспільству, з праці, без якої можна добувати таку ж, а то й більшу кількість матеріяльних цінностей. Ці працюючі паразити — советські службовці — іноді працюють навіть дуже багато, важко іноді працюють Але це не міняє справи. Все ж таки на 60—70 відсот. вони паразити суспільства.

Всі три головні групи советського апарату: енкаведисти, члени комуністичної партії і — найчисленніша група — позапартійні службовці свідомі того, як багато вони роблять праці, що була б непотрібною при демократичній капіталістичній системі. Всім ясно, що капіталістична демократична держава не потребувала б 500—600 тисяч енкаведистів, їй вистачило б 100.000 поліції, щоб утримувати порядок. Непотрібний і майже мільйон членів комуністичної партії, що переважно лише наглядають за роботою фахівців. А цілі армії пляновиків, бухгальтерів, секретарів, комірників, сторожів касирів, інспекторів, інструкторів, інженерів самі добре знають, скільки непотрібної праці вони роблять, праці, яка їх годує, але не дає морального задоволення через свою недоцільність

«Робітники і колхозники також розуміють всю непотрібність роботи великої частини советського апарату, але безсилі щось зробити, бо вся влада в руках службовців — комуністів і не-комуністів». (Див. БЮРОКРАТІЯ)

Крім економічного паразитизму існує ще й паразитизм духовий Про нього писав еспанський філософ М. Де Унамуно:

«...Ми вже згадували про живих паразитів, що перебувають у кишках вищих тварин, живлячись поживними соками, що їх ті виготовляють. Вони не мають потреби ні бачити, ні чути і тому світ ані барв, ані згуків для них не існує. Коли б ми припустили в них деяку свідомість, при якій вони довідалися б, що істота, коштом якої вони живуть, вірить у якийсь вищий інший світ, може бути, прийшли б до висновку, що той вищий світ — плід фантазії. Існують, як завважив Бальфур, також суспільні паразити, які, одержуючи від суспільства, в якому живуть, мотиви до тої чи іншої моральної поведінки, заперечують, що віра в Бога і в інший світ необхідні для ставлення підмурівків моральної поведінки і зносного життя, бо суспільство вже

приготувало їм духовні соки, якими вони живляться. Окрема людина може знести життя і добре, і навіть героїчно його прожити, не вірячи в несмертельність душі і в Бога, але його життя буде життям духового паразита. . .» («Про трагічне відчуття життя» іт. вид. 1937 ст. 36—37).

ПАРАЛЕЛІЗМ — часте явище української народньої поезії, що в ньому образ із життя природи символічно асоціюється з подією із життя людей:

Стоїть явір над водою, в воду похилився, —
На козака пригодонька, козак зажурився.

Або:

Ой у полі жито копитами збито —
Під білою березою козаченька вбито.

Або:

Ой не шуми, луже, зелений байраче, —
Не плач, не журися, молодий козаче.

Про це явище писав Ол. Веселовський: «Ми мимоволі переносимо на природу наше відчуття життя, що виявляється в руху, в виявї сили, яка керується волею. В тих явищах, чи об'єктах, що в них помічається рух, зараз же запідозрівалися якісь прикмети енергії, волі, життя. Такий світогляд ми називаємо АНІМІСТИЧНИМ, але в приложенні до поетичного стилю — і не тільки до нього — вірніше було б говорити про ПАРАЛЕЛІЗМ. Справа йде не про ототожнення людського життя з життям природи, і не про порівняння, яке вимагає свідомости роздільности речей, що порівнюються, а про паралельне ставлення речей за прикметою руху, дії: дерево хилиться — дівча гнеться. Отже паралелізм полягає в зближенню об'єкта й суб'єкта за категорією руху, діяння, як прикмети волевої життєдіяльности. Об'єктами натурально виступають тварини, — вони найбільше нагадували людину, — але й рослини теж часто вказували на подібну схожість: і вони народжувались і відцвітали, зеленіли і хилилися від вітру. Сонце теж ніби рухалося, сходило й заходило. Вітер гнав хмари, огонь жер дерево і т. п. Неорганічний, ніби нерухомий світ мимовільно теж входив в цю низку паралелізмім: він також жив.

Дальший крок у розвитку паралелізму — — в перенесеннях, які пристосовувалися до головнішої прикмети — руху. Сонце рухається і дивиться на землю, — отже тому в індусів сонце і місяць називаються очима. Земля поростає деревами, чи травою, як голова волоссям, отже Гомер говорить про «волосся дерев», а у індусів Агні (бог вогню) «косить волосся землі» і т. д. Тут ми маємо перенесення прикмет одного з членів паралелі на другий: це метафори мови. Мова кожного народу повна ними, і ми вживаємо їх часто несвідомо, не викликаючи вже перед собою того образу, який невідмінно ставав перед очима давніх людей, коли вони, напр., говорили, що «сонце сідає». Тепер ці метафори, щоб викликати дійсно образ у сучасної людини, мусять уже бути підновлені поезією, прибрати інших, не таких звиклих форм. . Коли ж межи об'єктом, що викликав паралелізм, і суб'єктом аналогія виявлялася особливо рельєфно, або виявлялося кілька аналогій, то паралелізм схилявся до ідеї зрівняння, до тотожности. Птиця летить по небу — блискавка летить по небу: це — паралелізм. Але в віруваннях про крадіжку небесного вогню, цей паралелізм іде вже до отожнення: птиця приносить на землю огонь блискавку: блискавка — птиця. Такого роду ототожнення лежать в основі давніх вірувань про походження людського роду. Світ тварин, загадковий і страшний, оточував людину. Величезні дерева купчилися в темні, таємничі ліси; сиве каміння ніби росло з землі. Все це було таке старе, давнє, тим часом, як людина ніби тільки - тільки починала влаштовуватися на землі. Тому люди почали уявляти собі, що вони виросли з каміння (грецький міт), чи пішли від тварин (Середня Азія, Північна Америка, Австралія), чи народилися з дерев та рослин: генеалогічні казки, що образно виявляють ідею тотожности». (ЖУРНАЛ МНП р. 1898, III, ст. 1—6). (Див. ДЕРЕВО).

Отже — продовжував Ол. Веселовський, — паралелізм народньої пісні ґрунтується головно на категорії дії, руху, і всі інші предметні співзгучності тримаються лише в складі формули і поза нею тратять значення. Сталість цієї паралелі досягається лише в двох випадках: 1. коли до істотної подібної риси додаються інші більш-менш яскраві подібні рисочки, що її підтримують, або їй не перечать, і 2 коли паралель сподобалася, увійшла в звичай чи в культ, визначилася і зміцніла надовго. Тоді паралель робилася СИМВОЛОМ (див), виступаючи самостійно і в інших комбінаціях, як показник (заступник) свого паралельного члена. В часах панування шлюбу через умикання, себто насильне поривання, молодий уявлявся з рисами насильника, здобичника, що здобуває молоду мечем, чи облогою міста; або уявлявся мисливим, чи хижим птахом, а молода — птицею, чи звіриною, яку ловлять, травою, яку топчуть, калиною яку ломлять. Таким же чином склалися, шляхом побутових паралелізмів, за якими трудно услідити, символи батьків молодої: сонце — батько, місяць — мати і т. д. В одній пісні мати — зоря, дівчина — калина і звідти такий, спочатку незрозумілий, образ, як «калина перед зорею»: «Розгорілася калина, перед зорею стоячи, перед ясненьким місяцем. . .» . Мова народньої поезії, заповнилася гієрогліфами, які треба зна-

ти й пам'ятати, щоб розуміти саму пісню. Те саме знаходимо ми і в християнській символіці: щоб зрозуміти образи, напр., на порталі Альдорфської церкви в Пфорцгеймі, треба пам'ятати, що півень — символ Христа, лев — диявола, і тоді ми розумітимемо образ боротьби півня з левом, чи півня на леві, закованім у кайдани. (там же ст. 24—25,32).

ПАРАНОЯ — психічна хвороба, що, при зовсім нормальних інтелектуальних здібностях людини, виявляється в ріжних її маніях — великости, переслідування, еротоманії і т. дал. На параною терпів М. В. Гоголь. Ознаки її такі: в дитинстві настрій тривоги, манія переслідування, нав'язчиві ідеї, уявна власна вищість, навіть велкість, у протиставленню оточення. «Ідея великости — необхідний елемент параноїчного характеру, а нав'язчиві ідеї служать ознакою деґенерації», — твердить проф. Чиж («Хвороба Гоголя» в журналі «Вопроси філософії і психології» 1903 р.). «Параноїк відріжняється від інших психічних хворих властиво своїм спокоєм і великою ясністю ідей, якій іноді дуже важко протиставитися саме через оту пов'язаність, з якою виступають, але з самого початку на цілком фантастичній базі, далекій від усякого здорового глузду. Взагалі, параноїк — спокійна людина, замкнена в вузьке коло своїх ідей». (Л. Редано «Засади психології» Мілян, 1942 ст. 81). До параноїків належать мізантропи, невизнані генії, люди, що вважають себе великими винахідниками, суспільні реформатори і т. д. В усіх цих людей ідеї розвиваються логічно і послідовно, — лише підставової своєї ідеї параноїки не можуть довести, але на ній вони будують логічно всі інші. Параноїків далеко більше, ніж ми це собі уявляємо: до них належить велика частина спокійних систематизаторів, що тримаються осторонь від інших, релігійні фанатики, ориґінали, велика частина колекціоністів, та інші. (там же ст. 197—98).

ПАРАПСИХОЛОГІЯ — наука, що вивчає духові прояви, відмінні від звичайних, але не хворобливі, як от гіпнотизм, навіяння, телепатія, окультизм, ясновидіння, тощо. Назву парапсихологія для надзвичайних проявів людської душі вжито вперше в університеті Дьюк в місті Доргам в США, де існує спеціяльна катедра і дослідна лябораторія (з 1930 р.) цієї науки, і вона тепер прийнята в усьому світі Крім Доргамського університету, існують катедри парапсихології в університеті Гарварду і Сіті Каледжу в Нью Йорку, в Бонні та в Ґроннінґені в Німеччині, і в Лондоні та Кембріджі в Англії. (Див. ОКУЛЬТИЗМ).

ПАРАСКЕВІЯ — свята мучениця з Іконії, замучена за Діоклепіяна, дуже популярна в Україні, де її зв'язано з культом П'ЯТНИЦІ (див.). Її день святкують 14 жовтня ст. ст. Цього дня молилися в нас дівчата: «Ох, Св. Параскево, дай нам женіха поскорій!» (Ном. 476).

ПАРАСОЛЬКА — прилад, щоб захищатися від надто палкого сонця. Таке було його перше призначення. Пізніше почали його вживати і в захист від дощу. Звичай носити парасольки дуже давній, і нам його засвідчують фрески єгипетських підземних святинь та саркофаґів і асирійських барельєфів, як, напр., із Калабу, де ми бачимо царя Німрода (з IX ст. до Р. Хр.,) Парасолька була в давнину символом влади: король Бірми, поміж іншими своїми численними титулами і досі має титул «Пана 24 парасольок». В Китаї парасолька була не тільки відзнакою влади, але й мала глибоке релігійне значення, і історики мистецтва запевняють, що дах китайської паґоди — це розвиток парасольки:давніше дах божниць роблено з натягненої к р у г лої тканини, на зразок парасольки. Коли важливі особи в Китаї надбали право носити парасольки в кілька поверхів, в залежності від ранґи мусіла відмінитися і форма даху паґоди, що з одноповерхової стала теж кількаповерховою. Можна зрозуміти, чому в Китаї парасолька відограє таку важливу ролю, якщо пригадати, що Церква і Держава зливалися в Китаї в одну неподільну цілість і імператор, був її головою, як син Неба.

В Японії парасолька натомість не мала жадного релігійного значення, але ні одна японка не вийшла б із хати бея парасольки, як необхідної приналежности елеґантної жінки.

У римлян парасолька була відзнакою гідности, і довгий час лише претор міг її носити, але потім почали вживати її й важливіші маґістрати за патриції. Пліній згадував про окремі для кожного глядача парасольки в цирку, коли сильний вітер не дозволяв вживати веля рія.

Католицька Церква прийняла парасольку для охорони Св. Дарів, а потім привілей вживати парасольку був даний кардиналам і єпископам, але тим самим аж до XVI ст. парасольки не вживано в Европі іншими особами. Звичай вживати парасольку проти дощу впровадили Італійці у Франції в 1640 р.: ці парасольки були дуже важкі, і їх ужиток не легко прищеплювався: в 1712 р. натовп ледве не побив камінням одного подорожника — Іону Гануея, коли той почав ходити вулицями з розкритою парасолькою. Елеґантне товариство довший час ставилося дуже вороже до того, щоб чоловіки носили парасольки, і в XVIII—XIX вв парасолька виступає як атрибут провінціяла купця, дрібного міщанина. Людвік

Філіп, прозваний «Еґаліте» («Рівність») за намагання виявляти по всіх усюдах свою демократичність і міщанський смак, завжди фігурував на карикатурах з великою кольоровою парасолькою. В наші часи парасолька невідлучно товаришила англійському прем'єрові Чемберленові, що підписав з Гітлером ганебну Мюнхенську угоду, йдучи назустріч його домаганням. Т-во кол. вояків в Ньюарку (США) переслало його наступникові Клеменсові Етлі парасольку з такою телеграмою: «Дорогий пане Етлі! На випадок, коли б п. Чемберлен не залишив вам своєї парасолі, ми вам надсилаємо свою, яка була б гостинно прийнята в Пекіні». Голова згаданого товариства подав до преси таке вияснення: «Друга світова війна була б не комплетна без Мюнхену і Чемберленової парасолі. Тому ми хотіли забезпечитися, щоб цей додаток не бракував панові Етлієві в його політиці замирення з китайськими комуністами».

ПАРАСТАС — скорочена панахида. Крім того парастасом звали на Буковині поминкя після похорону: «Після похорону, господар запрошує до себе на обід всіх присутніх, щоб пом'янути за обідом душу покійника. Такі поминки носять назву ПАРАСТАС, — в них залишилися сліди поганської тризни».. (Гр. Купчанко в Зап. ЮЗОтд.. 1874. II, ст. 351).

ПАРАТАР — рід довгастого килима, що його вішали на Поділлі на стіну.

ПАРАФІЯ — див ПАРОХІЯ.

ПАРАФРАЗА — поширений, або інакше переказаний, зміст якоїсь думки, — отже перелицьовання перерібка, доповнення. Див. ПАРАЦЕЛЬС.

ПАРАЦЕЛЬС (1493—1541) — славний швайцарський лікар, хемік і теософ, званий також Бомбаст, що його правдиве ім'я було — Гогенгайм Філіп Авреоль Теофраст. Ім'я Парацельс під яким цей лікар і незвичайний вчений, жив і залишився в пам'яті багатьох дальших поколінь, було властиво парафразою його справжнього прізвища ГОГЕНГАЙМ, що значить ВИСОКЕ ЖИТЛО, з єднанням грецького «пара» — до і латинського «цельс» — небесний, піднесений. Подібні парафрази були досить звичайні в ті часи, і Гогенгайм прибрав собі ім'я Парацельса, коли йому було тільки 17 років, при вступі до Базельської колеґії (вищої школи). Парацельс випередив своїх сучасників на кілька століть, і був попередником Фройда в інтерпретації снів і підсвідомого, а сучасних гомеопатів у приписах ліків в мінімальних дозах. Він застосовував психотерапію, себто лікування тіла силами духа що тільки в наші часи знаходить ширше зрозуміння. Його слава, як лікаря, була величезна, і чимало випадків вилікування його хворих видавалися сучасникам чудесними, але саме тому й для Парацельса небезпечними: заздрісні колеґи обвинуватили його в ріжних злочинах. Парацельс був примушений покинути навчання в Базельському університеті і блукати з міста до міста, не знаходячи певного пристановища. Його життям кермує максима: «Лише той, хто нехтує всіма спокусами землі, може піднестися до вищих сфер духової слави». Вмираючи в Зальцбурґу, залишає заповіт: «Виплативши всі борги, решту грошей розділити між бідними, співаючи псальми: першу — «Блаженний чоловік, що не ходить на раду безбожних», сьому: «Господи, Боже мій! На Тебе я вповаю, спаси мене від гонителів моїх і визволи мене!» і востаннє: «Буде він, як дерево посаджене на березі: свого часу дасть воно овочі, і листя його не зів'януть. . .»

Залишив Парацельс понад 250 творів, і багато з них досі зберігають свою філософську, моральну й наукову вартість.

ПАРАЩУК МИХАЙЛО (1880 —) — різьбар. Прикрасив різьбою міський театр, промисловий музей, університет і бібліотеку у Львові, зробив погруддя Т. Шевченка, І. Франка., М. Лисенка Ст. Людкевича, А. Коцка, надгробок М. Драгоманова в Софії та інше.

ПАРДУС — ґепард, чита, хижак схожий на леопарда, але з дуже довгими ногами і незвичайно швидкий Водиться в Азії, Туркестані на сході від Каспія і в Індії. В останній країні його з давніх часів привчали до ловів, і він зробився там ловецькою твариною. В такій своїй функції він був відомий і в Україні. Згадується в «Слові о Полку Ігор.», і літописець писав про кн. Святослава, що він «легко ходить як пардус». (Лавр л. 63). В 1159 р. Святослав Ольговнч подарував свойому тестеві Юрієві Долгорукому пардуса (Іпат. л. 340) і кн Святослав подарував Ростиславу «пардуса і два коні борзі». Також на фресках св. Софії в Києві фіґурують три пардуси, що нападають на дикого коня, або може онагра.

ПАРЕМІЯ — уступи зі Св Письма, Старого Завіту, що їх читають на Богослужбах. У пареміях здебільшого символічно як у притчах, подається значення свята, або служби. Старий Заповіт — ніби тінь Нового, тому й богослужбовий ужиток книг Старого Завіту значно менший. Паремії читаються тільки перед святами на великих вечірнях та під час Вел. Посту. У першому випадку вказується вірвим на здійснення подій, провіщених у Стар. Заповіті або на значення свята. У другому випадку читанням уривків із старозавітних книг заступається євангельське слово Христової науки. Особливо поширене читання па-

ремій в останні три дні Страсного тижня: зміст їх — пророцтва про страждання Христові і про воскресіння мертвих. Збірник паремій називається — ПАРЕМІЙНИК.

ПАРИСТЕ ЧИСЛО — число, що ділиться на два. В Україні наристе число вважається щасливим. Якщо в діжі число клепок паристе, то її купують, а як ні, то залишають: кажуть, що тільки в паристій діжі буде хліб добрий. Діжку з непаристим числом клепок звали — ДІЖ. Натомість під курку треба класти непаристе число яєць — або одинадцять, або тринадцять (Сл. Грінченка. І. 16. і 432). (Див. ДВА).

ПАРІЙ, ПАРІЯ — в Індії людина найнижчої касти, — звідти взагалі безправна принижена людина, що стоїть поза суспільством. Леся Українка писала:

Так, ми раби, немає гірших в світі,
Феллаги, парії щасливіші за нас,
Бо в них і розум і думки сповиті
А в нас вогонь Титана ще не згас.

ПАРІС — мітологічний син Пріяма, троянського царя, і Гекуби. До нього звернулися три богині Гера, Афродита та Атена, щоб він вирішив проблему, хто з них найкраща. Паріс, що йому Афродита приобіцяла любов найкращої жінки в світі, вирішив суперечку на користь Афродити. Найкращою жінкою була Олена, жінка спартанського царя Менелая. Паріс пірвав Олену і тим призвів до Троянської війни, в якій Троя була знищена, і сам Паріс, вбивши Ахілла пострілом у п'яту, загинув від руки Філоктета. (Див. ОЛЕНА ПРЕГАРНА).

ПАРКИ — латинські богині народження, пізніше зрівняні з грецькими богинями долі. (Див. МОЇРА), що перетинають нитку життя. У М. Зерова в чудовому перекладі з Горація «В годину розпачу умій себе стримати» читаємо:

І хай дзвенить бенкет, покіль твій вік буяє,
І невблаганна Парка спить. . .

ПАРЛЯМЕНТ — первісно у Франції суд найвищої шляхти, опісля найвищий суд; від XIУ ст. — суди провінцій, зв'язані з паризьким судом в одну корпорацію; потім — народне представництво з законодатною владою і з ріжними назвами, як Національні Збори, Палата Депутатів, Державна Дума (в Росії), Конґрес і т. ін. Найдавніший европейський парлямент — ісляндський Альттінґ, що вперше зібрався в 930 р. Далі треба згадати англійський парлямент, що з часу проголошення Великої Хартії 1215 р. став постійною законодатною установою. У тих країнах, де парлямент складається з двох палат, слово парлямент відноситься більше до нижчої палати, як от в Англії, де маємо Палату Депутатів і Палату Лордів, або в США, де Конґрес складається з Палати Репрезентантів і Сенату. Існування парляменту, що походив би з вільних виборів усіх громадян країни — головна вимога демократії.

ПАРЛЯМЕНТАРИЗМ — політична система, що в ній уряд залежить від парляменту: уряд може урядувати тільки маючи за собою довір'я парляменту. В сумнівних випадках, коли не знати, чи парлямент поділяє погляди уряду на якусь справу, уряд мусить податися до димісії. Новоскладений уряд мусить також, щоб приступити до праці, одержати ствердження парляменту в висловленому йому голосуванням довір'ї. Ця система викликає оправдану критику і особливо в періоді між двома світовими війнами виявила — зокрема в Франції та Італії, — великі хиби. Ще Кавтський в своїй «Соціяльній Революції» вказував, що для розвитку парляментаризму необхідні дві умовини — сильна одностайна більшість і велика суспільна мета. Обидві ці умовини існували в часах розквіту парляментаризму в XIX ст. Доки капіталізм представляв будучину, доки його вільний розвиток обстоювали всі верстви населення, що мали вагу в парляменті, а в першу чергу вся маса інтеліґенції та дрібної буржуазії і навіть робітництва, доти парляментаризм був явищем по всіх усюдах бажаним. Це була доба ліберального демократизму, що вбачав найвищу мету в поширюванні «свободи» громадян та в обмежуванні або й скасуванні влади монархів, що мала перейти до «суверенного народу», представленого в парляменті.

Але згодом, на зміну загальної ідеологічної боротьби за абстрактні **свободи**, приходить усе більш нагальна й завзята боротьба за конкретні **інтереси**. Цілі категорії робітництва знаходять, що т. зв. свобода малощо значить, коли не можна знайти праці, або коли вона мало оплачується. Одноціла перше інтеліґенція починає розбиватися на партії, і кожна з тих партій намагається перебрати на себе представництво і охорону якоїсь одної кляси чи категорії інтересів. З розвитком клясової боротьби й усвідомлення ріжних клясових інтересів, число партій все зростає, і тому в парляментах відчувається все більше труднощів мати одностайну більшість. Все частіше стає неможливим осягнути її інакше, як штучним сполученням представників найріжніших напрямків політичної думки. Ці коаліції засуджені згори на безплідність, бо можуть триматися тільки при умові, що кожна з партій, які входять у коаліцію, відмовлятиметься тимчасово від рішучих кроків щодо здійснен-

ня своєї партійної програми. Звідти виникає несталість урядів, що виходять із таких несталих коаліцій парляментарних партій. Кожний, хто має до діла з якимсь навіть зовсім малим підприємством, чи господарством, знає які фатальні наслідки для того підприємства, чи господарства, мала б зачаста зміна господаря, що до того ж кожних три чи чотири місяці зміняв би пляни і проєкти щодо розвитку й розподілу праці. Одна з найбільших хиб парляментарного устрою — оте його надто часте змінювання урядів, що не в стані навіть як слід зазнайомитися зі станом справ, як уже мусять звільняти місце своїм наступникам.

Парлямент, як він виріс із французької революції, мав би бути центральним органом усього життя нації і ухвалювати закони про всі його справи: мусів би направляти не тільки політичне життя країни, але й релігійне, і наукове, і культурно - освітнє і промислово - економічне, видаючи закони - норми для кожної галузі суспільного життя. Кожну проблему, яка б вона не була, можна розглядати двояко: теоретично, в її історичній та філософічній перспективі, і практично — в світлі статистичних даних, порівняльного законодавства, тощо, приймаючи під увагу конкретні потреби ріжних верств населення. Отже, ніякі великі збори, хоч би вони складалися з самих мудреців, не мають можливости простудіювати поважно жадну проблему, а тим більше, якщо вони розглядають її з точки зору чистої політики. Тим часом у парляменті всі проблеми продискутовуються і вирішуються тільки з точки погляду інтересів партій та їх політики. Ідеальний депутат парляменту повинен би мати величезну освіту й культуру, щоб могти розібратися в усіх тих ріжноманітних проблемах, що приходять до парляменту. А тим часом виборча практика виказала, що такі люди великої культури і знання дуже рідко проходять на виборах, бо їх звичайно побивають люди далеко менш культурні, безвідповідальні, але запальні, легкі на язик, дотепні, що вміють промовити до народньої маси і вміють їй багато чого приобіцяти, зовсім не піклуючись про те, наскільки ці обіцянки можна буде потім дотримати. Саме такий стан людей, що складають парлямент і викликає оту несталість урядів парляментарного режиму що являє найбільшу й найнебезпечнішу хибу того парляментаризму.

Саме тому, в Італії позначився за фашизму сильний рух за заміну парляменту, складеного з представників ріжних політичних ідеологій Корпоративною Палатою, яка складалася б із представників ріжних професій себто представників ріжних конкретних економічних інтересів, зорганізованих в корпораціях що виявляють життєві інтереси широких верств населення. З упадком фашизму, спроба заступити парляментаризм корпоративізмом (який, між іншим ще до фашизму був відбитий в деякій мірі в Укр. Центральній Раді в Києві, а пізніше був пропаґований В. Липинським) була в Італії залишена, як пов'язана з монопартійністю і тоталізмом диктатури, і тому потрактована, як недемократична.

Чимало країн цілком демократичних, маючи в себе парлямент, не мають парляментаризму. У першу чергу тут треба назвати Сполучені Штати Америки, Арґентіну та інші країни Америки, що в них існування й праця уряду не залежать від парляменту, а від Президента Республіки, обираного на 4 або 6 років. Тут забезпечена таким чином сталість праці уряду, що, розпоряджаючи досвідченою бюрократією фахівців, належно опрацьовує всі закони і представляє їх на ухвалу парляменту в майже довершеній формі. — Тут також можливі конфлікти між парляментом і урядом, але ніколи не в такій драстичній формі, як у країнах із парляментарним устроєм. В Европі найбільш демократична країна Швайцарія також не терпить на парляментаризм: тут вибір уряду хоча й залежить від парляменту, але він його обирає на 4 роки і не може його до терміну відкликати. По окремих кантонах кантональні уряди обираються безпосередньо населенням і також не можуть бути відкликані до терміну кантоновими парляментами.

ПАРНАС — гора в Фокиді в Греції, де ніби перебували Аполлон і музи, а тому люба всім мистцям і поетам. Відома славна фреска «Парнас» Рафаеля в Ватикані. Леся Українка в «Оргії», відзначаючи політичний занепад Греції — Еллади, (під якою розуміє Україну), висловлює словами Евфрозини надію на її відродження в мистецтві:

Аполлон один
з усіх богів не розлюбив Еллади,
і є ще їй надія на життя
А поки Аполлон є на Парнасі,
то й музи будуть з ним...

І Шевченко, звертаючись до своєї Музи в поемі «Царі», закликав її:

Покиньте ж свій святий Парнас,
Придчбайте хоч на годину...

ПАРОБКИ — невільники в вел. княз. Литовському XVI ст. «Паробків» від челяді (невільної) пробував відріжняти Новицький, але в деяких актах вони зовсім виразно зачисляються до невільної челяді — Любавського дод. 5 або Документи І. ст. 94 (паробки Артимець Павлюхович жона в него вольная, і т д.) «М. Грушевський «Іст. УР.» У, ст. 111) З останньої цитати видно також, що

«наробків» не треба змішувати з пізнішими «парубками», себто молодими нежонатими мужчинами.

ПАРОВИК — парова машина, мотор, що працює парою. У підручнику фізики для народніх шкіл Пьоришкіна, Фалеєва і Крауклі-са 1958 р. видкруковано типово для московської пропаґанди: «У XVIII ст. винаходять парові машини Ползунов у Росії і Уатт в Англії... Винахідником першої парової, машини був знаменитий російський теплотехнік Ползунов». Далі вся сторінка про Ползунова і його машину, яка ніби була збудована в 1766 р. З цього приводу Р. Павлен пише: «Звичайно в підручнику ані згадки про те, що парового казана збудував у 1681 р. француз Деніс Папін, і що він же 60 років до московського «винаходу першої парової машини», а саме в 1707 р. видав опис першої парової машини і тоді ж (24 IX. 1707) поплив разом із родиною судном, яке рухала його парова машина, аж до гирла Везера. Звичайно сотні тисяч учнів знатимуть лише те, чого їх навчить підручник, і буде уявляти собі, що геніяльнішого народу від москалів нема!» (Правда про московську нац. політику на Україні..» 1959 ст. 85).

ПАРОДІЯ — зовнішнє наслідування з метою викривити внутрішню суть, основу чогось; рід сатири, що у смішній формі наслідує поважний твір, напр., «Енеїда» Ів. Котляревського, «Лис Микита» Ів. Франка, і т. д. Отже — Пародія — карикатурна копія, що висміює або осмішує оригінал.

«Пародія це та гостра зброя, якою естетична свідомість еліти боронитьея проти надмірного абсурду та свавілля чергової моди...» (проф. В. Державин).

ПАРОМ — див. ПОРОН.

ПАРОПЛАВ — корабель, порушуваний силою пари. «Модерна життєздатна нація це не вітрильник залежний від зовнішньої сили вітру, а пароплав, який джерело своєї сили й свого руху носить сам у собі. Розбудження тої внутрішньої національної, сили, її плекання й розумне уживання означає початок нової епохи в житті кожної поневоленої нації, подібно як винахід парової машини це початок нової епохи на полі техніки. Цей внутрішній огонь, що дозволяє національному пароплавові плисти, хочби й проти вітру й прсти хвилі, це непохитна віра в національний ідеал, розбудована на основах всесторонньої національної свідомости, яка спрямовує національне хотіння кожної одиниці на шлях інтенсивної праці в кожній окремій ділянці життя, зв'язуючи рівночасно усі індивідуальні зусилля в одну національну цілість...» (Др. Конст. Чехович «Олександер Потебня..» 1931. ст. 136 - 37).

ПАРОХІЯ — церква, що в ній править призначений до неї священик, і приналежна до неї місцевість з усіма вірними: «Який піп, така його й парахвія», бо від священика багато залежить виховання громадянства, що належить до його церкви. ПАРАФІЯЛЬНА РАДА — установа при церкві, членів якої обирають всі парафіяни, себто члени парафії, а голова в ній завжди священик. Парафіяльна Рада має на меті допомагати священикові.

Проф. М. Грушевський писав: «Про організацію парафій (в князівській Україні. Є. О.) наші відомості взагалі дуже бідні. В джерелах, окрім священиків, ми стрічаємо з церковних осіб уже дияконів, іподияконів, паламарів й проскурниць. З них диякони, правдоподібно, стрічалися тільки в більших містах, бо згадуються лише в оповіданнях про більші церковні церемонії. Дяками звали церковних читців. — вони мусіли бути в кожній парафії від самого початку. Так само й про паламарів маємо звістки вже з XI в. Проскурниці звістні від XII в., але розповсюднилися, мабуть не від разу». (Див. ПРОСКУРНИЦІ) «Іст. УР». III. 291).

ПАРПУРА МАКСИМ (1763 - 1828) — конотопський дворянин старого козацького роду — «любитель малоросійського слова», що видав своїм коштом в 1798 р. «Енеїду» Котляревського, а в заповіті залишив великі гроші на українські шпиталі та школи. (коло 100.000 рублів).

У виданні Парпури були тільки три перших частини «Енеїди», і до них був доданий словарець «Собраніе Малоросійських слов...», що його, мабуть, теж зладив Парпура. Своїм виданням Парпура вельми заслужився перед українською літературою, поклавши добрий підмурівок під її відродження, але зробив це без відома і дозволу автора. За це Котляревський, що без ініціятиви Парпури, хто зна, чи зважився і чи зміг би видати свій дорогоцінний твір, в пізніших виданнях вмістив Парпуру серед грішників у пеклі:

Якусь особу мацапуру
Там шкварили на шашлику,
Гарячу мідь лили за шкуру
І розпинали на бику:
Натуру мав він дуже бридку,
Кривив душею для прибитку,
Чужеє оддавав в печать;
Без сорома, без Бога бувши
І восьму заповідь забувши,
Чужим пустився промишлять. . .

ПАРТА — шкільна лавка.

ПАРТА — шкільна лавка.

ПАРТАЧ — невмілий ремісник, неприйнятий до цеху (в XV — XVI вв). «Управа міська, приймаючи до відомости зав'язання цеху, зараз забороняла не цеховим ремісникам, т. зв. партачам, справляти своє ремесло: накладала за це кару й дозволяла арештувати товари таких партачів, коли вони робили, або виносили їх на продаж. А що приймання в цех залежало від згоди цехових майстрів, на яку не було ніякої апеляції, і приймання не було обставлене ріжними труднощами (які все збільшалися звичайно з часом), то цехові майстри мали спромогу держати своє ремесло в тіснім гуртку і не допускали небажаної конкуренції» (Груш. «Іст. УР» V, ст. 113) Див. ЦЕХИ.

ПАРТАЧІ ЖИТТЯ — вираз, що його пустила в світ Олена Теліга в статті цієї назви. В ній вона писала: «Коли ми так часто називаємо Шевченка й кількох йому подібних провідниками, або творцями повного життя нації й людини, то як же можна назвати тих, що перешкоджають на шляху до творення цього життя, і це не раз свідомо валять вже його збудовані підвалини, навіть розуміючи їх цінність, як не тими, що його руйнують, себто, кажучи коротко й без куртуазії — партачами життя!

«Партачі життя! так, це для них найвідповідніша назва. Це ж вони ті «Що усе дивились та мовчали, та мовчки чухали чуби» в той час, коли нераз одним словом, одним порушенням могли б підтримати якусь велику правду, або навпаки, знищити якесь велике зло, дати сатисфакцію людині, що має рацію, а, передусім, одним словом так чи ні, залежно від своїх правдивих переконань — врятувати свою людську гідність. Партачі життя це ті люди, що не мають звичайної, не геройської, а буденної цивільної відваги, без опертя якої найвищий героїзм зависне в повітрі, не пустивши коріння ні в землю, ані в маси. Тому мусимо сказати собі одверто: культ героїзму не до подумання без культу цивільної відваги, про яку чомусь забуваємо цілковито. . . Те, що для звичайних партачів життя звичайна річ, навіть просто добре виховання — мовчати там, де вони бачать зло, що не зачіпає безпосередньо їхнього добробуту, це не до подумання в Шевченка. Він швидше вибачить нанесену йому образу, бо тут він має право прощати. «Прощати ж комусь, маючи можливість стати в його обороні, це вже шляхетність чужим коштом» (Арак «Проповідник повного життя») — негідне правдивої людини, отже передусім Шевченка. Партачі ж життя ображаються лише за себе і то там, де-ця образа принесе їм якусь користь, а не погіршить стосунків із потрібними людьми й їхнього матеріяльного стану. Натомість образу іншого, навіть свого приятеля чи однодумця, вони вибачають щедро й легко всією душею, нераз співчуваючи в очі ображеному, але на цьому те співчуття й кінчається. Вони вважають, що лихо не на те, щоб із ним битися, лише на те, щоб його тактовно обминати. А б'ються хай інші, яких вони вважають за дурнів, і то хай б'ються в такий спосіб, щоб їх спокій від того не терпів. Партачі життя нераз мають вистачальну кількість розуму, щоб зрозуміти, хто має рацію, але ніколи не мають настільки відваги й чесности, щоб стати на боці проповідника якоїсь правди, доки він не стане загальновизнаним і усанкціонованим провідником. Вони не стають ні обіч, ні проти, але й не сидять спокійно, продовжуючи свою незалежну роботу. Вони, як соняшники, хилять свою голову то в один, то в другий бік, залежно від того, в який саме бік падає сонце загальної опінії, чи з чийого успіху й де саме можна витягнути частини матеріяльної користи для себе. Під час бурі, під час боротьби, коли невідомо кого чекає перемога, вони нездецидовано плуталються між одними й другими, кажучи компліменти то одним то другим, готові стати кожної хвилини при боці все одно якого переможця, помагаючи йому лише в його останньому ударі, щоб тим дешевим коштом купити собі право бути пізніше в перших рядах, коло нього. . .» (Див. КАР'ЄРИЗМ, КОНФОРМІЗМ, МАСА, ПІЛАТИЗМ).

ПАРТЕСНИЙ СПІВ — кількаголосовий гармонійний спів, — назва походить від поділу гармонії на голосові партії (партес). В Україні богослужбові книжки аж до кінця XVII ст. були призначені для одноголосого співу. Тим часом на заході многоголосний спів, якого початки зв'язані з іменем Ґвідо Арецького (XI ст.) вже давно дійшов великого розвитку, і в католицьких церквах Польщі та України цей многоголосий спів приваблював і православних українців. Щоб протиставитися цьому українські православні братства розпочинають акцію за впровадженням партесного співу і в православних церквах. Львівське братство звернулося в цій справі до патріярха царгородського Мелетія Пігаса (1594—98) прохаючи його дозволу на партесний спів. Той відповів: «Восхвалімо Бога живим голосом, або голосами, як, де і у кого який звичай співати Богові».

В 1586 р. видає Львівське Братство інструкцію вчителеві Руркевичеві, що був вчителем церковної музики у братській школі, щоб у братському хорі були заступлені найкращими голосами всі чотири партії мішаного хору, тобто: сопран, альт, тенор і бас; отже ж бачимо, що вже в тому часі, тобто в XVI. столітті, чотироголосовий спів не був у нас новиною.

Інші братства також організують церковні хори, так що до кінця XVII ст. партесний спів поширився по всій Україні. Щодо змісту цього співу, то він у новій, поліфонічній формі задержав давні мелодії знаменного, київського, болгарського, грецького та інших розспівів, собто зберігав і далі національні познаки свого національного походження. Надзвичайне враження робив на слухачів київський лаврський спів — «з особливою мелодією і надзвичайно оригінальною гармонією, з своєрідними, часом навіть дикими модуляціями; його міць, урочистість, піднесення, що часто переходять в екстаз — то відгуки тої доби, коли формувався український партесний спів.. Впливи південно - слов'янські, а також впливи тубільні, місцеві впливи давньо - народної мелодії — все це відбилося на лаврському співі». Його голосовий склад творили перші й другі тенори, альт і бас; мелодію вів другий тенор, перший брав терцію, а бас достосовувався до головних тонів гармонії. (М. Грінченко «Іст. укр. музики» 1922, ст. 132. Цитов. у А. Річинського «Проблеми. . » ст. 212).

«Реєстр нотових тетрадей» Львівського Братства 1697 р., подає партесний репертуар хору братства, що налічував 267 творів українських композиторів того часу: М. Дилецького. Гавалевича, Завадовського, Лаконека, Колядчина. Чернушина. Бишовського, Мазурка. Пікулицького. Шаваровського, Яжевського й інших, що їх прізвища не зазначені. Композиції ці були написані на 3—12 голосів. На жаль, із багатої музичної літератури того часу до нас не дійшло нічого.

Про вищу техніку й мистецький рівень київських та інших хорів Наддніпрянщини маємо свідоцтво двох сучасників - чужинців, що проживали тоді хвилево на Україні: сирійця, архидиякона Павла Алепського та саксонського пастора Гербінія. Алепський зауважив на Україні замилування до співу, знання музичних правил та гарні українські голоси і кляcифікував український спів багато-багато вище від московського співу. Пастор Гербіній (Єна. 1675) чув церковний спів у Києві і ставив його вище за спів західньо - европейський. І по інших місцях України був кількаголосий спів, про що свідчить прим. Каталог бібліотеки Луцького Братства з початком XVII. століття, що містить у собі «партеси» 5—8 голосів. При восьмиголосових партесах навіть зазначено, що вони «старі», отже значить вони були раніщого походження.

Як і всі культурні здобутки України, партесний спів перейшов у XVII ст. на Московщину. Патріярх Нікон у своїм «Новім Єрусалимі» ввів службу Божу з «київським» співом: українських співаків постійно вербують до придворної капелі; навіть по жіночих манастирях співають «старці - киянки». Проте, це не йшло так гладко, і, одночасно з загальним переслідуванням всього національного українського, прийшла заборона й партесного співу, бо, мовляв «пеніє поют новоізданое от своего сложенія, а не от святих преданое, но латинское і римское богословіе і партесное вискание, святими отци отлученное. . .» Та, зрештою, краса партесного співу взяла таки гору, і протягом XVIII і XIX ст. в Москві і в Петербурзі провадять друк і редаґування нот і взагалі плекають культуру співу, яка під кінець XVIII ст. засвоює чимало прикмет київського розспіву і національних українських мелодій. В цьому відношенні особливо багато зробив Дм. БОРТНЯНСЬКИЙ (див.), наш глуховчанин, якого москалі представляють світові, як московського композитора.

ПАРТИЗАН — член нереґулярного військового відділу; а що партизан, виступаючи поза реґулярним військом, боронить Батьківщину не з примусу, а з патріотизму, з ідеї, то партизанами звуть і войовничих прихильників гочи іншої ідеї. (Див. ПАРТІЙНІСТЬ).

ПАРТИКУЛЯРИЗМ — надавання більшого значення якійсь частині, а не інтересам цілости; недобачування інтересів цілости.

ПАРТИЦЬКИЙ ОМЕЛЯН (1840—95) — історик і педагог, відомий автор німецько-українського словника і розвідки про «Слово о Полку Ігор.» з перекладом українською мовою; редактор журналу «Зоря» 1880—83; автор шкільних підручників.

ПАРТІЙНІСТЬ — приналежність до якоїсь політичної ПАРТІЇ (див.). — у нас часто розуміється, як засліплена відданість партійному проводові, пов'язана з нетерпимістю до всіх, хто до тої партії не належить. З того випливає, що партійник дбає тільки про інтереси своєї партії, забуваючи інтереси цілости нації, або не розуміючи їх. Ця партійницька засліпленість виражена дуже добре в відомій фразі з часів Української Центральної Ради: «Якщо не буде України соціялістичної, то хай краще її взагалі не буде». Соціялістичний діяч, якому приписувано цю фразу, категорично декілька разів заперечував, що він будьколи таку фразу казав, але вона в усякому разі дуже добре виявляє дух засліпленого партійництва, що ставить свою партію понад життя -буття всієї нації. Не рідко при цьому сама партійна програма не відограє вирішальної ролі, бо партійна маса часто тої програми не знає, задовольняючись загальними демагогічними гаслами та вірою в свій провід. В наслідок цього величезна маса національної енергії вит-

рачається на міжпартійну боротьбу, обумовлену амбіціями окремих людей, а не ідейними мотивами. Партійна боротьба підсичує нетерпимість до людей, що не так, як ми, думають, а нетерпимість підсичує партійну боротьбу. І в цьому жахливому колесі взаємонищення, що його ще й свідомо підтримує дійсний наш національний ворог, вичерпуються творчі сили української еміграції, як вичерпувалися вони перше і на Рідних Землях, де перемиськьський «Український Голос» писав 26. І. 1930 р.:

«В силу якогось страшного внутрішнього примусу, вічно у нас хтось має щось проти когось, вічно хтось має комусь щось до закиду, в душі наших людей неначеб в'ївся хробак невгасаючого неспокою, нетерпимости, знервовання, невдоволення всім і вся. Застрашуючий суб'єктивізм і перечулене почуття особистости йде горою понад усім. Це ярко помітне передовсім в площині політичній. Суб'єктивізм тут панує безмежний. Не є ані трохи штукою збагнути програми, плятформи, принципи, тактику і заміри нашої політики, наших партій і угруповань Все це доволі просте, навіть примітивне. Та не на тих річевих плятформах, програмах тактиках і т. д. базується наша «політика». Вона базується передовсім на елементі — особистости. Її може збагнути лише той, хто пізнав, яке особисте відношення посла Д. Д. до посла Л. Л., а потім відношення його до того чи іншого сенатора і т. д. Це є рішаюче. . . Одна половина нашої «політики» це безконечний гордієвими вузлами густо переснований ланцюг найдивовижніших взаємних образ, дрібних інтриґ, терть, невиношення один одного і взаємного нетерпіння». Щоб зарадити цьому лихові безглуздої міжпартійної боротьби, в 1929 р. була створена понадпартійна Організація Українських Націоналістів (ОУН), яка проголосила, що інтереси Нації повинні важити понад інтереси окремих груп, чи партій, чи кляс, але з часом і ця понадпартійна Організація розбилася аж на три партії, що ще з більшим завзяттям і нетерпимістю почали поборювати й нищити одна одну, ніж це робили попередні партії, — аж поки не знеохотили тим більшости патріотичного українського громадянства, що перед цим виловиськом воліли відійти на позиції пасивности та байдужости до політичного, і навіть взагалі громадського життя на еміґрації. Партійна зріжничкованість необхідна, коли в основі її лежать ріжні погляди на основні справи національного й суспільного життя, а також відмінні економічні інтереси ріжних суспільних верств нації, але вона ніколи не повинна виходити поза визнання спільности загальних національних інтересів, і ніколи не повинна виливатися в ті дикі форми міжпартійної боротьби та нетерпимости яку ми бачили і продовжуємо бачити серед української еміґрації. У тому відношенні українські політики повинні б учитися в Кеннеді й Ніксона, що, провадячи між собою в 1960 р. боротьбу за осягнення президентського крісла в США, по закінченні боротьби зановили один одному взаємну пошану та охоту до співпраці для спільного й загального добра всіх громадян США. Після перемоги Кеннеді, що переміг, зрештою, дуже невеличкою кількістю голосів, Ніксон, голова республіканської партії, переслав йому, свойому демократичному суперникові, поздоровлення й побажання успіхів в державній роботі Чи це було б можливо в нашому суспільстві, роз'їденому жахливою партійною нетерпимістю?!

ПАРТІЯ — частина цілого, звідти, голосова партія — частина гармонії, яку складають разом ріжні частини музичного твору; звідти й партія — роля актора, як частини театрального твору; звідти й політична партія, як частина суспільства, об'єднана спільною програмою діяльности, спільною ідеологією і спільною метою — перебрання влади в державі. Поки політична партія, а властиво її провід і членство, розуміють себе, як **частину** нації, що має виконувати свою ролю в інтересах цілости, себто всієї нації, — доти кожна політична партія, яка відбиває частину інтересів і поглядів громадянства відограє позитивну ролю в суспільстві, бо привчає своє членство до організованости й дисципліни, а також зацікавлює його ширшими проблемами національного і світового життя. Але як тільки партія проголошує себе єдиним вірним представником всього народу і переслідує інші партії, як представниць ворожих «народові» ідеологій, чи інтересів, себто намагається з частини зробитися всім, з того моменту її роля в нації робиться злочинною, як то виразно виявилося в ролі комуністичної партії в Росії, в Україні та в інших уярмлених комуністичною Москвою країнах, де навіть філософію і науку підганяється під партійні, а не загально - національні, чи загально - людські, потреби. Ленін навчав: «Партійність філософії, боротьба матеріялізму з ідеалізмом виступає, як це стверджує багатовіковий досвід історії, основною закономірністю розвитку філософської думки. У філософії, як і в політиці нема й не може бути непартійної точки погляду. . .» (Проф. А. П. Филиппов в «Вестн. Інст по ізуч. СССР» Мюнхен 1960, I/33 ст. 67). З приводу вищенаведеної думки Леніна, проф. Филиппов заввважував: «Як можна говорити про партійність, чи клясовість філософії і науки, коли люди, що належать до одної й тієї ж кляси людей, тримаються протилежних поглядів, а ті, що належать до ріжних кляс, тримаються однакових

поглядів?! Погляд на партійність філософії й науки це тільки віра, яку не зрушити жадними розумними арґументами. . .» (там же).

Проф. І. Мазепа писав: «Значення партій в суспільно - політичному житті держав і народів дуже велике. Партії відограють значну ролю насамперед у формуванні політичної думки громадянства. Без партій, з їх постійними зібраннями й різноманітною пресою, був би неможливий всебічний та ґрунтовний обмін думок у суспільстві в справах загально - національного значення. Завдяки партіям відповідальність за політичну чинність падає не лише на окремі особи, але й на ширший колектив організованого громадянства, чим досягається більше ґарантій проти різного роду зловживань і помилок. . . Крім впливу на формування політичної думки громадянства, партії відограють значну ролю також у підготові провідних сил нації. . . Майже всі визначніші державні діячі за нашої доби вийшли з провідників тих чи інших партій. Без Партій не можна собі уявити організації політичних сил в сучасних суспільствах... Правда, в житті партій неґативним явищем є те, що іноді їх буває забагато. Але це залежить від самого громадянства мати більшу чи меншу кількість партій. Майже всі політично розвинені країни, як Англія, Америка, Швайцарія та інші, мають порівняно небагато партій. Зокрема в Англії та в Америці з давніх часів існує система двох партій. Менш розвинені суспільства визначаються більшою кількістю партій». («Підстави наш. відродження» 1949, II, ст. 153—54). Все ж краще мати більше число партій, які контролюють одна одну, ніж диктатуру однієї партії, якою кермує кліка ні перед ким невідповідальних людей.

Французький соціолог Камбо в своїй студії про «Диктатури» писав: «В країнах, де громадяни дійшли вже до високого щабля культури й громадськости, партії робляться органічною будовою національної свідомости. Такими вони були — і досі є в в Англії, де трудно знайти громадянина, який би не був вписаний до якоїсь партії, і який не знав би, чому він записався до тієї партії, а не до іншої. . . Але там, де громадяни не мають рівня культури й громадськости англійців, там, де свідомість публічних інтересів не пройшла ще в маси, вступ людини до якоїсь партії визначається не її ідеями про найкращий спосіб служення загальним інтересам, але стимулом якогось приватного інтересу, чи особистої пристрасти й егоїзму. А поміж цими стимулами найзвичайніший — бажання командувати, принада влади, що могутньо впливає на найбільш примітивні душі. Урядувати значить — для некультурної людини — командувати, накидати іншим свою волю, перелиту в закон, розпоряджати по своєму уподобанню законом і владою, особливо проти свого противника, бо для некультурних душ ненависть ще сильніше почуття, ніж заздрість. У цих країнах партійність гнітить загальні інтереси, і Парлямент перетворюється в палестру, де партії диспутують над здобуттям влади. Існування тільки двох партій значно улегшує нормальний хід парляментарної системи». (вид. 1930 ст. 202). (Див. ПАРЛЯМЕНТАРИЗМ, ПАРТІЙНІСТЬ).

ПАРУБОЦЬКА ГРОМАДА — організація молоді чоловічої статі, що, за ствердженнями деяких дослідників, своїми початками сягає ще князівської України і що була затрималася до революційних часів. Обов'язки парубочої громади були: тримати лад у громаді, забезпечити оборону свого села від зовнішнього нападу (в часи чужинецької навали — татар, поляків, москалів — це мало важливе значення і в'язалося з військовою організацією молоді, що і дало початок організації козацьких загонів). Крім того парубоча громада ходила з «колядою» на церкву в часі Різдва, пиляла хрест з льоду на «Йордані», ставила гойдалку в селі на Великдень.

Процедура прийняття до парубочої громади була дуже цікава і довго зберігала стародавні традиційні форми. Першзавсе прийняття нового члена громади мало цікаву назву — «коронація». Це, як думають дослідники (див. М. Грушевський, Іст. укр. літ., І, 281), було ніщо інше, як імітація старого звичаю «всадження на коня», піднесення на князівство, на ватажківство і т. д. У всякому разі такий звичай був записаний на Брацлавщині в 1880-х рр. етнографом В. Боржковським, — «що раптом переносить нас в обстанову впровадження нового члена до парубочої громади, в обстанову уже княжої дружини» (М. Груш., І, 219). Отож, хлопець і трого парубоча громада ухвалила прийняти до себе, прийшовши на збори, віддає громаді низький поклін. Громада бере його на руки і підкидає вгору, співаючи величальну пісню, що починається словами: «Посіяли дівки льон». Зв'язок цієї пісні з моментом «коронації» полягає в таких словах:

На конику удалець,
Що за диво удалець, —
Наш Іван молодець! . .

Парубок на коні, як рівноправний член военного братства це та ж ідея, яку бачимо в церемонії саджения на коня молодого княжича під час ПОСТРИГІВ (див.) на знак його переходу з дитячих літ до военної верстви Піднесення на руках, як признання влади, відоме в ритуалі й германських народів, було в звичаях ще за княжої доби і в нас на Україні

Новий парубок ставив громаді могорич і давав обіцянку — «всіх добрих парубочих звичаїв дотримуватись». Тепер він уже мав право носити сиву шапку, заломивши її «пчріжком» по-козачому, ходити на досвітки та вечерниці, залицятися до дівчат і женитися». (О. Воронай в «Укр. Думі» 3. XII, 58).

На чолі парубоцької громади стояли ОТАМАН та його заступник ПІДОТАМАН. Обирано їх давніше, очевидно, на довший термін, може бути, що на рік, — але пізніше, твердить «Малоросія» під ред. В. Семенова, (див. нижче) при нагоді тих чи інших подій, що вимагали належного порядку. Це стверджував і П. Чубинський, який писав, що на третій день Великодніх свят» — для порядку в іграх, молодь вибирає із свого середовища одноголосно отамана і отаманшу (для дівочої громади Є. О.), а також і підотамана та підотаманшу» (III,).

В колективному виданні «Россія», під ред. В. П. Семенова, в т. VII, присвяченому Україні (р. 1903), знаходимо такий опис парубоцької громади: «Решітки колишніх «молодших братств» — неодруженої молоді, коріння яких заходять ще в дуже далеку первісну добу, являє собою ПАРУБОЦТВО. У цю організацію може вступати кожен хлопець, за згодою батьків, коли він осягає 16—17 літ, якщо тільки його старший брат не знаходиться в парубках. Обряд прийняття в парубки, що супроводиться невідмінно МОГОРИЧЕМ, називається КОРОНУВАННЯМ. Усі члени братства вважаються рівними, «товаришами», але під час громадських праць обирають собі отамана. До цих праць належать: вирубка хреста з льоду на Водохрища і особливо колядування. Вирушаючи колядувати, парубки на чолі з отаманом, що зветься тепер БЕРЕЗОЮ (див.) ідуть благословитися до священика і беруть у старости дзвіночок. Крім частини, що йде на прогодування товаришів під час колядування, увесь інший прибуток ішов на церкву. Парубки мають невідмінно кілька ставників і хоругов. Громадське становище парубка високе: він може заступити батька на сході, а також, у випадку якої провини, його не віддають на поруки батькові, але судить його сільська громада. Парубкам належить виключне право відвідувати «музики», «вулиці» і «вечерниці», вони виконують обов'язки бояр на весіллях. Цікаво також, що парубоцтво охороняло дівочу честь, суворо караючи винних». (ст. 112).

В Україні, як і в інших країнах Европи, характер і форми існування молодечих громад вивчені дуже мало. Відомо, що організації молоді існували ще за античних часів, хоч відомості про них дуже скупі, навіть і в самій Греції. Пізніше молодечі громади зустрічаються в Італії, в південній Німеччині, Панонії, Далматії, а ще пізніше — в брітанських кельтів. У цих країнах молодечі громади влаштовували спортивні гри, об'єднувалися в культі якогось бога чи героя. (Див. ПАРОБОК).

ПАРУВАННЯ — довесільне зближування молоді обох статей з метою підібрання собі подруги(-га) життя. На Гуцульщині дівчата варили в однім горнку листя з бука й ялиці, що росли близько один коло одної, так що галузки їх ішли сумішкою; подаючи такий вивар парубкові дівчина говорила: «Як ці дерева собі чужі, а прецінь укупу зійшлися й враз росли, так, дай Боже, аби й ми укупу зійшли, враз жили й вікували» (МУЕ НТШ, V, ст. 11).

В українського народу, як, зрештою, і в інших народів, жило вірування що подружню пару визначено наперед вищими силами, але кожний мусить старатися завчасно віднайти ту свою «суджену», чи «судженого». Китайці вірили в «старого чоловіка місяця», який ніби в'язав червоним шовковим шнуром хлопців і дівчат, що мали одружитися між собою, і після того жадна перешкода не могла б розірвати цього зв'язку. Подібно до цього й П. П. Куліш в „Зап. о Южн. Росії" (т. I, ст. 308—09) оповідав, що в українців людина, яка, як Данте, мала нагоду відвідати «той світ», бачила там діда, «що складав пари», з в ' я з у ю ч и докупи маленькі шматочки кори та вішаючи їх на цвяхи. Цей дід був властиво сам Бог. (Хв. Вовк «Студії..» ст. 218). (Див. ДОЛЯ).

Сходини молоді для забав і парування практикувалися в ріжних формах у всіх українських племен здавна. При тім парубки й дівчата виступали групами більш-менш організованими, які були прототипами пізніших парубоцької та дівчачої громад. Сходини цих Громад відбувалися або принагідно, з приводу ріжних свят і церемоній, або в спеціяльні на те призначені пори року, епізодично чи більш постійно, сезоново, на окремих, традицією освячених місцях, під голим небом і в спеціяльних хатах залежно від сезону.

Ці сходини служили для парування, або як передвступні забави, які мали на меті зближення, знайомство, порозуміння парубків і дівчат, або як форма самого парування, яке відбувалося тут же, на грищах і забавах. Деякі гри й забави, особливо весняні, що в ріжних стилізованих і символічних образах представляють заволодіння парубком дівчини, правдоподібно віддають, на думку проф. М. Грушевського, досить близько старі форми цього парування.

Ті старі форми з часом розгубилися, і тільки деякі фрагменти старої обрядовости і зв'язаної з нею словесности заціліли при старих святах річного календаря. Найбільше — при різдвяних обрядах, в формах величання молод-

ним членам родини, менше — в веснянках і гаїлках та в останках старого ВОЛОЧІННЯ (див.); ще менше в піснях клечальних та купальських, які майже до останку зникли під натиском духовенства й поліції. Сходини ж молоді на ВУЛИЦІ (див.) та ДОСВІТКИ (див.) стратили майже до решти свої старі репертуари, прийнявши нові ліричні мотиви, витворені в останніх століттях (М. Грушевський «Іст. у. літ.» І. ст. 254—57).

ПАРХОМЕНКО ВОЛОДИМИР (1880 —) — дослідник найдавнішого періоду історії князівської України, автор розвідок: «Біля джерел руської державности», «Олег та Ігор», «Київська Русь і Хозарія», «Нові проблеми Київської Руси», «Русь і печеніги» та інше. Був професором Полтавського Інституту Народньої Освіти (ІНО), потім у Дніпропетровському професором Педагогічного Інституту та співробітником історичного музею. Був заарештований у справі СВУ і провів на засланні 8 років, після чого працював у Москві і в Ленінграді, бо йому не дозволено повернутися в Україну.

ПАРХОМЕНКО ТЕРЕШКО (†1911) — визначний кобзар із Сосницького пов. на Чернігівщині. Грав на археологічнім з'їзді в Харкові 1902 р.

ПАРХОМЕНКО ЯКІВ — писар Б. Хмельницького, підписав Білоцерківську угоду 1651 р. Був полковником чигиринським і черкаським.

ПАРЧА — матерія, ткана з шовкових, золотих та срібних ниток, звичайна (ГЛАЗЕТ) і узориста.

ПАРЧЕВІЧ ПЕТРО, барон, архиепископ мартіянопольський. Приїздив у березні 1657 р. до Б. Хмельницького, як посол австрійського імператора, щоб посередничити в справі миру між Україною та Польщею і щоб, відповідно до умови з венецьким послом Нані у Відні, схилити Україну до війни з Туреччиною. Він писав своєму урядові, що на прийомі в гетьмана були два посли шведські, два посли Ракочого, посол турецький, посол татарський, три посли з Молдавії, три з Волощини, посол польського короля і посол польської королеви. Останній приїздив із подарунками для гетьманової. Крім того, були ще тоді при дворі гетьманськім представник кн. Богуслава Радзівіла, а незабаром прибули і посли московські. . .

ПАСАМАН — гасьма, що нею обшивають одежу, каптан, тощо.

ПАСЕЇЗМ — літературний напрямок, що звеличує минуле, протиставляючи його незадовільному сучасному.

ПАСЕК ЯН ХРІЗОСТОМ (1630 — 1701) —польський письменник, автор наклепу, ніби Мазепу на кару за любовні авантури, було прив'язано до дикого коня, який його з Варшави доніс аж в Україну.

ПАСЕРБ, ПАСЕРБИЦЯ — дитина від першого шлюбу чоловіка, або жінки. Нерідний батько такої дитини називається ВІТЧИМОМ, а нерідна мати — МАЧУХОЮ.

ПАСИВНІСТЬ — недіяльний стан, небажання (чи нездатність) реаґувати на події, а тим більше розвивати якусь ініціятиву. Голляндський соціолог Гуїцінґа, згідно, зрештою з іншими дослідниками сучасного життя, твердить, що наша доба розвиває в людях нахил до пасивности; «В давніх і вужчих формах співжиття, народні маси самі творили і організовували форми своїх розваг — спів, танці, ігри, спорт. Всі разом співали, танцювали, гралися.В сучасній нашій цивілізації для величезної більшости не залишається нічого іншого, як тільки дивитися, як інші співають, танцюють, граються. Певно що подвійна роля актора і глядача — завжди існувала, також і в попередніх цивілізаціях. Але в нашій пасивний елемент постійно збільшується за кошт активного. Навіть у спорті, цьому могутньому чинникові новішої цивілізації, величезна маса тільки пасивно присутня, віддалення глядача від видовища навіть зробило останніми часами ще дальший крок наперед: раніше глядач дивився бодай на справжню дію на сцені, тепер — у кінематографі — він дивиться тільки на тінь тої дії. Слова і акція перестали бути живим словом і живою акцією і зробилися тільки відображенням. І навіть у спорті вже не треба бути особисто присутнім при змагах: вистачає слухати радіохроніку чи читати спортові журнали. В усьому цьому очевидно виявляється занепад духової енерґії і зріст пасивности. . .» («Криза цивілізації» іт. вид. 1938 ст. 49).

Про ролю пасивности в розвою української духовости і її вплив на історію українського народу писав д-р Я. Ярема: «Шляхом ізоляції намагаємось якось позбутися незносної дійсности. Ми утікаємо від неї на самоту чи то у світ свій внутрішній, або її не зауважуємо (себто намагаємося не завважувати, Є. О.), або ідеалізуємо її. У всіх тих випадках займаємо супроти неї пасивну поставу. Критикою та насміхом ми намагаємося її перемогти та запанувати над нею (звідти славнозвісний український гумор, Є. О.), приймаючи аґ-

ресивну поставу. Між цими двома протилежностями постійно хиталось українське життя в його дійсності. Виявом української агресивної активности була Козаччина, незрівняна в чинній негації сучасної їй дійсности, але в меншій мірі здатна до державницького будівництва. Частіш, одначе, брала гору пасивність в українському історичному житті, що проявляється браком будьякої реакції на багато подій і змін, що так часто на її території відбувалися, і до самого навіть гніту та визиску, що його ці зміни вели за собою. Виявом пасивности були теж декалькаразові масові втечі перед зовнішнім лихом, які з одного боку були в історичних наслідках дуже шкідливі з другого ж боку причинялися до поширення української території. Масова утеча українського населення перед печенізькою, а потім половецькою небезпекою на північно - західні землі не тільки привела до втрати й досі ще вповні не відзисканих, а так дуже важливих чорноморсько - наддунайських просторів, здобутих у висліді мирної колонізації впродовж IV—VIII вв., але й що не менш болюче — припечатала ще й долю Київської держави, що наслідком відступу з півдня опинилась під загрозою з двох боків — з півдня і з півночі. Поширення території на півн. захід, порівнюючи з втратою південних надморських просторів, яких утримання за собою було б певно стало підставою майбутньої могутности української нації, було маловартісне. Масовій еміґрації українського населення за Дніпро, під враженням перших невдач та розчарувань великого повстання 1648 р., приписує М. Грушевський (т. VIII, ч. II. ст. 78) головну ролю в заломленні повстання та в недосягненні своєї цілі. «Народній рух, — пише він, — не дійшов до повної інтенсивности, бо еміґрація відкрила інший вихід, і народня енерґія пішла в сторону меншого спротиву. Енерґія екстенсивна ще раз узяла гору над інтенсивною. Справа самостійности України була вбита — за ціну її територіяльного поширення». Масовий відплив культурно й економічно творчого елементу з українських міст у спокійніші московські землі був майже постійним з'явищем, зв'язаним із кожним сильнішим потрясенням» («Укр. духовість в її культ.-істор. виявах» Львів 1937, ст. 48—49).

З цими твердженнями д-ра Я. Яреми не можна погодитися. Якщо втрата надчорноморських і наддунайських просторів була для нас великим історичним нещастям, то його ніяк не можна приписати пасивності тодішнього українського населення. Шукання рятунку від переможних сил ворога — не вияв пасивности, навпаки, це вияв активности, вияв ініціятивности, — хай і шкідливий у своїх наслідках, — але все ж вияв активности й ініціятивности: людина все шукає — в міру свого розуміння — де б їй було краще. Виявом пасивности було б, коли б українське тодішнє населення безрадно ждало, аж прийде ворог і його винищить. Навпаки, саме в ті часи печенізького та половецького находів, український нарід виявляв величезну активність, як то видно з походів Святослава, що в своїй активності загонявся, на жаль, надто далеко, і тому склав свою голову біля порогів від переможних сил печенізьких. На ті ж часи припадає і «Слово о Полку Ігоревім», що свідчить, яким лицарсько-войовничим духом — супроти половців — було перейняте тодішнє українське населення, — дармащо й похід Ігоря заломився супроти переважних сил ворога-половців. Не про пасивність свідчать і постійні чвари та міжусобиці, що виявляли багато змарнованої енерґії, що була б краще ужита, коли б була скерована на оборону українських земель від сторонніх напасників. Ні, не пасивність нашого народу завинила втрату надчорноморських і наддунайських земель, але ота українська сварливість та брак політичного й державного розуму, що про них писав пізніше і гетьман Мазепа: «През незгоду всі пропали...» Було в українського народу досить активности, але зле спрямованої. Те саме треба сказати й про козацькі часи. Те саме треба сказати й про наші часи.

ПАСІКА — місце, де стоять вулики з бджолами. Спочатку це була вирубана в лісі прогалявина, загороджена. Взагалі бджільництво довго провадилося тільки в лісі, на таких просіках, чи «пасіках», а пізніше вже й інших місцях (Проф. І. Огієнко в «Рід. Мові» 1937, 83). Див. БДЖОЛИ, ВУЛИК, ЗОСИМ.

ПАСІЧНИК — господар пасіки, а також дух, що ніби господарить на пасіці і пильнує її так, що господар не потребує до неї навіть заглядати. Але, як і всяка нечиста сила, пасічник працює не задарма, а за душу господаря пасіки, і тому, як тільки господар вмирає, то й пасіка його зникає. Пасічника ніби можна виховати з зілля ПЕРЕСТУПНЯ (див.), якщо перетримати його деякий час у скрині (В. Гнатюк, Знадоби. . . I, ст. 8). Віра в пасічника-духа була поширена тільки в Галичині, на Придніпрянщині її не знали.

ПАСІЧНИЦТВО — бджільництво. В давнину носило назву БОРТНИЦТВО (див.). В Україні пасічництво було дуже розвинене, і П. Куліш писав, що українські селяни, в XV—XVI ст. заселюючи степи, «осаджувались у тих пустинях перш усього пасіками», а «інші аж геть вихоплювалися поперед займищ, убезпечених городками. Претвич, оповідаючи

у своїй реляції про гонитву за Татарвою, споминає, що Горда вибирала людей по пасіках, а знаний королівський посол Броньовський в своїй «Дескріпціо Тартаріє» прописав пасіку якогось простого русина, що вона стояла найдальш у степах, куди ще наші осади не доходили по річках Богу й Саврані. Ба ще й під кінець XУI ст. у такій україні, як Немирівщина, не було ратайського господарства (себто, хліборобства. Є. О.). Пан Збаразький відняв землі в п. Песочинського, і отсе той жалкується гродському суду брацлавському, що позагачувано нові стави на тих землях, покошено сіно, понаходжено з добутком і пасіками, а про ратайство аніже. .» (т. УI ст. 138).

Українські степи були колись дуже багаті на ріжні квіти, тим-то було в них дуже багато бджіл, і тому наші люди так і любили пасічникувати. Той же П. Куліш писав, що, за описами сучасників, — «нігде індє нема такої землі плодючої, такого злака пахучого, такої трави квітчастої, як в Україні. Тим-то, каже, бджола роїться там не то по гаях, по деревах, по річаних берегах, та й прямо таки в землі. Селяни вигублюють було рої-напасники, обороняючи від них свої бджоли. Не мавши де заложити вощину, наносила бджола меду повні ямки в землі, що ведмеді, попавшись до такої дикої пасіки, іноді тут же й погибали. Знав Рожчинський під Каменцем Подільським такого пасічника, що з 12 уллів узяв 100 роїв за літо; із них 40 зоставив, а 60 побив задля меду. А Опалинський, оповідаючи про неєчисленну силу пасік у Галичині, спомина про одного пана, що збирав медової десятини щороку по 1.000 бочок. . » (Там же ст. 151).

ПАСІЯ — спеціяльна Служба Божа введена Київським Собором 1629 року, яку відправлювано по всіх українських церквах по п'ятницях Великого Посту. Полягала вона головно в тому, що на ній читано протягом перших чотирьох п'ятниць В. Посту описи Страстей Господніх з чотирьох евангелистів. Звичай цей був невідомий московській Церкві — до нас прийшов із Заходу. На пасіях виголошувалися також проповіді, а проскурниці й бубличниці продавали під церквами проскурки, бублики, маківники та медівники.

ПАСІЯ — ораторія, що відображає в музиці і в співі страждання Христа на Голготі. Творцем пасії був Себастіяні, а найвищого розвитку вона осягла в Й. С. Баха.

ПАСКА — великодній круглий обрядовий хліб із чистої пшеничної муки, розчиненої на молоці та багатьох яйцях та приправленої родзинками, імбірем, ваніллю, тощо. Приготовити ту паску відповідно та всадити до печі вважалося великим і відповідальним мистецтвом господині дому, бо коли б паска в печі розлізлася, потріскалася б або запалася то це віщувало б якесь нещастя. Ів. Франко писав: «Одинокий раз запалася та розлізлася паска в нашій хаті в ту великодню суботу, коли вмер мій отець. . .» (МУЕ. НТШ. ХУШ, 4). «Як паска в печі западеться на середині, то хтось у домі — звичайно, господар або господиня — того року вмре» (Етн. Зб. НТШ У, 193). І на Дрогобиччині казали: «Як розпадеться паска на половині, то господиня до року вмре — вже гріб показується. . » (МУЕ НТШ ХУШ, ст. 17).

Перед тим, як саджати паску в піч, виганяли малих дітей з хати, щоб не зайойкало, бо тоді паска в печі не росла б (Етн. Зб. НТШ. V. 17).

Паску звичайно святять в церкві, і один кусник свяченої паски з маслом, зараз же по повороті додому, давали через вікно собаці, щоб — у випадку скаженини — пес ішов собі геть від хати (там же, ст. 193).

На Гуцульщині, повернувшись із свяченим із церкви, обходили з ним усе обійстя, спиналися коло кожної худобини, доторкалися свяченою паскою й примовляли: «Щоб так нiщо не бралося вівці (корови, чи чого), як нічого не візьметься свяченої паски». Обходили і пасіку, у кого є, і потім заходили до хати. У кого була дівчина на відданні, клали їй паску на голову: «Абись у людей була така велична, як паска пшенична!» Малу дитину клали до спорожнених бесагів, де була паска: «Абись так скоро росло, як паска росте!» (МУЕ НТШ XV, 39). (Див. ДОРА).

ГРЕЧНЕВА ПАСКА — символ непотрібної речі, бо з гречки паски не роблять: «Обійдеться Великдень без гречневої паски», — казали, підкреслюючи непотрібність якоїсь марниці, чи відсутньої людини. Іноді гречана паска символізувала навіть несподіване лихо: «Дочекалася баба гречаної паски» — себто, хтось чекав добра, а трапилося якесь нещастя (Ів. Франко «Прип.» I, 12, 144). У москалів паскою називають не хліб, а стопку сиру.

ПАСКВІЛЬ — злобний твір, переважно анонімний, скерований на наплюження якоїсь особи, або якоїсь установи, чи навіть якогось історичного руху. Ів. Кедрин в статті «Нащо опоганювати наше минуле?» писав:

«Час до часу знаходиться часопис (редактор), який не має того почуття, щоб знати де кінчається історіографічна аналіза, критика й полеміка з речниками інших історично-політичних тез, та де починається пасквіль. В ім'я нібито історичної правди — фальшується ту правду наскрізь одностороннім, пристрасним, несправедливим і невірним описуванням

і висвітлюванням історичних подій і діячів того часу. Закидаючи іншим партійницьку однобокість і фанатизм, виступають водночас речником такої самої однобокої вузькости, тільки іншого табору. Коли хтось лає цілі політичні групи, табори й установи історичного минулого, зараховуючи їх до національних шкідників, руїнників української державности та анархізаторів усього українського життя, — то вже самі такі епітети не вміщаються в рямцях пристойної полеміки та поважної історичної - філософічної аналізи. Тоді виходить не аналіза, не ставлення власних тез і полемізування з іншими, а дійсно пасквіль. І тоді автоматично виринає питання: навіщо писати і навіщо друкувати пасквілі?! Кому вони можуть дати користь, крім ворогів усього українства яким зовсім байдуже, де українська історична правда, бо їм цікаво лише одно: одержати від самих українців арґумент проти України. Чи може пасквіль поглибити політичну думку?! — Адже природна реакція на кожну образу і кожний пристрасний напасливий тон — це відповідь у тоні такої самої образи і в ще напастливішому тоні». («Свобода»). (Див. РЕЦЕНЗІЯ).

ПАСЛІН — рослина Солянум ніґрум, мала, будова цвіту споріднена з картоплею. Її ягідки отруйливі. В народній приповідці фігурує іронічно, як символ приємности: «Забудь ласощі — паслін і пибулю, а за гірку свою працю візьми під ніс дулю» (Номис. 5674).

ПАСМО — міра ниток: 30 ниток, разом зв'язаних. Також неслухняне волосся, що вибивається з-під очіпка, чи з-під хустки.

ПАСОК -- шкуряний пояс із застіжкою, також ремінь на якому гострять бритву.

ПАСОКА — сукровиця (див. ЛІМФА), кров. ПАСОКОЮ ВМИТИСЯ -- облитися, вкритися кров'ю. ,

ПАСТЕРНАК — рослина Пастинеа сатіва. У нас відвар із пастернаку давали пити вагітній жінці на улегшення породу (Кузеля «Дитина. .» І. 20). Вживають також для приправи страв.

ПАСТІВЕНЬ, ПАСТІВНИК — огороджене пасовисько недалеко від хати.

ПАСТОРІЙ ЙОАХІМ (1610—82) — історіограф Яна Казіміра німецького роду; автор першої історії Хмельниччини, яка вийшла в Данціґу в 1652 р. латинською мовою — «Війна Скито - Козацька».

ПАСТРАМА — в'ялене м'ясо, яке в нас їли тільки в місцевостях, сусідніх з болгарами, румунами та мадярами (Вовк «Студії...» 81). Також — солонина із баранини (Сл. Грінченка).

ПАСТРЬОМА — шматок сала, чи м'яса, в пастці на принаду звірини.

ПАСХА — свято в жидів на спогад їх виходу з Єгипту, — значить властиво ПЕРЕХІД, і під тим розуміється перехід янгола через Єгипет, коли він карав смертю єгипетських первенців, а залишав живими жидівських. У християн Пасха — наш ВЕЛИКДЕНЬ (див.), що визначає ВОСКРЕСЕННЯ ХРИСТОВЕ, себто перехід від видимої смерти до вічного життя

ПАСХАЛІЯ — таблиця з вирахуваними наперед датами щорічного святкування Великодня та інших свят, що від нього залежать. Великдень святкується в нас в неділю після весіннього рівнодення і тому може припасти в часі між 21 березня і 26 квітня. Отже, святкування Великодня може відбігати одного року від другого аж на 36 днів. Вирахувана наперед Пасхалія і вказує, коли саме треба святкувати Великдень.

ПАСХАЛЬНИКИ — секта на Чернігівщині, при кінці XIX ст., що відкидала встановлену Церквою Пасхалію, а притримувалася своєї.

ПАТЕЛЬНЯ — див СКОВОРОДА.

ПАТЕНА — див. ДИСКОС.

ПАТЕРИК — отечник, книга про життя свв. отців. Так звалися збірники візантійської аскетичної літератури з оповіданнями про подвижників якогось манастиря, або з їх навчаннями, або і те і друге разом. В Україні були відомі патерики — Синайський, Скитський, Атонський Єрусалимський, або Духовний Луг, на інші. На їх зразок виник і в нас на пов. XIII ст. у Києво - Печерській Лаврі т. зв. ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК про життя й діла печерських подвижників, із ріжними додатками. Цей Патерик був дуже популярний в Україні. Проф. М. Грушевський писав: «Мусимо пам'ятати, що з усієї нашої старої писаної літератури ні один інший твір не зістався в такій постійній пам'яті, уживанні й лектурі, не тільки чернечій, а й світській, як Печерський Патерик. Не «Слово о Полку Ігоря», не Закон і благодать (митр. Іларіона, Є. О.), не Літопис, а Патерик став тим вічно відновлюваним, поширюваним, а з початку нашого друкарства неустанно передруковуваним твором старого

письменства, «золотою книгою» українського письменного люду, джерелом його літературної утіхи й морального поучення. Завдяки тому мав він такий глибокий вплив на етичний світогляд інтеліґентнішої частини старої української маси, як ні один інший твір. («Історія у. літ.» III, ст. 112, 114).

ПАТЕРИЦЯ — палиця священика та черця, посох архиерея.

ПАТИНОК — див. ПАНТОФЛЯ. «Величний, як жидівський патинок» (Номис 2497). У Т. Шевченка в поемі «Невольник» сліпий переповідає оповідання запорожців про те як Кирило (Кирило Розумовський, останній гетьман, Є. О.) з старшинами «пудром обсипались і в цариці, мов собаки, патинки лизали.»

Тут ПАТИНКИ ЛИЗАТИ тотожне з «цілуванням пантофлі у Папи» П. Тичини.

ПАТОКА — мед без воску.

ПАТОЛОЧ — витоптане поле. Також рештки худобини, недоїденої звірем. Рештки після збору конопель.

ПАТОРЖИНСЬКИЙ ІВАН (1896—1960) — славний оперовий співак, бас, родом із Катеринославщини. З моменту відкриття в Харкові в 1925 р. Української Державної Опери, Паторжинський постійно співає на цій сцені, творячи образи Мефістофеля в «Фаусті», Виборного в «Наталці Полтавці», Дон Базіліо в «Севільськім цирулику», Кочубея в «Мазепі» (Чайковського), Тараса Бульби в одноіменній опері М. Лисенка Карася в «Запорожці» і т. д. Крім того він був бездоганним виконавцем українських народніх пісень. З 1944 р. Паторжинський був професором Київської Державної Консерваторії імени Чайковського. Поховано його на Байковому кладовищі в Києві.

ПАТОС — велике захоплення, запал, з яким промовець виголошує промову, якщо він дійсно відчуває те, про що говорить. Проте, не рідко зустріти й промовців, що виголошують промови ніби з патосом але їх патос не знаходить відгуку в серцях слухачів, бо той їх патос нещирий реторичний.

ПАТРИЦІЇ — старо-римська родова вища кляса В середньовіччі патриціями звали в Італії і в Візантії так само членів родової шляхти, але по містах із самоуправою цю назву перебрала собі купецька аристократія що кермувала містом Так було і в нас, напр., у Львові аж до упадку Польщі.

ПАТРІОТИЗМ — любов до Батьківщини та праця для неї (Див. НАЦІОНАЛІЗМ). Комуністична газетка «Знання», що виходить в українській мові в Б. Айресі, , вірно слухаючись усяких наказів із Москви і спеціяльно поборюючи протягом довгих років український патріотизм, як вияв ворожости до інтернаціональної ідеї світового пролетаріяту, в числі з 26. VIII. 1956 видрукувала таке:

«Як відомо, певний час дехто в нас неправильно розумів національне питання. Декому здавалось, що любов до свого народу суперечить пролетарському інтернаціоналізмові. Двадцятий з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу вніс у це питання цілковиту ясність.

«На жаль — говорив товариш Хрущов на з'їзді — знаходяться окремі товариші, які вважають, що любов до своєї **Батьківщини** (так і видруковано з великої літери. Є. О.), нібито суперечить міжнародній солідарності трудящих і соціялістичному інтернаціоналізмові. Таке тлумачення ображає національні почуття людей, аж ніяк не сприяє зміцненню співробітництва соціялістичних націй, розвиткові міжнародної солідарности трудящих усіх країн».

І далі товариш Хрущов наводить думку В. І. Леніна: «Чи чуже нам, великоруським свідомим пролетарям почуття національної гордости? Звичайно, ні! Ми любимо свою мову і свою батьківщину ми найбільше працюємо над тим, щоб її трудящі маси (тобто 9/10 її населення) підняти до свідомого життя демократів і соціялістів».

«Отже, виходить, люби свою країну, свій народ його історію, його мову, пишайся своїм народом але люби його і дбай про нього не у відриві від інтересів усіх радянських народів. (себто, аби тільки не проти інтересів Москви. Є. О.). Хай твоя палка любов до свого народу зливається з любов'ю до народів усього Радянського Союзу, з повагою до народів усього світу.

«Органічне поєднання, — говорив далі тов. Хрущов — соціялістичного патріотизму з інтернаціоналізмом — ось ідейна основа зміцнення братерського взаємозв'язку соціялістичних націй».

«Як бачимо, любов до рідної мови (дивується і констатує «Знання») це не щось порочне, це не пережиток націоналізму, а навпаки — любов радянської людини до свого народу і до своєї мови є органічним елементом інтернаціоналізму. (Аж ось як! Є. О.). Якщо ти не любиш свого народу і нехтуєш його мовою, то хтож тобі повірить, що ти любиш і поважаєш сусідні народи?»

Це все — правда, але в устах московських прислужників, це лицемірство

ПАТРІЯРХ — в Біблії один із праотців людського роду від Адама до Ноя і жидівського

племени від Авраама до Йосифа. В християнській Церкві — патріярх найстарший батько, або начальник батьків — ерарх, вищий від митрополита. Взято цей титул від титулу голови юдейського Синедріону, і вперше на IУ Вселенському Соборі 451 р. вжито його в значенні першого єпископа головної дієцезії — ПАТРІЯРХАТУ. (Митр. Іларіон «Поділ.» ст. 16—16). Спочатку патріярхів було тільки три — на Сході в Антіохії та Олександрії, на заході — в Римі. З IV ст. бачимо патріярхів також у Константинополі та в Єрусалимі В східній православній Церкві виникли пізніше ще патріярхи Сербії, Москви, (з 1589), а в західній, католицькій декілька титулярних, як патріярх Венеції, Лісбони, Гоа.

З митрополита Петра МОГИЛИ (див.) виник був плян створення УКРАЇНСЬКОГО ПАТРІЯРХАТУ в Києві, але він не здійснився. Проте, ця ідея залишається далі актуальною, і Симон Петлюра писав у 1921 р.: «Надаючи справі організації Української Церкви великого значення з погляду державного, приходжу до висновку, що ми **не продумали до логічного кінця** поставленого перед українською державністю питання про націоналізацію нашої Церкви. Ми бачимо її в так зв. АВТОКЕФАЛІЇ (див.). Це алгебраїчна формула, що її можна вирішувати різно з погляду церковної практики. Справа автокефалії може розумітися всяко, як з теоретичного, так і з погляду практики. На мою думку, ця справа нашими церковними діячами не розкрита, як слід, не конкретизована, а щодо свого ієрархічного змісту (дотеперішнього), то до кінця не доведена. Ми гадаємо, що як будемо мати власних єпископів, то цим уже ставимо Церкву на тверду основу, з якої ніякі політично - церковні конфлікти її не зсунуть. Далі власного митрополита в столичному місті наші автокефальні мрії й змагання не йдуть. . Наскільки помилковими та облудними є такі мрії, показала нам практика за часів Скоропадського, що автокефальним змаганням Української Церкви зразу ж надала протилежного змісту, проголосивши залежність нашої молодої Церкви від московського патріярха. . . Коли взяти зносини майбутньої нашої Церкви з созвучним їй, хоча б з грецькою, царгородською чи сербською, то тут магиме місце нерівність. . . Я думаю, що Українська Автокефальна Церква головою своїм повинна мати **власного Патріярха.** Український Патріярх — рівний патріярхові московському, — це річ, потреба якої вимагається інтересами Української Церкви. . . У зносинах у поширенні свого морального й іншого впливу на православні Церкви (грузинську, білоруську, польську, литовську, лотиську, вірмено-григоріянську) держав, посталих на місці давньої Росії **така Українська Церква**, як я хотів би в майбутньому недалекому її уявити, могла б так само допомогти зміцненню та впливові нашої державности, не кажучи вже про ті придбання, що цією дорогою і для своєї сили вона може осягнути».

ПАТРІЯРХАТ — суспільний лад, в якому батько, як голова родини, відограє керівну ролю, в протилежність матріярхатові (див.), в якому керівну ролю відогравала жінка - мати. Італійський філософ Орестано писав: «Любов матері до дітей вроджена, любов батька — придбана. І дійсно, перша існує по всіх усюдах в природі, тим часом, як друга — продукт, і то досить пізній, цивілізації. Тому в багатьох суспільствах матріярхат попереджує патріярхат». («Думки» Мілян. 1936, ст. 166).

ПАТРІЯРШИЙ ХРЕСТ — так зветься хрест, вживаний в Східній Церкві, що в ньому одно рам'я нахилене. Це нахилене рам'я має нагадувати смерть ап. Андрія на скісному хресті. (Ст. Томашівський «Іст. Церкви. .» 1932, стор. 11). Див. ХРЕСТ.

ПАТРОН — в давньому Римі пан, опікун визволеного невільника. У церкві — святий, що його хтось (особа, громада, церква) взяв собі за опікуна. У церковному праві — особа, яка побудувала й устаткувала парафіяльну церкву. У зв'язку з цим виникло ПРАВО ПАТРОНАТУ: патрон побудованої ним церкви претендував — і осягав — право призначати до «його» церкви того, кого він сам хотів. З часом польські королі та литовські великі князі, за прикладом західніх феодалів, поширили це право свого патронату мало не на всі церковні обсади, віддаючи єпископства і архимандрії (абатства) бажаним їм особам. На практиці це звелося до того, що ті, хто хотів діставатися на ці місця, купували їх собі. Це право подавання «столиць духовних і хлібів духовних» вперше застосував в Україні в. кн. Олександер призначивши в 1498 р. смоленського єпископа Йосифа Болгариновича на київського митрополита.

Право патронату пізніше, під Польщею, було одною з причин глибокого занепаду української православної Церкви та здеморалізування її ерархії перед Берестейською унією. (Див. СИМОНІЯ). «Митрополитові залишено тільки формальне «свячення» владик тоді, як владичі престоли, разом із маєтностями роздавалися Панами - Радою, а затверджувалися великим князем, чи королем. З часом у ряди церковної ерархії ввійшли люди, що дуже часто не мали ніякого відношення до церковних справ і, очевидно, ніяких кваліфікацій для будьяких церковних становищ... Погано завелися справи на верхах церковної ерархії, не краще вони стояли й на низах, де обов'язу-

вало право патронату. Землевласники - дідичі вважали себе власниками церков і манастирів по своїх маєтностях. . . куди призначали й скидали священиків, не турбуючись їх кваліфікаціями. А коли зважимо, що до користолюбности панів - дідичів, що просто торгували парохіями й церквами, приєднувалося звичайно ріжновірство «патрона» й парохій на його землях, то зможемо собі уявити те безладдя зловживань і переслідувань, у яких довелося жити й не розвиватися, а просто мучитися й загибали українській Церкві. Роздумуючи про умови, що в них попала в ті часи українська Церква, а разом із нею українська духовна культура, можна тільки великим дивом дивуватися, що вона не пропала, а, навпаки, найшла сили й спроможність піднестися з упадку і започаткувати національно - політичне відродження всієї України». (М. Голубець «Вел. Іст. України» ст. 392).

ПАТРОНІМІКОН — ймення, виведене від імени батька, напр. Іванович — син Івана, Іванівна — донька Івана. Уживання імен патрономічних (по-батькові) зустрічається у нас у давніх літописах і в «Слові о Полку Ігореві», і пізніше в актах і документах із ХУІ—ХУП ст. і в наших стародруках. В книзі Гр. Лужницького «Українська Церква між Сходом і Заходом» (Філядельфія, 1954) на ст. 206 вміщено знимку з надгробної плити литовсько - руського вельможі Івана Сопіги (ще тоді не спольщеного на Сапіга), яку поклав його син Павло, року 1520 го, і що ж на ній викарбував він: «Іоанові Симеоновичеві Сопіга», потомку «Нармунта Ґедиминовича», сина «Ґедиміна Вітенича» «сіє начертаніє положи»: «Павел Іванович Сопіга».

За козацьких часів патронімічні імена вживалися також часто. І В. Липинський писав, що це вживання за часів Хмельниччини і пізніше «поясняються почасти звичаєм, а ще в більшій мірі потребами конспірації, особливо у найбільш загроженої шляхти. . . Отже напр., Іван Виговський вписується до реєстрів козацьких 1649 р. як Іван Остафієвич; сотник полку миргородського Кирик Поповський, як Кирик Якименко; Павел Янович Хмельницький підписується часто — — Павел Янович, і звуть його найчастіше Павел Яненко, і це прізвище потім у рід його переходить; писаря Семена Голуховського звуть Семеном Остаповим; полковника Лесницького — Григорієм Сахновичем; полк. Ів. Нікифоровича Золотаренка — Іваном Ничиноренком. Що Іван Федоренко і Богун — одна і та сама особа, свідчить між іншим «отписка» Унковського з р. 1650 про число полків і прізвища полковників, вписаних до реєстрів козацьких по умові Зборовській. В цій отписці, висланій аґентом московського уряду з України до Москви, полковником кальницьким названий Богун, який в реєстрах, поданих королеві, вписаний, як Іван Федоренко. . .» («На переломі . . . » ст. 277).

В Російській імперії серед усієї інтеліґенції, а на Московщині і серед селянства (навіть з випусканням першого імени — Степанович, Степановна) глибоко вкоренився звичай звертатися до знайомих «по імені й по батькові». Натомість у зах. Европі і в Америці такого звичаю нема, і вчитель французької мови в Кам'янець-Подільській гімназії, (де автор УМЕ вчився), до якого учні зверталися, як до «Івана Павловича», одного разу сміявся на лекції, як би це, мовляв, дико виглядало, коли б хтось звернувся до нього у Франції, називаючи його «Жан фіс де Поль»! На західніх землях України, під впливом заходу, звертання по імені й по батькові втратилося, і з того пішла по часописах полеміка, чи цей звичай прищепила нам Москва, чи, навпаки, вона від нас цей звичай перебрала й загально поширила. Наскільки промовляють наші давні документи, можна припускати скорше друге. Перебравши наше національне ім'я «Русь», перебрала вона й наш давній звичай вживати батькове ім'я при своєму чи чужому імени. Але, якщо ми могли відмовитися від нашої давньої національної назви, щоб тільки не бути в одному «казані» з москалями, так — і **тим легше** — ми можемо відмовитися від того нашого стародавнього звичаю, що зрештою, серед нашого селянства досі не був поширений, а в Зах. Україні і зовсім незнаний. І то тим більше, що, як писав В. Дорошенко в «Америці», (обстоюючи, зрештою, затримання нашого стародавнього звичаю). «Московські большевики, вважаючи називання по батькові суто московським звичаєм, причіпляють у цілях русифікації «отечество» українцям, де тільки можуть, де треба й де не треба, на кожному кроці, аж до занудн. Причеплюють його не лише до значних осіб, але й до кожної доярки чи що, яку проголошують стахановкою. Тому на Підсовєтській Україні вже навіть невільно виступати без отчества, і не можна сказати чи написати: «Поезії М. Рильського» чи розвідка академіка Ол. Білецького, а неодмінно Поезії М. Т. Рильського, Максим Тадейович Рильський написав, чи сказав те чи те і т. д. Це вже вульґаризація, яка спростачує, баналізує добру звичку».

І саме тому від неї дуже добре можна відмовитися, розвиваючи ту не менш добру звичку, що прийшла до нас із Заходу і з тим Заходом нас єднає.

ПАУК — Панамериканська Українська Конференція — організація, створена в днях 18—21. XI. 1947 р. у Нью Йорку, щоб бути зв'язком між центральними українськими організаціями США, Канади, Арґентіни, Бразі-

лії, Венесуелі, Параґваю і Уруґваю, які входять як члени в ПАУК. В Реґуляміні ПАУКонференції її завдання і цілі було так визначено,

1. Координувати спільні політичні акції для підтримки визвольних змагань Української Нації. 2. Репрезентувати своїх членів назовні перед компетентними міжнародніми чинниками. 3. Бути речником змагань української нації в її боротьбі за державну незалежність. 4. Інформувати світ про ролю, значення та історію України. 5. Плянувати співпрацю між своїми членами та плекати в них почуття взаємної толеранції. 6. Допомагати творенню центральних громадських установ у тих державах де живуть українці. 7. Підготовляти ґрунт до створення Світового Союзу Українців.

ПАУК визнає засади християнської етики, демократичних прав людини й народів, як їх розуміє конституція Америки. Постійним секретарем ПАУК був усе д-р В. Шандор. Але на практиці ідея ПАУК скрахувала.

ПАУС — пляшечка з вином, чи молоком, яка ставилася в Буковині на стіл, разом із деревцем та мисочкою з трьома колачниками, коли в хаті був померлий. Коли приходив панотець по скінченні панахиди, присутні обступали стіл і підносили його догори. Після цього, господар давав паус, деревце і мисочку трьом господарям ті несли їх на цвинтар, а з цвинтаря забирав їх собі священик. (Етн. Зб. НТШ 342). На паус, себто на пляшечку, в с. Молодієві надягали на шийку обаринку, а в обаринку вставляли дві свічки (там же, 351). Тут паус і деревце робили на третій день по сконанні на так званий ПОМЕННИК (див.).

ПАХАРЕВСЬКИЙ ЛЕОНІД (1880 —) — письменник і актор, перекладач Гамсуна, Равптмана, Шніцлера. Залишив збірки оповідань: «Буденні оповідання», «Пожовкле листя», п'єси: «Нехай живе життя», «Тоді, як липи цвіли» та інш.

ПАЦИФІЗМ — рух за полагоджування міжнародніх конфліктів мирними засобами. На практиці завжди йде на користь напасника, а в останні десятиліття став знаряддям комуністичної пропаґанди і — в наслідках — поширення московського імперіялізму (Див. НЕПРОТИВЛЕННЯ ЗЛУ). Пацифісти, що на своїх конґресах виступають проти війни, мовчать, коли йде справа про масові вбивства, організовані пропаґаторами всесвітньої революції, вони мовчать, коли йде справа про організований терор московської диктатури над мільйонами обезброєних л ю д е й, про організоване винищування народів, поневолених Москвою.

В 1948 р. папа Пій XII засудив крайній пацифізм, що бажає уникнути війни ціною будьяких поступок насильникові він ствердив, що існують такі вартості духа, які треба боронити хоча б і війною. Нарід, що знаходиться під загрозою нападу, або вже впав жертвою нападу, не сміє ніколи пасивно терпіти насильство а мусить боронитися, і міжнародня солідарність вимагає й від інших народів допомоги нападеним і поневоленим. Хто не сповняє цього обов'язку, грішить гріхом Пилата.

ПАЦИФІКАЦІЯ — приборкування повсталих мас народу окупантським військом. У нас відома під цією абсурдною назвою акція брутальних масових погромів українського населення в Галичині в вересні й жовтні 1930 р., що її перепровадили польська поліція і польське військо. Плян цієї пацифікації був докладно розроблений у Варшаві, а сама вона виглядала так (за описом п. М. Рудницької, кол. посолки до польського сейму): Відділ військової або поліційної кінноти в числі 100—200 осіб нападав несподівано, здебільша нічною порою на село. Офіцер, командант експедиції, заїздив до громадського уряду і, на основі списку що його дістав у повітовому старостві викликав найсвідоміших селян і селянок головно тих, які були активними діячами місцевих українських товариств. Коли вони зібралися, офіцер подавав їм до відома, що впродовж двох трьох годин громада мусить зложити означеної висоти контрибуцію (сільськогосподарські продукти, худобу, домашню птицю тощо) — інакше село буде зрівняне з землею. Після того, як селяни звезли перед громадський дім «контрибуцію», провідників села вели до якоїсь стодоли або на толоку за селом і там їх в нелюдський спосіб били. Екзекуція відбувалася в той спосіб, що з людей здирали одяг клали їх по черзі на землю або на лавку кілька військових притримували жертву., двоє інших ставали по її боках і грубими палицями або нагаями били, поки людина не втрачала притомности. Тоді побитого зливали холодною водою щоб прийшов до свідомости, і продовжували екзекуцію до чергового зомління. 100—200 ударів становили норму. Між катованими були також жінки, старці і підлітки, часто священики й інші місцеві інтеліґенти.

Тоді, як одна партія вояків переводила екзекуцію друга ґуляла по селі. Під претекстом пошукування укритої зброї, військо пустошило доми: зривали з хат покрівлі, били у вікнах шибки, розвалювали печі, ламали меблі, викидали з шаф і скринь одяг, білизну, кожухи топтали їх чоботами, дерли баґнетами. З подушок і перин випорювали пір'я. Харчові продукти викидали з комори на подвір'я, мі-

шали з болотом і обливали нафтою. В стодолі нищили сільсько- господарське знаряддя, на обістю занечищували криницю. Справившись з одною хатою, ішли до чергової.

Особливу увагу присвячувала каральна експедиція домівкам українських товариств і установ. У кооперативній крамниці руйнували дощенту всі товари й устаткування. В читальні нищили бібліотеку; в залі, призначеній на концерти й вистави, пустошили сцену, декорації, театральні костюми, ламали музичні інструменти сільської оркестри.

До постійної програми пацифікації належала також зневага українських національних почувань. Селян примушували цілувати землю і заявляти при цьому, що це — «польська земля», вигукувати на честь Польщі («нехай живе Польща!», «нехай живе маршал Пілсудський!», лаяти вульґарними словами Україну («я плюю на собачу мать Україну»), співати пісні, в яких висміювалася Україна й український народ. З-правила здирали із стін і нищили портрети Шевченка. На тисячу сіл, через які перейшли погромники, не було ні одного випадку, щоб в народнім домі чи в кооперативі залишився незнищений портрет Шевченка.

Коли після кількох днів військо покидало село, воно виглядало немов після татарського нападу. Зовсім подібно відбувалися погроми в містечках, де найбільше від них страждали місцеві інтеліґенти, діячі українських установ. І тут теж предметом знищення ставали бібліотеки, приватні українські школи, домівки товариств, кооперативи.

Так переїхали каральні експедиції восени 1930 року (точніше: від половини вересня до початку листопада) вздовж і впоперек Галичину, залишаючи на своєму шляху руїну українського культурного доробку й тисячі скатованих людей. Погромницька акція обняла коло 50.000 квадратових кілометрів. В одній з петицій, що в цій справі поступили до Ліґи Націй, перелічені були назви 700 сіл, які впали жертвою погромів, з докладною датою, описом події і прізвищами побитих. Коли прийняти, що не з усіх місцевостей можна було зібрати документацію, бо польська влада докладала всіх зусиль, щоб цьому перешкодити, можна оцінювати скількість «спацифікованих» сіл на 1.000. З незначними варіянтами, залежними від садизму командантів каральних загонів, скрізь повторялася та сама дія, і протоколи свідків у різних частинах краю були дуже подібні один до одного. З такою докладністю обдумали у Варшаві подробиці пацифікації.

Слід сказати ще кілька слів про скатованих людей Рахуючи тільки по 20 осіб на кожне «спацифіковане» село, дістанемо 20.000 зневажених. Довгими тижнями, а то й місяцями вони лікували свої рани. Бо побої були такі жорстокі, що шкіра дослівно тріскалась під ударами і роз'ятрене тіло не хотіло гоїтися. В багатьох випадках витворювалася ґанґрена, бо хворі не мали лікарської опіки, не мали ліків та асептичних перев'язок. Польська влада заборонила шпиталям приймати побитих людей, лікарям заборонила їздити на села й подавати хворим поміч. Коли ж родина везла побитого возом у місто до приватного лікаря, поліція затримувала воза, і хворого до лікаря не допускала. Побої спричиняли також часто ушкодження внутрішніх органів та зламання костей. Внаслідок побоїв померло кількадесят людей, п'ять осіб сконали зараз же під час екзекуції.

Яка ж була ціль і причини цієї «пацифікації»?

Після того, як Сх. Галичину, в наслідок програних визвольних змагань українського народу, було призначено Польщі, українці, зневірені в міжнародній справедливості і навчені гірким досвідом, що гасло «самовизначення народів» залишається порожнім згуком, зрозуміли, що їм можна надіятися тільки на власні сили, і тому з незвичайною енерґією взялися за національну й економічну відбудову країни, досягаючи за короткий час подиву гідних успіхів. За кілька років Галичина вкрилася мережею українських товариств і установ. Освітні, кооперативні, жіночі, сільсько - господарські, фізкультурні організації, власні фінансові інституції, власний промисел і купецтво, українська преса, наука, мистецтво — все це було для українського народу субстрактом власної державности, було виявом самобутніх національних сил, що не вміщалися в чужій державі.

Даремними виявилися всі польські зусилля затерти українське обличчя краю; розвіялися польські надії на те, що за 20 років не буде в Польщі української проблеми; збанкрутувала теорія, що лише українські провідники бунтарі, але українська народна маса — добродушна і з своєї долі під Польщею вдоволена І разом з цим зростало з місяця на місяць почуття непевности польських поміщиків, військових осадників і бюрократії, що поводилася на українській землі немов військова залога в заморській колонії З місяця на місяць степенувалося напруження холодної війни, збільшувалося взаємне роздратування, атмосфера ставала щораз нестерпнішою.

Ось політичне й психологічне тло, на якому зродилося рішення польського уряду включити в арсенал своїх метод правління в Україні масовий фізичний терор

Безпосереднім претекстом до репресій послужила польському урядові саботажна акція Організації Українських Націоналістів, яка

влїті 1930 року проявлялася головним чином у підпалах збіжжя польських поміщиків і осадників. Слід відзначити, що ця акція не потягнула за собою жертв в людях, бо ні атентатів на людське життя, ні грабунків майна члени підпільної організації тоді не виконували. Офіціяльна польська статистика подала, що від липня до вересня 1930 р. українські підпільники підпалили 62 житлові будинки, 87 стодол, 78 інших господарських будинків і 112 стогів збіжжя та сіна. Диспропорція між кількістю підпалів і розмірами погромницької акції кидається у вічі. Навіть коли спиратися на згаданій урядовій польській статистиці, треба прийти до висновку, що поляки зруйнували сотні сіл, в яких не було ні одного випадку саботажу, і побили тисячі людей, щодо яких не могло бути найменшої підозри в революційній діяльності. Отже, спорадичні акти революційного підпілля були для уряду тільки зачіпкою, щоб знищити українські культурні й економічні надбання і стероризувати весь український загал. Застосуванням засади збірної відповідальности і збірної кари, кари без слідства й суду, Польща поставила себе нарівні з большевиками. (М. Рудницька «Двадцятип'ятиріччя пацифікації», 27. IX. 1955). Див. П'ЄРАЦКІ.

В наслідок протестної акції Української Парляментарної Репрезентації та Проводу Українських Націоналістів (ПУН), пацифікація Галичини в 1930 р. знайшла широкий розголос у тодішній европейській пресі і викликала створення Комітету Трьох в Лізі Націй, що яких два роки досліджувала цю справу, виявивши в тому свою повну безпорадність. Порушувалась ця справа кілька разів і в лондонській Палаті Репрезентантів, і в женевському Міжнародньому Хресті і в Ватикані (див. РОЛЛЯН РОМЕН). Про це ширше в «Записках Українського Журналіста» за роки 1930—31 Є. Онацького). В 1932 р. пацифікацію було повторено на Волині і Поліссі. Про пацифікацію в царській Росії за царя «Благословенного» див. А. ПІШКЕВИЧ.

ПАЧОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ (1878—1942) — поет, автор збірок «Розсипані перли» 1901, «На стоці гір» 1907, драм. поем «Марко Проклятий» 1923 і «Пекло України» та драматичних п'єс «Сонце Руїни» 1911, «Сфінкс Европи» 1914 «Роман Великий» та інш. Редаґував «Стрільця» в Станиславові. Був призначений аташе Надзв. Місії при Ватикані, але через хворобу не доїхав до Риму. Видужавши, працює десять років в Карпатській Україні над національним пробудженням упослідженого народу: редаґує в Ужгороді тижневик «Народ», бере участь в основанні «Просвіти», яка видала його «Історію Підкарпатської Руси», що була перевидана в Мюнхені в 1946 р. як «Історія Закарпаття», вчителює в гімназії в Берегові.

ПАШЕННА ЯМА — яма для переховування збіжжя, вона має форму дзвона, вузьким кінцем до гори, вимащується всередині глиною і обпалюється. ПАШНИНА, ПАШНИЦЯ, ПАШНЯ — всяке збіжжя в стеблі і в зерні.

ПАШПОРТ — особистий документ, що засвідчує про приналежність до якоїсь держави; служить звичайно для подорожування за кордонами власної держави, але в деяких країнах, як у кол. Росії та в СССР, пашпорти необхідні і в середині країни, щоб пред'являти їх на вимогу властей. В 1722 р. був виданий царський указ, що нагадував українській старшині, що, згідно з договорами між Москвою і гетьманами всі повинні мати пашпорти. Вимога мати пашпорт була загострена з огляду на намагання закріпачити селян і козаків, які рятувалися від того втечею. Таким чином виникла сила справ «про пашпорти». Полкові канцелярії мусіли мати суворий нагляд за «безпашпортними бродягами». Заходи щодо пашпортів були такі суворі, що навіть дуже поважні особи, рушаючи з території одного полку на другий, зверталися за відповідними дозволами до полкових канцелярій, а в 1734 р. і старшини були зобов'язані брати пашпорти з Правління Гетьманського Уряду, але тільки при виїзді за кордон.(Слабченко «Полк» ст. 203—04).

Пізніше ці пашпортні утиски ослабли, але з новою силою відновилися в 1811 р. в зв'язку з поширеними поголосками про палії (тоді згорів Поділ у Києві), що нібн підготовляли ґрунт для нападу «ворога» на Росію. (Єфремов «За рік 1912» ст. 264). В кожній державі з т. зв. поліційним режимом, а тим більше під московською окупацією, кожна людина мусить мати пашпорт, щоб могти ним кожної хвилини виказатися.

ПАШТЕТ — захолола страва з ріжного розмеленого м'яса, голозно з дробу й дичини, приправлена городиною. Маємо згадку про неї вже в «Енеїді» Котляревського: «І в кахлях понесли пашкети» (тут «пашкети» замість «паштети»).

ПАЩИКУХА — спліткарка, надто язиката жінка.

ПЕАН — у давніх греків святочна пісня на вшанування богів, головно Аполлона; загалом — похвальна пісня, пісня радости; звідти СПІВАТИ ПЕАНИ — хвалити когось, прославляти.

ПЕВНИЙ АПОЛЛОН (1888—) — агроном, член Укр. Військ. Ген. Комітету при

Укр. Центр. Раді в Києві в 1917 р.: в 1919 заступник головн. держ. інспектора армії УНР. Засланий большевиками на Соловки, мабуть, там і згинув.

ПЕВНИЙ ПЕТРО (†1957) — меценат, член партії соц.-федералістів. За його гроші збудовано пам'ятник Котляревському в Полтаві, що його відкриття було свого часу великою національною маніфестацією; за його гроші відновлено також і будинок, де жив Котляревський. Він підпомагав також українським театрам. Помер на еміґрації.

ПЕГАС — крилатий кінь грецької мітології, що зродився з крови МЕДУЗИ (див.), коли ПЕРСЕЙ відсік їй голову. Ледве народившись, Пегас злетів на верховину Гелікона, житла безсмертних, де від удару його копита постало джерело муз Іпокрена, що з нього поети черпають надхнення. Мінерва укоськала Пегаса і віддала його Беллерофонтові, і він на ньому убив потворну ХІМЕРУ (див.). Пегас зробився символом поезії, фантазії, і ним охоче їздять (бодай у мріях) поети всіх народів. У виданні «Бесіди Іоанна Златоустого на 14 послань» 1623 р. в літері Ф. вміщено Пегаса. Символічна ідея тут така: як Пегас відкрив джерело, що вічно живить надхнення поетів, так і Христос відкрив джерело «живої води», як Він Сам називає свою науку, що з нього черпають своє надхнення правди християни.

ПЕДАНТ — людина, що надає перебільшеної ваги дотримуванню встановлених правил і норм і, тому часто нездатна зрозуміти живе життя, що в своїй творчості все від усталених норм ухиляється. Педант забуває, що норма нерухома, а життя постійно змінюється. Норма наказує, щоб порятувати людину, яка тоне, хапати її ззаду за волосся. Але досвідчений в житті моряк запитує: « А що робити, коли та людина лиса?» І педант губиться, бо норма не відповідає. Манцоні в своєму славнозвісному романі ««Заручені» змалював педантичного Дона Ферранте, який все аналізує, і на все має рецепту. Але життя не піддається аналізі, і коли з'являється чума, Дон Ферранте марно її заперечує бо вона , мовляв, не вкладається в відомі йому форми, і тому не існує. Це не перешкоджає проте Донові Ферранте вмерти саме від чуми. Гете в «Фавсті» змалював маленького педанта в Ваґнері, що знуджує Фавста своїм прив'язанням до вже зужитих формул і нездатністю реаґувати на нові випадки життя (див. БУКВОЇДСТВО).

Джеме Бернгам в своєму творі «Маккіявелісти» (Б. Айрес, 1945) з погордою писав про «професорів університету, що звичайно дивляться на науку, як на педантизм, і коли критикують якусь теорію, наставляють свої мікроскопи на незначні помилки та інші дрібниці» і саме тому не здатні зрозуміти дійсно великих, синтетичних, багатих на ідеї праць (ст .122).

Педанти, певно, люди нудні і обмеже-ні, абе у такому ще малодисциплінованому й анархічному суспільстві, як наше, педантизм — дуже побажана риса, яку треба плекати, намагаючись уникати хиб, із нею зв'язаних. Бо «брак педантизму створює дивну породу людей, — людей, які живуть лише теперішнім. Їх нехіть до всяких «дрібничкових» приписів і прийнятих поглядів робить те що вони не чуються ні чим зв'язані, не підлягають ніякій внутрішній дисципліні: давши слово, його не дотримують, підписавши урочисто якусь політичну програму, за деякий час підпишуть другу; прийнявши якісь обов'язки, їх не виконують; висипавши вам на голову відро наклепів, дивуються коли на вулиці не відповідаєте на їх поклін: установивши в пресі, або в своїй партії, драконські приписи і нагородивши цілу купу високих фраз і безкомпромісових параграфів про національну честь і т. п., примикають (заплющують, Є. О.) очі на вчинок, який глузує з тих параґрафів. .. Бо, повторюю, вони не педанти, вони не прив'язують ваги до несуттєвих подробиць і не мають дрібничкової пошани до прийнятих форм, приписів і поглядів... Чому питання про педантів і непедантів таке важне? Тому, що ходити усталеною стороною вулиці, триматися усталеного пляну імпрези, не забувши про деталі, виконувати прийняту ухвалу, а не щось їй протилежне. . . дотримувати призначену годину й дане слово, триматися певних приписів і параґрафів свого «вірую» або своєї партії, відповідати за слово і за вчинки — це все САМОДИСЦИПЛІНА...» (Вісник, 1939, І, 59).

ПЕДАТА ФЕЛІЧЕ — італійський журналіст, в другій світовій війні був в Україні з італійським корпусом. Щоденник «Артільо» в Лукка видрукував 8. VIII. 1942 р. його допис з України, в якому він стверджував, що, невважаючи на незвичайно багату землю, хліборобство в Україні стоїть зовсім не на рівні як би треба було сподіватися: «Нема сумніву, що в значній мірі до такого стану спричинилась і війна, але з усього видно, що й до війни не було тут багато краще, бо і до війни бракувало тут добрих шляхів, пильного господарського ока селянина - власника, бракувало творчої ініціятиви. В наслідок того всього — жахлива мізерія саме там, де існують усі підстави до багатства. . .» «Можна бути певним, завважував він далі, — що, коли б Україна була не під ярмом, а вільна, була б вона одна з найбагатших і наймогутніших країн. . .»

ПЕЙСТРА — вибійка розмальованої ма-

тори: зроблена дерев'яними кліщами з вирізаними взірцями, які, помастивши їх відповідною олійною фарбою, набивають на біле полотно. Цей промисл відомий у нас з найдавніших часів. В старо - українських літописах зустрічаємо назву ПЕСТРЯДЬ для означення взорчатих. помальованих матерій (В. Січинський «Нариси з іст. у. промисл.» 1938 ст. 76). Див. НАБІЙКА.

ПЕКАРСЬКИЙ ПЕТРО (1828—72) — московський історик, що в своїй відомій праці «Наука і література в Росії при Петрі Великім» (Спб. 1862), писав: «Малоросійська вченість мала свою добру сторону, а саме: з її поміччю в Києві щезла тупа ненависть до всього чужосторонннього, яку старалися підтримувати в Москві . . Кияни були в початку XVIII ст. в ділянці народної освіти в Росії головнішими діячами: всі поважніші переклади з старовинних мов всі знамениті трактати про догми віри всі проповіді, більша частина поетичних творів на звеличення перемог і достойників, театральні твори — все це писали вчені малороси (себто, українці. Є. О.), або писалося під їх безпосереднім наглядом». (т. II, ст. 2 1 —5).

ПЕКЛО — місце кари, визначеної людині за поповнені гріхи: «Бог все бачить, та не скаже, а вже разом покарає по тім світі» (Номис. 52). Українські народні вірування й уявлення про пекло склалися і розвинулися на підставі проповідей по церквах та образів Страшного Суду, в яких митці, згідно з власним розумінням вигадували для грішників відповідні кари. Уявлялося, напр., що на тім світі при страшному суді, як при кожному суді, кожний матиме можливість і виправдуватися і обвинувачувати: «Бог з тобою, розрахуємось на тім світі» (Номис. 10640), або «Оддасть на тім світі угоllям» (там же 10637). Бо пекло, відповідно до церковного вчення про «геєнну вогнену» уявлялося, як величезне вогнище, в якому грішники й самі смажуться й інших печуть та підсмалюють: «Хто спить до сонця сходящого, не втече пекла горячого» (там же, 11304).

Проте, одночасно з цим уявленням про пекло, як величезне вогнище в українського селянина, що йому часто приходилося змагатися з лютими морозами та з браком палива в степовій смузі склалися приповідки, що протиставлять «тепле» пекло «холодному» раєві: «У пеклі все тепло, а піди в рай, то й про прога дбай» (там же, 260). Терплячи від холоду, селянин був би радий погрітися бодай і в пеклі: «Хоч у пекло, аби тепло» (там же 1368). Не бракує проте, уявлень про пекло, як про місце холодне, темне, безрадісне: «У голові, мов у пеклі, нічого не видно» (там же, 1357).

Таке уявлення могло виникнути під впливом Біблії, де праведний Йов каже про пекло: «Поки піду — й не вернуся, — в країну темряви і тіні смерти; в країну мряки, яким є пітьма тіні смертної, де нема жодного порядку, де темрява, як сама чорна пітьма» (Йов. X, 21).

На Гуцульщині казали, що нежонаті парубки та невіддані дівчата, коли вмирали старими і бездітними, ішли по смерті «на велику толоку з високими кічірами, голу-голісіньку, що й одної деревини не уздрів би, а там сонце нікоти не гріє, і нічого не родиться, лише мряка, хмарно й холодно. .» (МУЕ НТШ. XVIII, 87).

Кари в пеклі, як уже сказано, визначувано відповідно до пороблених гріхів: брехуни мали лизати гарячі сковороди (Номис. 5098); непліддні матері, що «зачинили» своїх дітей, присідаючи пальці (див ПАЛЬЦІ) — «мусять їсти свої зачинені цеги»: «їсть та мама свою дитину, а дитина ригає пальцями але то нічого не помагає бо біда (чорт) стоїть із вилами й кричить: «Їж як не боялася їх зачинити і не вчинити не хотіла мати приплодок, що був тобі найменований, то мусиш із'їсти». І мусять їсти від суботи до суботи» (МУЕ НТШ. XVIII 88). Хто не шанує свята і на цім світі у неділю шиє або панчохи виже, той на тім світі буде крізь іглу або панчоху пролазити, а хто дере полотно вадь що то на тім світі буде ходити понад берег, а берег під ним обриватиметься (Етн. Зб НТШ. XXXII, ст. 231).

В українській літературі вірування про українське пекло розробив дуже вдало й докладно Ів. Котляревський в 'Енеїді' та П. Куліш в «Бабуся з того світу»

ПЕЛЕНА — низ сорочки.

ПЕЛЕХ — пасмо волосся. Також старий дід.

ПЕЛЕХ(-ИН) ПАВЛО (1839—1918) — професор хірургії военно - медичної академії в Спбургу; український меценат: 1898 р. пожертвував першу більшу суму — 90.000 корон австрійських (коло 20.000 дол.) на фонд для медичного відділу українського університету, й для підготовання професорів до нього; на ці гроші Т-во ім. Шевченка у Львові купило свій перший дім при вул. Чарнецького 26, де примістилися канцелярія і друкарня.

ПЕЛІКАН — див БАБА-ПТИЦЯ.

ПЕЛІСІЄ ЖАН (1883—1933) — французький публіцист, основник місячника «Ан-

налес дес Націоналітес» у Парижі, де в 1913 р. присвятив окреме число Україні. У червні й жовтні 1917 р. був в урядовій місії в Україні, як директор Бюра національностей при закордонній комісії парляменту. Приїздив і в жовтні того ж року, коли бачився з С. Петлюрою. Пізніше в 1919 р. С. Петлюра писав до нього, звертаючись через нього, як щирого приятеля України, до всієї французької демократії: «Багато вже минуло часу, коли я з Вами бачився. З сього часу пережили ми багато тяжких моментів, і не один сивий волос вказує на ті болючі етапи тієї дороги, якою ми пішли. У нас ворогів багато, але через те власне скристалізувалася єдність волі нашого народу, через те й запалало могутнім вогнем бажання нашої країни до власної суверенности. Під теперішню пору нашим найтяжчим ворогом є Денікін, який замість воювати з большевиками, обернув проти нас гармати й кріси, які отримав від Антанти, але й від німців; його старшини заявляють цілком отверто, що коли буде повалено Україну, вони вестимуть війну з Польщею і Румунією.

Ми не отримали досі жадної помочі, ні амуніції, ні технічних апаратів, ні санітарного матеріялу. Нічого! Ах, коли б Ви знали, Друже, скільки трагічних моментів пришлося нам пережити через це цілковите опущення нас! Траплялося часто, що нашим бракло патронів. І тоді приходилось їм класти свою голову в баґнетній боротьбі з большевиками. Приміри їхнього героїзму й ті великі жертви, які вони несли, це щось одиноке, нечуване в історії війни. Три четвертини наших козаків без чобіт і одежі; однак їх дух не погасає. У нас немає ліків; тиф десяткує ряди нашої армії, багато із ранених умирає, бо в нас немає ні медикаментів, ні білля. А антанські держави, які проголошують високі принципи, забороняють Червоному Хрестові прибути до нас! Ми вмираємо, а Антанта, мов Пилат, вмиває руки, і нам не остається нічого, як кликнути їй: Морітурі те салютант!

«Та Ви знаєте це добре, Друже! Осторонь від переворотів і політичних комбінацій стоять незмінені принципи гуманности й філянтропії. Для осягнення цих принципів закладено Червоний Хрест. Його відділ повинен прибути на Україну, щоб рятувати хворих і ранених і тим дати доказ, що милосердя й любов ближнього не знають ріжниць, і що вона не ділить людей на добрих і злих, на овець і вовків.

«Через Вас звертаюсь я і до великої французької демократії. Її діяльність, її посвята повинні подвоїтися. Нехай вона трубить алярм! Нехай вона примусить того, кого слід, шанувати закони любови й людськости! Нехай французький уряд зніме бльокаду і тим дасть змогу купити для нашої армії та нашого народу медичні средства і ліки. . .»

Але цей заклик залишився голосом у пустелі! Не з вини Пелісіє. . .

ПЕЛЛЕҐРІНІ ЛІНО — видатний італійський журналіст, кореспондент з ріжних країн світу до мілянського «ІльКор'єре делля Сера» та інших. За другої світової війни був в Україні з Італійським Експедиційним Корпусом, висилаючи до італійських часописів дописи, повні симпатії до українського народу. У місячнику «Шляхи Італії» за жовтень 1941 р. він видрукував багатоілюстровану статтю «Війна на південному фронті», де ми знаходимо опис непроїздних, після дощу, українських доріг, що в бездощеві дні, натомість вкриваються непроглядною курявою; жовто-золотих нив, що їх не в силах були понищити большевицькі орди; описи совєтських полонених, що в великій частині складалися з жовтолицих азятів, яким автор протиставляє місцевих українців — «істотно добрих, менш похмурих, більш інтеліґентних». Звірячій жорстокості східніх та північних варварів протиставляє істотну добрість українців, що висловлюються про тих пришельців: — Погані люди!

«Україна здається країною, благословенною від Бога, а тим часом тут панують — і панували — злидні. Чому? Чи пшениця, кукурудза, соняшники, буряки, картопля, сади не вистачали для селянського добробуту?» — «Ні, відповідає він сам, — не вистачали, бо той, хто обробляв землю, не мав із неї ніякого безпосереднього пожитку. .» І далі Пеллеґріні в дуже вдатних виразах змалював той визиск українського селянина, що лежав і лежить у підставі большевицького режиму.

ПЕНАТИ — боги опікуни римської родини і держави, як зв'язку родин. У Шевченка в поемі «Неофіти»: «Горить і день і ніч перед пенатом святий огонь».

ПЕНЕЛОПА — мітична донька Ікара, жінка УЛІССА - ОДІССЕЯ, головного героя Гомерової «Одіссеї», і мати Телемака. Невважаючи на довгу відсутність чоловіка, вона шляхетно витримувала залицяння Проків, паничів з острова Ітаки, що хотіли — кожний з них — з нею одружитися. Пенелопа обіцяла, що вийде заміж за одного з них, як тільки закінчить розпочату тканину, але вночі кожного разу розпускала те, що виткала за день. Звідти вираз ТКАНИНА ПЕНЕЛОПИ, що означає безконечну справу. Сама ж Пенелопа зробилася в усесвітній літературі символічною постаттю неперевершено вірної дружини.

ПЕНК АЛЬБЕРТ (1858 —) — німецький географ і геолог, член НТШ, вчитель на-

шого проф. Ст. Рудницького. На своїх лекціях завжди обстоював і підкреслював цілковиту окремішність українців від москалів. В 1916 р. написав в «Журналі німецького географічного товариства» обширну студію п. н. «Украна», в якій на основі наукових даних відстоював право України до культурної й політичної незалежности. В тій студії, яка пізніше появилася окремою відбиткою і заважила корисно для України під час переговорів про мир у Бересті, він писав:

«З точки погляду дальшої долі Европи матиме величезне значення, якщо вдасться замкнути перед Росією українську браму, якою вона через свою жадобу завоювань пхається на Зах. Це вдасться найдокладніше зробити, коли на Україні знов, як у XVII. століттї постане незалежна держава, що, як її давніші попередниці, прилучиться до західнього культурного світу».

Спеціяльний довг вдячности лучив із проф. Пенком українців, бувших полонених з російської армії, якими він по батьківськи піклувався.

ПЕНТАҐРАМ — геометрична фігура в формі звізди: на боках правильного п'ятикутника (ПЕНТАГОНА) збудовані два рівнораменні трикутники — давній кабалістичний знак у ріжних народів. На каролінських островах пентаґрам вирізували на шкірі при татуюванні. У лопарів п'ятикутник — звичайне тавро на оленях і разом з тим — амулет. У Марокко жінки навішували дітям амулети з знаком пентаґраму. Імператор Антіох Сотер увів цей знак у своїх військах під час походу на галатів (завіривши їх, що він отримав його від Олександра Великого). Ґвардія візантійських імператорів мала пентаґрами на своїх щитах. Його знаходять і на доісторичних мечах, де він, мабуть, грав ролю амулета. Його рисували в давнину на дверях домів, як охорону проти чарівників та нечистої сили. Пентаґрам мав мітичне значення в індусів та пітагорейців. В індуській символіці Шіву визначали трикутником із вістрям догори, як піраміду; Вішну, навпаки, вістрям униз; Покладені ж один на одний, вони творили пентаґрам, який символізував огонь і воду, зло і добро, загалом — увесь всесвіт (М. Сумцов у К. Ст. 1891. V. ст. 368).

Велику ролю відогравав пентаґрам, як ЗВІЗДА ДАВИДА (див.), у жидів. У середньовічному окультизмі пентаґрам — образ горішньої півсфери зоряного неба, маґічний знак, чистий і нібп навіть святий, бо відгоняє нечисту силу. На порозі дверей Фавста пентаґрам був недорисований — зовнішній кут відкритий, і це дало можливість дияволові ввійти до хати Фавста в вигляді чорного пуделя, але вийти він уже не може.

ПЕНТАТЕВХ, П'ЯТИКНИЖЖЯ — в біблії п'ять книжок Мойсея — Буття, Вихід, Левіт, Числа і Другий Закон.

ПЕНТЕСІЛЕЯ — мітична донька Ареса, цариця Амазонок і союзниця Пріяма, троянського царя в війні з греками. Ахілл, убивши її в ній закохується. Ця любов була темою багатьох творів світового письменства.

ПЕНЬ — приземна частина, що залишилася від зрубленого дерева. Був у нас сімволом упертости, бо сидів нерухомо на своїх коріннях. Звідти вирази: НА ПНЮ СТАЛИ — себто вперлися на свойому. Але був він звичайно і символом бідности, бо стояв звичайно обдертий: «Голий, як пень». Також глупоти: «Дурний, як пень».

ПЕРВАК, ПЕРВІСНИК — перша дитина. У нас вірили, що первак, як виросте, може бачити відьми як вони доять корови, чого звичайні люди не бачать (МУЕ НТШ. XVIII.104; Сумцов у К. Ст. 1889. XII. 600 - 02). Говорили також, що БЛУД (див.) ніколи первака не чіпається (В. Гнатюк. «Знадоби...» II. в I. ст. XXIV). I собака - первак бачить відьми і має силу їх рвати, тому відьми намагаються його задушити, поки ще він маленький (Сумцов там же).

Що перваковї надається особливе значення, це ми бачимо і в біблії де наказується: «Усі перваки самці, що зродяться тобі із дрібної скотини твоєї, присвятиш Господеві, Богу твому. Не поставиш до роботи первака твого бугая і не стригтимеш первака з дрібної скотини твоєї..» (У кн. Мойсея, XV, 19). У Біблії ж спеціяльно підкреслено привілеї, що належаться перваковї в людському роді, і що їх люди, надто матеріялістично наставлені і неопановані, навіть не розуміють:

«Прийшов Єсав з поля знеможений, і каже Єсав Якову: — Нагодуй мене вареним сочивом цим червоним, бо я знемігся. . . I каже Яків Єсавові — Продай мені зараз первенство своє. Каже ж Єсав: — Ох, мушу вмерти; пощо ж мені це первенство?. . I продав ЄсавЯковові первенство своє. Яків же дав Єсавові хліба й варива сочевиці. Попоїв же й напивсь і. вставши, пішов геть. I зневажив Єсав первенство своє..» (Буття, XXV. 29—34).

Так зневажила первенство своєї Батьківщини українська старшина й інтеліґенція XVIII ст. відступивши його Москві... за «шмат гнилої ковбаси». за московське «жалованя», (див. КАТЕРИНА II).

ПЕРГА — цвітяний пилок рослин, назбираний бджолами на поживу личинкам.

ПЕРГАМЕН — виправлена й вигладжена шкура, що її до винаходу паперу вживано до писання на ній і до оправи книжок. Назва походить від міста Пергама в Малій Азії, де вперше почали виготовляти пергамен. Перше вживали пергамену з ослячої шкури, що визначалася особливою тонкістю й білістю. Її привозили до нас, в Україну, з Азії й Греції. Але потім і в нас навчилися робити пергамен із телячої шкури, з якої виходив теж досить білий пергамен. З того, що пергамен приходив до нас перше з Греції, де він називався «хартос», у нас досі залишився слід у слові КАРТКА. Пергамен, як матеріял до писання, панував до кінця XIV в. (Див. ПАЛІМПСЕСТ).

ПЕРЕБИЙНІС — герой народної пісні: «Гей, Перебийніс водить не мало — сімсот козаків з собою, рубає мечем голову з плеч, а решту топить водою. . .»

Тут оспівується козацький полковник часів Хмельниччини Максим КРИВОНІС (див.), на що вказує й згадка в тій пісні самого Хмельницького.

ПЕРЕБІЛЬШУВАННЯ — нахил багатьох людей при тій чи іншій нагоді робити з мухи слона. Т. Шевченко в свойому «Артисті» відмічав, що «перебільшення» — звичайна річ у молодих вразливих натур, вони завжди роблять із мухи вола».

ПЕРЕБРЕСТИ — перебороти перешкоди в любові. Символічний вираз в народніх піснях: «Ой, не думай, мій миленький, не думай (себто не проволікай часу, бо я:) перебрела-м бисту річку, перебреду Дунай; та як будеш, мій миленький, думати, думати, буде ті ця пшениченька в полі зимувати: (себто втратиш час, нагоду (Голов. II 764).

Або: «Перебрела бистру річку й половину ставу, (далеко зайшла, а тому:) сватай мене, козаченьку, не вводи в неславу. . .»

Або: —Коби річка невеличка, я би-м перебрила, коби мі був милий вірний, як бим-м го любила. . .»

ПЕРЕВЕРТАННЯ — магічний засіб у забобонних людей. «Яким чином перевертається людина в звіря, найліпше можна пізнати з оповідання, записаного в Белзі. Там довгий час уважали одного чоловіка за вовкулака. Він ніби потребував тільки піти до одної колоди, перекинутися через неї, та й зараз ніби ставав вовком. Коли добре набушувався, вертався знову до колоди, відвертався на другий бік та й ставав знов чоловіком. Таким самим способом перевертаються в ріжних звірят чарівниці та упирі, тількищо при кожному перевертанні не конче треба шукати колоди» (Д. Лепкий в «Зоря» 1885, XX. ст. 240). Див. ВОВКУЛАК.

ПЕВЕВЕРТАННЯ ДОГОРИ ДНОМ — магічний засіб, що має на меті змінити один стан на протилежний, звичайно нещасливий на щасливий. На Горличчині, після похорону, коли віз на якому везли труну до кладовища, повертався на подвір'я, його перевертали догори колесами — «щоб на обістю відвернулося зло, а привернулося все добре» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 206). На Харківщині, щоб малу дитину ніхто не зурочив, перевертали догори дном начиння (З. Кузеля, Дитина. I, 37). Проте, цю вістку так зредаґовано, що не можна зрозуміти, яке саме начиння «кладуть догори дном» і яке відношення воно має до дитини.

ПЕРЕВЕРТЕНЬ — змоскований українець, і взагалі зрадник своєї напіональности. Т Шевченко багато разів згадував у своїх творах перевертнів, суворо їх картаючи:

А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та поможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати
Поспішайте, недолюдки,
Матір катувати! («Розрита Могила»)

Українські перевертні завжди гірше знущалися з української культури і взагалі з українського народу, намагаючись бути «чисто - русскими», ніж самі москалі і це підмітив В. Ленін, який продиктував 30. XII. 1922 р.: «..відомо, що обрусілі інородці завжди пересолюють щодо істинно - руського настрою. .» («Комуніст України» ч. 7 за липень 1956)

ПЕРЕВЕСЛО — скрутінь соломи, що ним в'яжуть снопа або й щось інше. Як усе, що в'яже (див. ВУЗЕЛ), був символом стримування, гальмування (Етн. Зб НТШ. У, ст. 194 206).

ПЕРЕВІЗ — плата за перевіз через річку, також дуже давній податок — він існував ще в князівській Україні (М. Грушев. «Іст. УР». III, ст. 255). Під час переговорів з московськими боярами в Переяславі в січні 1654 р. гетьман жадав, щоб цар — «з їх военних людей мита і мостовщини і перевозу брати не велів». (Крип'якевич в ЗНТШ. т 130, стр 96).

ПЕРЕВІЗНЕ — гріш, що його в нас давали до труни покійникові — «на перевіз на той світ» (МУЕ НТШ, У, 243, 248), бо дорога на той світ «йде через море, через яке перевозить Матка Божа сіттю, сплетеною з новісма, яким убирають люди на Різдво хрести, як ходять колядники» (там же ст. 252). Звичай класти гріш покійникові був відомий в усій Україні. Походить він із поганської давнини: греки

мали перевізника ХАРОНА (див.), що душі перевозив через пекельну річку Стікс. Див. ДОМОВИНА. КУРБАС.

ПЕРЕВІС — ловецький прилад князівської України. За крадіж пса яструба або сокола з перевісу та за знищення перевісу, — не злісне, а для того, щоб украсти з нього щось, — карано «середньою карою» в 3 гроші 30 кун, і 3 гр. просто, як за крадіж худоби з хлива, меду з бортя, або за знищення бортя. (Груш. «Іст. УР» III, 365). Пізніше, в XV—XVI ст. карано за нищення перевісу 12 рублями кари та ще стільки ж треба було дати на вел. князя (там же, VI, ст. 165). Хв. Вовк пояснював: «перевіси — це були великі сіті, що завішувались поперек лісової просіки, чи дороги в спеціяльно придатних для того місцях, які мали назву ПЕРЕВІСИЩ..» («Студії. .» ст. 36).

ПЕРЕВОДИТИ (через річку, через міст) — в народніх піснях — женитися: «Ой, возьму я ту дівчину за білу ручину, переведу тихий Дунай та й бистру річину, переведу, переведу та й не замочуся, щоб люди не сказали, що я волочуся».

Вираз «та й не замочуся» вказує, що веститме він через міст або КЛАДКУ (див.), а їх символіка досить відома.

ПЕРЕВОЗИТИ — теж женитися, або виходити заміж: «По тім боці Дуная, Дуная я молода гуляла. В лузі калина, темно невидно, соловейко не щебетав. Прийшла ко мні матінка, матінка: перевези, донечко, донечко. . . Я матінки не взнала, не взнала, перевозчика не звала, не звала. . . (Те саме повторюється з тим самим приспівом з «батеньком», з «братічком», «сестрицею» аж поки:) «Прийшов ко мні милейкий, милейкий: перевези, милая, милая! Я милого взнала, узнала, перевозчика позвала, позвала. В лузі калина, ясно да красно, соловейко защебетав» (Чуб. V, ст. 510—11).

Відповідно до цього ТРИМАТИ ПЕРЕВІЗ — бути на відданні: «У брода, в брода да в перевоза там Мар'ечка перевіз держала, і од перевозу по червоному брала. А туди ішло сімсот молодців, сімсот молодців, все запорожців (свати), — Красная панно, перевези нас! — Не перевезу, не маю часу» (Чуб. III, 316).

Ця колядка, яку співають на величання дівчині, вказує, що дівчина, хоча й відданиця, ще не хоче йти заміж (Потебня в РФВ. 1886, III, 449—51).

ПЕРЕВОЛОЧНА — село при впаді Ворскли до Дніпра: тут було місце козацького перевозу. В 1709 р. московські командири Волконський і Яковлев, як доносив 24 квітня Шереметьєв Петрові І. взявши Переволочну, де було с козаків із тисячу і мешканців зо дві тисячі», «зрадницьких запорожців і **жителів поза-**рубували, а інші злякавшись, порозбігалися і потонули в Ворсклі, і Переволочну і Келеберду спалили» (Є. Тарле «Северная война. . » Москва, 1958 ст. 344, цитовано в «Укр. Зб. Інституту Вивчення СССР, кн. XVII, ст. 15).

Знищення Переволочни, де знаходилися запорозькі човни, понищені також, дуже утруднило переправу через Дніпро шведсько - українських військ після Полтавської катастрофи.

ПЕРЕВ'ЯЗУВАННЯ ВІКОН І ДВЕРЕЙ — забобонний обряд. На Буковині існував звичай визначувати дім, де лежить покійник, рушником, перетягненим через вікно (Етн. Збірн. НТШ. XXXII, 151). В Лебедині на Чигиринщині обв'язували ворота подвір'я, де був покійник, червоним поясом — «щоб хазяйство не утекло» (там же ст. 153). У румунів виставляли перед хату померлого білу хоругов, або смеречку, обвішану сухими овочами та биндами (там же, 151).

ПЕРЕВ'ЯЗУВАННЯ ДЕРЕВ — забобонний обряд для охорони саду. Уночі під Новий Рік на Кубані, а з деякими відмінами і в інших місцях України, виходили в садок, і один хтось брав сокиру, та, заміряючись на якесь дерево, казав: «Треба це дерево зрубати, бо однаково з нього не буде пуття». Але хтось другий заперечував: — Е, ні, не рушай, брате! ось я лучче його соломою перев'яжу, воно безпремінно в цьому році уродить. — Та й перев'язував солом'яним перевеслом. Так робили зо всіма деревами, і тоді, як казали, бував такий урожай, що «аж гілля ломалося». Але цього не можна робити що-року, а тільки що-три роки, а то сад скоро б виснажився і загинув (Крамаренко в Етн. Зб. НТШ. I, 19 (Див. ДЕРЕВО).

ПЕРЕВ'ЯЗУВАННЯ ХРЕСТІВ НА МОГИЛКАХ — побожний обряд. Найстарша згадка про перев'язування хрестів на могилках — «щоб мертвий, по воскресінні міг ним утертися» (Б. Грінченко) знаходиться в «Письмах із Малоросії» А. ЛЕВШИНА (див.) 1816 р. Ріжні пояснення цього звичаю знаходяться в праці проф. Хв. Вовка «Старин. дерев. церкви на Волині» в «Мат. по етн. Россіи» 1910, I, якої автор УМЕ не міг дістати.

ПЕРЕГЕНЯ — дівчина, героїня обряду що ним закінчувано полення буряків. На Канівщині (с. Росава) її вмотували червоними поясами, які інші дівчата здіймали з себе, залишаючи у Перегені тільки обличчя відкритим. Руки дівчина - перегеня підносила над голо

вою і складала їх долонями. Руки теж обмотували червоними поясами, а між долонями вставляли квітку. Шию об'язували білою хусткою. К. Копержинський вважав, що за перегеню вибирали дівчину, яка в праці переганяла (звідки й назва) інших (Перв. Гром. 1926, І, ст. 73).

Поряд із перегенею йшов парубок — КОЗАК, теж обмотаний червоними поясами. Як перегеня була висока, то вона йшла пішки, а як була невеличка, то ставала на плечі невисокому парубкові. З обох боків її підтримували двоє парубків щоб не впала. На них казали — ПІДПІРКИ. Перегень могло бути й кілька. З відмін водження перегені відзначимо такі: на голову часом накладали вінок із стрічок та пільних квітів; за вінок устромляли дві обмотані хусточками ложки, це були ніби — роги. Іноді дівчина ставала на плечі двом парубкам. Часом дівчина трималася за сапилна, часом за дрючки (там же ст. 55).

Влізши на плечі парубкові, чи парубкам, перегеня йшла наперед і кланялася. Коло неї йшов козак — він зображав її чоловіка. За перегенею йшли дівчата й парубки усі гуртом, співали, танцювали, грала музика. Увесь час перегеня «виковирювала», себто робила ріжні чудні рухи. Часом давали перегені до рук ложки і вона ними клопала (там же ст. 61).

Похід із перегенею, як і обжинковий, (див. ОБЖИНКИ), закінчує собою колективну працю на полі. Він має спільні й відмінні від обжинкового риси. Як там, так і тут, маємо до діла з синкретичним обрядовим дійством — на чолі з вибраною дівчиною та хлопцем, — дійством яке супроводиться жертвами, дотинками, танками, співами та музикою. Однак, як зазначив К. Копержинський, обжинковий похід — ніби весільний, на чолі з молодою й дружками; в поході ж із перегенею перед ведуть дівчина й хлопець, що зображають чоловіка й жінку. Обжинковий похід — одночасно й магічний обряд рослинного типу: беруть, несуть і подають сніп та вінок — символи урожаю; похід же із перегенею дійство наскрізь комедійне, жартівливе, вінок, коли він у ньому й є, жодної ролі не відограє. Фіґлі, жарти в обжинковому поході — елемент, рівнобічний до головного, поважного магічного акту; «Коверзування» ж перегені — ґоловний елемент в її поході, урочистість дії — цілком другорядний елемент.

Незаперечні архаїчні елементи в перегені — пантоміна, животинні елементи, але в цілому обряд пізніший по походженню. Утворився він у наслідок концентрації комедійного елементу так само, як на ґрунті мітологічного міму утворився мім бурлесковий.

Водження перегені відбувалося, як сказано, на закінчення полення буряків. Однак матеріяли О. Б. Курило дають підстави догадуватися, що перегеню водили й на весні та на деякі великі свята, як Трійця, тощо. (Перв. Громад. 1926, І. 73). Див. ТОПОЛЯ.

ПЕРЕГОНИ НАВВИПЕРЕДКИ — весняні гри, як залишки колишніх військових змагань. В давні часи, необхідності війни вимагали, щоб вояк умів довго й швидко бігти, не втомлюючись. Ті, що вміли добре бігати, користувалися особливою увагою, звідти й епітет Бистроногого, що ним ушановано Ахілла. Залишилися й у нас рештки давніх військових перегонів. Л. Білецький вважав найстаршою й найпримітивнішою формою перегонів біг до тички, де висить шапка, або вінок. Той, хто вхопить шапку, чи вінок, вважається переможцем, героєм. Ця гра ускладнюється несенням деревця і т. інш. Тоді мета перегонів— майовий кущ, дерево. Той, хто перемагав, діставав в нагороду вітку і назву «короля». Відбувалися перегони й коли виганяли худобу на пасовисько — було змагання за те, хто перший прижене худобу на перше місце. Л. Білецький підсумовував: «Таким чином, чисто военний обряд давніх часів перейшов до селянського осередку — найміцнішого охоронця звичаїв старовини: у вигоні скотини на пасовисько заховується відгук давніх герців військових». («Іст. у. літ.» 1947, ст. 89). (Див. ОЛІМПІЯДИ).

ПЕРЕДБАЧЛИВІСТЬ — прикмета людини, що вже досягла значного рівня культури, а тим самим і самоопановання.

Примітивні люди не встані передбачити наслідків своїх вчинків, не кажучи вже про передбачування наслідків подій в інших сферах життя. Примітивна людина живе моментом, голосом інстинкту, не розуму. Як Есав, тип примітивної людини, охоче продав своє первородство (див. ПЕРВАК) і будучі привілеї, з ним з'язані за тарілку сочевиці, щоб тільки задовольнити голод, який він відчував у тому моменті, так і взагалі кожна малокультурна людина, не думаючи про майбутнє, поспішає задовольнити свої примітивні інстинкти. Лише з розвитком культурности людини, починає вона розуміти наслідки того чи іншого свого вчинку і стримуватися від примітивних імпульсів, опановуючи їх.

«Умове зусилля передбачування — одна з підставових основ цивілізації. Передбачувати це загалом початок і засіб усіх підприємств, великих і малих. Це також здогадна підстава всякої політики. Це - чинник психічний, нерозлучний з організацією людського життя» (П. Валері «Політика духа»).

Б. Рессел писав: «Істотна прикмета всякої цивілізації — передбачливість. Це вона відріжняє людину від звірини, і дорослого від

дитини. І тому передбачливість. з огляду на її ріжнé степеновання, дозволяє нам розріжняти нації й епохи на більш і менш цивілізовані в залежності від розмірів передбачливости що вони виявляють... Певно, що в сучасному світі ніхто не виявляє стільки передбачливости, як то ми бачимо в давніх єгиптян, які бальзамували своїх покійників, щоб вони могли воскреснути за яких десять тисяч років. І цей факт мені пригадує, що друга істотна прикмета цивілізації — знання. Передбачливість, що ґрунтується на забобоні, не може бути прикметою цілком розвиненої цивілізації, хоча й може розвинути духовість, істотну для розвитку справжньої цивілізації. Наприклад, пуританський звичай відкладати всякі втіхи життя, щоб мати їх у потусторонній вічності, сприяв, без сумніву, накопичуванню капіталів, потрібних для розвитку промисловости. І тому ми можемо визначити цивілізацію, як спосіб життя, що випливає з комбінації знання і передбачливости. Цивілізація. в цьому розумінні, розпочалася з хліборобством і оговтанням жуйних тварин...» («Хвала дозвіллю». Мадрід, 1953, ст. 150 - 51).

Проте з передбачливістю, що в багатьох культурних країнах виливається в форму суспільного забезпечення старших людей шляхом попередніх виплат з заробітків, забезпечення від пожеж, тощо, не треба переборщувати. Люди часто починають передбачувати всякі нещастя, які ніколи потім не трапляються, даремно руйнуючи свій спокій і здоров'я. «Випадок відограє в кожній людській справі таку величезну ролю, що, коли ми намагаємося зараз же запобігти, ціною жертв, небезпеку, яка нам загрожує здалека, ця небезпека, через несподіваний зворіт подій, сама зникає, і нераз виявляються марними не лише наші жертви, але й зміни, що з них постали, в наслідок зміни обставин, виявляються нам шкідливими. Тому, запобігаючи майбутньому, не повинні ми посуватися надто наперед, але рахувати також і на випадок і сміливо зустрічати кожну небезпеку в надії, що вона, як стільки хмар на небі, пройде стороною...» (Шопенгауер «Афоризми про мудрість життя» іт. вид. 1923, ст. 210.) (Див. ЯСНОВИДІННЯ).

ПЕРЕДВИЖНИКИ — мистецьке об'єднання «Общество Передвижних Виставок», що виникло в 1860 р. в Петербудзі з ініціятиви головно українських мистців І. Крамського, М. Ґе і М'ясоїдова та росіянина Перова, як реакція - протест проти тодішнього клясицизму, що панував у петербурзькій Академії Мистецтв. Пірвавши з Академією, Передвижники організовували великі мистецькі виставки не тільки в Петербурґу, але й переносили їх («передвигали») до інших більших міст, маючи зокрема великий успіх в українських містах — в Києві. Харкові, Одесі. Передвижники звертали велику увагу на ідейний зміст мистецького твору, уважаючи, що мистецтво повинно служити не само собі («мистецтво для мистецтва»), а громадянству.

ПЕРЕДЛІТТЯ — останні тижні весни. «...Український нарід цей останній момент весняного розквіту природи відчуває особливо врочисто. Весело, шумливо й радісно відправляють обряди, що відносяться до цього другого й головного циклю весняних обрядів. Немає кінця пісням, танцям і розвагам. Через те навіть і в той час, коли людина цілком позбулася страху перед природою й перестала більше цінити ділову сторону обрядової дії, все ж таки цей цикль вона буде заховувати ради його самого, як забаву, як святочну розвагу. Віддавна цей цикль носив розгульний характер, бо коли й не повеселитися людині, як не під цю пору — після великого посту та його тяжких днів? З давніх давен у найвищий момент весняного розквіту було місце і звичайній грі та розвагам. Вони-то перепліталися з головною господарсько - релігійною обрядовою дією, то переводились рівнобіжно з ним, закінчуючи його своїми більш свобідними та безпосередніми веселощами. . .» (Л. Білецький «Іст. у. літ.» 1947, 89).

ПЕРЕДЧУТТЯ — невияснене досі явище передчування якоїсь події, звичайно трагічної, що має статися в недалекій будучині. Віра в передчуття дуже сильна в українського народу. Інколи безпідставна туга, смуток, що гнітить людину, неясне очікування якоїсь неминучої біди, — такий стан нарід формулює: «Доля щось чує», «доля щось віщує». . . (Л. Білецький «Іст. у. літ.» 1947 ст. 39). Відомий біолог, нобелівський лавреат, А. Каррель писав: «Стан нашої органічної системи якимсь чином впливає на нашу свідомість; іноді якийсь орган попереджає нас таким чином про небезпеку. Коли людина здорова, чи хвора, має передчуття близької смерти, ця вістка приходить до неї. мабуть, із центру якоїсь органічної свідомости, яка дуже рідко помиляється. .» («Людина. цей невідомий» Мілян, 1937, ст 116).

Передчуття близької катастрофи дуже розвинене в тварин. Відомо загально, що щурі перед тим, як корабель має затонути, дармащо люди цієї небезпеки ще не бачать, покидають той корабель. Покидають вони й дім, що має завалитися. Вже 460 р. перед Христом Тукідіт описує дуже докладно поведінку домашніх тварин перед вибухом вулкану. Тукідіт пише, що тварини зігнані на заріз в Тракії на кілька годин перед землетру-

сом прорвали брами і огорожі і повтікали в тому одинокому напрямі, де лява вулькану не посувалась. Відтак Главстос з Атен і багато пізніше Вільгельм фон Гумбольдт займаються теж тією цікавою поведінкою домашніх тварин перед стихійними катастрофами.

Тварини якби перестерігали людей перед лихом, і тим вони ще більш вартісні для людини. Між іншим при останньому вибуху Везувія (1950) стверджено, що домашні тварини втікали і залишали Месіну. Подібно було і 1500 р. тому в Македонії перед землетрусом Вже 1 тижні перед землетрусом всі тварини повтікали з пасовиськ і стаєн. Цікаве було при тім явище, як пише Главстос, що домашні і дикі тварини мішались та не ворогували між собою і перебували разом.

Особливо кінь і собака дуже вражливі у випадку земних чи воздушних стихій, що наближаються. Собаки Захисту Великого св. Бернарда в Швайцарії, що кожного дня виходили повнити свою місію рятування людей, загублених у горах, дня 3 лютого 1938 р. рішуче відмовилися вийти з захистку: годину пізніше страшна лявіна впала недалеко від захистку і заблькувала всі доступи до нього. Тільки на підставі ствердження інстинкту передчування зродилось на Україні твердження, що виття псів віщує пожежу.

ПЕРЕДЯГАННЯ — вбирання на себе одягу, що належить людині іншої статі, або навіть взагалі іншому світові — звіринному, тощо. Обрядове передягання може мати дві цілі: 1. намагатися наслідувати якусь вищу істоту, щоб таким чином перебрати на себе й її незвичайні прикмети і 2. прибрати такий зовнішній вигляд, що міг би — в небезпечних моментах життя людини — збити з пантелику злих духів і таким чином охоронити її.

Перший рід передягання ми знаходимо в різдвяних перебираннях козою, туром, ведмедем, тощо та в машкерах, що залишаються, як пережиток давніх свят на шану тих тварин. Різдвяні передягання — давній і загальний звичай всіх європейських народів. Свого часу О. Веселовський в «Разысканіях» (VII, ст. 128) вказав був на давність і поширеність звичаю перебиратися козою й туром, а почасти й конем. Тура знають не тільки різдвяні забави та коляди України, Білоруси та Польщі, але й забави в Московщині (Снегірьов 1, 76). Так звані ґотські грища при дворі візантійського імператора, за описом Констянтина Порфірородного, та образи варварів на фресках св. Софії в Києві вказують, що актори перебиралися в звірячі шкури, вбирали машкери з рогами, тощо. Якщо в пізніших часах ці перебирання набрали характеру забави, гри, то їхнє походження було первісно культове, як на це вказують і археологічні досліди й пережитки тотемістичних обрядів. «Треба приймати на увагу два головні елементи тотемістичних обрядів — передягання чи маскарад і прийняття імени. Тому власне, що ціль тотемного обряду — обоження тих, хто бере в ньому участь, вірно намагаються уподібнитися, яко мога більше, богові і приймають не тільки його ім'я, але і вбираються в шкури звірів тотемного роду. Дівчата атенські, що мали культ Артеміди — ведмедиці, вбиралися в ведмежі хутра; менади, що приносили в жертву лань Пентея, вбирали на себе ланячі шкури, тощо». (С. Рейнах «Орфео» ст. 123).

Є. Кагаров також писав у «Перв. Громадянстві» (1928, І. 51): «Останній варіянт обрядового єднання з божеством, або духом, становлять ріжні засоби зовнішнього наслідування демонічних істот: учасники культових церемоній надівають маску духа, а якщо демон має теріоморфний (звіринний) характер, то наряджаються тваринами, одягаються в звірячі шкури і намагаються удавати рухи та ходу, напр., ведмедя в ритуалі Бравроній в старій Греції, щоб поринути в тайну божественної оренди. Звідци численні назви жрецьких колеґій від імен тварин. Народні гри, танці в старій Греції, в сучасній Африці, у півн.-америк. індіян відтворюють зовнішній вигляд і рухи тварин».

У Біблії читаємо: «Жінка нехай не зодягається, як чоловік, а чоловікові не подоба вдягатися в жіночу одіж: це бо гидота перед Господом Богом твоїм, коли хто це чинить. .» (V Мойс. XX, 5). Тут мається на увазі перестерегти юдеїв перед звичаєм поганського релігійного маскараду, який, очевидячки, не рідко відбувався в сусідніх хананеян. Але ця релігійна заборона мала пізніше несподівані наслідки: вона була головним арґументом на суді проти Жанни д'Арк, яку спалили живою за те, що 25 століть перед тим хананеяни перебиралися в своїх поганських святинях!

Інший характер мали передягання в весільній обрядовості. Момент вступу в шлюб уважався у всіх народів дуже критичним, особливо, для молодої з огляду на необхідність пролити святу КРОВ (див.), що вимагало пізніше відповідного очищення (див. ВИВІД) За загальним віруванням, злі духи тільки того й чекають, щоб якось зашкодити молодій парі, — тому від найдавніших часів вживалося з усіх народів багато ріжних заходів проти ЗУРОЧЕННЯ, як наслідку дій злої сили. Одним із засобів протидіяння і було передягання. Фата, яку в інших народів вбирає молода(у нас її заступає НАМІТКА), має на меті сховати молоду від зурочливих очей, тощо. Звичайно, молодих оточує юрба молодих людей, більш менш однаково вбраних, щоб демони не могли

розпізнати молодожонів. У цьому полягає, на думку Є. Рейнаха, («Мітп...»І. 118) роля дружків, дружок і бояр. «Обрядове передягання в весільнім ритуалі, жалібний одяг під час похорону, винесення мерця не звичайним шляхом (а через вікно, чи через розібрану стіну), голення волосся або запускання його на знак жалоби, фіктивні молодий і молода, культова машкера - - все це хитрощі для того, щоб духи помилились. . .» (Є. Кагаров в Перв. Громадянстві» 1928, І. ст. 42).

ПЕРЕЖИТКИ — сліди давніх вірувань і обрядів в пізнішому світі. Минуле ніколи не вмирає цілковито для людини. Вона його може забути, але вона все його носитиме з собою. Бо в кожний момент свого існування людина — продукт і наслідок попередніх часів. Ми вживаємо мову, якої коріння сягають у дуже давні часи. Інтимний змисл ріжних слів часто вже цілком призабутий і відмінений, і тільки уважний дослід фахівців - мовознавців розкриває в них давню ідею, чи гадку, що були в них вложені, що їх зродили. Ідеї відмінилися, і спогади зникли, але слова залишилися, як вірні свідки колишніх думок і вірувань. До наших днів дійшли рештки давніх обрядів, повнячи які, людина дуже часто не пригадує собі їх справжнє значення й призначення. І тільки досліди фахівців - етнологів та істориків давніх релігій відкривають нам, що вони — рештки обрядів і церемоній, — сліди, «пережитки» того, в що люди колись твердо вірили, і відповідно до чого вони поводилися може яких 15 чи 20 століть тому.

Був час, що в поняття пережитків вкладалися всі прояви старших форм побуту з усіх часів, почавши від таких, що віддалені від нас на яких 100 чи 200 літ аж до третичної доби. Минуле з цього погляду вважалося за щось одноріднє, що різко протиставлялося сучасному, а пережитки ніби творили місток від одного до другого. Тепер звертається увагу не тільки на виявлення пережитку, але й на вияснення, до якого саме культурного комплексу належить той пережиток — установа, форма побуту, вірування. Коли, напр., як зазначив М. Грушевський, в такій невинній грі, як наша ГОРЮДУБА (див.) ми бачимо пережиток колишнього насильного поривання дівчат, то не слід задовольнятися самим тільки цим констатуванням, бо пережитків УМИЧКИ ми маємо і в літературних звістках та в іншім етнологічнім матеріялі безліч, — але повинні запитати себе, яку саме суспільну стадію визначує цей пережиток: чи це відгомін примітивного насильного заволодіння дівчиною, чи це пережиток уже чисто обрядових ігрищ де хлопці здоганяли дівчат, а ті піддавалися, або, навпаки, не давалися. Адже умичка може бути й правною формою подружжя. Ясно, що така дослідна праця дуже важка до переведення і в багатьох випадках навряд чи вже можлива, але методологічно вона все ж потрібна бодай у спробах.

ПЕРЕЗВА — своєрідна оргія, що відбувається на весіллі після виходу молодих із комори. У тому разі, коли молоді залишаються в коморі на всю ніч перезва відбувається на другий день, себто в понеділок. На Придніпрянщині перезву звуть ПРОПОЄМ.

Після сконстатування дівоцтва молодої насамперед дбали про те, щоб сповістити про це її матір. З цією метою визначалося особливе посольство, бо, за звичаєм, батьки молодої не сміють ані провожати своєї доні до хати молодого, ані бути присутніми того вечора на весіллі. Батьки молодого наливали в пляшку кращої горілки, найчастіше червоної наливки, чепляли до неї пучок калинових ягід та кілька колосків збіжжя. Перев'язували також червоною ниткою хліб, спечений разом із короваєм і все посилали матері молодої, найчастіше братами молодої. У багатьох місцевостях ці відвідини матері робили всі гості, на чолі з дружком, що ніс сорочку молодої. Цей похід відбувався в супроводі пісень: «Спасибі тобі, таточку, за кудрявую м'яточку, за запашний васильок, за твою чесну дитину, що вона по ночах не ходила, при собі сноток носила. Прохали хлопці — не дала, купували купці — не продала, шовком ніженьки зв'язала, свому Іванкові калину держала. — А мій Іванко розотрав, шовкову ниточку розірвав» (Чуб. ч. 1347).

Співали й багато інших пісень більшменш відверто еротичних. Перед походом несли звичайно червоний весільний прапор.

У хаті молодої похід приймали з великою честю та садовили за стіл. Дружко, або й сам молодий, виймав пляшку з горілкою, вкидав у чарку три ягоди калини, наливав горілки і частував з тієї чарки батька й матір молодої: «На добридень, матінко, добридень, лучча була ніченька, як цей день. Спасибі тобі, сваточку за твою кудрявую м'яточку, за хрещатий барвіночок, за запашний васильочок, за червону калину, за твою добру дитину» (Чубин. ч. 1349).

Потім частували братів і сестер молодої з чарок, до яких клали по дві ягоди калини, а частуючи решту родини, клали по одній ягоді. Потім молодий, якщо він брав участь у запросинах, брав тещу під праву руку і урочисто вів її до своєї хати в супроводі всього роду. Звідти й назва ПЕРЕЗВИ що перезивали з одної хати до другої. Приданки ввесь час співали відповідних пісень. Одна з них точно зазначає, що зять іде тому з тещою рука в руку, що спить із її донькою.

Коли перезва наближалася до хати молодого, бояри брали весільну корогву, махали нею над головами всіх, хто брав участь у поході, а потім згорнувши, ховали її. У бойків в Галичині, коли бачили, що наближається перезва, замикали хатні двері. Пояснення цьому дає пісня, що її співали перезв'яни: «Вийди з комори, Оленочко, покажи твоє личенько миле. Мати твоя була заснула, тебе ж викрали чужі люди. . . Ой, що ж про те та й сказати, ніг-де зятя не видати. Чи він тещі налякався та від неї заховався? Не лякайся, зятю, не лякайся, за дверима від нас не ховайся. Нас, перезви, не багато, сотню коней нами взято. . .»

Але зять не показувався. Тоді пісні починали кепкувати з нього: «Зятенько нас налякався та в солому заховався. Миші там зашелестіли — чи ж вони його не з'їли?»

Нарешті відчиняли двері, і виходила молода. Вона обсипала всіх пшеницею, вівсом та житом. Іноді виходила й свекруха ї, стоячи на порозі, обмінювалася хлібом із матір'ю молодої, потім цілувалася з нею і заводила до хати.

Іноді виходила молода, передягнена Хохою, себто якимсь чудовищем, а то ще, замість неї, чи замість молодого, виводили ТУРА — звичайно, це був один із бояр, смішно вдягнений. Іноді, замість Тура, виводили НІМЦЯ, недоладно зроблену солом'яну ляльку.. . . Перезва набирала все буйнішого й еротичнішого характеру. Горілку пили з великих мисок, до схочу. Зміст пісень робився все більш безсоромним і таким же робилося й поводження присутніх. Під час цього перезв'яного бенкету, обдаровувано молодих: «Перезв'ян оце так шанують, що вони багато дарують. . .»

ПЕРЕЗИВКИ — бенкети повесільного тижня. Вони, звичайно ,відбувалися по четвергах і п'ятницях, коли староста, дружко та весільні гості, на запрошення ріжних родичів молодих, переходили з одної хати до другої, частуючись і багато співаючи (Чуб. ІУ. 580).

ПЕРЕЗВУК — зміна голосного звука в пні, чи корені слова, явище дуже давнє в індоевропейських мовах. В українській мові маємо приклади: плету — плоти — заплітаю; нести — ніс — носити і т. д.

ПЕРЕЙМА — нагорода за впіймане на ріці, як от у пісні: «Помагай Біг, три риболови, чи не стрічали, чи не спіймали пав'яний вінок, чистий барвінок? — Ой, ми стрічали, ой, ми спіймали, та що ж нам буде за переўми?»

У князівській Україні: «Хто переловив утікача і дав знати «господину», діставав гривну — перейму». (М. Груш. «Іст. УР.» III 329).

ПЕРЕЙМИ — передпородні болі вагітної жінки.

ПЕРЕЙМИ — весільний обряд, що відбувається іноді, коли молодий з поїздом їде по молоду, а іноді, коли молоді їдуть до церкви. Найчастіше він відбувається у випадку, коли молодий і молода не з одного села. Тоді парубки села молодої переймають поїзд молодого, себто перегороджують йому дорогу й вимагають викупу. Іноді ж вони викупу навіть не домагаються, а грізно запитують, яким правом молодий хоче забрати д і в ч и н у. Але справа й тут звичайно кінчається мирно, шляхом викупу: посередині дороги ставлять стіл, а на стіл кладуть хліб. Підійшовши до переймі, молодий схиляється, хреститься і цілує хліб, а потім дає парубкам грошей і горілки. Хор співає при цьому відповідні пісні. Ця церемонія існувала у всіх слов'янських народів, а також у Німеччині, Франції та Італії. Уважають, що цей звичай — пережиток загального права всіх хлопців ПАРУБОЦЬКОЇ ГРОМАДИ (див.) на дівчину (Вовк «Студії. .» ст. 264—65). Є. Кагаров, натомість, завважує, що найновіші дослідники перейми, як Пфістер, Науман та інші, вважають, що в обряді переймі акція скерована не проти молодого та його поїжджан, а проти недоброзичливих духів (Перв. Гром. 1928, I, 41) з чим досить трудно погодитися.

ПЕРЕКИДАННЯ ЧЕРЕЗ ГОЛОВУ — символічний обряд, що практикувався після ВИВОДИН (див.); жінка - мати, очистившись, «скидає стару сорочку і надіває нову: потім виходить в сіни та й перекине стару через голову назад, а потім і віднесе її до місця, де сорочки лежать. Перекидають через себе на те, щоб і на ділі показать, що це нечисте одійшло і в переді вже немає» (МУЕ, НТШ. УІІ, ст. 205).

Перекидання через голову зустрічається і в весільному обряді, коли молодий приїхавши по молоду, зустрічає на подвір'ї будучу тещу, і та дає йому миску з водою та вівсом, і він «підносить миску до рота, наподоблюючи, ніби п'є, потім кидає її через голову назад, а старший боярин намагається палицею розбити її на лету». (Вовк «Студії. . .» 266—67).

ПЕРЕКИДАННЯ ЧЕРЕЗ ХАТУ — Символічний обряд, що означає розрив із минулим На весіллі, на Снятинщині, коли молодий приїздив із поїздом по молоду, дружко (або візник) хрестив, перше ніж увійти, палицею двері, одвірок, а «коли перехрестить, кидає ту палицю через хату, Якщо перекине, то знак, що молода вже не вернеться від свого чоловіка, а коли не перекине, то зле з того ворожать, що молодята розведуться, що молода вернеться до батька». (МУЕ НТШ. XIX. 188).

ПЕРЕКОП — шийка землі, що лучить

Крим з Україною: в давнину вона була перекопана ровом і мала вал та укріплення. Менглі Гірей відновив ті укріплення і назвав Перекоп — Ферх-Кермен. Відогравав він колись значну ролю. як осередок торгівлі сіллю з тамтешніх озер.

ПЕРЕКОТИПОЛЕ — рослина. споріднена з гвоздикою. що росте по степах і пісках Сх Европи: восени вона скублюється, сохне та. пірвана вітром. котиться полями. звідки й назва. Була вона в нас символом безпритульности: «Котиться, як перекотиполе». В'язалося з нею і забобонне вірування: «Коли восени на полі котиться перекотиполе, то взяти ту рослину, ставши так, щоб вона сама до рук вкотилася, і покласти її навкруги господарства, по кутках, в ріжних потаемних місцях. Тоді до хати ніяке зло що надсилатимуть люди, не пристане». (Чепа, рукопис 1776 р. в К. Ст. 1892 I, 128). Перекотиполе — символ перекинчиства людей що не мають коріння в рідному ґрунті: На могилах зрадників не ростуть квіти. а тільки бур'ян - перикотиполе. «Наша Культура» 1937. ст. 502).

ПЕРЕЛЕСНИК — див. ЛІТАВЕЦЬ.

ПЕРЕЛІГ – поле. що залишається кілька років неораним.

ПЕРЕЛІС — чагарниковий ліс. байрак. ПЕРЕЛІСОК — вузька смуга лісу. що врізається в поле.

ПЕРЕЛОГИ — корчі в худоби. Збереглося досить багато замовлянь. що їх уживав наш нарід (чи знахарі) проти перелогів : «Перелоги. ідіть собі на дороги од його жил. од його піджил, од жовтої кости. од такої масти» (Сл Грінченка). «За лісом - перелісом там хатка стоїть, а в хатці престол стоїть, на престолі рукавиці гаманиці мені, а перелоги — дідькові в роги: ідіть собі на мха, на болота, на сухії очерета, на ниції лози, де півні не співають. і півнячий голос не доходить, — там вам питіння і їдіння і розкоші ваші» (М. Груш. «Іст. у. літ.» I, 109).

«Первим разом Господнім указом ішов Христос дорогою. Петро й Юда, — знайшли собі рукавиці. ногавиці і роги. Христові рукавиці, Петрові ногавиці, а Юді роги й перелоги. Од гнідої масти. од жовтої кости. од синіх состав, од чорних печеней; чи запитана. чи замишляна. чи з вітру. чи з води, чи уроки, чи урочища, чи помисли. чи помислища... (Я. Головацький «Вороження в русинів» в Русс. Письмен. III, I. 288).

ПЕРЕЛЮБИ — порушення подружньої вірности. Біблія дуже суворо ставиться до перелюбів: «Коли чоловік робить перелюб із заміжньою жінкою, коли робить перелюб із жінкою ближнього свого. смертю мусять скарати перелюбника і перелюбницю» (III кн. Мойс. XX, 10). Український кодекс 1743 р. не менш суворий: «Порушення подружньої вірности (перелюби) жінкою через статеву сполуку з чужим мужчиною карається смертю через утинання голови, як жінці, так і її полюбовникові, при чому муж, якщо спіймає винних на гарячому вчинку, має право безкарно полюбовника вбити. (ЗНТШ, т. 159 ст. 164).

Зрештою, такий суворий осуд перелюбства відповідав колишній високій моралі українського народу, що відбилася між іншим в його чудових піснях. В них ми бачимо, що нарід вважав відчуття подружнього обов'язку сильнішим від усяких спокус. Ось, напр., козак любить дівчину, і вона його любить, але він мусить на деякий час відлучитися, а тим часом дівчину віддають за нелюба. Козак повортається додому і знаходить свою дівчину молодицею. Він їй каже: «Ой, дівчино моя люба, одвернися від нелюба, бо я того та нелюба заб'ю з лука, як голуба».

Але молодиця відповідає:

«Ой, чи вдариш, чи не вдариш, тільки мені віку збавиш; Ой, чи влучиш, чи не влучиш Ти ж мене з ним не розлучиш. Ти, козаче, молоденький, в тебе коник вороненький, сідлай коня, з'їжджай з двора, ти не мій, а я не твоя».

Присяга в церкві — вищий закон. В кару за перелюби, чи чужоложство, у нас вживано вимащування дьогтем воріт і голови (див. ДЬОГОТЬ, СМОЛА), а також обстриження голови та водження вулицями в такому вигляді. Як указував М. Сумцов, цей звичай прийшов до нас із Заходу. де, як. напр., у Франції, винних у чужоложстві не тільки вимащували, але й обсипали пір'ям і в такому вигляді водили вулицями. Те саме було й в Німеччині (К. Ст. 1889, XI. ст. 294—95).

ПЕРЕЛЯК — порушення духової рівноваги в наслідок появи чогось страшного, або несподіваного, іноді тільки уявного. У нас проти переляку вживалося багато забобонних засобів. У м. Троянові на Волині, «коли злякається дитина, дівчина, чоловік, стрижуть з них волосся на голові та підкурюють; беруть конопляну нитку, міряють нею від порога до печі, а від печі до лавки, від лавки до столу, а потім до переляканого. . .» («Перв. Гром.» 1927, I, 173). Так само й на Білорусі у випадку важкого переляку, коли з'являється температура і людина починає верзти Бог-зна-що, вистригають трохи волосся тих осіб, що як гадають спричинили переляк, і цим волоссям підкурюють хворого, щоб він вдихав дим. Якщо

хворий злякався звірини, палять шерстину з неї (Шейн. III, ст. 274).

Вживали у нас ще й таких засобів проти переляку: Брали в черепок свяченої води, топили живиці і, поставивши воду на голову хворого, лили до неї розтоплену живицю. При цьому шепотіли: «Я тебе викликаю, я тебе проганяю: одійди ж ти, огнений, палений заклятий, проклятий, бо я душу й тіло очищаю, а нечисту силу виганяю, у безодню заганяю. Ти там згинь, пропади, душі й тіла не суши». Потім баба здіймала черепок (або миску) з голови хворого й запрошувала дивитися на те, що вилилося з живиці на воду, вгадуючи, чого саме злякався хворий — собаки, гадюки, вола, па лиці, грому, тощо.

Брали також яйце й катали його по тілу з молитвами, потім брали склянку, налиту напів водою, яйце розбивали, білок випускали в воду, дивилися на світло й вгадували, від чого переляк. Потім воду з білком віддавали собаці. Пускали також — із метою відгадування причини переляку — в воду віск, оливо, при чому миску ставили на голову хворому (Чуб. I, 131). На Херсонщині від переполоху три четверги підряд лили в воду віск або оливо — вперше на голові хворого, вдруге — на животі, втретє на спині (Ястребов в Лет. III ст. 111). Див. ПЕРЕПОЛОХ.

ПЕРЕМИШЛЬ — стародавнє місто над Сяном. Як указують археологічні знахідки, були тут людські осели вже від брондзової доби. У вв. XI– XIII тут була столиця великого князівства. Останній відомий князь Олександер Всеволодович коло 1231 р. Від XI ст. осідок українських єпископів. По берестейській унії до 1692 р. були тут два українські єпископи — православний і уніятський. Здавна Перемишль був добре укріпленим. Тут українці в 1099 р. побили угрів, в 1152 р. тут відбулася битва між князями Ізяславом і Володимирком. За Австрії була тут сильна фортеця, яка, по облозі від 11. XI 1914 до 22. III. 1915, була віддалася росіянам, але 3. VII. 1915 австрійці її відібрали. В листопаді 1918 р. тут були бої між українцями і поляками.

ПЕРЕМІНА СТАНУ — перехід від одної поколінної верстви до другої, від одної професії до другої, від вивчання ремесла до його виконування і т. д. На ранніх щаблях цивілізації, коли людина боялася свого оточення і почувала себе вічно загроженою від всяких злих чи просто їй ворожих сил, кожна переміна стану вимагала відповідних охоронних обрядів, відомих у науці під назвою ПЕРЕХОДОВИХ ОБРЯДІВ. Дії, чи вислови, що входять у склад цих обрядів, мають завдання відірвати людину, чи річ, від її попереднього стану і прилучити до нового осередку. В тих формах виявила себе, мабуть, думка, що людина, чи річ, не може належати одночасно до двох осередків. Примітивний розум, як зауважила К. Грушевська, представляє собі кожну приналежність не абстрактно, а матеріяльно, органічно, і тому всякі зміни в зв'язках видаються йому складними операціями (Перв. Громад. 1926, I, 27).

ПЕРЕМЕТ, ПЕРЕВІЙ — кучугура снігу, навіяна снігом поперек дороги. Також — рибоцловний прилад, мотуз поперек річки, з начепленими до нього на маленьких мотузочках гострими гачками. Див. КАЙМАК.

ПЕРЕМОГА — подолання противника. Не кожна перемога свідчить про більшу вартість переможця. Бо ж у світі, як співає українська пісня, дуже часто «неправда панує». І хоча в наші часи розвинувся був культ УСПІХУ (див.), себто культ тимчасового переможця, історія християнства і взагалі культури вчить, що сильні духом, зазнавши тимчасової поразки, мучені й розп'яті на Голготі, виходять зрешпою перед суд історії, як великі переможці над тими, хто своєю тимчасовою перемогою себе перед тією ж всесвітньою історією тільки знеславили, як кати, тирани, переслідувачі найвищих людських вартостей.

ПЕРЕНІССЯ — місце над носом між бровами. У нас люди вірили, що «у кого на переніссі брови сходяться одна з другою, той буде нещасливий» (Чуб. I. 86).

ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА — дуже частий засіб поетичного чи символічного вислову думки. У звичайній мові ми кажемо напр., що стіл має «ноги», або що у пляшки тоненька «шийка», кажемо про «головки» капусти, чи маку, про перстінь із зеленим «вічком»; улик теж має «вічко», цебрик має «ухо», вила мають «зуби», як і граблі мають «зубці», або «зубки», і т. д. Коли говоримо про сферу душевних явищ, уживаємо таких висловів, як «лігати» думками, «розв'язувати» «замотані» проблеми, «розбуджувати» «приспану» думку і багато інших. Кожне таке слово, вже не в своєму властивому, а в переносному значенні, це вже нове слово, яке зо старим словом має спільні лише артикульовані звуки, себто «зовнішню форму», і той образ, що для старого слова був складовою частиною його змісту, для нового слова — лише натяк на його новий зміст, себто знак значення, або «внутрішня форма» цього слова. (К. Чехович «Олександер Потебня», 1931, ст. 70).

ПЕРЕПЕЛА, ПЕРЕПЕЛИЦЯ — птах із родини польових кураків. Живе у нас літом і

есною, а на зиму відлітає до півд. Европи Був у нас символом клопотливої люблячої жінки - матері, іноді вдови з дітьми:

«Зажурилася перепелочка: Бідна моя головочка, що я рано та з вир'я вилетіла: ніґде мені та гнізда звити, ніґде мені діток наплодити, що по горах сніги лежать, по долинах води біжать. Озветься соловеєчко: — Не журися, перепелочко, есть у мене три сади зелені, що в первому та гніздо зов'ем, а в другому діток наведем, а в третьому діток погодуєм» (Метл. 211, Чуб. ІУ, 38).

Тому «перепелочка» — пестливе слово для жінки: «Мої сестриці, мої перепелиці. . .» («Основа» 1862,ІХ, 114). «Дівча, як перепелиця», — кажуть про скромну господарну жінку (Ів. Франко, «Приповідки» І, 578).

«Ой, не літай же, перепелочко, поночі, бо виколеш собі на тернятко очі. Ой, як же мені поночі не літати, дрібні діти, чим їх годувати» (Етн. Зб. НТШ, V, 125).

ПЕРЕПЕЛКОЮ звуть також особливу символічну гру, де представляється, ніби чоловік умер, а жінка за ним безутішно плаче, але потім чоловік оживає і жінка радіє. Ця гра стоїть у зв'язку з подібними грами під іншими назвами і символізує, як здогадуються, щорічне вмирання й оживання природи (Костомаров V, 526; Маркевич «Обнчаи. . .»; Сементовський в «Маяку» 1843, XI).

ПЕРЕПЕЛО, ДУЖКА — кістка плеча,між грудиною і лопаткою.

ПЕРЕПЕТ (ПЕРЕП'ЯТ) і ПЕРЕПЕТИХА (ПЕРЕП'ЯТИХА) — дві великі могили на Київщині, біля Хвастова, — згадуються вже в літописі 1151 р. Розкопані в 1845 р. Оповідали, що в них поховано кн. Перепета та його жінку, яка вбила свого чоловіка, не впізнавши його, коли він повернувся з війни.

ПЕРЕПИВАННЯ — звичай пити на родинах, хрестинах і на весіллі на щастя - здоров'я святкованих осіб. Коли куми поверталися з дитиною з церкви, перепивали: «Дай Боже щастя з косарем (якщо хлопець), чи з пряхою (якщо дівчина). Дай Боже кумі здоров'я, дочекалисьмо служити до хресту; дай Боже, щоб дочекались на весіллі бути, щобисьмо ще співали Дай Боже кумі здоров'я, а дитині зріст!» При цих словах кожний кум і кума кидали на тарілку який гріш і пили горілку (МУН НТШ ХУІІІ, 18).

На весіллі теж обрядово пили на здоров'я молодих і при цьому їх обдаровували. На Дрогобиччині «молода й дружка кличуть парубків, щоб ішли перепивати. Кожний парубок кладе на таріль який гріш, п'є горілку, виймає хустину з кишені, обвиває руку; молода теж має хустину на руці, і тоді вітаються. Парубок бажає молодій: «Дай ті Боже на щастя й на здоров'я, аби так ся мала, як свята земленька к Петру»; інший скаже: «Дай ті Боже, щобись була весела, як весна, висока, як сосна, а хитра, як вода». Ще інший жартівливо говорив: «Щобись мірила гроші мискою, а діти колискою. . .» (там же ст. 23). Див. ПЕРЕПІЙ.

ПЕРЕПИС НАСЕЛЕННЯ — урядовий засіб, щоб встановити господарський стан країни та її військове поготівля. Запевняють, що перший перепис зробили китайці яких 12 століть до Р. Хр. Проте, перший перепис, про який ми знаємо певно, це перепис, що про нього оповідає Біблія в ІУ книзіМойсея. Цей перепис був виключно військовий, бо в ньому було пораховано лише чоловіків, здатних до зброї. Військовим був і другий перепис, що його цар Давид наказав зробити своєму генералові Йоабові, коли виявилося — після 9 місяців і 20 днів, — що Ізраїль нараховує 800.000 осіб, що могли діяти мечем, а Юда — 500.000. Дехто піддає під сумнів ці цифри, як сумнівними видається й цифра в 1,700.000 вояків, що їх приписує Геродот війську Ксеркса. Тим більше, що перський цар вжив для свого перепису досить цікавої методи: вояків **міряно**, як сипці чи рідини: були пороблені загороди, що повинні були, за розрахунками, вбирати в себе 10.000 людей і потім ті загороди тими людьми заповнювано. Кількість тих загород і дала оту цифру в 1,700.000. В Римі перший перепис було зроблено за Сервія Туллія, шостого царя Риму, коли, на підставі одержаних даних, Сервій Туллій розподілив всіх громадян між шістьма клясами, залежно від їх маєткового стану: кожна кляса мала свій рід зброї і своє окреме місце в війську. Потім перепис населення, з наказу Сервія Туллія, повторювався кожних 5 років з більшими чи меншими варіянтами аж до III ст. по Р. Хр.

В Україні перший перепис було зроблено за т. зв. Правленія Гетьманського Уряду, після смерти гетьм. Данила Апостола. Почалося урядування цього уряду в 1734р. з того, що було наказано зробити перепис усієї людности в Україні: записано в ревізійні списки всіх козаків, селян, підсусідків усякого стану, городян і ремісників, щоб легше було обложити нарід платежами та повинностями, і щоб знати було, скільки має народ платити в царську скарбницю (Аркас «Історія України» 156).

Коли в 1764 р. скасовано гетьманство в Україні, а замість нього було заведено знову МАЛОРОСІЙСЬКУ КОЛЕГІЮ, їй було негайно наказано зробити перепис і ревізію, «бо досі уряд не зібрав ніяких податків з України». Отже ціль перепису була ясна. Матеріяли цього т. зв. РУМ'ЯНЦЕВСЬКОГО ПЕРЕПИСУ дають досі багатий матеріял для студій тодішнього економічного стану українського народу.

За пізніших часів особливо цікавий перепис 1897 р., який виявив, до якого жахливого стану неписьменности довів московський царський уряд український нарід, що колись визначався серед усіх народів Сх. Европи своєю високою освітою (Див. НЕПИСЬМЕННІСТЬ).

Під совєтським режимом було досі чотири переписи: в 1920 р., коли всі цифри були пофальшовані з огляду на внутрішню війну і терор; в 1926 р. відбувся другий перепис, що мав дати Сталінові дані для першого 5-літнього пляну (п'ятирічки); третій в 1939 р. і четвертий — в 1959. Але фактично був ще один, який відбувся в січні 1937 д., але його було уневажнено з огляду на несподівані наслідки: на запис, чи віруєте в Бога, величезна більшість, після 20 літ совєтського безбожницького режиму, що не шкодував засобів на антирелігійну пропаґанду, відповіла: «так». І то в такій величезній пропорції, що уряд наказав знищити наслідки перепису, і зробити новий два роки пізніше — без запиту про релігійні вірування.

В наслідку відомої загальної засади московських большевиків подавати до ширшого відома тільки те, що може бути корисне комуністичній партії та її керівній кліці, до цифр, оголошених із цих переписів, треба ставитися з найбільшою обережністю. Але й вони недвозначно стверджують жахливе винищення українського населення, що його зазнала Україна під московським окупаційним режимом вже під Совєтами. Про це див. НАСЕЛЕННЯ, ГОЛОД, ПЕРЕСЕЛЮВАННЯ.

ПЕРЕПИСУВАННЯ КНИГ — до винаходу друкарства, єдиний засіб поширювання знання і культури. Переписуванням книг займалися у нас фахові переписувачі: це були переважно люди духовні — ченці і священики, або дяки. У Печерському манастирі у перших часах славився чернець ІЛАРІОН, що «знав зручно книги писати і днями й ночами писав їх у келії блаженного Теодосія». Кн. Ярослав Мудрий наказував переписувати й перекладати книги на дуже широку ногу: «зібрав багато писців і перекладав із грецького на слов'янське письмо, і списали книги многі». З часом таких фахових переписувачів стало багато, особливо в більших осередках культури, і писці ділилися між собою роботою: одні переписували книги, інші малювали ініціяли й заставки. Честолюбні писці намагалися дати книжку в якнайкращому вигляді: «всю увагу покладали на тонкість паперу й красу писання».

Праця переписувача була важка й утомна. У старих рукописах нераз стрічаємо записи, в яких писці з гумором висловлювалися про свій труд: «Рад заяць, як утече з сільця, — так і писець, коли скінчив останній рядок». «Радується купець, як вернеться додому, а корабель, як прийде до тихої пристані, а віл, як визволиться з ярма, — так і писець, як закінчить книгу». (Ів. Крип'якевич «Іст. у. культ.» 1937, ст. 47).

ПЕРЕПІЙ — обрядовий звичай пити на весіллі на щастя молодих і при тому їх обдаровувати. Див. ПЕРЕПИВАННЯ. Також той, хто перепиває: «Братіку - перепою, перепий щастя — долю! Що маю, перепиваю, щастя - долі не вгадаю» (Сл. Грінченка). Також пиття, що подається на перепій: «Не пий, княже, не пий того перепою! Вилий його на гриву коневі сивому». Так співає хор, коли молодий, «здобувши ворота», в'їде на подвір'я молодої, а її мати подає йому чарку горілки, а іноді води, яку молодий виливає, не покоштувавши на гриву коня.

ПЕРЕПІЄЦЬ — невеличкий весільний хлібець з шишкою нагорі, яких печуть чимало разом із короваєм (МУЕ НТШ, III, ст. 87). На Полтавщині перепійцем звали брата молодої, що довідується про наслідки першої шлюбної ночі і повідомляє про них матір.

ПЕРЕПІЙЩИНА — дарунки, що їх отримує молода під час ПЕРЕПОЮ (див.).

ПЕРЕПІЧАЙКА, ПЕРЕПІЧКА — рід коржа з кислого тіста, спеченого на сковороді.

ПЕРЕПІЧАЙКА — жінка, що пече хліби.

ПЕРЕПІЧКА — маленька паска, що її дають священикові після посвячення пасок.

ПЕРЕПЛАВНА СЕРЕДА — середа на IV тижні після Великодня, коли буває також РАХМАННИЙ ВЕЛИКДЕНЬ (див.). Звуть її також ПРАВОЮ СЕРЕДОЮ. «МАК святять у Праву Середу» (Чуб. У, 85). «У Переплавну Середу починають купатися». (Номис, 457). Звичай починати купатися цього дня виник, мабуть, з того, що церква згадує цього дня освячення янголом Сілоамської купелі, а також навчання Христове про живу воду, (Івана, VII, 38). Тому був колись звичай і святити того дня воду на ріках та по колодязях.

ПЕРЕПЛЕТНИЦТВО — див. ОПРАВА.

ПЕРЕПЛИСТИ РІЧКУ — в піснях символічний образ здобуття дівчини, одруження: В найдавнішій відомій нам пісні про Стефана воєводу дівчина співає: «Скочу я у Дунай, у Дунай глибокий. А хто мі доплинеть, його я буду».

ПЕРЕПОЛОХ — те ж що й ПЕРЕЛЯК (див.). На Київщині казали: «Мала дитина,

поки нічого не знає, не лякається. Одначе люди думають, що, як вона падає, то боїться, і дух її захватує. А щоб не замітно цього лиха, то, як упаде мала дитинка з колисочки, чи разом із нею, то зараз кидають на це місце ніж (або яку іншу залізяку) і ллють воду, кажучи: «Господь з тобою!» Так роблять, як упаде й більша дитина. Якщо і в сорочці вже вона, то їй пазуху роздирають, бо так годиться, або назад пазухою передягають» (МУЕ, НТШ, IX, 62). Див. ПЕРЕДЯГАННЯ. «Надіть сорочку пазухою назад від переполоху» — наказує Номис (285). Так само і в Чубинського записано, що коли будь хто, особливо дитина чогось настрашиться, треба зараз розірвати на ньому сорочку і тричі сплюнути. (І, 131). Коли це не поможе, — додає Ів. Франко, — то перестрашена людина схоплюється вночі і кричить крізь сон, не має апетиту, сохне, тоді треба ВИЛИВАТИ ПЕРЕПОЛОХ. (Етн. Зб. НТШ. У, 213). Як це робиться, див. ПЕРЕЛЯК. У Ів. Котляревського в «Енеїді» Сівілла каже: «Шепчу, уроки проганяю, переполохи виливаю».

Якщо вагітна жінка перелякається, то в її дитини мають бути від того родинки.

ПЕРЕПРОС — вибачення. В «Енеїді» Котляревського: «Нептун з Еолом з перепросу дали такого перечосу, що й досі зашпори щемлять». ПЕРЕПРОСИНИ — вибачення і бенкет з цього приводу: перепросини давніше відбувалися з деякими церемоніями, а що найважніше — з почастунком, що мав би бути винагородою за завдані прикрості. Тому кажуть: «По гніву — перепросини» (Ів. Франко «Припов.» І, ст. 347). Між перепросними церемоніями відогравала якусь ролю червона шапка, якто видно з приповідки: «Гнівається — треба було б червоної шапки, щоб його перепросити». Ів. Франко пояснював, що цієї приповідки вживали, коли кпили з когось, хто гнівається без причини (там же, ст. 348).

ПЕРЕРІЗ — бочка, розрізана надвоє. В геометрії фігура, що постає, коли якесь тіло перерізане площею: переріз стіжка — коло, еліпса, переріз кулі — коло і т. д.

ПЕРЕСЕЛЕННЯ ТЕОРІЯ — це теорія московських істориків, за якою мало не все українське населення в вв. XI-XII переселилося на північ і створило московський нарід. У доказ тому наводять факт, що на тих північних, тепер московських землях виникло чимало міст, що називаються так само, як міста в Україні. В цій справі Р. Млиновецький в «Історії Українського Народу» (Мюнхен, 1958) пише:

«Говорячи про це переселення, московські історики люблять забувати про те, що численне плем'я в'ятичів (не українське. Є. О.) вже до XI ст. так сколонізувало фінську землю, що, напр., у Ростові в XI в. був лише один «Чудський конець» (передмістя замешкале племенем Чудь), та й ті ж фіни вже засвоїли були слов'янську віру, яку боронили перед натиском християнства. Рівнож люблять московські історики забувати, що їхня земля була, як на ті часи, вже досить густо заселена. Проф. Ключевський до того ж промовчує, що літопис не раз виразно оповідає, як саме поставали міста на Суздальщині: їх будували не «переселенці», отже вони не могли давати їм назви, а тільки будували князі з власної ініціятиви, обравши догідне місце, наказували на ньому ставити «город» та будувати церкву . Князь, який походив із київського роду (і в ту пору ще не акліматизувався на Московщині) самозрозуміло хотів у себе мати «свій» Переяслав, «свій» Києвець і т. д., бо вони йому нагадували любу Україну.

«Пізніше, знаємо, були випадки, коли вже навіть обмосковлені князі також будували щось на зразок того, що їм заімпонувало в чужій українській землі. Правильність тут сказаного нами і штучність спроб московських істориків спекулювати на тотожності деяких географічних назв України з назвами, що зустрічаються на московських землях, підтверджує в переконливий спосіб поданий нижче факт: кн. Андрей Боголюбський, що як відомо, не любив України, тільки свою Московщину (властиво. Суздальщину, Є. О.), що... зруйнував Київ, — збудував у московському місті Влацімірі «золоті ворота» на зразок київських. Не кожну будову з князівської волі відмічав літописець, але, коли записував (записано було багато таких випадків), то завжди з такого запису було ясно, що як ініціятором будови бував, так і назву давав князь, а не населення. Отже, спільні назви доводять лише те, що й так знаємо, а саме, що московські князі були роду князів київських. Таке походження майже всіх назв на Московщині, тотожних із назвами Князівської України, і тому вигадка московського вчення про переселення не може бути підперта цим (єдиним) арґументом». (ст. 60—61).

ПЕРЕСЕЛЮВАННЯ — Див. Кн. XI.

ПЕРЕСИП — вузький та довгий піщаний вал, що відділює заливи й лимани від моря. Див. КОСА.

ПЕРЕСІЧЕН — літописне місто УЛИЧІВ, що його здобув кн. Ігор Рюрикович після трилітньої облоги.

ПЕРЕСКОЧИТИ — пісенний символічний вираз на означення переборення несприятливих обставин: «Тече річка невеличка, схочу — перескочу. Віддай мене, моя мати, за кого я схочу».

Або: «Я узойчє перескочу, широке сбійду,

не журіться, воріженьки, ще я з того вийду». (Голов. I, 233. II. 816)

«Перескочу бистру річку, ані доторкнуся, перестану її любити, ані подивлюся» (Голов I. 238, II, 338).

ПЕРЕСІЧНІСТЬ — сіра звичайна людина, що не визначається ніяким особливим талантом і ні чим не захоплюється: «Прикмета пересічности — бути нездатним до ентузіязму» (Декарт). Характерна риса пересічної людини — її рабська покульність перед загальною думкою (див. КОНФОРМІЗМ) думкою більшости. Інших людей вона ніколи не оцінює згідно з їхніми якостями характеру, але тільки згідно з їх зовнішнім матеріяльним успіхом. В її голові не вміщається думка, що бідна незнана людина може бути гідна пошани й захоплення. Тому пересічна людина не в стані розуміти ідеалів поневоленої нації, з тим менше боротися за них, — вона дуже легко піддається русифікації, польонізації та всяким іншим асиміляціям, що їх накидає панівна нація.

Ні один святий, ні один герой не були ніколи пересічними.

ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ — пам'ятка української літературної мови XVI ст. Це — переклад чотирьох евангелій, зроблений в рр. 1556—61, заходами Насті кн. Гольшанської - Заславської. Виготовили його о Григорій, архимандрит пересопницького манастиря, біля Рівного на Волині, і писар Михайло Василевич, син протопопа з Сянока. Переклад зроблено з польського перекладу, тепер утраченого. Знайшов його О. Бодянський в 1837 р. в бібліотеці переяславської семінарії. Цей рукопис має велику мистецьку й наукову вартість.

ПЕРЕСПА — земляне укріплення в княжівській Україні.

«ПЕРЕСТОРОГА» — полiтично - релігійний памфлет, що його написав в рр. 1605—6, мабуть, РОГАТИНЕЦЬ ЮРІЙ, в обороні української національности і віри православної супроти унії й католицтва. Хоча й не друкована, «Пересторога», як свідчив С. Єфремів, — «мала великий вплив на сучасників, та й на пізніших письменників, особливо історичною своєю частиною. Тим часом, як джерело історичне, «Пересторога» великої вартости якраз не має. . . далеко вище стоїть чисто літературна сторона книги. Оповідання в «Перестторозі» плине живо, гарною сильною мовою; багато влучних виразів, поетичних образів та гаряче переконання автора надають «Пересторозі» значення **першорядної літературної пам'ятки»** («Іст. у. письм.» I, ст. 112).

ПЕРЕСТРІТ — недобра зустріч, що приносить хворобу, чи нещастя (див. ЗУСТРІЧ, ЗУРОЧЕННЯ, ПЕРЕХОДИТИ). Також хвороба в наслідок такої нещасливої зустрічі.

Se terminó la impresión de este libro
el 23 de Agosto de 1962
en los Talleres Gráficos "Champion"
c/ Mercedes 2163 Buenos Aires